قوتابخانه ئەدەبییەكان

PDF4Kurd

قوتابخانە ئەدەبییەکان

نووسینی

رەزا سەید حسەینی

وەرگێڕانی

حەمەکەریم عارف

ناوی کتێب: قوتابخانە ئەدەبییەکان

- نووسەر: رەزا سەید حسەینی
- وەرگێڕانی: حەمەکەریم عارف
- نەخشەسازی ناوەوە: گۆران جمال رواندزی
- بەرگ: ئاسۆ مامزادە
- سەرپەرشتی چاپ: هێمن نەجات
- ژمارەی سپاردن: ٨٧٣
- تیراژ: ١٥٠٠ دانە
- چاپی یەکەم ٢٠٠٦
- نرخ: ٥٠٠٠ دینار
- چاپخانە: چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە

زنجیرەی کتێب (١٩٩)

دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی
www.mukiryani.com
asokareem@ maktoob.com
Tel: 2260311

PDF4Kurd

پێڕست

* وتەیەك .... أ
* چەند پەیڤێك دەربارەی سەدەکانی ناڤین‌و رینیسانس‌و ١
* كلاسیسزم ١٧
* رۆمانتیزم ٤٧
* ریالیزم ٨٠
* ناتورالیزم ١١٧
* هونەر بۆ هونەرو قوتابخانەی پارناس ١٤٥
* سیمبولیزم ١٥٥
* چاوخشانێکی خێرا بە ئەدەبیاتی سەرەتای سەدەی بیستەمدا ١٨١
* کوبیزم ١٩٩
* دادائیزم ٢٠٥
* سوریالیزم ٢١٥
* چاوخشانێك بە ئەدەبیاتی هاوچەرخدا ٢٦٣
* دوا پەیڤ ٢٨٩

PDF4Kurd

وتەیەك

ئەگەر سەرنجی کتێبخانەی نیشتمانی هەر میللەتو نەتەوەیەك بدەین، دەبینین بەرهەمی وەرگێردراو ڕێژەیەکی باڵای ئەو کتێبخانەیەی پێك هێناوە، ڕێژەیەکی ئەوتۆ ڕەنگە زۆربەی کات لە نیوە بەسەرەوە بێ. بۆیە گەر کتێبخانەیەك بەرهەمی وەرگێڕدراو دەوڵەمەندی نەکردبێ ئەوا لە زۆر ڕووەوە هەژارو کەم ڕەونەقو بێ نموود دەنوێنێ. ڕەنگە ئەمە بگەڕێتەوە بۆ گەلەك هۆی ڕامیاریو ڕۆشنبیریو هۆشیاریو بەتەنگەوە هاتنو نەهاتنو خەمساردی ڕۆڵەکانی میللەتی خودان کتێبخانەی هەژار...

کتێبخانەی کوردی، یەکێکە لە کتێبخانە هەژارەکانو بەو حاڵەشەوە دەبینی ئاستی هۆشیاری خەڵکی کورد تاکو نهوژی هێندە نزمە کە کاری وەرگێڕان بە کارێکی کەمو سووك تەمەشا دەکەن.. ڕەنگە زۆر کەس —هەڵبەتە لە ڕووی نەفامییەوە- نامیلکەیەکی ناشیعری کاڵو کرچی پێ پەسندتربێ لە وەرگێڕانی شاکارێکی ئەدەبی جیهانی! دیارە بەرنامەداری بۆ وەرگێڕان، کارێکی گەلەك پێویستەو دەبی لەو بەرهەمە فیکریو فەلسەفیو کارە ئەدەبیو هونەریو زانستیانەوە دەست پێبکرێ کە لەگەڵ ئەو بارە واقیعیو کۆمەڵایەتیو مێژووییەدا بگونجێت کەمیللەت پێیدا ڕەت دەبێو خێرایی بە ڕەوتی گەشەسەندنو بەرەو کامڵ چوونو پێگەیشتنی ئەو واقیعە کۆمەڵایەتیو مێژووییە ببەخشێت.. لێ ئێمەی کورد چونکە خودان مێژوویەکی نیمچە وێستاوو پچڕپچڕین، بۆیە بیرو بیرکردنەوەشمان پچڕپچڕە، نەفەسمان کورتەو پشوو درێژی ئەو میللەتانەمان نییە کە ڕەوتو کاروانی مێژوویان لە پچڕانو دابڕان بەدوور بووەو بە شێوەیەکی سروشتیو ئاسایی قۆناغە کۆمەڵایەتیو مێژووییەکانیان بڕیوە... هەڵبەتە پچڕپچڕی بیرکردنەوەی ئێمەی کورد، کە زادەی واقیعی کۆمەڵایەتیو پچڕپچڕی میللەتەکەمانە، بێبەری بەسەر هەموو بوارەکانی ژیانمانەوە دیارە. یەکێك لەو بوارانە مەیدانی وەرگێڕانە کە نەمان زانیوە بەپێی نیمچە بەرنامەیەکی تۆزێ ڕێكوپێك ئەزموونی ڕۆشنبیریو فیکریو ژیانی تۆمارکراوی میللەتان بۆ زمانەکەی خۆمان نەقڵ بکەین، تا لەلایەکەوە زمانەکەمان دەوڵەمەند بکەینو سەدان ڕاوەو وشەی هاوچەرخ بڕژێتەناو زمانەکەمانەوە،و لەلایەکی دیکەوە بیروبیرکردنەوەی خۆمان بە

ئەزموونی پێشکەوتووانەی میللەتانی دی موتوربە بکەین هەر ئەم نەفەس کورتییەو ئەم هزرینە خراوە وای لێکردوین بە زۆری پەلاماری شیعرۆکەیەك، یا کورتە چیرۆکێك یا وتارۆکەیەك یان نووسینێکی سەرڤەسەرڤەی نەرمە قووت بدەینو خێراو بەکاڵو کرچی تەرجەمەی بکەینو لەم بڵاڤۆكو لەو ڕۆژنامەو غەزەتەدا بیانکەین بە ئاردی نێو دڕکانو چ کاریگەرییەکی ڕۆشنبیریو ئەدەبیو هونەری بەجێ نەهێڵن. هەڵبەتە ئەم جۆرە بێ سەروبەرییە خزمەتێکی ئەوتۆ بە کتێبخانەی کوردی ناکات، چونکە چ کرانەوەیەك بەسەر ئەدەبیاتو ڕۆشنبیریی میللەتاندا، بۆ ئەدەبی کوردی دەستەبەر ناکاتو چ هەناسەیەکی تازەی بەبەردا ناکاتو نابێتە هۆی تەقاندنەوەی سەرچاوەکانی داهێنان.

مەخابن ئێمە لەبەر تەمەڵیو بێ سەلیقەیی خۆمان تا ڕۆژگاری ئەمڕۆ شاکارە ڕۆشنبیریو هونەریو فیکریو فەلسەفییە جیهانییەکانمان بە جەماوەری خوێنەری کورد نەناساندووەو نەمانتوانیوە بە ئەمانەتو وەفادارییەوە وەریانبگێڕینو بیانخەینە بەردەست خوازیارانی ڕۆشنبیری.. جا مادامێکی وەرگێڕان هۆیەکە بۆ نزیك خستنەوەی گەلان لە یەکدی و ئاشنا بوونی گەلان بە باری سەرنجو بۆچوونی یەکدی لەمەڕ ژیانو ژیارو...

ئەمە خۆی لەخۆیدا جۆرە کارلێکێکی ڕۆشنبیریو شارستانی چێدەکاتو... بۆیە پێویستە پرۆسەی وەرگێڕان کە بریتییە لە گوێزانەوەی شیلەی ئەزموونی گەلان بۆ یەکتر، لە چوارچێوەی جۆرە بەرنامەیەکی ڕێکوپێکدا ئەنجام بدرێ: ڕوو لە وەرگێڕانی ئەو کتێبو شاکارانە بکرێ کە بایەخی ڕۆشنبیری پێشڕەوانەیان هەیەو دەبنە بەشدارییەك لەکاروانی پێشڤەبردنی ژیارو شارستانیەتی مرۆڤایەتی, وازهێنان لە وەرگێڕانی پەڕاگەندەو بەرهەمی کەم بایەخو نیمچە مردوو، ڕەچاوکردنی پسپۆڕی و حەز لە وەرگێڕاندا، ڕێزگرتنی کاری سەرکەوتووی هەر وەرگێڕێك، ڕێککەوتن لەسەر زاراوە هەمە پەسندو زانستیو چەسپاوەکان. دەزگا ڕەسمییە ڕۆشنبیرییەکان وەرگێڕە بە تواناکان بەسەر بکەنەوە. دەستیان بگرنو هانیان بدەن کە شاکاری هونەریو ڕۆشنبیریو زانستی بە زمانی پاراوو ڕەوان وەربگێڕن، چونکە بەم کارە هەم تواناو بەهرەی خوێنەرو نووسەر دەخەمڵنێو هەم بەهرەو سەلیقەی بەراوردو جیاکردنەوەی بەرهەمی ڕەسەن لە بەرهەمی نا ڕەسەنو بازاڕی دەڕسکێ. ئەمەش لە دوا ئەنجامدا خزمەتێکی فرە بە نووسینی خۆماڵیش دەکات. چونکە ئەو کاتە نووسەر ناچارە حورمەتی خۆی بگرێو ناوێرێ بەرهەمی کاڵو کرچ ڕەنگماڵ بکاتو بە نرخی شاکاری هونەریو ڕەسەن بە خوێنەری بفرۆشێت.

PDF4Kurd

کەئالۆزیو پچڕپچڕی بابەتەکە، بۆ خۆی جۆرە شێوازێکی نوێیە، نازانیٚ کاکی وەرگێڕ بە پەندی دنیاو قیامەتی کردووەو بە جۆرێکی وەرگێڕاوە مەگەر هەر خۆی سەری لێدەربکات.

ئیدی خوێنەریش چونکە پشتیوانەیەکی ڕۆشنبیری ئەوتۆی نییە، بۆیە بەلەز وەك ئەوەی هەنگوین لە دارا بدۆزنەوە دەکەنە لاسایی کردنەوەی. بۆیە سەیر دەکەی کۆمەڵێکی زۆری خوێندەواران، کە تاقە پەیوەندییان لەگەڵ ڕۆشنبیری جیهانیدا، لە ڕێگەی ئەو وەرگێڕانە سەقەتو شێواوانەوەیە... بیٚ ئەوەی تاقە یەك زمانی زندووی جیهانی یان ناوچەیی بزانن بەناوی نوێنەرو ردێن سپی ڕۆشنبیرییەوە خۆ لە قەرەی مالیجەو چارەسەری گەورەترینو گەرمترین کێشەی ڕۆژی ئەم دنیایە دەدەن، بیٚ ئەوەی پشت بە تاقە یەك سەرچاوەو ژێدەرو دەهمەنی دەرەجەیەك ببەستیٚ، دێن سەرچاوە دەرەجە چوارو پێنجە لەبنەڕەتدا شێواوەکان کاوێژ دەکەنەوەو دەیتفێننەوەو خەڵکەکە بیٚ چ قێزکردنەوەیەك هەڵی دەگرنەوەو تا ڕادەیەکی زۆریش پێی قاییلنو بانگەشەی هزرڤانیو پیتۆڵیش بۆ ئەو جۆرە کەسانە دەکەنو ئیدی لە چەندین لاوە مونتیکارلۆی بانگەشەیان بۆ وەگەڕ دەخریٚ.

گەر هەندیٚ ورد سەرنجی دنیای ئەدەبیاتی ئەمڕۆمان بدەین گەلەك نموونەو دەقی ئەدەبی زادەو لە دایکبووی ئەم حاڵەتە بەدی دەکەین, ڕاستە زمان دیاردەیەکی کۆمەڵایەتییەو پیٚ بەپێی پەرەسەندنی قۆناغە مێژوویيو کۆمەڵایەتییەکان گۆڕانی بەسەردا دیٚو پەرەدەسەنیٚو قاڵبە کۆنەکان دەشکێنیٚو قۆناغ بە قۆناغ کاژە کۆنەکان فڕیٚ دەداو کاژی تازە دێنێتەوە، لیٚ بەو مانایە نییە کە بنەما سەرەکییەکان نەمێننو هەڵوەشێنەوە.

هەڵبەتە دەبیٚ ئەوە بگووتریٚ کە ئێمە کەوتووینەتە سەردەمێکی فرە خێراو خۆشبەزەوەو تەکنۆلۆژیا میللەتانی تەواو لێکدی نزیك کردۆتەوە... گەر هەر بەم خەمساردییەوە بمێنینەوەو بە تەمابین بە پشتیوانی نامیلکەی شیعریو کۆمەڵە چیرۆکی پەرپوتو بیٚ ڕەونەقو کەم نموودەوە ببین بە خودانی کتێبخانەی دەوڵەمەند ئەوا کاتیٚ بە خۆ دەزانین لە هەموو جەژنان بووینو دەستمان لە بنی هەنبانەوە دەرچوو، بۆیە بەبیٚ وەرگێڕانی بەرنامەدارو بەردەوام نابین بە خودانی کتێبخانەی دەوڵەمەند.

جا خاندەڤانی هەژی، ئەم کتێبەی ها لە بەردەستتدا، کاتی خۆی بۆ خوێندنەوە لە برای ئازیزم سەرۆ قادرم وەرگرت. کە خوێندمەوە، خۆزیام خواست کە کوردیش چەند کتێبێکی وای هەبا، بەڵام بە خۆتان دەزانن کە ئەهلی قەڵەمی کورد —ئەگەر بەندە بەئەهلی قەڵەم حەساو بکرێمو ئەمەم بە جۆرە ڕووداریيەك بۆ لێك نەدرێتەوە- زۆربەیان کوشتەی دەستی ژیاننو هەندێکیان تەمەڵن —بۆیە خۆزیا

گوتمان مێژووی ئێمەی کورد، مێژوویەکی نیمچە وەستاوو پچڕپچڕ بووەو هەڵبەتە بیرو بیرکردنەوەشمان زادەو ڕەنگدانەوەو دەنگدانەوەی ئەو واقیعەیە بۆیە لە زۆربەی وارەکانی ژیاندا تا ڕۆژی ئەمڕۆ بیٚ بەرنامەینو بە نەفەسی کورتەوە مامەڵە لە تەك واقیعی خۆماندا دەکەین.

هەڵبەتە مەیدانی وەرگێران یەکێکە لەو مەیدانانەی کە پاشا گەردانی پێوە دیارەو دوور لە هەموو نەخشەو بەرنامەیەكو پلانێك بەپیٚ خاوسی بەناو کەوتووینو تەنانەت وەرگێڕ لەگەڵ خۆشیدا بەرنامەی نییە. هەر جارە ڕوو لە دنیای بابەتێك دەکات، دیارە یەکێك لە فاکتەرەکانی ئەم حاڵە ئەو کەلێنو بۆشاییە گەورەیە یە کە لە کتێبخانەی کوردیدا هەس... یا دەیاردەیەکی سەقەتی دیکە ئەوەیە پێمان وایە ئەم دنیایە هەر شیعرو چیرۆکە! بیٚ چەندو چوون پڕی دەدەینیٚو هەر کە چەند شیعرۆکەو کورتە چیرۆكو هەندیٚ وتارۆکەمان بە سەقەتی وەرگێڕاو بە بەرتیلو خاترانە لێرەو لەویٚ بڵاومان کردەوە، ئیدی خۆمان لێدەبیٚ بە ئەرەستۆو مامۆستاو دەفتەری کەس ناخوێنینەوە. هەڵبەتە لە ئەنجامی ئەم پاشاگەردانییەو لە ئاکامی بیٚ توانایی گەلەك لە وەرگێڕەکانمانو لە ئەنجامی نەزانینی تەواوی هەردوو زمانی لیٚ وەرگێڕدراو و بۆ وەرگێڕدراوەوە دووچاری بەد وەرگێڕان بووینو ئەم دیاردەی بەد وەرگێڕانەش ڕوو لە زیادییەو خەریکە هەڕەشەی شیواندنو سەقەتکردنی زمانەکەمان لێدەکات...

ئەوەتا لافاوی ڕستەو دەستەواژەو ڕستەسازی هەڵەو بیٚ بنجو بناوانی زانستیو دوور لە تەبیعەتی زمانی کوردیو سەرباری ئەمەش نا مەفهووم وا خەریکە زمانی کوردی بەرەو هەڵدێری وێرانکردن دەبات. ئەم دیاردەی بەدوەرگێڕانو زمان شێوانە زۆر بە زەقی لە کتێبە دەرسییەکانی قوتابخانەکاندا، بەتایبەتی لە بابەتی زانستە ئینسانییەکاندا بەدی دەکریٚو پێدەچێت هەر کاریگەری ئەمەش بیٚ کە کەمو زۆر لە ڕۆژنامەو گۆڤارو بڵاڤۆکە کوردییەکاندا ڕەنگی داوەتەوە. دەزگاکانی دیکەی ڕاگەیاندن ئەوە هەر باسیان مەکە! دیارە گەر کار وابڕوات ئەوا چەند ساڵێکی دی کوردینووسو کوردیزان دەچنە قاتیو مەگەر بە چراوە بۆیان بگەرێی.

هەڵبەتە خەتەری مەزنی شێوانی زمان لە وەرگرتنی وشەی بێگانەدا نییە، بەڵکو لەوەرگرتنی ئەو ڕشتنو ڕستە بەندییە ناکوردیانەدایە کە هەندیٚ وەرگێڕ لەبەر نابەڵەدیو تەمەڵی خۆی، خێرا ...ریدەگریٚو دیارە ئەم زمانە سەقەتەی بەرە بەرە دەبیٚ بە زمانی باوو وەرگێڕانی پچڕپچڕو بیٚ سەروبەر ...ار دەکاتە سەر زمانی نەوە تازەکانو پاشان کار دەکاتە سەر زمانی نووسینو ئەدەبیاتی تازەو ئیدی ...وەکانی دی کە چاویان بە بەرهەمی تەرجەمەکراوی پڕ هەڵەو بێسەروبەر دەکەویٚ، وا هەست دەکەن

PDF4Kurd

رۆشنبیرییەکانیان زۆربەی شێن نابێو هیچی لێ ناڕوێ. بە هەر حاڵ بەندە بەدەم مەشغەڵەتی ژیانــەوە، ناوە ناوە هەندێ وەختم دەدزییەوەو بە کۆڵێك مەمنوونییەوە لە مامۆستای بەڕێز "سەید ڕەزا حسەینی" کە ریگەی دووری دانــانو سەرچــاوەگەڕانی بــۆ کــورت کردبوومــەوە، چــەند لاپەڕەیــەکم لــە کتێبــە بەنرخەکەی وەردەگێڕا.. بە هەر حاڵ من نامەوێ باسی نێــوەرۆكو دەوڵەمەنــدی کتێبەکــە بکــەم یــان باسی زەرورەتی تەرجەمەکردنەکەی بکەم. ئەم دەقەی بەندە تەرجەمەم کردگــە چــاپی نۆیــەمی ســاڵی **١٣٦٦ - ١٩٨٧**)ــە کە ئەمە خۆی لەخۆیدا شادییەکی بێ چەندو چوونە لەسەر گرینگیو کاریگــەریی کتێبەکە.

هەڵبەتە دەبێ ئەوەش بگوترێ کە لە کۆتایی هەر قوتابخانەیەکی ئەدەبی ناو ئەم کتێبــەدا هەنــدێ نموونە هێنراوەتەوە.. لێ لەبەر ئەوەی نموونەکان یان نیوەچڵن یان کورتکراوەن یان بەشێکی بچووکن لــە دەقێکی گەورە.. ئەو جاش نووسەری بەڕێز زۆربەی نموونەکانی لە چەند وەرگێڕێکی ترەوە وەرگرتــووە، بەندە ئەو نموونانەم وەلاوە ناوە بە ئومێدی ئەوەی خوێنەر لەسەرچاوەی دیکــەدا دەقــی تــەواوەتی ئــەو نموونانە پەیدا بکات.

لە کۆتاییدا هیوادارم ئەم کتێبە کــە کورتــە مێژوویــەکی چــڕو دەوڵەمەنــدی هــەموو قوتابخانــەو گۆڕانکارییە ئەدەبیو هونەرییەکانی ئەورووپای ئەم چوارسەد ساڵەی دوایی لە خۆگرتووە، بشێت ببێ بە رێنوێنێکی باشو یارمەتی خوێنەر، بە تایبەتی وەچەی نوێ بدات لــە هەڵبــژاردنی کتــێبی دڵخــوازی خۆیدا...

بە هەر حاڵ ئەمە ئەو کارەیە کــە لــە دەســتم هــاتووەو تــا رادەیــەك تینــوێتی خۆزیاکــەمم پــێ شکاندووە... ئیدی نازانم سەرکەوتووم یان بەسەر سەردا کەوتووم....

رێ بەڕاستو بەد بە خوا......

حەمە کەریم عارف

تێبینی:

بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە کتێبی: پەلکە رەنگینە، حەمە کەریم عارف، چاپی یەکەم ٢٠٠٤ وەزارەتی رۆشنبیری/ هەولێر، ل ٢٥٠- ٢٥٣.

PDF4Kurd

چەند پەیڤێك لەمەڕ سەدەکانی ناڤین و رینیسانس و سەرهەڵدانی ئەدەبیاتی نەتەوەیی لە ئەوروپا

ن: رەزا سەید حسەینی

وەکو ئاشکرایە قوتابخانە ئەدەبییەکان بەقوتابخانەی کلاسیك دەست پێ دەکەن و باوترین پێناسەی ئەم قوتابخانەیەش بریتییە لە **(گەڕانەوە بۆ هونەری کۆنی یۆنان و رۆم بەپێی راپەڕینی هومانیزم "مرۆڤدۆستی"و رینسانس).**

لێ لەبەراییدا وا چاکە کە بزانین هۆی ئەم بێ خەبەری رۆژاواییانە لە ئەدەبیات و هونەری باوباپیرانیان بەدرێژایی سەدان ساڵ چ بووەو دووبارە کەشف کردنەوەی ئەو ئەدەبیات و هونەرە چۆن روویداوە. هەروەها مامەڵەو بەرخوردی سەدەکانی ناوەڕاست لەگەڵ کەلتورو فەلسەفەی یۆنانی کۆندا چۆن بووەو لە سەردەمی رینیسانس و لەگەڵ پەیدابوونی هومانیزمدا چ گۆڕانێك لەم مامەڵەو بەرخوردەدا روویداوە. هەڵبەتە ساغ کردنەوەو چوونە ناو ئەم هەموو مەسەلانە، بۆ خۆی کتێبێکی ئەستووری گەرەکە، لەبەر ئەمە، ئێمە لێرەدا تەنیا ئاماژە بۆ هەندێ مەسەلەو رووداوان دەکەین کە بۆ رەواندنەوەی ئاڵۆزی لە تێگەیشتنی سەردەمی کلاسیك پێویستە.

وەکو دەزانین سەدەکانی ناوەڕاست بە سەردەمی نێوان سەدەکانی کۆن (سەردەمی شارستانیەتی یۆنان و رۆم)و سەردەمی تازە دەگوترێ کە سەرەتاکەی بریتییە لە روخانی ئیمپراتۆری رۆم رۆمی رۆژئاوایی) بەدەست بەربەرەکان و کۆتاییەکەی بریتییە لە روخانی قەستەنتەنییە (و ەمانی ئیمپراتۆری رۆمی رۆژهەڵاتی) بەدەستی تورکەکان.

بمپراتۆری رۆمی رۆژئاوایی کاتێ لەسەدەی چوارەمی زایینی دا گەورەترین فەلسەفەو روسەرانی مەسیحی خۆی پەیدا کردبوو- کە بەرهەمەکانیان کاریگەرییەکی مەزنی لەسەر ەوەکانی ئایندە هەبوو و تەنانەت لە رۆژگارو سەردەمی ئێمەشدا دەخوێنرێنەوەو مایەی

PDF4Kurd

سوودوەرگرتنی توێژەرانە- لە حاڵێ نەماندا بوو: (جروم قەدیس) (هیرونوموس) دە ساڵان پاش تالانکردنی رۆم بە دەستی (ئالاریك)ی فەرماندەی گۆتەکان مردوو (ئوگوستین قەدیس) رۆژی ٤٣٠/٨/٢٤ لە شاری هیپون کە سێ مانگ بوو لە گەمارۆدا بوو- لە حاڵێکا کە رۆژانە بەسەعاتان بۆ کوژراوان و برینداران و راکردووان و بەخسیران و هەروەها وێران بوونی ماڵان و شارانی تالانکراو فرمێسکی دەڕشت- لەنێو کۆڕی موریدانیدا گیانی سپارد.

زاڵ بوونی گەلانی جەرمانی بەسەر مەملەکەتانی رۆژئاواییدا کە بەشێك بوون لە ئیمپراتووری رۆم، بەجارێ مەدەنییەتی شارنشینی و بازرگانی و کەلتوری رۆمی نابوود کرد. ئیدی هەموو رێگەکان نەدەچوونەوە رۆما، ژیانی گوندەکی لە شانشینە بچوکەکاندا، جێگەی ئیمپراتۆری مەزنی رۆمی گرتبووەوە.

پێویستە لە پێشەوە ئەوە بگوترێ کە ئیمپراتۆری رۆمی رۆژاوایی، تەنانەت پێش روخانیش، پەیوەندی خۆی بە کەلتورو ئەدەبیاتی یۆنانەوە بڕی بوو و میراتگری کەلتوری یۆنانی، و تەنانەت مەڵبەندی قودرەت و دەسەڵاتی ئیمپراتۆرییەکە، رۆمی رۆژهەڵاتی بوو، لە رۆژئاوادا، بەهۆی ئەوەی کە زمانی لاتینی لە جێی زمانی یۆنانی بوو بەزمانی رەسمی، تەنانەت لە سەدەکانی چوارەم و پێنجەمدا، پشت گوێ خستنی زمان و کەلتوری یۆنانی-ش زیادی کردبوو، ئەم دیاردەیە بەرادەیەك بوو کە فەیلەسوفێکی گەورەی وەکو ئوگوستین قەدیس، لە رێگەی تەرجەمەی بەرهەمێن فلوتین بۆ سەر زمانی لاتینی ئاشنایەتی دەگەڵ ئەفلاتون دا پەیدا کردبوو، چونکە زمانی یۆنانی نەدەزانی و بە ئاشکرا دەیگوت کە حەز لە زمان و ئەدەبیاتی یۆنانی ناکات، ئەم جۆرە سەلیقەیە لە سەدەی پێنجەمدا تەواو باوی سەندبوو، خوێندکارانی گەنجی رۆمی پاش تەواوکردنی خوێندنیان بەدەگمەن رویان دەکردە یۆنان و زیاتر رێگەی (مارسی)و (ئارل)یان دەگرتە بەر.

لێ نابێ ئەوەشمان لەبیر بچێ کە یەکێتیی شارستانییەتی (یۆنان و رۆم) بەو حاڵەشەوە نزیکەی دە سەدە لە رۆژهەڵاتی نزیك و لە حکومەتی رۆمی رۆژهەڵاتیدا مایەوە. هەرچەندە کە بیزانس نەیتوانی بەشێوەیەکی بنجبڕ بە سەر رۆژاوای دا بسەپێنێ، لێ دەسەڵاتە کەلتوری و هونەرییەکەی تا رۆژگارێکی دوورو درێژ، زۆر لە مەرزی جوگرافیایی خۆی هێوەتر رۆیی. تەنانەت دەشێت بگوترێ کە ماوەی پێنج سەدە- لەساڵی ٥٠٠وە تا ١٠٠٠- باڵا دەستی

کەلتوری بیزانس شتێکی بەڵگەنەویست بوو، بەڵام وێڕای ئەم گەوەرەیی و شکۆداریەش، بیزانس نەیتوانی ئەو میراتەی کە بەو سپێردرابوو، تازەترو دەوڵەمەندتر بکات وێڕای ناسکی و زەوق و سەلیقەی لە رادە بەدەریشی هەمیشە لە دنیایەکی دەکرد کە لە حاڵی کۆتایی هاتندا بێ، لەگەڵ هەموو ئەمەشدا تەلارکاری و پەیکەرسازی و شێوەکاری کارولنژینەکان و رۆمانەکان بەتەواوەتی لە ژێر کاریگەری هونەری بیزانس دایە. لەبواری ئەدەبیاتدا وەکو ئاماژەی پێکرا، جیاوازی زمان گەورەترین لەمپەرو بەرهەڵست بوو کە پەیوەندی نێوان رۆژهەڵاتی یۆنانی زمان و رۆژئاوای لاتینیی زمانی دابڕی. سەرەنجام روخانی ئیمپراتۆری رۆژاواو داگیرکردنی قەڵەمڕەوی بەرینی ئیمپراتۆری لەلایەن نەتەوەێن جۆراو جۆرەوە هێندەی دی ئەم دابڕانەی قوڵکردەوە.

تاقە یەکێتییەك کە مابووەوە، یەکێتیی زمان و ئەدەبیات بوو کە ئەویش زۆر بەتوندی لەبەر هەرەشەدابوو، لێ دوو فاکتەری گرینگ بوونە هۆی ئەوەی کە بەر لەم نابودییە بگرێت و سەدەکانی ناڤین لە ئەوروپادا ئەدەبیاتی تایبەت بەخۆی بەرهەم بێنێ و پەیدا بکات، ئەم دوو فاکتەرە بریتیی بوون لە:

١- دەوری کڵێسا.

٢- سەرهەڵدانی ئەدەبیاتی نەتەوەیی.

دەوری کڵێسا

فاکتەری مەزەبی و رۆڵی کڵێسا، دووبارە ئەم سەرزەمینە بەگوند بووانەی بوژانەوەو روحانیانی مەسیحی بەکردەوە جڵەوی حکومەتەکان و خەڵکانیان گرتە دەست.

فەرمانڕەوایانی داگیرکەر بەرەبەرە ئاینی مەسیحیان قەبوڵ کردو کڵێساکان بوون بە بنکەو مەڵبەندی فێرکردن و پەروەردەو نووسینەوەو لەبەرکردنی کتێبان.

ئەگەر زانیاری ناتەواوی هەندێ فەرهەنگ نووسان و گوتیاران وەلاوە بنەین، ئەوا دەتوانرێ بگوترێ کە یەکەم تەماس دەگەڵ کەلتورو ئەدەب و فەلسەفەی یۆنانی کۆندا لەم سەردەمەدا دەستی پێکردو بۆنی بەرهەمی ئەوەش لە زندانی یەکێك لە فەرمانڕەوایانی ئەو سەردەمە دزەی

کردۆتە دەرێ.

(بوپییوس) کە (دوا رۆمی) پێ دەڵێن، کتێبی (تەلاری فەلسەفی) لە زینداندا نووسی کە نامەیەك بوو بەپەخشانی ئاوێتە بەشیعر.

بوپییوس کە راوێژکاری (تیودوریك) پاشای گۆتەکان بوو، بەوە تاوانبارکرا کە گوایە بەشداری پیلانێکی کردووە دژی پاشا، و پاشاش حوکمی ئیعدامی دەرکردبوو، لەو ماوەیەدا کە لەزیندان دا بوو، نامەیەکی لە قاڵبی گفتوگۆ دەگەڵ دڵرفێنترین خۆشەویستی ژیاندا، یانی دەگەڵ فەلسەفەدا نووسی، کە لە شیعر چاتر تەسەلای رۆژە رەشەکانی دەدایەوە، چونکە (هاوئاهەنگی) جاویدانەی (ئەندێشەی ئیلاهی) لە بەرهەمێن هزرڤانانی گەورەدا فێری ئەو دەکات، ئەم کتێبە کە بەزمانێکی رەوان نووسراوە پوختەیەکە لە ئەندێشەێن کۆنی نۆئەفلاتونی، نوئەرستۆیی و نۆڕەواقی. ئەوەی مایەی سەرنجە لەم کتێبەدا باسی سوقرات و (سنکا)و کەسانی دی کراوە، بەڵام هیچ ئاماژەیەك بۆ ئینجیل نەکراوە.

بوپییوس ئیمانی بەخوا هەیەو ئەم باوەڕەی خۆی بەزمانێکی شاعیرانە دەردەبڕێت، بەڵام خوای ئەو زیاتر خوای فەیلەسوفەکانە تا خوای مەسیحیەت، کتێبەکە مێژووی ٥٢٣-٥٢٤ لەسەرەو لە حاڵێکا زۆر بە ئاسانی دەتوانرا پێنج سەدە بەر لەوە بنووسرابووایە. ئەم بەرهەمە پوختەیە کە لە بەها فەلسەفی و ئەخلاقییەکانی سەردەمی بت پەرستی کە دەتوانرا راستەوخۆ لە فیکری مەسیحیدا سوودی لێوەربگیرێت و هەر واشی لێهات، (ئانسەلم قەدیس) (سەدەی یازدەیەم)، (ئابلارد) (سەدەی دوازدەیەم)و (توماس ئاکوییناس) (سەدەی سێزدەیەم) لە تەعامولی فەلسەفی گەورەی خۆیاندا سوودیان لێوەرگرت.

تەماسێکی دیکە لەگەڵ بیری یۆنانیدا لەسەدەی دوازدەیەم و سێزدەیەمدا (کە بەسەدەکانی ناڤینی باڵا ناسراوە)و لەرێگەی تەرەجمەێن عەرەبی هزرڤانان و زانایانی ئیسلامیەوە روویدا کە لە رێگەی ئەسپانیاوە گەییەنە ئیتالیا و فەرەنساو تەرجەمەی زمانی لاتینی کران.

هەندێك بەر لە ساڵی ١٢٠٠ بوو، کە هەر دوو بەرهەمی (فیزیك)و (میتافیزیك)ی ئەرستۆ لەبەر دەست نووسێن عەرەبی زانایانی ئیسلامییەوە کە لە ئەسپانیاوە هاتبوون، تەرجەمەی لاتینی کران، ئاشنابوون بەم دوو بەرهەمە رووداویکی هێندە گرینگ بوو کە ناوەندی قوتابخانەیی مەسیحی ناچارکرد کە سەر لەنوێ بە پێکهاتەی ئیلاهیاتی کاسولیك و

PDF4Kurd

میتافیزیکی یۆنانیدا بچنەوە.
بەبایەخترین ئـەنجامی ئـەم پێداچـوونەوەیە کتـێبی (ئینديێکـسی ئیلاهیـات)ەکـەی (تومـاس ئاکویـناس قەدیس) بوو کەشتێکی بـە هـزری سـەدەکانی نـاڤین بەخـشی کـە چـەندین سـەدە لەوەپێش چاوەڕوانی بوو: یەك سیستەم، کە بایەخێکی زندووی ئەوتۆی هەبێ هەم ئیلاهی بێ و هەم فەلسەفی.
تومیزم یان فەلسەفەی توماس قـەدیس کـە لـە راسـتیدا فەلـسەفەی ئەرسـتۆییە لـە هەیکـەلی زانستێن قوتابخانەیی مەسیحی، ئەگەرچی چەندین جار لەلایەن پاپاوە رەت کرایەوە، لە ئەنجامـدا بوو بە فەلسەفەی رەسمی کلیسای مەسیحی و پاش ئەوەی لەسـەردەمی کلاسـیك دا هەنـدێ لـە تەنەزولی دا، بەلاّم لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا دووبارە لەدایك بووەوەو بووژایەوە.

ئەدەبیاتی لاتینی لە سەدەکانی ناڤیندا

هەرچەندە قەڵـەمڕەوی ئیمپراتـۆری رۆم پارچـە پارچـە بـوو، بـەلاّم یەکێتییـەکی گـرینگ مابووەوە، ئەویش یەکێتی زمان و ئەدەبیاتی لاتینی بوو کە لە لایەکەوە لە سایەی کلێـسادا و لەلایەکی دیکەوە لەسایەی بایەخدانی هەموو پاشایانی گەورەو بـچووکەوە بەشـکۆو مـەزناتی رابردووی ئیمپراتۆری بەردەوام بوو، چونکە هەر یەکێکیان ئارەزووی ئـەوەی دەکـرد کـە ببێتـە میراتگری ئیمپراتۆرییەتەکەو جێگەی ئیمپراتۆرانی رۆم بگرێتەوە.
دەربارەی ڤاندالەکانی ئەفریقا، دەربارەکانی ویزیگوت لـە تولـوزو تولـدو، دەربـاری پاشـایانی بورگونی و دەربارێن پاشایانی بچووکی ئانگلوساکـسون، بەتایبـەتی دەربـاری ئوسـتروگوتانی راون، هەروەها دەربارێن لمباردی و پاڤیا، و سەرەنجام دەرباری فرانکەکان، جگە لـەوەی کـە بـۆ رێکخستنی یاساو نووسینێن رەسمی خۆیان سودیان لە مافناسانی رۆمی وەردەگـرت، لەهـەمان اتدا دەیانویست وەکو ئیمپراتۆرانی گەورە پارێزەرو رەواجدەری ئەدەبیاتش بـن، گوتاربێـژان و اعیرانی لاتین و تەنانەت ئەڵمانیش ستایشنامەیان بەزمانی لاتینی دەهونییـەوەو پێـشکەشی اهنشاکانیان دەکرد.
تایبەتی (شارلمانی) لە سەدەی هەشتەمدا بایەخێکی زۆری بە ئەدەبیاتی لاتینی دەدا، وێـڕای ەوەی کە بەخۆی خوێندن و نووسین بەڵەد نەبوو، بەلاّم رۆژی چەند سەعاتێکی بۆ ژنەوتنی ئـەو

PDF4Kurd

بەرهەمە ئەدەبی و فەلسەفیانە تەرخان دەکرد کـە بۆیـان دەخوێنـدەوە، بەتایبـەتی دڵبەنـدی (شاری خودا)ی قەدیس ئوگوستین بـوو، لـەدەرباری کورونەوەشـیدا، ئـەدەبیاتی لاتـین شـان و شەوکەت و پایەی خۆی هەبوو.
تا لە کۆتاییەکانی سەدەکانی ناڤین نزیکتر دەبینەوە، لە کۆشکێن فیودالەکاندا، کـە رۆژ بـەرۆژ زیاتر لە دەسەلاّتی مەرکەزی دوور دەکەونەوە، هەست بـەوە دەکرێـت کـە بایـەخێکی پـتر بـە بزوتنەوە ئەدەبییەکان دەدرێت، ئەم فیودالانە بەشێوەیەکی ناراستەوخۆ لەساو پـەنای دەربـاری پاپاو دێرەکاندان کە جگە لە ئەدەبیاتی ئاینی، ئەدەبیاتی غەیرە ئایینیش بەرێوە دەبەن. لە پاڵ دنیایەك سروودو ژیانی قەدیساندا، زنجیرەیەك بەرهەمێن غەیرە ئـاییني وەکـو مێژوونووسـین و داستان و شیعری لیریکی و فێرکاریش بەرهەم دێن.

گەشەکردنی ئەدەبیاتی نەتەوەیی

لەسەدەی یازدەیەم بەدواوە لەولاّتانی جیاوازدا، لـەپاڵ ئـەدەبیاتی لاتینییـەوە، ئـەدەبیاتی نەتەوەییش دێتە ئاراوەو لەسەدەی یازدەیەمەوە تاسەدەی سێزدەیەم بەلـەز پێـشدەکەوێت، ئـەم نەتەوەو میللەتانە بەزمانی خۆماڵی و زکماکی خۆیان دەست بە نووسین دەکەن.
یەکەمین میللەتانێ کە شارەزاییەکی ئەوتۆیان دەربارەی زمانی لاتینی نییـەو تـەنیا ژمارەیـەکی کەمی رۆشنبیرانیان نەبێ کە زیاتر روحانییەکانیانن لاتینی دەزانن، یـانی ئەنگلوساکـسونییەکان، سەلتەکان، ئیرلەندییەکان و پاشان ولاّتانی بـاکورین، ئـەوجا نـۆرە دێتـە سـەر جەرمەنـەکان کـە هاتوونەتە ناو قەڵەمڕەوی ئیمپراتۆریەتی رۆم کە لە دانیمارك و هۆڵەنداو بەلجیکاو ولاّتـانی دیکـە بەرەبەرە رەگ و ریشەی ئەم زمانە کۆنە هەڵدەکەنن. پاشان نۆرەی میللەتانی ئاکنجی فەرەنـسا و نیمچە دورگەی ئیبری دێت، دوای هەموویان نۆرە دێتە سەر ئەو ولاّتانەی کـە زمـانی عامیانـەی خەڵکەکەی خزمایەتی و نزیکی لەگەڵ زمانی لاتینیدا هەیە، وەکو ئیتالیا کە مێژووی ئـەدەبیاتی لەسەدەی سیازدەیەمەوە دەست پێ دەکات. لـێ میللـەتانی ئـاکنجی رۆمـانی و دەوروبـەری لـە سەدەی شازدەیەمدا لەژێر دەسەلاّتی زمانی لاتین ئـازاد دەبـن، و دەبـن بـە خـودانی ئـەدەبیاتی تایبەت بە خۆیان، ئەدەبیاتی میللەتانی سلاڤ و ترك لە سەدەی چواردەمەوە دێنە ئاراوە.

ئەدەبیاتی ئەسپانیای موسڵمان

لەم نێوەندەدا تەنیا یەك وڵات هەبوو کە لە دەرێی بازنەی کیشمانەکێشی زمانی لاتینی و زمانە عامیانەکاندا دەژیا، ئەویش ئەسپانیای موسڵمان بوو کە ئەدەبیات و بەشێوەیەکی گشتی شارستانیەتی ئیسلامی ئەو وڵاتە کاریگەرییەکی گەورەی بەسەر دنیای رۆژاوادا هەبوو. **شیعری عەرەبی ئەندەلوس لە سەدەی دەیەم و یازدەیەمدا، جگە لە شیعری سەلتی، تاقە شیعری غەیرە لاتینی بوو کە لە جیهانی رۆژاوادا بایەخی خۆی هەبوو،** ئەم شیعرە راستەوخۆ لە رۆژهەڵاتەوەو بە تایبەتی لە بەغداوە دەهات کە ئەو سەردەمە مەڵبەندی زانستی و ئەدەبی جیهانی ئیسلام بوو. لە ئەسپانیاشدا (قەرتوبە) پایەیەکی وای هەبوو، لەبەر ئەمە دەکرێ شیعرو مێژوونووسی موسڵمانانی ئەسپانیا لەریزی زمانانی نەتەوەیی تازە لە دایك بوو دابنرێت، چونکە لقێك بوو لە شیعرو مێژوونووسی رۆژهەڵاتی موسڵمانان و جا چ لقێکی بتەوو گەورە! شیعرێك کە هاوتای بەرهەمی شاعیرانی دەرباری خەلیفەکانی بەغدای بەهەموو ناسکییەکیانیەوە دەکردو ئەدەبیات و فەلسەفەیەکی هێندە دەوڵەمەند بە بیری فەیلەسوفانی کۆن و مەسەلەێن مرۆڤانی گرتبووەخۆ کە دەکرێت بەپشتیوانیان، باسی جۆرێك لە مرۆڤدۆستی ئیسلامی ئەسپانیا بکرێت. وەکو گوتمان رۆژاوای بێ خەبەر لە ئەدەبیات و فەلسەفەی یۆنانی کۆن، لە رێگەی ئەسپانیای موسڵمانەوە بوو کە دووبارە ئاشنایەتی دەگەڵ بەرهەمی ناودارانی کۆندا پەیدا کردەوە. ئەم گوتەیەی (لویجی رنالدی) وەکو توێژەرێکی ئەوروپایی باشترین گەواهی ئەم حاڵەتەیە: (باڵا دەستی موسڵمانان بەسەر ئێمەوە ئەمەیە کە ئەوان ئێمەیان بە گەلێك لە فەیلەسوفانی یۆنانی ئاشناکرد. حەکیمانی جیهانی ئیسلامی لە رنیسانسی فەلسەفەدا لەنێو مەسیحیاندا کاریگەرییەکی شایشتەیان هەبوو. (ئیبن روشد) گەورەترین وەرگێرو شرۆڤەوانی تیۆرییەکانی ئەرستۆیە، هەربۆیەش لەلای موسڵمان و مەسیحیاندا پایەیەکی بەرێزی هەیە.. بێ ئەوە فەرامۆش بکەین کە ئەو داهێنەری رەوش و رێبازی (هزری ئازاد)ە، ئاشقینی دەگەڵ ەلسەفەدا دەکردو شەیدای زانست بوو و باوەڕی بەو دووە هەبوو و بەجۆش و خرۆش و شەوق و ەوقێکی فرەوە دەرسی بەقوتابییەکانی دەگوتەوە..)"١". (بروانە: تاریخ فلسفه در جهان لامی، اپر حنا الفاخوری- خلیل الجر، ترجمه عبدالحمید ایتی، کتاب زمان، تهران ١٣٥٥)

PDF4Kurd

ئەدەبیاتی لاتین لەسەردەمی رینیسانسدا

لێ سەرهەڵدان و پەیدابوونی زمانانی نەتەوەیی، بەمانای تەرك كردنی زمانی لاتینی نییە، بەڵكو لەگەڵ ئەم زمانانەدا قۆناغێكی تازەی بەكارهێنانی زمانی لاتینی دەست پێ دەكات كە كاریگەرییەكی گەورەی لەپەیدابوون و سەرهەڵدانی ئەدەبیاتی سەردەمی رینیسانسدا دەبێت، بەگوتەی (ئەتین گیلسون)ی فەیلەسوفی فەرەنسی، سەدەكانی ناڤین بەدرێژایی رۆژگار سوودی لە زمانی لاتینی وەردەگرت بێ ئەوەی بایەخ بە جوانییەكەی بدات، لێ سەردەمی رینیسانس بەكردەوە كەوتە خزمەتی زمانی لاتینی، پێویستە پێشینەی ئەم گۆڕانە لە چەند سەدەیەكی پێشووتردا تاقیب بكرێ:

وەكو گوتمان لەسەدەی یازدەیەم بەدواوە زمانێن نەتەوەیی و دیالێكتی ناوچەیی برەویان سەندو لەلایەن جەماوەری خەڵكییەوە بەكارهێنراو بەكردەوەش هەموو پێداویستییە جۆراوجۆرەكانی خەڵكی فەراهەم دەكرد، لەئەنجامدا زمانی لاتینی وەكو زمانێكی مەعنەوی و بەرجەستە بووە مایەی سەرنج، ئیدی زمانی لاتین لە روانگەی ئەهلی ئەدەبەوە لە جۆری زمانە جیاوازەكانی بەربەر نەبوو كە هیچ جۆرە تایبەتمەندییەكی ناوازەی نەبێت، بەڵكو زمانی (سیسرون) و (ڤەرجیل) بوو.

ئیتالیاو پترارك

لەسەرەتای سەدەی چواردەمدا كە پاپایانی كلێسا هزرو بیری خۆیان بەزمانی لاتینی، بەڵام بەشێوازێكی زۆر وشك و لە تەحەمول بەدەر دەنووسیو دەخوێندەوە، منداڵێكی فلۆرانسی كە بابی لە زێدی خۆی دوورخرابووەوەو پەنای بردبووە بەر پاپا ئاڤینیون، لە قوتابخانەیەكی پەرپوتدا لە (كارپانتراس) سەرگەرمی فێربوونی دەستوری زمان بوو، ئەم منداڵە ناوی (فرانسیسكوپترارکا)یە كە پاشان بەمەبەستی خۆش ئاوازبوون، تەنیا ناوی (پترارکا) بۆ خۆی هەڵدەبژێرێت، ئەم كوڕە بەتاسەو ئارەزووەوە بەرهەمەكانی سیسرون-ی دەخوێندەوەو لەگەڵ ئەوەی كەشتێكی ئەوتۆی لێ حاڵی نەدەبوو، بەڵام مۆسیقای زمانەكە شەیدای دەكات، جگە لەم بەرهەمانە هەر شتێكی دیكەی دەخوێندەوە، یان دەژنەوت، زبرو بەدئاوازو ئاهەنگ دەهاتە بەرچاوی.

PDF4Kurd

پترارك وێڕای ئەوەی كە وەكو (قەدیس جروم) شەیدای بەرهەمێن سیسرون-ە، وەكو ئەویش مەسیحییەكی بەباوەڕە، ماوەی حەڤدەساڵی رەبەق دژی هەواو هەوەسی نەفسی سەركێش دەخەبتێ.

سەرەنجام لەتەمەنی ٢٩ ساڵیدا لەم نەبەردەدا، ئەو رێبەرو دۆست و رێنوێنە پەیدا دەكات كە پێویستی پێیەتیی و ئەویش (قەدیس ئوگوستین)ە كە مەسیحییەكی گەورەیە، لێ زمانێكی وەكو زمانی سیسرون-ی هەیە، بەتایبەتی (ئیعترافاتەكەی) كە لە هەقیقەتدا چیرۆك\و داستانی نەبەردە دژی نەفس.

پترارك لە جەنگیدا دژی ئەوانەی كە زمانی جوانی لاتین-یان دەكردە قوربانی بەڵگە وشك و بێگیانەكانیان، ئاقڵانەترین رێگە هەڵدەبژێرێ. ئەو زمانێك بۆ نووسینەكانی خۆی هەڵدەبژێرێ كە جوانی جاران بۆ ئەدەبیاتی مەسیحی سەدەكانی ناڤین دەگەڕێنێتەوە.

ئەمڕۆكە پترارك زیاتر بەغەزەلە ئیتالیاییەكانی دەناسنەوە، لێ قەوارەی بەرهەمەكانی بەزمانی لاتینی، نزیكەی بیست هێندەی ئەم شیعرە جوانە ئیتالیانەیەتی، پترارك لەنامەكانیا بە ئانقەست لاسایی شێوازی (سیسرون)ی كردووەتەوە. ئیلهامی نامە شیعرییەكانی لە (هوراس)ەوە وەردەگرێت و ئیلهامی شیعرە كورتە شوانانەكانی لە (ڤەرجیل)ەوە وەردەگرێت و بەرهەمە ئەخلاقی و عیرفانییەكانیشی قەدیس ئوگوستین وەبیر دێننەوە. هەموو ئەو كەسانەی كە زەوقی ئەدەبیان، یان هەستێن مەزهەبی و ئاینیان لە ئەنجامی چەندو چونی بێ گیان بە زمانی زبرو ناشیرین و ناخۆش ماندوو بووە، روو دەكەنە پترارك. (بوكاتچو) كە نۆ ساڵان لەو گەنجترە، لە چل ساڵیدا دەست لە ئیقاعی هەستێن هەوسبازی هاوڵاتیانی دەگەڵ چیرۆكێن ئیتالیدا، هەڵدەگرێت، شازدە غەزەل بەزمانی لاتینی بەناوی (Buco Lium Garmen) دەڵێت و كتێبێك-ی پازدە بەرگی بەناوی (درەختی خوداوەندانی سەردەمی كفر) دەنووسێت كە تیایدا شیعرێن شاعیرانی یۆنان و رۆم لەگەڵ بابەتێن كتێبی موقەدەسدا تەتبیق دەكات. هەر ئەم تاسەو كەڵكەڵەیە سەبارەت بە گێڕانەوەی ئابڕوو حەیسییەت بۆ بەرهەمێن پێشینیان، خۆی لە خۆیدا زەمینەیەكە بۆ ئەو شتەی كە پاشان ناونرا (رینیسانس).

کەلەپورو میراتی یۆنان و سەردەمی رینیسانس

روخـانی قەسـتەنتەنییە مێژوویـیـەکی دیـاری هەیـە: لـە سـالّی ١٤٥٣دا، قەسـتەنتینی دوازدەیەمی ئیمپراتۆری رۆمی رۆژهەلاّتی لەژێر داروپەردوی کۆشـکەکەی خۆیـدا کـە لەلایـەن لەشکریانی سولّتان محەمەد فاتحەوە داگیر کرا، گیان دەسپێرێت، ترکەکان جگە لـە قەلّـەمڕەوی ئیمپراتۆریەتەکە زۆر شوێنی ئەوروپای ناوەنـدیش داگـیر دەکـەن، دوا پاشـاوەی دەولّـەتی رۆم نابوت دەبێت و شان بەشانی ئەو شارستانیەتی یۆنانیش وێران دەبێـت کـە رۆمیـان میراتگـری بوون.

هەمان مێژوو ١٤٥٣ دەبێتە مایەی گۆڕانکاری گرینگ لە رۆژاوای ئەوروپاشدا: جـەنگی سـەد سالّە لە ئەنجامدا کۆتایی دێت، پیشەسازی چاپ پەرەدەستێنێ و رابـوونی هـزری دەگەشـێتەوە کە لە زەمانی (میشلە) بەم لاوە ناوی رینیسانسی لێ دەنەین.

یەکێك لە فاکتەرە هەرە گرینگەکانی ئەم رابوونە هزرییە، گواستنەوەی کەلتوری یۆنانییـە لـە رێگەی هەلاّتوانی بیزانسی، لە کتێبخانەی قەستەنتەنییەوە بۆ ئەوروپای رۆژاوایی و بەتایبـەتی بۆ ئیتالیا. یەکێك لەو هەلاّتووانە کە ناوێکی سەیریـشی هەیـە، (لایونیکـوس کالکنـدیلاس) (١٤٣٠-١٤٨٠) کە پاش داگیرکردنی قەستەنتەنییە لەلایەن ترکانـەوە، فـیراری کـردو پـەنای بردە بەر ئیتالیا.

کالکندیلاس، ئەدیب و مێژوونووس بوو، و لە قەسـتەنتەنییە لـە ژینگـەی ئـارام و بێـدەنگی کتێبخانەکاندا دەژیا، پێش ئەوەی کە قەستەنتەنییە داگیر بکرێت، شاری بەجێ هێشت و لەبری ئەوەی وەکو زۆر کەسێن دی پەنابەرێتە بەر دوورگەکان، راستەوخۆ چوو بۆ ئیتالیا، لە راسـتیدا ئەویش یەکێك بوو لەو هەلاّتوانەی کە هەر یەکێکیان چەند تێکستێکی سـەرەکی کلاسـیکیان لەگەلّ خۆدا بۆ رۆژاوا دەبردو کۆڕو ئەنجومەنەکانی رینیسانس کە بەر لەمە دەستیان نەدەگەییە ئەو تێکستانە، پێشوازی لێدەکردن، (کالکندیلاس) کە بەپێچەوانەی هەموو هاولاّتیـانی خـۆی پەی بەوە بردبوو، بیزانس مەلّبەندی جیهان نییەو ئەوو مێژوونووسەکانی دیکە لە چ خـەونێکی غەفلّەتدا ژیاون، مێژووی دوو دواسەدەی، واتە داڕوخانی دەولّەتی رۆمی رۆژهـەلاّتی بـەزمانی رەمەکی مەردم نووسییەوەو بۆیە پێویستە ئەو بەدوا نووسەری بیزانـسی و یەکـەمین نووسـەری یۆنـانی تـازە بـژمێردرێت. کالکنـدیلاس، جگـە لەمێژوونووسـی، دەقـی بەرهەمـەکانی

(هومەر)یشی لەگەلّ خۆیدا هێنابوو، کەمێ بـەر لـە مردنـی (١٤٨٠) تەرجەمـەی کردبـوو و ئامادەی کردبوو بۆ چاپ کە لە سـالّی ١٤٨٨دا لـە فلـورانس دا بلاّوبـووەوە. سـنعەتی چـاپ لەزەرفی ٢٥ سالّدا بەجۆرێ دەرفـەتی بـلاّو بوونـەوەی کتێبـانی رەخـساندو فەراهـەم کـرد کـە نەسساخان بەدرێژایی چواردە قەرن ئەمەیان بـۆ نـەکرابوو، چـاپی تەرجەمەکـەی کالکنـدیلاس کاریگەرییـەکی بروسـکە ئاسـای هـەبوو، چـاپی کۆبەرهـەمێن ئەرسـتۆ لەسـالّی ١٤٩٨دا و بەرهەمێن ئەفلاتون لەسالّی ١٥١٢دا لەو کەمتر نەبوون.

وا باوە کە سەدەیەك بەر لەوە، پترارك نوسخەیەکی بەرهەمـەکانی هومـەری بـەزمانی یۆنـانی بەدەست هێنابوو، دەلّێن کە پەڕەکانی هەلّدەدایەوە، لەتاواندا لە خەفەتی ئەوەی کـە یۆنـانی نەدەزانی و نەیدەتوانی بیخوێنێتەوە، خورخور فرمێسکی دەڕشت، ئەوانەی دوای ئـەو بـەر لـە سالّی ١٤٥٣ یۆنانی فێربوون، بەجۆرێ یۆنانی فێربـوون کـە کـاتێ نوسـخەکانی بیـزانس-یـان بەدەست گەیی و یەکەمین پەخشکاران بۆ راستکردنەوەو چاپکردنیان پێویستیان بە پسپۆڕ پەیدا کرد، ژمارەیەکی هێندە زۆریان دەئیختیاردا بوو کـە توانیـان کۆمـەلّێك لیژنـەی خوێندنـەوەو کۆڕێکی رۆشنبیریی تایبەتیان بۆ ئەم مەبەستە لێ پێك بێنن و دامەزرێنن.

لەدەوروبەری سالّی ١٥٠٠دا ئەم لیژنانە هێندە بەعەشقەوە کاریان دەکرد کە (میشلە) بـەرێزو ستایشەوە یادیان دەکاتەوە:

(زۆریان لەمەڕ ئەرستۆ و ئەفلاتون گوتبـوو، لـێ تەرجەمـەێن لاواز و نـاڕەوانی بەرهەمـەکانی وانیان لەبەردەست دابوو، وەختێ دوای ئەو هەموو سەدەو رۆژگارانە سیمای سـەرنج راکـێش و بەرێزی ئەم دایکە مەزن و رەسەن و جوانە، ئەم سەردەم و دەورانی کۆنی ئەفسانەییەیان بـینی، چەند بالاّترو گەورەتربوو لە هەموو ئەو شتانەی کە دەیانزانی).

(بۆتیرەی بەشەر نهێنییەك لەمەدا هەبوو: نوێ لەبەرچاویان پیرو داڕوخاوو کەنەفت بوو و سـەردەمی کۆن بەو جازیبە غەریب و هاوئاهەنگییە قولّەی کە لەگەلّ زانستی نۆ باودا هەی بوو، جوان و تـەڕو تازە دەینواند، بەشەراوی گیانی هومەر، ئەشیل، و سوفوکیل خوێنی گەرمتر و مەشـخەلّی عەشـق هاتە ناو دەماری ژاکاوو سیسەوە بـووی ئێمـەو بلیمـەتیی یۆنـانی بـەجادوو پیـاوەتی خـۆی بـوو بەرێنوێنی کوپرنیك و کریستوف کولەمب، فیتاغورس و فیلولاتوس سیستەمی گێتیـان فێـری وان کرد، ئەرستۆ دلّنیای کردن لە خڕبوونی زەوی و ئەفلاتون باسی رۆژاوای بۆ کردن.

PDF4Kurd

هەرئەوەندە؟ نە، دڵی ئێمە لەسەردەمی كۆنین جگە لە ئەمریكاو جگە لە زانست یان جازیبەی ئەدەبی شتێكی دیكەی دەخواست، ئێمە بەتایبەتی ئەوەمان لێی دەخواست كە روحمان لە بەند ئازاد بكات. سینگ فراوانی و مەعنەویەتێكی ناسكترو مرۆڤانی تر.. بەئێمە ببەخشێت، دەمانویست نەك میحراب بشكێنێ، بەڵكو بەرینتری بكات، نەك قەدیسان بسڕێتەوە، بەڵكو ژمارەیان زیاد بكات و باوەشی كڵێسا بۆ (سوقراتی قەدیس)، (ئانتونین)انی قەدیس و بۆ تۆی (فەرجیل)ی قەدیس بكاتەوە).

(میشلە) مێژوونووسێكی رۆمانتیكە كە لە (تاریكی سەدەكانی ناڤین)و (تاریك هزری دەورانی گوتیك) بێزارە، دەبینین كە بۆ رینیسانس دوو رەگەز بەبنەڕەتی دەزانێت: ١- كەشفكردنی دەورانی كۆنین بەشێوەێن ئەسڵی خۆی. ٢- رابوونێكی مەعنەوی ئازادی ساز كە نەزۆك بووە.

(بەپێی پێناسە تەقلیدییەكان، رینیسانس رابوونێكی مێژووییە كە بێداری و هۆشیاری ئەوروپا لە زەمانێكی دیاریكراوو لەژێر كاریگەرییێن دیاری كراو فەراهم دەكات، واتە لە ئاخرو ئۆخری سەدەی پانزەیەمدا، بە تایبەتی ئەدەبیاتی ئەوروپا، بەدۆزینەوەو كەشفكردنی بەرهەمێن دەورانی كۆن، لە حاڵەتی خامۆشی و كپی دێتە دەرێ، خۆی لە روحیەتی سەدەكانی ناڤین رزگار دەكات، ئازادی هزر، تاك گەرایی و زەوقی ئەستاتیكایی هونەری و ئەدەبی و هوشیاری هونەری وەكو هۆیەكی باڵای دەربڕینی هومانیستی (مرۆڤدۆستی) دەخولقێنێتەوە).

(لیون تورانس)ی نووسەری دەورەی (نەخشەی ئەدەبیات) جگە لەوەی كە لەسەرێ را باسكرا، هەموو ئەو بیروبۆچوونە جیاوازانەی لەمەڕ سەدەكانی ناڤین و رینیسانس هاتوونەتە دەربڕین بەشێوەیەكی چڕ لە لاپەڕەیەكدا كورت دەكاتەوە كە لێرەدا وەكو خۆی نەقڵی دەكەین:

(ئەم نەخشەیە فریودەرەو بەكەڵكی كتێبە دەرسییەكان دێت، چونكە یەكێك لەسەر فەسڵەكانی مێژووی ئێمە روون دەكاتەوە، لێ بۆ ئەوەی هەقیقەتی كارەكە نەكەوێتە ژێرەوە، پێویست بە سەرنجێن وردتر هەیە، مێژوونووسانی كەلتوری جیهانی زۆربەیان ئەم خاڵە وردانەیان باسكردووە، لێ تانهوو نەیانتوانیوە ئەو ئاڵۆزییەی كە دەوری ئەم كارەی داوە بڕەوێننەوەو ئەم مەسەلەیە هەمیشە لە گۆڕێ بوو: سەدەكانی ناڤین لای هەندێك سەردەمی باوەڕو ئیمانە سەردەمی گەشانەوەی ئیحتوباری مرۆڤانییە لە كۆمەڵگەی كاسولیكی بێ كون و كەلەبەردا، و لای هەندێكی دیكە سەردەمی پایەماڵكردنی تاكە لە كۆمەڵگەی توتالیتاردا، هەروەها

رینیسانس-ش لای هەندێك سەردەمی بیری ئازادە كە تاك لە بەند رزگار دەكات و بەلای هەندێكی ترەوە هەڵەیەكی مێژوویی گەورەیە كە دنیای یەكگرتوو دەكات بە گەردیلەی پەراگەندەوەو ئەو بوونە مرۆڤانییەی كە بەشێوەی (تاك) بەرجەستە بووە، دەخاتە گێرداوی گۆڕانێكی بێ گەڕانەوەو لە ئەنجامدا دەبێ بەبوونەوەرێكی بەرهەمهێن و مەسرەفكاری لە خۆ غەریب و نامۆ و لەدرێژایی ئەم رەوت و كاروانەدا روحی خۆی لەدەست دەدات، بەلای هەندێكەوە رینسانسی هزری و هونەری، سەركەوتنێك بوو، چونكە لەدایكبوونەوەی هومانیزم هونەری پەیكەرسازی تازەكردەوەو ئەدەبیاتی میللەتانی بەتەماس لەگەڵ بەهاێن كۆنین و داب و نەریتێن میللی دا كە بەدرێژایی هەزاران ساڵ گۆڕابوو، بوژاندەوە، لێ بەلای هەندێكی دیكەوە رینیسانس-ی هزری و هونەری نیمچە شكستێك بوو، چونكە پەرەسەندنی رینیسانس لەبوارەكانی دیدا، بەتایبەتی لەبواری سیاسەت و ئایندا كارەساتی نایەوە- ریفۆرم و دژە ریفۆرم، سانسۆری بیروباوەڕ، جەنگێن مەزەبی و ئاینی مەركەزەبوونی دەسەڵاتێن سیاسی و پەیدابوونی وابەستەگییێن نەتەوەیی- كە ئارامی تیرەی بەشەریان شێواندو شڵەقاندو ئەوروحی لێبووردەیی و چاوپۆشییەی كە هومانیزم بۆ بوژاندنەوەی خۆی پێویستیەتی، بەرەبەرە لەناوی برد.

(لەواقیعدا رینیسانس رابوونێكی مێژوویی نییە، بەڵكو دەورانێكە كە سەرەتاو ئەنجامەكانی لە شوێنێكەوە بۆ شونێكی دی فەرق دەكات و هەر لەو سەروبەندەدا لەهەر گۆشەیەكدا گۆڕانێن مێژوویی ئەوتۆ روو دەدەن كە تا رادەیەك پێكەوە بەندن، بەڵام لەنكاودا ئەم گۆڕانانە لە ژێركاریگەری سنعەت و كەشفیاتی تازەدا سورعەت پەیدا دەكەن و نەزم و ئاهەنگی ژیانی بەشەر لەبنەوە دەگۆڕن.

یەكێك لەو سنعەتە هەرە گرینگانە وەكو گوترا سنعەتی چاپە، یەكێكی دیكە كە كاریگەرییەكی گشتی تری هەیە، پێشكەوتنی تواناكانی دەریاوانییە كە كەشفیاتی تازەی جوگرافیایی لێدەكەوێتەوە كە خودی ئەم كەشفیاتە دیسانەوە كۆمەڵە گۆڕانێك لەرەوشی ژیانی مرۆڤدا دێنێتە ئاراوەو بۆچوونی مرۆڤ سەبارەت بە فەزاو كەش و هەوای ژیانی خۆی ژێرو بان دەكات. لێرەدا ئێمە هەقمان بەسەر ئەوەوە نییە كە زانایانی سیاسەت و ئابووری و كۆمەڵناسی دەیڵێن، تەنیا ئاماژە بە كاریگەریی لەسەر ئەدەبیات دەكەین، شاعیرانی سەدەكانی كۆن و

PDF4Kurd

ناڤین، باسی دنیایەكی زۆر سنووردارییان دەكرد كە چەند هەنگاوێك پتر لە مرۆڤەكە دوور نەدەكەوتەوە، لەنكاودا- چونكە ئەم رووداوە تەنیا لە زەرفی چەند ساڵێكدا روویدا- دنیای مرۆڤان بەرینتر بوو، بەڵام دیسان بە چەند مەوداو بازنەیەك سنووردار كرابوو. جا هەڵسوكەوت و مامەڵە لەگەڵ ئەم وەزعە تازەو چاوەڕوان نەكراوەدا، هێندەی بیرو هەستی جیاوازو ناكۆك هێنایە ئاراوە كە (جان دولومو)ی مێژوونووسی تایبەتی رینیسانس بە ئۆقیانووسێك لە ناكۆكیانی دەشوبهێنێ و دەڵێت: ".. هاوژینی دژواری ویستی دەسەڵات و زانستێك كە هێشتا رێگەی خۆی نەدۆزی بووەوە، ئارەزووی جوانی و ئیشتیای شەڕاڕەت ئامێزی رق، تێكەڵەیەك لە سادەیی و ئاڵۆزی، پاكی و شەهوەت، خێرخوازی و كینە..".

هەروەها دەورانی رینیسانس لە نەوەستانێكی توندا دەبینین لەنێوان سیستەمی زانستی و فەلسەفی باڵابووندا، خۆ ئەگەر ئەم دوو تەرزە تێفكرینە بگێڕێنەوە بۆ گەورە هزرڤانانی كۆنیش، ئەوا دەبێتە ساكاری كە ئەگەر تەرزی یەكەم بدەینە پاڵ ئەرستۆو تەرزی دووەم بدەینە پاڵ ئەفلاتون، چونكە زانایان و هزرڤانانی زۆر لە رووبەڕووبوونەوەیاندا لەگەڵ ئەم فەلسەفەیەدا بۆچوونی جۆراوجۆری وەهایان هەیە كە لەوەیە جیاوازی بۆچوون لەنێوان دوو گروپی پەیڕەوی ئەرستۆ، لە جیاوازی نێوان یەك گروپی ئەفلاتونی لەگەڵ گروپێكی ئەرستۆییدا زیاتر بێ، بیری ئەرستۆییانی دژە مەسیحی پەیڕەوی (ئیبن روشد) هیچ پەیوەندییەكی بەبیری ئەرستۆییانی تۆمیست (قەدیس توماس) یان (ئیسكوتیست) (فەیلەسوفێكی ئوسكاتلەندییە ١٢٧٠-١٣٠٨) نییە. لەهەمان كاتدا لەزۆر رووەوە، هەولێكی ئاشتكردنەوەی ئەم دوو فەیلەسووفە دەبینرێ. نموونەی ئەم تەرزە بیركردنەوەیە تابلۆ بەناوبانگەكەی (قوتابخانەی ئەتین)ی بەرهەمی (رۆفائیل)ە. كە لەوێدا ئەفلاتون دەبینین كە ئەرستویی ترین بەرهەمی خۆی واتە (تیمایوس)ی بەدەستەوە گرتووەو ئەرستۆ ئەفلاتوونی ترین بەرهەمی خۆی واتە (ئەخلاقی نیكوماخوس)ی بەدەستەوەیە.

جا بەم پێیە ئەگەر بمانەوێ تەنیا قوتابخانەی كلاسیك بەپاشكۆی ئاسایی هومانیزم و رینیسانس بزانین، ئەوا زۆر هەڵەین، چونكە لە بواری كردەییدا هەر هەموو قوتابخانەكان و رەوتە فیكرییەكانی پاش سەدەی شازدەیەم، بەجۆرێك رەگ و ریشەیان لەم رۆژگارە پڕ جۆشەدا داكوتاوە، لەوەیە قوتابخانەی كلاسیك كەمترین كاریگەری ئەم رەوت و رەوشە فیكرییە

ئاڵۆزانەی بەسەرەوە بێ، چونكە لەدەورانی دەسەڵاتی حكومەتی دكتاتۆری پاشایەتی و سەروەت و خۆشگوزەرانیدا هاتبووە ئاراوە، و بەگوێرەی وەزعی سیاسی رۆژ عەودالی نەزم و گوێڕایەڵی یاسا نووسراوەكان بوو، بۆیە ئەو سیما ئەرستۆییەی كرد بە پێشەوای خۆی كە هەموو ئەم یاسایانەی لەكاری ئەدەبیدا بەدەستەوەدابوو.

ئاشنایی تەواو سەبارەت بەلایەنە جۆراوجۆرەكانی سەدەكانی ناڤین و هەروەها هومانیزم و رینیسانس لە عۆدەی ئەم گوتارە بەدەرە، خوێنەری ئارەزوومەندی ئەم بوارە دەبێ بگەڕێتەوە بۆ كتێبانی مێژووی شارستانییەت و بەرهەمێن دیكە. مەبەست لە نووسینی ئەم چەند لاپەڕەیە تەنیا ئەوەبوو كە مەسەلەكە بخرێتە روو و هەندێ زانیاری لەبارەوە بدرێت.

PDF4Kurd

PDF4Kurd

کلاسیزم
Classicisme

پێشەکی:

وشەی کلاسیك، بەمانای بەرینی خۆی، بە هەموو ئەو بەرهەمانە دەگوترێ کە بەنموونەی ئەدەبیاتی نیشتمانی دەژمێردرێت و مایەی شانازی ئەدەبیاتی نەتەوەیی ئەو وڵات و نیشتمانەیە، بۆ وێنە ئێمە دەتوانین هەموو بەرهەمی نەمری شاعیرانی گەورەمان بە کلاسیکیاتی ئەدەبیاتی فارسی ناوبەرین، لێ کە باسەکەمان بێتە سەر قوتابخانە ئەدەبییەکان، ئیدی ئەو مانا بەرین و دەڵبە نایخوات و زاراوەو چەمکی کلاسیك قالْبێکی دی وەردەگرێت و لەم بارەیەوە کلاسیك بەو قوتابخانە ئەدەبییە دەگوترێت کە بەر لە هەموو قوتابخانە ئەدەبییەکان (لە سەدەی هەڤدەدا) لە فەڕەنسا هاتۆتە ئاراوەو لاسایی ئەدەبیاتی کۆنی یۆنان و رۆمی کردوەتەوە.

بۆیە دەڵێین لە فەڕەنسە، چونکە ئەم قوتابخانەیە، ئەگەر خۆ لە چەمکی گشتی وشەکە ببوێرین، ئەوا قوتابخانەیەکی تایبەتی فەڕەنسەوییە.

سەبارەت بە قۆناغەکان یان قوتابخانەکانی دیکە، بۆ وێنە دەربارەی رینیسانس، رۆمانتیزم و یان سەمبولیزم بەرەحەتی دەتوانرێ باسی رووداوێکی گشتی ئەوروپایی بکرێ، واتە وەکو یاردەیەکی گشتی ئەوروپایی ناوبرێ. لێ سەبارەت بەو رێچکە ئەدەبیانەی کە لەسەدەی ەڤدەیەم و سەرەتای سەدەی هەژدەیەمی ئەوروپا لە وڵاتانی جیاوازدا بەکلاسیك ناو براون ەمتر لێکچوون هەیە، واتە لێکچوونێکی ئەوتۆ لەنێوان رێچکە ئەدەبییەکاندا نییە، ئەم پەڕینە تەنیا لە فەڕەنسادا یاساو رێسایەکی پەیدا کردو شێوەی قوتابخانەیەکی تایبەتی ەرگرت.

خراپ نییە کە لێرەداو لە رووی مێژوویی و لە روانگەی ماناشناسییەوە چاوێك بە چۆنییەتی بەکارهێنانی ئەم وشەیەدا بگێڕین:

لەسەدەی دووەمی زایینیدا ئولوس جلیوس-ی توێژەری رۆمی نوسەرانی بەسەر دوو گرووپدا دابەش دەکرد: (نووسەری کلاسیك)و (نووسەری عەوام). بەو نووسەرانەی دەگوت کلاسیك کە بەرهەمەکانی شایستەی موتاڵاو خوێندنەوەی چینە باڵاکانی کۆمەڵ بوایە، بەرەبەرە ئەم سیفەتە مانایەکی فراوانتری پەیداکردو بە بەرهەمێك دەگوترا کە شایستەی وتنەوە بوایە لە پۆلەکانداو بۆ پەروەردەی جەوانان بشیایە. ئەو نووسەرانەی کە بەرهەمەکانیان بۆ سەرمەشقی خوێنکاران پێشنیاز دەکرا، بێگومان بەباشترین نووسەران دانراون و وشەی کلاسیك-یش بە هاوتای باڵایی بێ چەندو چوون ژمێردراوە. بەرهەمێن باڵاش، بەتایبەتی لە روانگەی فێرکارانەوە، دیارە ئەو بەرهەمانەن کە بە تێپەڕبوونی سەدەو قۆناغان بایەخ و گرینگی خۆیان پاراستووەو لە حەقیقەتدا ئەو بیناو تەلارانەن کە فیردەوسی گوتەنی باو باران کاریان تێ نەکردوون، جا بەم پێیە لە زۆربەی زمانانی ئەمڕۆی ئەوروپاییدا، بەرهەمێن کلاسیك بەهەمان ئەو بەرهەمە کۆنانە دەگوترێ. لێ لەپاڵ ئەوەشدا نوسەرانی تازەش هەن کە بەرهەمەکانیان شایستەیی ئەوەیان پەیداکردووە کە شان بە شانی بەرهەمێن گەورە نووسەرانی پێشینیان بوەستن، بە نووسەرەکان دەگوترێ کلاسیك و بە بەرهەمەکانیان کلاسیکیاتی ئەدەبیات بۆ وێنە بەرهەمێن تولستوی، گوتەو پروست ناو دەنێن کلاسیکێن ئەدەبیاتی روسی، ئەڵمانی و فەڕەنسی.

لێ تەنێ لە سەدەی هەژدەیەمدا، لە رێگەی لاهارپ، ڤوڵتێرو تەعلیماتی یەسوعیان و پاشان لە سەدەی نۆزدەیەم و لە رێگەی زانستگەی ئیمپراتۆری و مامۆستایانی سەردەمی گەڕانەوەی دەسەڵاتی پاشایەتی و لویس فیلیپ-ەوە کە بە زۆری دژی شۆڕشی رۆمانتیك بوون، ئەم سیفەتە (کلاسیك) بە شێوەیەکی سیستماتیك دەرهەق بە نووسەرانی فەرانسەوی سەردەمی لویسی سێزدەیەم و لویسی چواردەیەم بەکاربرا. وشەی کلاسیك لەوە بەدواوە جگە لەوەی خۆی لە خۆیدا نیشانەی بەهاو بایەخ بوو، لە هەمان کاتیشدا بەسەرزەنشتێك دەژمێردرا بۆ نووسەرانی رۆمانتیك کە بە نوێئاوەرو بازاڕی و ناسازگار دەژمێردران. گۆتە رای گەیاند کە بۆ یەکەمین جار ئەو و شیلەری دۆستی ئەم جیاوازییەیان خستۆتە نێوان کلاسیك و رۆمانتیکەوەو

PDF4Kurd

پاشان برایانی شلگل ئەم مەسەلەیەیان گرتۆتە ئەستۆ. لە رەخنەگرانی سەدەی نۆزدەو بیستەمی فەرەنسەنیسار، برونتیرو موراس و لە وڵاتانی دیکەدا ئیرونیك بابیت-ی ئەمریکایی تی. ئی. هولم-ی ئینگلیزی و تی. ئیس. ئیلیوت و ژمارەیەکی دیکە ستایش و مەدحێکی زۆری کلاسیسزمیان کرد کە بۆ خۆی لە هەمان کاتدا جۆرە بوغزاندنێکی رۆمانتیزم بوو.

جا بەم پێیە دەبێ ئەوە بگوترێ کە هونەری کلاسیکی ئەسڵی هەمان هونەری یۆنان و رۆمی کۆنە. شاعیرانی سەدەی هەڤدەیەمی فەرەنسا، دوا بەدوای راپەڕینێك کە هومانیزمی پێ دەگوترێ، ئەم هونەرە کۆنەیان بۆ خۆ کرد بە سەرمەشق و بەرهەمی خۆیان بە گوێرەی کۆمەڵێك یاساو رێسای دیار کە لە ئەدەبیاتی یۆنان و رۆمی کۆنەوەو بەتایبەتی لە بیروبۆچوونەکانی ئەرستۆوە وەرگرتبوو، بەرهەم هێنا. هەڵبەتە ئەم راپەڕینە بە قەرنێك بەر لەوەی لە فەرەنسادا پەیدا ببێ، لە ئیتالیاو ئیسپانیادا هاتبووە ئاراوە.

ئیسپانیاییەکان هیچ کارێکیان نەکردە سەر فەرەنسەوییەکان، چونکە وێڕای ئەوەی لە سەدەی شازدەوە کەوتنە تەحقیق دەربارەی ئەرستۆ، لێ هەوڵیان دەدا ئەم یاساو رێسایانە لەگەڵ ئەو ئەدەبیاتە دەوڵەمەندو بایەخدارە بسازێنن کە خۆیان هەیان بوو، ئەدەبیاتێکی تازە دابهێنن. بۆیە نەیان توانی ئەدەبیاتێکی تۆکمەو جێگیر بئافەرێنن.

لێ هیچ گومان لەمەدا نییە کە تیۆری سازانی فەرەنسایی لە هەموو لێکۆڵینەوەو یاساڕێژییەکانیاندا قەرزارباری هومانیستە ئیتالیاییەکانن.

دەربارەی هومانیزم

ئەو راپەڕینەی کە لەو رۆژگارەداو بەناوی هومانیزمەوە (مرۆڤگەرایی) یەکەمجار لە ئیتالیادا هاتە ئاراوە، ناوەکەی لە رۆمییەکانەوە وەرگرتبوو، چونکە رۆمییەکان لەسەردەمی ۆیاندا بۆ موتاڵاو تەحقیق و توێژینەوە دەربارەی بەرهەمێن یۆنانی کۆن سیستەمێکی ئەدەبی فەلسەفییان بەناوی (Studia humanit atis) دامەزراند بوو پێیان وابوو کە (لە سایەی ێژینەوەو موتاڵای بەرهەمێن کۆندا دەتوانرێ توانای مەعنەوی مرۆڤ پەرە پێ بدرێ و شێوەیەکی مرۆڤانی ترو مەدەنی تر پەروەردە بکرێ). وشەی هومانیزم لە بنەڕەتدا بەمانای تۆژینەوەی ئازاد) بوو.

لە سەرەتادا تۆژینەوەی (ئەدەبیاتی مرۆڤانی) یان (ئەدەبیاتی تیر\ەی بەشەر) بە ئەدەبیاتی جیاواز لە (ئیلاهیات) دەگوترا. کەواتە بەم پێیە هومانیزم دەکاتە تۆژینەوەو لێکۆڵینەوەی غەیرە مەزەبی. لێ دەبێ ئەو خاڵە لەبەرچاو بگیرێت کە بە هیچ جۆرێك بەراورد لە نێواندا نییە، بەڵکو ئەگەر بەراوردێك لەنێواندا هەبێ، ئەوا بەراوردە دەگەڵ ئەدەبیاتی غەیرە مەزەبی سەدەکانی ناڤیندا کە بەزۆری بەهای ئەدەبییان نەبوو. جا بۆ ئەوەی بەشێوەیەکی وردتر ئاشنای ئەم مەسەلەیە بین، چاکتر وایە خودی دەستەواژەو رستەکانی ڤ. ل. سولینەر لە پەیامی (رومی رینیسانس) لە (مێژووی ئەدەبیاتی جیهان) لە بلاوکراوەکانی بلییاو نەقڵ بکەین:

(ئەگەر فاکتەرێن تایبەتی بوو بوونە باعیسی ئەوەی کە وشەی هومانیزم مانایەکی لاوەکی پەیدا بکات کە بریتییە لە لێکدانەوەو تۆژینەوەی ئەدەبیانەی دەقێن یۆنانی و رۆمی واتە بەرهەمێن رۆشنبیریی سەردەمی ئیلحادە، لەبەرئەمەیە کە تاقە دەقێن کە رینیسانس توانیبووی پەیدایان بکات و بەدەستیان بێنێ، هەر ئەو بەرهەمانە بوون. هومانیزم کە بەپێی پێناسەکەی، دژی تۆژینەوەکانی باوکانی کلێسابوو، هیچ مەبەستێکی دژایەتی کردنی دەگەڵ ئەواندا نەبوو، بەڵکو بەپێچەوانەوە دەیویست رۆشنگەرییەکی تازە بخاتە خزمەتی ئیمان و تۆژینەوەێن مەزەبییەوە).

لێ هومانیستەکان بەزمانێکی بێگیان و مردوو لاسایی و پەیڕەوی پێشینیانیان دەکردەوە، زمانی رەمەکی مەردمیان دەبوغزاندو لە دوا ئەنجامدا، لەرۆحی مەردوم واتە زەوق و هونەری میللی دوور بوون. هەرچەندە لایەنگرانێکی زۆریان لەدەور خڕ بووبوونەوە، بەلاَ زۆربەی خەڵکی چونکە توانای فێربوونی زمانی لاتینیان نەبوو، هیچیان لەبەرهەمەکانی ئەوان هەڵنەدەکراند. جا لەم رووەوە لە شەست ساڵی یەکەمی سەدەی پازدەیەمدا، لە کاتێکدا لە لایەکەوە (هومانیستەکان) سەرگەرمی داهێنانی جۆرە ئەدەبیاتێکی ئەرستۆکراتی بوون بەزمانی لاتین، لەلایەکی دیکەشەوە لەناو جەماوەری خەڵکدا ئەدەبیاتێکی سادەو جوانی عامیانە لەدایك دەبوو. هەڵبەتە شاعیران و نووسەرانی ئەم ئەدەبیاتی عامیانەیە خودان پاشخانی رۆشنبیریی قووڵ نەبوون و بابەتی نوێ و تازە لە گوتاریاندا بەدی نەدەکرا، بەڵکو لاسایی پێشینیانیان دەکردەوەو تەنانەت هەندێ جار هەمان رستە ئیتالییەکانی پەترارك-یان

PDF4Kurd

دووبارە دەکردەوە، لێ پاش ماوەیەکی کەم هونەری کلاسیکی هومانیستەکان تێکەڵ بەزمانی عەوامی خەڵك بوو، لەم دوو توخمەوە (عنصر) ئەدەبیاتێکی میللی نوێ هاتە ئاراوە. بەمجۆرە یەکەمین قۆناغی رینیسانس لە ئیتالیاوە دەستی پێکرد. ئامانجی ئەسڵی ئەمەبوو کە روح و تەبیعەتی مرۆڤانی لەگەڵ زەوق و سەلیقەی کلاسیکدا بگونجێنن و برەو بەرەخنەی ئازاد بدەن کە بەدرێژایی سەدەکانی ناڤین بەرەبەرەکانی دەکرا.

ئەنجام هومانیزمی ئیتالیا کە لەسەدەی چواردەیەمدا بەشێوەی گەڕانەوە بۆ زمان و ئەدەبیاتی لاتین دەستی پێکردبوو، لەسەدەی شازدەیەمدا بووە مایەی سەرهەڵدان و پەیدابوونی ئەدەبیاتێکی میللی تازە، بەمجۆرە هومانیزمی ئیتالیا کە بەتەواوەتی شەقڵی ئوروستوکراتیانەی هەبوو، تەنانەت کەسێکی وەکو (دانتە)ش لەبەر ئەوەی بەزمانی عەوامی خەڵك شیعری گوتووە، بەشاعیر نەدەزانی، ناوەڕۆك و ماهیەتی خۆی لەدەستدا.

*** پەراوێز: لیوناردو برونی ئارزوو-ی مێژوونووسی ئیتالیایی کە لەساڵی ١٤٤٤دا مردووە، دەربارەی دانتە دەڵێت: دانتە پێدەچێت کە هەموو بەرهەمە بچووك و بێ بایەخەکانی کەشیشان و موعەلیمانی منداڵانی خوێندبێتەوە، لێ لەبەرهەمە کلاسیکەکاندا تەنانەت ئەوانەشی نەدیوون کە ئەمرۆکە گەییونەتە دەستی ئێمە. گومانی تێدا نییە کە هەر کەسێك چەندە عەوام و بێ ئاگاش بێ شەرم دەکات کە ئەوەندە گەوجانە بنووسێت. بۆیە من ئەم شاعیرە لەریزی ئەدیبان و هونەرمەنداندا دانانێم و ئەو بەشایستەی دەباغکاران و ئاشەوانان و ئەو جۆرە رەش و رووتانە دەزانم، چونکە لە قسەکانی خۆشیا باش دیارە کە ویستوویەتی دۆستی خەڵکانی وابێ.**

هومانیزم و رینیسانس لە فەڕەنسادا

لەنێوان ساڵانی ١٥٤٦-١٥٥٠دا لەپڕ کۆمەڵە هونەرمەندێکی گەنج توانیان پرەنسیپی (جوانی) لە ئەدەبیاتدا کەشف بکەن. ئەم کەشفە زادەی ئاشنایی راستەوخۆی ئەوانەبوو لەگەڵ شاکارێن شیعری یۆنانی، هەندێ لە ناسکترین شاعیرانی لاتین، پەنزارك و دواجار شاعیرانی ئیتالیایی رینیسانس کە بەزمانی لاتین شیعریان دەگوت. لە سەدەکانی ناڤیندا ئاسانی دەربڕین و رەوانی خۆڕسك، چەمکی هونەری خستبووە ژێرەوە. جا لەم میانەدا لە قوتابخانەی

(کوکرە)ی پاریس، (رونسار)و دۆستەکانی ئەو، بە رێنوێنی مامۆستایانەی (دورا)ی مامۆستای زمانی یۆنانیان بۆ یەکەمجار ئاشنایەتیان لەگەڵ بەرهەمێن هومەر، سوفوکل و شاعیرانی ئەسکەندەرانی دیکەدا پەیداکردو لە ئەنجامدا چەمکی هونەر لەنك وان بایەخی پلە یەکی وەرگرت. جا لێرەدا دەبێ ئاگامان لە خاڵێك بێ. هەرچەندە کە سەدەکانی ناڤین شاکاری حاشا هەڵنەگری لەبوارێن نیگارکێشی، تەلارکاری، شیعرو تەنانەت مۆسیقادا هێنابووە ئاراوە، لێ هەموو ئەم بەرهەمانە یازادەی قەریحەی تایبەتی بوون یا بەرهەمی حیساباتی ورد بوو. لێ گومان لەوەدا نییە کە هیچ یەکێك لەو هونەرمەندانەی کە ئەم شاکارانەیان داهێنابوو کەوتبنە ئەو بیرەی کە بۆ وەدەست هێنانی جوانی دەتوانرێ بگەڕێنەوە سەر زنجیرەیەك یاساو رێساو سیستەمێکی کەم تا زۆر سازگارو گونجاو و جوانی یاسای تایبەتی خۆی هەیە. لە قەڵەمڕەوی هونەرو لە قەڵەمڕەوی زانست-یشدا، سەرمەشقی فرە هەبوو، لێ چ خەبەرێك لە بنەماو رێسایانەوە نەبوو، ئێستا ئەگەر بێین شاکارێکی سەدەکانی ناڤینی وەکو (سروودی رولان) بخەینە بەر وردەبینی لێکۆڵینەوەوە، پێشگۆییەکی سەیری زنجیرەیەك یاسای هونەری تێدا دەبینین، بەتایبەتی لەبواری کێش و پێکهاتەی کەلامەوە. لەپشت ئەم جۆرە بەرهەمەوە زەوقێکی ناسك و هوشیارانەو هونەرمەندێکی وردەکار دەبینرێ. لەگەڵ ئەمەشدا لە کۆی بەرهەمێن فێرکاری سەدەکانی ناڤیندا هیچ بەرهەمێن نابینرێ کە پیشەی شاعیری و بەشێوەیەکی گشتی پیشەی نووسەری فێری شاعیرو نووسەر بکات. واهی وێنا دەکرا کە تەنیا خەیاڵی حازرو بەبڕشت، هەستی ناسك و بەهێز، دەربڕینی رەوان و لە هەقیقەتدا بەهرەیەکی سەرەتایی کافییە کە بەرهەمێکی خۆش بخولقێنێ و بەرهەمی هونەری هیچ پێویستی بەمە نەبووە کە هونەرمەند دەربارەی هونەری خۆی بیربکاتەوەو سوود لە دەرسی مامۆستا، یا ئامۆژگارییێن تەقلیدی وەربگرێت.

لێ سەبارەت بەو شاعیرە لاوانەی کە هەوەڵجار بەناوی گرووپی (بریگاد)و پاشان لەدەوروبەری ١٥٤٦دا لە کۆمەڵەیەکدا بەناوی (پلییاد) کۆدەبنەوە، مەسەلەکە تەواو جیاوازە. ئەوانە بەر لەوەی داهێنان بکەن و بنووسن، دەیانەوێ فێربن. پەیان بەم خاڵە بردووە کە لە رابردوودا شاعیرانی گەورە هەبوونە کە بەرهەمەکانیان زۆر باڵاترە لە باشترین و سەرکەوتووترین شاعیرێن هاوچەرخی وان. باوەڕیان وایە کە بۆ گەیشتن بە ئاستی ئەو گەورانەو دابڕان لە

PDF4Kurd

رابردووی نزیك و یا لەو ئێستایەی کە بە لای ئەوانەوە بێ بایەخە، دەبێ بەرهەمێن وان بکەن بە سەرمەشق و هەروەها پەی بە نهێنی داهێنانی وان بەرن و بنەماو یاساو رێسایانێك لەو بەرهەمانەوە هەڵێنجن.

بەیاننامە زۆرەکانی گرووپی پلییاد لە فەرەنسادا لە هەقیقەتدا یەکەمین ئەزموونە لەکاری بیرکردنەوە دەربارەی هەلومەرجێن گشتی بەرهەمێن شاعیرانەو هەروەها یاسایێن تایبەتی هەر (ژانر)ێکی ئەدەبی.

ئێمە بەدروستی نازانین (دورا) کە شاعیرانی لاوی پلییادی بە دەقێن یۆنانی ئاشناکردبوو تا چ رادەیەك یارمەتی دابوون بۆ داهێنانی شیعری تازە. چونکە ئەم شاعیرە زانایە بەزمانی لاتین شیعری دەگوت و موریدەکانی خوازیاری بەکارهێنانی زمانی فەرەنسایی بوون لە شیعردا.
دیارە ئەو بۆ خۆی هیچ بەرهەمێکی تیۆری لە پاش بەجێنەماوەو پێدەچێ هەموو تەعلیمات و ئامۆژگاری و دەرسەکانی زارەکی بووبن و لەناو چووبن، بەڵام دوو کەس لەنێو شاگردەکانیدا واتە (رینسار)و (دوبلیە) هەر لەسەرەتای دەستپێکی شاعیریانەوە، سووربوون لەسەر ئەوەی کە بنەماو یاساو رێساکانی شیعر رێك بخەن و ئەم کارەیان بە درێژایی شاعیری خۆیان کە سەبارەت بە (دوبلیە) ١٥٢٢-١٥٦٠ زۆر کورت بوو و سەبارەت بە (رینسار ١٥٢٤-١٥٨٥) درێژبووە، درێژەی پێ داوە.

ئەمانە بەر لە هەر شتێك و بەتەواوەتی باوەڕیان بەلایەنی پیرۆزی و تەنانەت ئیلاهی شیعر هەبوو و زۆربەی تیۆرییەکانیان هەڵقوڵاوی سەرچاوەی ئەم باوەڕەیان بوو کە بۆ گەیشتن بە بالاترین پیشە بەبێ دەستمایە ناکرێ بێیتە مەیدان. مادام بلیمەتی شاعیرانە بەهرەو سروشێکی خواییەو بەبایەخترین-ی هەموو بەهرەکانە، هەق وایە کە بە نەزانی و پێ خاوسی خیانەتی لێ نەکەین. ئیدی لەو رۆژەوە کە شیعر چوون ئاینێك (نەك وەکو هۆیەکی کات ...سەربردن و سەرگەرمی) لە قەڵەم دراوە، پێویستی بەوە پەیداکردووە کە داب و نەریت و رێ و ...سمی خۆی هەبێ، ئەم رێ و رەسمە پێویستە بەوپەڕی وردییەوە جێبەجێ بکرێ و هەر کەسێك ...ەملی دابێتە ئەم ئایینە نابێ دوای هەواو هەوەس و ئارەزووەکانی خۆی بکەوێت، یاسایێن ...یشەی شاعیری لە راستیدا فێربوونی وردو جدی ئەم ئایین و رێورەسمەیە.

رینسار لە (خۆلاسەی هونەری شاعیری)دا ئەم خاڵە وەبیر دێنێتەوە کە شیعر لە سەرەتادا رەگەزێکی ئایینی بووەو شاعیر ئاگادار دەکاتەوە کە بەبێ شایستەگی دەستی نەداتێ، دەڵێت: (شیعر لە سەردەمانی سەرەتاییدا جۆرە حیکمەتێکی خوایی ئیستیعاری بووە تا ئەو نهێنیانەی کە ئەگەر بە ئاشکرا بەیان بکرابوایەن، خەڵکانی سەرەتایی شتێکیان لێ حاڵی نەبوایە، لە رێگەی چیرۆکانی خۆش و جوانەوە بخرایەتە مێشکیانەوە.

لە حاڵێکا کە شیعر سەرچاوەو ماکێکی خوایی هەبێ، دەبێ ئەوەش بگوترێ کە ئەم حاڵەتە جۆرە شەقڵێکی ئاسمانی بە شاعیریش دەبەخشێت، چونکە نەمری پێ دەبەخشێت. لە ئەنجامدا شاعیریش دەبێ بازنەی ئارەزووەکانی خۆی، سنووری حەزەکانی خۆی فراوان و بەرین بکات، دەبێ شیعرێك بڵێت کە تا چەندین سەدەی دواتر بڕ بکات و مایەی پەسەندی جەماوەری خەڵکی بێ، یانی ئیدی نابێ لەبەر خاتری فلان حوکمڕانی رۆژ یان لەبەرخاتری چەند ئەدیبێك شیعر بڵێت، دەبێ عەودالّ و خوازیاری فەخرو شانازی و شکۆیەکی ئەبەدی وەهابێ کە بە تێپەڕبوونی نەپوکێتەوە، نەك عەودالّی سەرکەوتنێکی هەنووکەیی تیژتێپەڕی رەوتەنی یان ژیانی خۆشگوزەرانی دنیایی).

(دوبلیە) لە (بەرەڤانی و تۆژینەوە لە شیعری فەرەنسایی)دا دەڵێت: (ئەوەی دەخوازێت بکەوێتە سەردەست و زارێن خەڵکی، دەبێت بۆ رۆژگارێکی دوورو درێژ دەرکە لە خۆی دابخات و ئەوەی بیەوێ لە یادی ئایندەییەکاندا وەمێنێ، وەکو ئەوەی بەخۆی زندووبێ، پێویستە ئارەقە برێژێ و بلەرزێ، بەهەمان ئەندازەی کە شاعیرانی دەرباری سەردەمی ئێمە دەخۆن و دەخۆنەوە بێ دڵی خۆیان ناکەن، برسێتی و تینوێتی بکێشن و شەونخونی دوورودرێژ بکێشن، ئەمانە ئەو باڵانەن کە شیعری خەڵکی پێیان دەفرێت و دەکەوێتە ئاسمان).

بەجۆرە پیشەی شاعیری لەنکاودا رەسەنایەتی پەیدا دەکات، شاعیر کە خۆی بەهەڵگری حیکمەتی خوایی بزانێ، دەشتوانێ بگاتە نەمری و جاویدانی، بەڵام بەو مەرجەی خۆی وەقفی خوای خۆی بکات و لە رای ئەودا چاو لە شادی و نیعمەتێن دنیایی بپۆشێت و بە ئەشقەوە لە کارەکەی خۆیدا غەرق بێ.

شاعیر تا زیاتر لە سەرچاوەی ئیلهامی ئیلاهی خۆی نزیکتر بێتەوەو شانازی پێوە بکات، دەبێ لە بەکارهێنانی بەهرەو بلیمەتی خۆیدا خاکی و بێ هەوابێ و خاکی بوونیش ئەوەیە بەر

PDF4Kurd

لە هەرشتێك لەبەرانبەر رابەرانی ئەم هونەرەدا (یانی شاعیرانی کۆنی یۆنان و رۆم-دا سەر دابنەوێنیَ).

ئەوەی شاعیر دەبیَ لە شاعیرانی سەردەمی کۆنەوە فێری بیَ، بەپلەی یەکەم (ژانرە ئەدەبییەکان)ی ئەوانە، دوبلیە بەر لە شاعیرانی دی پەی بە ناخی فاکتەری (ژانری ئەدەبی) بردو لەوە حالّی بوو کە سرووش و ئیلهام ناکرێت دیاردەیەکی جیابیَ و لەو قالّبە بەدەربیَ کە تێی برێژرێت. پوچەلّی و بیَ نێوەرۆکی هۆزانێن سەدەکانی ناڤین و هاوچەرخ لە روانگەی ئەوەوە پتر زادەی قالّبەکانی ئەو هۆزانانە بوو. دوبلیە لە کتێبە بەناوبانگەکەی خۆیدا (بەرەڤانی لە زمانی فەرەنسی و شرۆڤەی) رایگەیاندووە کە تا ئەو رۆژەی هەموو شاعیرانی فەرەنسی جگە لە نەزم و قافیەی جاهیلی چ شتێکی تریان لەدەست نەهاتووە تەنیا شاعیرانی یۆنان و لاتین شاعیری راستەقینەن و فەرەنسییەکان دەتوانن پاش ئاشنابوون بە بەرهەمێن وان خۆیان بگەیەننە ئاستی ئەوان و پێشیشیان بدەنەوە.

بەشێوەیەکی گشتی نیوەی دووەمی سەدەی شازدەیەم قۆناغ و سەردەمێك بوو کە بۆ یەکەمین جار رێبازێکی ئەدەبی فراوانی بۆ خولّقاندنی بەرهەمێن ئەدەبی تێدا هاتە ئاراوەو ئەم رێبازو ئاینە ئەدەبییە یاساو رێساو بنەمای خۆی هەبوو کە تا کۆتایی سەدەی هەژدەیەمیش بایەخ و ئیحتوباری خۆی لەدەست نەداو هەر ئەم بنەمایانەبوو کە لە سەرەتای سەدەی هەڤدەیەمدا بووە هەوێنی دامەزرانی قوتابخانەی کلاسیك.

لە رینیسانسەوە تا کلاسیسیزم

دەشێت سەردەمی پاشایەتی هنری چوارەم کە لە سالّی ١٥٨٩ەوە (مێژووی پایانی رینیسانس-ی فەرەنسا) تا ١٦١٠ بەردەوام بوو، بەقۆناغێکی نێوان رینیسانس و کلاسیسیزم بێتە ژماردن. ونکە ئەو نووسەرانەی کە لەم قۆناغ و سەردەمەدا هاتنە ئاراوە نەدەتوانریَ لە ریزی وسەرانی سەدەی شازدەیەمدا دابنرێن و نەبە بەشێك لە نووسەرانی سەدەی هەڤدە بژمێررێن. ەم جەماعەتە هەرچەندە شوێنێکی گرینگیان لە مێژووی ئەدەبیاتی فەرەنسادا نەگرتووە، لیَ ونکە زەمینەیان بۆ سەرهەلّدانی قوتابخانەی کلاسیك سازکردووە، شایستەی ناوهێنانن، رنگترین نووسەرانی ئەم قۆناغە بریتین لە: (ئانتوان رومون کرتین ١٥٧٥-١٦٢١)، (ئولیویە

دوسر ١٥٦٩-١٦١٣)، (پیرشارون ١٥٤١-١٦٠٣)، (ماتورن رینیە ١٥٧٣-١٦١٩)و چەند نووسەرێکی دی.

کاریگەری ئەو کەسایەتیانە لەسەر ئەنجومەن و هۆلّە ئەدەبییەکانی سەدەی هەڤدە بەهیچ جۆریَ حاشای لێناکرێت، لیَ دەبیَ ئەوەش بگوتریَ کە ئەم کاریگەرییە لایەنی ئیجابی نەبوو، بەلّکو لایەنی سەلبی هەبوو، چونکە ئەو کەسانەی کە لەم هۆلّانەدا کۆدەبوونەوە کاریان باس وخواس و دیالۆگی واقیعی و بایەخداری زانستی و ئەدەبی نەبوو، بەلّکو بریتی بوو لە چەنەبازی دەربارەی زانست و ئەدەب و جۆرێك لە خۆنواندنی بەناو رۆشنبیری بوو هەربۆیەش زانایانی مەزنی سەدەی هەڤدەیەمی چوون دیکارت و پاسکال لەم هۆلّانەوە سەریان دەرنەهێنا، بەلّکو لەدەرێی ئەو جۆرە ئەنجومەنانەوە پەیدا بوون و سەریان هەلّداو گەورەترین شاکاری خۆیان لە ئەنجامی گۆشەگیری لە بورجی عاجی(١) خۆیاندا بەرهەم هێنا.

ئەم نەخۆشی تەکەلوف و رۆشنبیریی فرۆشییە نەك هەر لە فەرەنسادا بەلّکو لە زۆربەی ولّاتانی ئەوروپادا وەکو نەخۆشییەکی درم بلّاوبووبووە، بۆ وێنە لە ئاخرو ئۆخری سەدەی شازدەیەمداو لە سەرەتای سەدەی هەڤدەدا لە ئینگلستانی سەردەمی ئیلزابتدا جۆرە تەکەلوفێك بەناوی (2) Euphulsme) برەوی پەیدا کردبوو، هەروەها ئەو رەوش و رێبازەی کە لە ئیتالیادا مارینیزم یا کونستیزمی (٣) پیَ دەگوترا بەشێك بوو لە هەمان تەکەلوف، هەروەها لە ئیسپانیاشدا گونگوریزم(٤) هەبوو.

ئەو رەوش و رووداوی تەکەلوفەی کە لەسەدەی هەڤدەدا لە فەرەنسا هاتە ئاراوە تەنیا زادەی کاریگەری رووداوە دەرەکییەکان نەبوو. چونکە دەبیَ ئەوە بزانریَ کە لە فەرەنسای سەدەکانی ناڤیندا، لە سەدەی سێزدەدا کە رۆمانان دەربارەی ئورستوکراتی دەهاتنە نووسین و چ لەو زەمانەدا کە بەرهەمێن کینایە ئامێزی وەك (Roman de La rose) دەنووسران، دەستپێکی ئەم نەخۆشییە تەکەلوفە دەستی پێکردبوو.

پەیڕەوانی تەکەلوف پێیان وابوو کە کاری هونەری دەبێت بەزمانیَ بنووسرێت کە جەماوەری رەش و رووت نەتوانن تێی بگەن، جا بۆ ئەم کارەش پێویستە زمانێکی تازەی ئەوتۆ بخولّقێنرێت کە لەگەلّ زمانی ئاسایی خەلّکیدا فەرقی هەبێت.

رێبازێن دیکەی وەك بورلیسك و هی تریش هاتنە ئاراوە، لیَ رەوش و بارودۆخی سیاسی و

کۆمەڵایەتی فەرەنسای سەدەی هەڤدەم وای دەخواست کە ئەدەبیاتیش بکەوێتە ژێر زەبت و رەبتێکی تایبەتییەوە.

١- بورجی عاجی: دەستەواژەی (بورجی عاج) لە مونقنییەوە ماوەتەوە چونکە ئەو لە کۆشکەکەی خۆیدا لەویلایەتی (پریگور)دا ئەو بورجەی کە بۆ کتێبخانەو ژووری کاری تەرخان کردبوو، ناونابوو (بورجی عاج).

٢- ئەم ناوە لە رۆمانی Euphues بەرهەمی رۆماننووسێك بەناوی ١٥٥٤-١٦٠٦ Johnlylyەوە وەرگیراوە.

٣- لە ناوی مارینی شەوالیەو لە هەمان کاتدا لەناوی شاعیرێکی ئیتالییەوە (١٥٦٩-١٦٢٥) وەرگیراوە.

٤- لەناوی گونگوری (١٥٦١-١٦٢٧)ی شاعیری ئیتالییەوە وەرگیراوە.

بارودۆخی کۆمەڵایەتی سەردەمی کلاسیك

بۆ ئەوەی بزانین چ فاکتەرو هۆکارگەلێك ئیجادی یاساێن مکوم و نەگۆڕیان بۆ هونەرو ئەدەبیات ئیجاب دەکرد دەبێ ئاماژە بەرەوشی کۆمەڵایەتی سەردەمی کلاسیك بکەین. سەردەمی کلاسیك بەر لە هەر شتێك سەردەمی زنجیرە قۆناغێکە لە مەیدانی سیاسەتدا، پاش جەنگێن قۆچەقانی، حکومەتێکی پاشایەتی زۆر بەهێز بەرقەرار بووە. پاشا بەو هەقەی کە (خوا) پێی داوە، فەرمانڕەوای موتڵەق بووە، رەعیەتی خۆی و سەرو سامانی رەعیەتی خۆی بەئارەزووی دڵی خۆی بەرێوە بردووە، خۆشەویستی نیشتمان هاوتای خۆشەویستی پاشاو گوێڕایەڵی فەرمانەکانی پاشا بووە، دروشمی هەرە باو ئەمە بووە: (یەك یاسا، یەك دین، یەك پاشا)، کلاسیسیزم ئەم چەمکانەی بە حەقیقەتێن حاشا هەڵنەگر دەژمارد، ژیانی دەربارو ...ڵەکان یەکجار بەرەونەق و رەوجدارە. لەم کۆڕو ئەنجومەنانەدا هەموو شتێك بەپێی داب و ...ریت و رێ و رەسم تەرتیب کراوە، هەموو کەس دەبێ ئەو یاسایانە بزانێ کە بەوپەڕی ...ردییەوە چەسپێنراوە، نەزانینی ئەم یاسایانە یان هەوڵدان بۆ گۆڕینیان کاری نەکردەنییەو ...ایەی تەوس و پێکەنینە.

PDF4Kurd

جگە لەوانە، ئەدەبیاتیش یاسای خۆی هەبوو، دەشێت مشتومڕ لەسەر ئەو یاسایانە بکرێت، لێ نابێ بیر لە دوورخستنەوەیان بکرێتەوەو دەبێ ئەوە بزانرێت کە بەرهەمێن هونەری وەختێ دەگەنە پلەی کەماڵ کە پەیڕەوی ئەو یاسایانە بکات.

سەرهەڵدانی یاسایێن قوتابخانەی کلاسیك

دوابەدوای هەوڵ و تێکۆشین (رینسار)و (دوبلیە)و کەسانی دی، تویژەرانی ئەدەبی لێبڕان کە بەر لە لاسایی کردنەوەی بەرهەمێن هونەری پێشینان، بکەونە خوێندنەوەو تۆژینەوەی تیۆرییەکانی وان، ئەو یاساو رێساو بنەمایانە شەرح و شرۆڤە بکەن کە ئەوان لەبەرهەمێن خۆدا باسیان کردووەو ئەو بەرهەمانەی کە دەینووسن دەگەڵ ئەم یاساو رێسایانەدا تەتبیقی بکەن. لەم کارەدا ئیسپانیایی و ئیتالیاییەکان لەپێش فەرەنسابییەکانەوە بوون، ئەم بابەتە مشتومڕە لە ئیسپانیادا لەساڵی ١٥٩٦وە تا ساڵی ١٦٤٠ دەوامی بوو، بەڵام دەبێ ئەوە بگوترێ کە توێژەرانی ئەسپانیایی هیچ جۆرە کاریگەرییەکیان بەسەر فەرەنساییەکانەوە نەبوو، فەرەنساییەکان لەبەشی هەرە زۆری ئەوەی کە لە قوتابخانەی کلاسیکەوە وەریان گرت و فێری بوون، قەرزاری ئیتالیاییەکان بوون، زۆربەی یاساو رێساکانیان وەکو ئیتالیاییەکان لە (ئەرستۆ)وە وەرگرت. مامۆستای گەورەی ئەم قوتابخانەیە لە فەرەنسادا بوئیلو بوو کە بنەماو رێساو یاساکانی قوتابخانەی کلاسیکی بۆ فەرەنساییەکان بەیان کرد یان باشتر بڵێین ئەوەی پێشینان گوتبوویان ئەو بەشێوەیەکی فراوانترو رەوانتر دووبارەی کردەوە. لەڕوانگەی کلاسیکەکانەوە هونەری ئەسڵی شاعیر یان نووسەر بریتی بوو لە پەیڕەوکردنی وردی ئەم بنەماو رێساو یاسایانەو نووسەرێك دەیتوانی بەرهەمی (جوان) بەرهەمبێنێ کە باشترو زیاتر پابەندی یاساکانی قوتابخانەی کلاسیك بێ، جا لەبەر ئەمە ئەو نووسەرانەی کە بەتەواوی پابەندی ئەم یاسایانە نەبووایەن، نەدەکرا بە نووسەری کلاسیك بژمێررێن. وەکو چۆن ئەمڕۆکە مێژوونووسانی ئەدەبی، شاعیران و نووسەرانی وەك رینسار و مونتنی و کورنی بەبێ کەمترین دوو دڵی و ڕاڕایی لەریزی نووسەرانی کلاسیك دەردەکەن.

عینوانی (کلاسیك) بەتایبەتی بەو نووسەرانە دەدرێ کە سەر بە قوتابخانەی ١٦٦٠ بوون، بوئیلو، راسین، مولیر، لافونتین، بوسویە، لابرویرو مادام دولافایت لە جوملەی ئەو نووسەرانەن.

ژمارەیەکی دیکە باوەڕیان وایە کە بنەماێن قوتابخانەی کلاسیك جگە لە بیست ساڵ (١٦٦٠-١٦٨٠) کە بە تەواوی پابەندی زەبت و ڕەبت بووە، لە ساڵانی دیکەدا پەیڕەو نەکراوە، چونکە مولیر نەیتوانیوە بەتەواوەتی بەسەر شێوازی تەکەلوفدا زاڵ بێ و نووسەرانی تراژیدی هەوێنێکی ریالیزمیان تێدا بووە.

بنەماو یاساێن قوتابخانەی کلاسیك

لاساییکردنەوەی سروشت:

ئەوەی نووسەری کلاسیك دەبێ بەر لە هەر یاساو ڕێسایەك-ی دی پەیڕەوی بکات و پابەندی بێ، لاسایی کردنەوەی سروشتە، بوئیلو لە (هونەری شیعر)ەکەی خۆیدا دەڵێت: (تەنانەت بۆ یەك ساتیش لە سروشت غافڵ نەبن)، "فەسڵی سێیەم".

بەڵام ئەوەی کە مایەی سەرنجە ئەوەیە کە دامەزرێنەرانی هەموو قوتابخانەکانی دیکەش ئیدیعای لاسایی کردنەوەی سروشت دەکەن، بۆ وێنە ڤیکتۆر هۆگۆ-ی پێشەوای ڕۆمانتیزم لەو کاتەدا کە ئاڵای دژایەتی کلاسیسیزمی هەڵکردووەو دەیەوێت لە بناغەوە هەڵیتەکێنێ، دەیەوێت و سوورە لەسەر ئەوەی کە فەرمانڕەوایی تەبیعەت و سروشت بەر قەرار بکات و دەڵێت: (کەواتە تەبیعەت! تەبیعەت و هەقیقەت!)، پاشان زولا کاتێ کە ناتورالیزم بونیاد دەنێ، ئیدیعا دەکات کە تەبیعەتی وەکو شتێکی تازە هێناوەتە ناو ئەدەبیاتەوە، تەنانەت شاعیرانی تەکەلوفخوازیش ئیدیعا دەکەن کە بەرهەمەکانیان لەگەڵ تەبیعەتدا گونجاون و بریتییە لە نەخشاندنی تەبیعەت، واتە نیگارکێشی تەبیعەتە.

لێ لاسایی کردنەوەی کلاسیك بۆ تەبیعەت و سروشت جیاوازە لە ڕێبازی ئەوانی دیکەو ...یی مشتومڕو باس\وخواسە: ئایا لاسایی کردنەوەی تەبیعەت دەبێ وەکو فۆتۆگراف موو بە ...وو و تەواو وەکو خۆی بێ؟ نە! پێویستە لە نەخش ونیگارە تێکەڵ و پێکەڵەکانی تەبیعەتدا، ...ەوهەرو کرۆکی هەرشتێك بە باشی دەربهێنرێ وئەم جەوهەرو کرۆکە دیاریکراوە بە شێوەیەك ...ە لەگەڵ هەقیقەت و واقیعدا بگونجێت، بەتەواوەتی بەیان بکرێت، ئیدی ئەم بەرهەمە ...یاریکراوە لەشتی زیادە جیا بکرێتەوەو بەتەنیا بەرجەستە ببێ، هونەرمەند دەبێ ئەم حاڵەتەی

PDF4Kurd

کە دەیەوێ نیشان بدات، لەبری درێژدادڕی و بەتان وپۆدا چوون بە چەند دەستەواژەیەکی کورت و بەهێز بەیانی بکات و لە هەقیقەتدا دەبێ فەرمان بە تەبیعەت بدات کە باشتر لە هەر مەوقیعێکی دیکە خۆی بنوێنێ، واتە هونەرمەندی کلاسیك لە جیاتی نیگارکێشانی تەبیعەت، وێنەیەکی کامڵتری تەبیعەت بخولقێنێ و لەگەڵ ئارمانج و ئارەزووە بەشەرییەکاندا بیسازێنێ.

لێرەدا پرسیارێکی دیکەش دێتە پێشێ: لەخۆمان دەپرسین ئایا هونەرمەندی کلاسیك بەنیازە یان بەتەمایە هەر هەموو ئەو شتانەی لە سروشتدا هەن بەیانیان بکات؟ ئەگەر وابێ مەبەستی (بوئیلو) لەم خاڵەی کە لە (هونەری شیعر)دا نووسیویەتی چییە: (لە تەبیعەتدا مارو گیانلەبەرانی نەفرەت هێن هەن کە لاسایی کردنەوەیان لەلایەن هونەرمەندەوە ناخۆش دەبێ)؟ لەبەر ئەمە هونەرمەندی کلاسیك نایەوێ لاسایی هەموو تەبیعەت بکاتەوە. تەنیا لاسایی کردنەوەی تەبیعەتی مرۆڤانی مەبەستە چونکە هێشتا سەدەی هەڤدەم، تەبیعەتی دەرەکی، واتە ئەو تەبیعەتە زندوو و جوان و ڕەنگاوڕەنگە کە دەبوایە لە ئایندەدا ژان ژاك ڕۆسۆ کەشفی بکات، نەناسی بوو و بایەخی نەدابوویێ.

سەنت ئورمون-ی نووسەری سەدەی هەڤدەیەم لەم بارەیەوە دەڵێت: (گوتارێك کە تەنیا باسی درەختان و رووباران و چەمەنزاران و کێوان و باخانی تێدابێ، خاومان دەکاتەوە یان بەلای کەمەوە لەزەتێکی تازە نابەخشێت، لێ ئەوەی لە مرۆڤایەتییەوە وەرگیراوە، وەکو ئارەزوو خۆشەویستی و کەڵکەڵە مرۆڤانییەکان، بە تەبیعەت کار لە کانگای ڕوحمان دەکات و هەستی پێدەکرێت، چونکە زادەی یەك تەبیعەتەو بە ئاسانی لە ڕوحی هونەرمەندەوە بۆ ڕوحی خوێنەر یا تەماشاڤان دەڕوات).

سەبارەت بە تەبیعەتی مرۆڤانیش پێویستە لە خۆمان بپرسین کە ئایا هونەرمەندی کلاسیك دەیەوێت سیفەتە نزمەکانیش کە دەستکرد نین و لە تەبیعەتیا هەیە وێنەبگرێت و بەیان بکات؟ (بوئیلو) خۆی لەم کارەش دوور دەگرێت. یاسای کلاسیك ئەدەبیات لە نیشاندانی سیفەتێن پەست و نزمی مرۆڤایەتی مەنع دەکات، چونکە باوەڕی وایە کە ئەم سیفەتانە لە گیانلەبەرانیشدا هەن و ئەو سیفەتانەی کە ئێمە لە حەیوانات جیا دەکاتەوەو کردوونی بە مرۆڤ زۆر لەمانە باڵاترن و دەبێ بکەوینە شەرح و شرۆڤەی ئەوانە. حەیوانات یەخسیری غەریزەن و مرۆڤ حاکمە بەسەر حەیواناتدا، بەتایبەتی لە سیفەتە مرۆڤانییەکاندا، پێویستە ئەو سیفەتانە

شرۆڤە بکرێن کە رەوتەنی نین بەڵکو بەردەوامن. ئەم سیفەتە بەردەوامانە لە روحی مرۆڤانیـدا هەن: خۆشەویستی و حەسودی و رەزیلی و رژدی و قرچۆکی لەم سـیفەتانەن و هـەمان بەشـی کلاسیسیزمە کە لە ریالیزمیان، کە لەوانەیە هەندێك بەشی ژیانی کۆمەڵایـەتی سـەردەمێکی دیـاریکراو یـان ژینگەیـەکی تایبـەتی شـەرح بکـات، دوور دەخاتـەوە. لاسـایی کردنـەوەی پێشینیان. تەبیعەت بە شێوەیەکی راستەوخۆ نایەتە لاسایی کردنەوە، چونکە هیچ یەکێك لـەو سەر مەشقانەی کە تەبیعەت خستویەتیێ بەر دەیـدەی بەشـەر، خـودان خەسـڵەتێن تـەواو بـێ کەموکورِی ئەستاتیکی نییە. لەم میانەدا پێـشینیان توانیویانـە لـە نێـوان ئـەم دیاردانـەی تەبیعەتدا، باشترین و گونجاوترینیـان هەڵبـژێرن و بەتـەرزێکی شایـستە لـە بەرهەمەکانیانـدا بەرجەستەی بکەن. هونەرمەندی کلاسیك دەڵێـت کـە پێویـستە لەبەرهـەمێن پێـشینیاندا بـۆ جوانی زیندوو و جاویدان بگەرِێ و لەم بارەیەوە دەڵێت: ئەو بەرهەمـە تازانـەی دێنـە ئـاراوە لەوەیە باش بن یان خراو، زۆربەی ئەم بەرهەمانە درەنگ یازوو لـە بـیر دەچـنەوە بـەڵام تـەنیا شاکارێن بێ چەندو چوونی وەکو ئینیید-ی ڤەرجیل و ئیڤیژینی ئورپیید-ە کـە دەتـوانێ پـاش تێپەربوونی دوو هەزار ساڵیش هەر مایەی پەسند بێ. کەواتە ئـەم بەرهەمانـە بـە شـێوازێکی شایستە نووسراون و کەسێك کە بیەوێ بەرهەمەکەی بە زیندوویەتی وەمینێ دەبێ لاسایی ئـەو بەرهەمانە بکاتەوە، بۆیە دەبێ لاسایی ناوەرۆك و شـێوەیان بـە تایبـەتی شـێوازو تـەکنیکیان بکاتەوە، (هەڵبەتە شاراوە نییـە کـە راسـێن لاسـایی ئورپییـدو لافـونتێن لاسـایی ئیـزوپ-ی کردۆتەوە)، هەڵبەتە نابێ ئەم لاسایی کردنەوەیە بە جۆرێك لە کۆیلەیەتی بێتە ژماردن، بـەڵکو بریتییە لە رەچاوکردنی یاساو رێبـازێکی دیـاریکراوو هـەر هونەرمەنـدێك دەتـوانێ بـۆ خـۆی بایەخێکی جیاو داهینانی تازەی خۆی هەبێ، کەواتە کاتێ کـە نووسـەرێك لاسـایی پێـشینان دەکاتەوە، ئەگەر بیەوێ بەرهەمێکی بایەخدار دابێنێ، پێویستی بە شتێکی تازە هەیە ئـەویش قوولبوونەوە"یە. هەر نووسەرێکی کلاسیکی وەکو (لاپروید) بگری ئەوە دووبارە دەکاتەوە کە: هەموو شتێك گوتراوە. " بەڵام لە هەمان کاتدا (ئالن) دەڵێت: "خاڵی سەرنجراکێـشی ژیـانی ەشەر ئەمەیە کە هەموو شتێك گوتراوە، بەڵام هیچ شتێك بە تەواوەتی دەرك نەکراوە". لەبەر ەمە پێتڤییە حەقیقەتەکان لـە هـەر سـەردەمیکدا دووبـارە ببنـەوە. کـاتێ کـە بەرهـەمێن وسەرێن پێشین و کۆن دەخوێنینەوە دەبینین وەکو چۆن کە دیدون-ی قارەمـانی ڤیرجیـل و یـا

PDF4Kurd

ئاندروماك-ی قارەمانی ئورپیید عاشق بوونە، لە سەدەی هەڤدەشدا بە هـەمان شـێوە عاشـقێنی دەکرێت. کەواتە دەبێ بگوترێ کە دڵی ئاشقان نەگۆڕاوە. راسین لاسـایی ئیفیـژینی ئورپییـد-ی کردۆتەوەو لەو پێشەکەییەیدا کە بۆی نووسیوە دەڵێت: "لاسایی کردنەوەم بۆ ئورپیید و هـەروەها هۆمەر، لە بواری شانۆ کاریگەرییەکی چاکی بەسەرمانەوە بوو و ئەم کاریگەرییە پێـی نیـشاندام کە زەوقی ساغڵەم هەمیشە بەرقەرارەو لە هیچ سەدەیەکدا جیـاواز نییـە لـە سـەدەیەکی دیکـە. زەوقی پاریس وەکو زەوقی ئەسینا دەرچوو. تەمەشاڤانانی من بە دیتنی شتگەلێك کە زەمـان و رۆژگارێك فرمێسکی بە زانایانی کۆنی یۆنان هەڵدەرشت، هاتنە جۆش و خرۆش و هەڵچوون".

بنەمای "ئاوەز"

نووسەرێکی کلاسیك دەنووسـێت: "مـن تـەنیا لـەو بارەیـەوە لاسـایی نووسـەرانی کـۆن دەکەمەوە کە ئاوەز قەبوڵی بکات!"و بەمجۆرە بنەمایەکی تازە بۆ قوتابخانەی کلاسیك دێتەگۆڕێ کە بریتییە لە "ئاوەز". ئەم بنەمایە لە نێو کلاسیکەکاندا بایەخێکی زۆری هەیەو لەو رووەوە کە بیرو بۆچوونی هەمەجۆر هەڵدەگرێت، شایستەی باس و موناقەشەیە. (بوئیلو) لـە فەسـڵی یەکەمی کتێبەکەیدا (هونەری شیعر) دەڵێـت: "ئـەقڵ و مـەنتیقتان خـۆش بـوێ. بـەردەوام گەورەترین زینەت و بایەخی بەرهەمەکانتان لە ئەقڵەوە هەڵێنجن". بە گوێرەی قـسەی فیلیـپ ڤان تیگم-ی مێژوونووسی ئەدەبی فەرِەنسەوی ئەم بنەمایە بە ناهـەق دەدرێتـە پـاڵ ئەرسـتۆ، چونکە بە شێوەیەکی زۆر ئاشکراو دیار دژی رێبازو میتۆدی ئەرستۆیە. بەکردەوە لە جیهـانی هونەردا "ئاوەز" بریتییە لەو شتەی کە دژ یـان پێـچەوانەی خـەیاڵ و "ئیلـهامی مـەحز" بـێ. کلاسیکییەکان لەم رووەوە زیاتر پەیرەوی فەلسەفەی راسیونالیستی دیکـارتن کـە لـە کتـێبی (گوتار لەمەر رەوتی بەرێوەبردنی ئەقڵ)دا ئیدیعا دەکات کە دەبێ ئاوەزو ویست بەسەر هەست و سۆزو هەڵچووندا زاڵ بن چونکە ئەقڵ گەورترین هاوێردەیە کە مرۆڤ لە حەیوان جیا دەکاتەوە. لە کاتێکدا کە رێبازی ئەرستۆ شتێکی دیکەیەو بریتییە لە پابەندبوون و رەچاوکردنی عورف و عادەت و داب و نەریت و دەرنەچوون لە رێگەیەکی زۆر سنووردارو باریـك کـە ئەرسـتۆ نـاوی دەنێ (مەرزی ناوەند) و پێی وایە کە هەر کەس پێ بنێتە دەرێـی ئـەم رێگەیـە تەبیعـەت بـە توندی سزای دەدات. هەڵبەت ئـەم تیۆرییـەی ئەرسـتۆ مایـەی لاسـایی کردنـەوەو تەقلیـدی

کلاسیکەکان بووە بەڵام هەمیشە کەوتۆتە بەر سێبەری بنەمای گرینگ و بنەڕەتی "ئاوەز"ەوە. لە ساڵی ١٦٦٠دا هونەرمەندانی کلاسیك مەجبوور بوون کە لە نێوان ڕێبازی (ئەرستۆ)و بنەمای (ئاوەز)دا یەکێکیان هەڵبژێرن و لە ئەنجامدا بنەمای (ئاوەز)یان بەسەر ڕێبازی ئەرستۆدا تەفزیلدا. هەڵبەتە دەبێ ئەوە لەبەر چاو بگیرێت کە مەبەست لە ئاوەز، ئاوەزی تاك نییە کە ئازادی بە ئیلهامی شەخسی دەدات، بەڵکو مەبەست ئەو ئاوەزە گشتی و جیهانییەیە کە لە هەموو شوێنێك یەکسان و نەگۆڕەو لە کات و شوێنانی جۆراوجۆردا بەیەك ڕیتم جوانی دیاری دەکات. کاریگەری (ئاوەز) ئەمەیە کە خەیاڵی مرۆڤانی دەخاتە سەر ئاوەڕۆی دروستی خۆی و سنووری بۆ دادەنێ. بەمجۆرە (ئەقڵی ساغڵەم)و (داوەری) بەسەر هونەردا زاڵ دەبن. بنەمای ئەقڵ، بەسەر ئەدەبیاتی کلاسیکدا زاڵەو پێشڕەوی هەموو بنەماکانی دیکە دەکات. بەم جۆرە، هونەرو ئەدەبیات بە هاوئاهەنگی لەگەڵ ئەو پێشکەوتنەدا کە لە ژێر هەمان عینواندا لە ڕێگەی دیکارتەوەو لە فەلسەفەدا ڕوویداوە، دەباتە پێشێ.

پەندو ئامانجی باش

بە باوەڕی شارەزایانی کلاسیك، تەنیا بەرجەستەکردنی جوانی بۆ تەواو کردنی بەرهەمێکی هونەری بەس نییە، بەڵکو بەرهەمی هونەری دەبێ لە هەمان کاتدا هەم دەرس و پەندی تیدابێ و هەم ئەنجامی ئەخلاقی تێدا بێ. بەڵام دەبێ ئەوەش بزانرێ کە کلاسیسزم قوتابخانەی وەعزو خوتبەدانی وشك نییە، بەڵکو قوتابخانەیەکی ئەخلاقییە کە سنووری نێوان دەرس و تەعلیمی ڕووت و وازی و شادی سادە جیا دەکاتەوە، ئەو ڕێگەیەی بۆ ئەم تەعلیماتە دەگیرێتەبەر دەبێ بەلای خەڵکەوە خۆش بێ. ڕەوانی و سواری و ڕەوانبێژی (بوسویە) بەتایبەتی لە شینینامەکانیدا ئەم مەبەستەی پێکاوە (لۆکریس) دەڵێت: "دەرمانی تاڵ لە شوشەیەکدا دەدەنە ...نداڵان کە شیرینیان لە دەوری داوە، چونکە منداڵەکە بە شیرینییەکەوە دەخافڵێ و دەرمانەکە ...ەخوات" بە شێوەیەکی گشتی هەموو هونەرمەندانی کلاسیك باوەڕیان وایە کە بەرهەم یا ...اری هونەری دەبێ لە ژێر ڕواڵەتی جوانی خۆیدا لایەنێکی ئەخلاقی بگرێتەخۆ کە بە گەوهەرو ...ڕۆکی ئەسڵی ئەو بەرهەمەو هۆی دروستبوونی ئەو بەرهەمە بژمێردرێ.

ڕوونکاری و کورتبڕی

بەرهەمی چاك و پوختە بەرهەمێکە کە ڕوون و ئاشکرا بێ. ڕوونی و سادەیی ناکاتە ئەوەی کە بەرهەمەکە لە نەخشەیەکی سەرڤە سەرڤەو سادە پێك هاتبێ، واتە خودانی پێکهاتەیەکی سادەو ساکاربێ، بەڵکو بریتییە لەمەی کەرستەکان بە وردی و ناسکییەکی هونەرمەندانە ڕێك بخرێ و لە وشەێن نا مەفهوم و زیادە بژار بکرێت. زمانی کلاسیك بەرین نییەو وشەێن سنوورداری هەیە. دەڵێن (ڕاسین) لە بەرهەمەکانی خۆیدا پتر لە هەشت سەد وشەی بەکار نەهێناوە. هونەرمەندی کلاسیك لە بەکار هێنانی زاراواندا زۆر گیرو مقەیەتەو وشەێن هەمە جۆرو ناباو بەکار ناهینێ. هەروەها یاسای گرنگی شێواز، لە قوتابخانەی کلاسیکدا، ئەمەیە کە زۆرترین بابەت و مەبەست بە کەمترین وشە دەربڕدرێ، نمایشنامەیەك کە دوو هەزار بەیت بێ و پەندێك کە بەسێ دێڕ بگات بە درێژ دێتە ژماردن. بەرهەمێن هەر نووسەرێك دەبێ لەیەك دوو بەرگدا جێی ببێتەوە. تەنیا دەبێ بۆ دەربڕینی بابەتێك بنووسرێت، ڤۆلتێر گوتەنی: "نابێ هیچ شتێکی بێ سوود بگوترێ".

هەقیقەت نوێنی

"هەقیقەت نوێنی" لەناو بنەماکانی قوتابخانەی کلاسیکدا لە ڕیزی پێشی پێشەوە دێت. ئەرستۆ لە فەسڵی نۆیەمی (هونەری شیعر)دا پەرەگرافێکی بۆ شرۆڤەی ئەم مەبەستە تەرخان کردووەو نووسەرێن سەدەکانی پاشتر، هەر هەموو ئەو پێناسانەی لەم بارەیەوە هێناویانەتەوە لەو پەرەگرافەی ئەرستۆیان وەرگرتووەو گوتەکانیان لە هەقیقەتدا شەرح و شرۆڤەی ئەو پەرەگرافەیە. پەرەگرافەکەی ئەرستۆ بەم جۆرەیە: "گومانی تێدا نییە کە بەرهەمی شاعیر باسی ئەو شتە ناکات کە ڕووی داوەو بەڵکو باسی ئەو شتە دەکات کە دەشیا ڕووبدات. یان جیاوازی شاعیرو مێژوونووس ئەمە نییە کە یەکەمیان گوتاری کێشدارو ئاهەنگدار بێ و دووەمیان گوتاری پەخشان بێ، بەڵکو جیاوازی سەرەکییان ئەمەیە کە مێژوونووس باسی ئەوە دەکات کە ڕوویداوەو شاعیر باسی ئەوە دەکات کە دەشیا ڕووبدات" شیعر هەمیشە باسی کولیات "گشت" دەکات و مێژوو باسی جوزئیات. "کولی" ئەو شتەیە کە هەر کەسە، بە گوێرەی تایبەتمەندی ڕوحی خۆی و بە پێی پێداویستی و زەرووریات یان حەقیقەت نوێنی

دەتوانێ بیلێ یان ئەنجامی بدات. شیعر ناوێن تایبەت لەم زەمینەیە دەنێ و "جوزئی" ئەوەیە کە بۆ وێنە "ئەلکیبیاد" ئەنجامی داوە، یان بەناوی ئەوەوە ئەنجامیان داوە". ئەم تیۆری "هەقیقەت نوێنی"یە کە لە "هەقیقی" و "مومکین"یان جیاکردۆتەوە، پاشان لەلایەن توێژەرانی ئیتالیاییەوە شەرح و شرۆڤە کراوەو توێژەرانی فەرەنسەوی ئەم بنەمایەیان لەوانەوە وەرگرتووە. وەکو چۆن پاشان "شاپلن"ی نووسەری کلاسیك ئیرادی لە "کورنی" دەگرت و دەیوت کە بابەتی نمایشنامەی "لوسید"ی ئەو بە هەموو مومکینی و حەقیقی بوونێکییەوە، حەقیقەت نوێن نییە. "دوبریاك" لە ساڵی ١٦٥٧دا دەربارەی رەچاوکردنی ئەم بنەمایە نووسیویەتی کە: "ناکرێ هەقیقەت ببێ بە بابەتی نمایشنامە، چونکە زۆر شتی هەقیقی هەن کە ناکرێ بخرێنە بەرچاوو تەماشا. . مومکینیش نابێ بکرێ بە بابەتی شانۆو نمایشنامە، چونکە زۆر شت هەن دەکرێ ئەنجام بدرێ، بەڵام نواندنیان پێکەنین هێنەر دەبێت. . . کەواتە لەم میانەدا تەنیا شتی "هەقیقەت نما"یە کە دەکرێ شیعری شانۆیی لەسەر بنیات بنرێ". وەکو گوترا بەرهەمی هونەرمەند پێویستە خەڵکی بەرەو شەرافەت و خەسڵەتێن ئەخلاقی رێنوێنی بکات، تەنیا نواندن و بەیانکردنی مەسەلە "هەقیقەت نما"کان، کە دەکرێ شاعیر سوودی لێوەربگرێت نەك باسکردنی رووداوە هەقیقییەکان. لە هونەردا، هەقیقەت نما ئەو شتەیە کە زۆربەی خەڵکەکە پێیان پەسندە. بۆیە نووسەری کلاسیك کاتێك کە کەسێکی دیاریکراو وەکو قارەمانی بەرهەمی خۆی هەڵدەبژێرێت، ئەو خوو و خەسڵەتانەی ئەو کەسە بکات بە بابەتی بەرهەمەکەی کە بەلای خەڵکانی هاوشێوەی ئەوەوە لایەنی گشتی هەبێ دەنا هەڵبژاردنی خووی ریزپەڕی ئەو کەسە، بۆ وێنە "تورەیی ئاشیل" وەکو هەوێنی ئەسڵی رووداوێن ناو بەرهەمەکە، بە هیچ جۆرێ پەسند نییە.

نەزاکەتی ئەدەبی

بە باوەڕی نووسەرانی کلاسیك، ئەو شتە جوانە کە لەگەڵ تەبیعەتی خۆی و دەگەڵ ەبیعەتی ئێمەدا گونجاوبێ. رەچاوکردنی ئەم گونجانە لە قوتابخانەی کلاسیکدا بە (نەزاکەت) و دەبرێت. "نەزاکەتی ئەدەبی" یەکێکە لە مەرجە بنەڕەتییەکانی ئیجادی بەرهەمێن لاسیك. ئەم وشەیە مانایەکی گەلەك فراوان و بەرینی هەس و لە مەسەلە ئەدەبییەکاندا

PDF4Kurd

هاوتاو بەرانبەر ئەو شتەیە کە هاوئاهەنگی و هارمۆنی پێ دەگوترێت. جا بۆ رەچاوکردنی ئەم بنەمایە پێویستە یەکەم هاوئاهەنگی نێوان بەشە جیاوازەکانی بەرهەمی هونەری و دووەم هاوئاهەنگی ئەو بەرهەمە دەگەڵ سەلیقەو روحیەتی تەمەشاکارانی بەرهەمەکەدا بپارێزرێ. (ئەرستۆ)و (هوراس)ش باسی ئەم بنەمایەیان کردووە. بۆ رەچاوکردنی نەزاکەتی ئەدەبی پێویستە پەسندی بەرهەمەکە لە رووی ئەخلاقییەوە بپارێزرێ، لایەنی ئەخلاقی رووداوەکان و رەفتارو هەڵسو کەوتی قارەمانانی بەرهەم لەگەڵ داب و نەریتی گشتیدا بگونجێت و رەفتاری هەر کەسێك لەگەڵ تەبیعەت یان وەزع و پێگەی ئەودا بگونجێت، هەروەها تەبع و تەبیعەت و تایبەتمەندییەکانی قارەمانان لەسەرانسەری بەرهەمەدا بەرقەراربێ و نەگۆڕێت. بە تایبەتی دەربارەی ئەو هەقیقەتە مێژووییانەی کە بەلای خەڵکییەوە نا ئاسایی و شەڵەقێنەرن، دەبێ بۆ رەچاوکردنی ئەم (نەزاکەت)ە وەکو چۆن لە فەسڵی "هەقیقەت نوێنی"دا باسکرا، هەقیقەت فیدای هەقیقەت نما بکرێ و خاڵێن دزێوو نا ئاسایی وەکو خۆی نەخرێتە بەرهەمەوە. هەر چەندە دروستکردنی هارمۆنییەکی واهی لە نێوان رووداوێن رابردوو باری دەروونی و تەبیعەتی هاوچەرخان کارێکی ئەستەمە، لێ هەموو پێشەوایانی کلاسیك لەسەری مکوڕ بوون و گوتویانە کە پێویستە لە نیشاندانی هەر رووداوێکی خیلافی رەوشت و هەر دیمەنێکی بو سوێ و کارەساتاوی و ناڕەحەتکەردا دوورەپەرێزی بکرێ. ئەم بنەمایە رەگی دەچێتەوە سەر هەموو بنەماکانی دیکەی قوتابخانەی کلاسیك و ئەگەر رەچاو نەکرێت، ئەوا هەموو بنەماکانی دیکە بایەخی کلاسیکی خۆیان لەدەست دەدەن.

یاسای سێ یەکێتی

مەبەست لە "قانوونی سێ یەکێتی" یەکێتیی بابەت و یەکێتیی کات و یەکێتیی شوێنە کە بە بنەمای گرینگی قوتابخانەی کلاسیك دێتە ژماردن و لە ئەدەبیاتی یۆنان و بەرهەمێن ئەرستۆوە بە میرات ماوەتەوە. نووسەرانی کلاسیك بە پەیڕەوکردنی پێشەوایانی یۆنانی باوەڕیان وابوو کە پێویستە لە هەر بەرهەمێکی ئەدەبیدا ئەو یەکێتییانە رەچاو بکرێت و هەر بەرهەمێك ئەم سێ یەکێتییەی تیدا نەبێت لەلایەن هونەرمەندانی کلاسیکەوە پەسند ناکرێت. بۆیە لێرە هەر یەکیك لەم سێ یەکێتییە بەجیا دەخەینە بەر باس و لێکدانەوە:

یەکێتیی بابەت

یەکێتیی بابەت بریتییە لەمەی کە ڕووداوێن لاوەکی و زیـادە تێکـەڵی ڕووداوی ئەسـڵی و سەرەکی نەکرێ و ڕووداوی شـانۆنامە لـە لقوپـۆپی دەرەکیـو ڕووداوی زیـادە پـاك بکرێتـەوە. ئەرستۆ لە "هونەری شیعر"دا باسی (یەکێتیی بابـەت)ی کـردووە، لـە هەوەڵـەوە دەڵێـت: کـە یەکێتیی بابەت بە هیچ جۆرێ بە تەنیا بە هەڵبژاردنی یەك قارەمانی چـیرۆك مەیـسەر نابێـت چونکە لەوەیە لە ژیان و زنەگیی یەك قارەماندا چەندین ڕووداوی هەمە جۆر ڕووبـدەن. پاشـان لە قسەکەی خۆیدا ئەم ئەنجامگیرییە بە دەستەوە دەدات. "حیکایەت Fable" دەبێ تەنیا یەك ڕووداو (بابەت)ی تەواو نیشان بدات و بگرێتەخۆ. هەموو بەشەکانی ئەم بابەتە دەبێ بە جۆرێ بدرێنە دەم یەکترەوەو یەکێتییەکی یەکپارچەی ئەوتۆ پێك بێنن کە نەتوانرێ بـچوکترین بەشـی لێ بگۆڕدرێ یان لێ لا ببرێ. چونکە هەر ناوەڕۆکێك بتوانرێ هەم بخرێتە ناو بابەتیکەوەو هەم بە ئاسانی و بێ زیان گەیاندن بە بابەتەکە لابدرێ، نابێ بە بەشێك لەو بابەتە. "ئەم بنەمایە لە سێیەکی یەکەمی سەدەی هەڤدەیەمدا کێشمانەکێشێکی زۆری نایەوە لێ بەرە بەرە نووسـەرانی کلاسیك پشتیان بەم بنەمایە بەست و لێکدانەوەو شرۆڤەیان لەسەر نووسی و وەکو بنەمایـەکی سەلماو پەسندیان کرد کە دەبێ هەر بەرهەمێك تەنیا یەك ڕووداوی ژیانی قارەمان نیشان بدات، ڕووداوێك کە هەموو بەشە جیاوازەکانی بە تەواوەتی پەیوەست بن بەیەکەوە. لە ساڵی ١٦٦٠دا (کورنی) بۆچوونی شەخسی خۆی خستە سەر ئـەم بنەمایـەو گـوتی کـە یـەکێتیی بابـەت لـە کۆمیدیدا بریتییە لە یەکێتیی "مانع"و لە بەرهەمی تراژیدیدا بریتییە لە یـەکێتیی "تالوکـە"و بەمجۆرە هەر هەموو ژانرەکانی دیکەی بەرهەمێن ئەدەبیش دەگرێتەوە.

یەکێتیی زەمان

یەکێتیی زەمانیش لە ئەرستۆوە ماوەتەوە. ئەرستۆ دەڵێت: "تراژیدی هەوڵدەدات کە لە نووری توانادا لە شەوو ڕۆژێك پتر نەخایەنێت یان بەلای کەمەوە لەو سنوورە دەرنەچێت." انۆنامەی پەسند ئەوەیە کە ماوەی ڕووداوەکەی بەرانبەر هەمان ماوە بێ کە بۆ پیشاندان و ایش کردنەکەی پێویستە. چونکە جێکردنەوەی ڕووداوی ساڵان و چـەندین سـەدە لـە یـەك انۆنامەی سێ چوار سەعاتیدا ئاسایی نییەو دوورە لە "هەقیقەت نمـایی"یـەوەو نـەگونجانی

PDF4Kurd

زەمانی نواندن لەگەڵ زەمانی واقیعی ڕووداوەکاندا تراژیدییەکە لـە شـێوەی ئاسـایی خـۆی دەردەخات.

یەکێتیی شوێن

ئەرستۆ چ شتێکی لەمەڕ (یەکێتی شوێن) نەگوتووە، بەڵکو لە سـاڵی ١٤٥٥دا (مـاگی)ی ڕەخنەگری ئیتالیایی یەکێتیی شوێنی هێناوەتە ناو ناوانەوە ڕەخنەگری ناوبراو ئەم بنەمایەی لە بنەماڵەی (یەکێتیی زەمانەوە) هەڵێنجاوەو گوتوویەتی کە ئەگەر ماوەی نواندنی شانۆنامە کەم بێ لێ ئەو شوێنانەی کە ڕووداوەکـانی تێـدا ڕوو دەدەن جۆراوجـۆرو دوور لـە یـەکتر بـن ئـەوا تراژیدییەکە شەقڵی ئاسایی خۆی لە دەسـت دەدات. بۆیـە تـا دەکرێـت دەبـێ ڕووداو لەیـەك شوێندا ڕووبدات. تراژیدی وەختێ کاریگەر دەبێ کە گردو کۆ بێ و ئەگەر ڕووداوەکەی بەسـەر زەمانان و شوێنانی هەمە جۆرو زۆردا دابەش بێ، نابەجێ و نا پەسند دەبێت. یەکێتیی شـوێن لە هەوەڵەوە ئەوەندە بەهەند وەرنەدەگیراو دەیانگوت: "ئەو یەك شوێنەی بۆ شـانۆنامەیەك لـە بەرچاو دەگیرێت، دەشێت دورگەیەك، شارێك، یـان دەڤـەرو وڵاتێـك بـێ یـان کـورنی گوتـەنی "شوێنانێ بێ کە لە زەرفی ٢٤ سەعاتدا بتوانرێ هاتوچۆیان لە بەینـدا بکـرێ" لـێ شـاپلن لـە ساڵی ١٦٣٥دا بە تەواوەتی سەپاندی و گوتی لە سەرانسەری نمایـشدا هـیچ جـۆرە گـۆڕانێکی دیکۆری شیاو نییە. ئەنجام پاش ساڵی ١٦٦٠ سەرکەوتنی هەر سێ یەکێتیی لە جیهانی فیکرو ئەدەبدا سەپاو بڕایەوە.

یەکێتیی تۆن

چوارەمین یەکێتییە، هوراس لە سەرەتای "هونەری شیعر"ەکەی خۆیدا، یەکێتیی چوارەمیـشی خستە سەر ئەم سێ یەکێتییە، کە یەکێتیی تۆنە. لێ ئەگەر ئەم یەکێتییە پەیڕەو بکرێ، یانی لە سەرانسەری بەرهەمەکەدا تەنیا یەك تۆن بەکار ببرێ، ئەوا بەرهەمێن تێکەڵی وەکو (حەماسـی و کۆمیدی) یان (تراژیدی و کۆمیدی) لە جوملەی بەرهەمێن کلاسیك دەردەچن.

جۆرەکانی بەرهەمێن ئەدەبی

لە قوتابخانەی کلاسیکدا جۆرەکانی بەرهەمێن ئەدەبی وەکو چینەکانی کۆمەڵ، ریزبەندی کراون. نهۆ ئێمە دێینە سەر شەرح و شرۆڤەی خولاسەی ئەم (جۆرانەی ئەدەب):

حەماسەو رۆمان

سەرکەوتنی بێ نەزیری (ئیلیاد) و (ئینیاد) بووە هۆی ئەوەی کە حەماسە لە نێو جۆرەکانی بەرهەمێن ئەدەبیدا ریزی یەکەم بگرێ و هەر یەکێك لە شاعیرانی سەدەی کلاسیك لەلای خۆیەوە هەوڵی داوە کە بەرهەمێکی حەماسی وەکو ئەو بەرهەمە کۆنانە بەرهەم بێنێ. لە تایبەتمەندییەکانی ئەم جۆرە بەرهەمە ئەدەبیانە، شەوکەت و شکۆی جەنگاوەرایەتی، بەرجەستەی بابەت و قارەمانەکانیەتی. بەمەرجێ کە بەرجەستەو گەورە بێ دەکرێ ناوکێشی رووداوەکانی بکرێ. قارەمانانی حەماسە "داستان" دەبێ لە هەموو روویەکەوە بێ کەم و کەسر بن، بە شێوەیەك تەنانەت خەتاو گوناحەکانیشیان لەلایەنی قارەمانێتی بەدەر نەبێ. کاتێ کە داستان (حەماسە) لەبری شیعر بە پەخشان بێتە دەربڕین، هەنگێ جۆرە بەرهەمێکی دیکەی ئەدەبی پێك دێنێ کە (رۆمان)ی پێ دەڵێن، لە رۆمانیشدا هەمان یاسای هەڵبەستنی داستان بەکار دەبرێ، لەگەڵ ئەم جیاوازییەدا کە لە داستاندا (حەماسە) جەنگ بابەتی هەرە زاڵە، بەلاّم لە رۆماندا ئەم مەقام و پایەیە دەدرێ بە ئەشق و خۆشەویستی. لە رۆماندا بایەخی زیاتر بە حەقیقەت نمایی بەرهەم دەدرێ. دەبێ ئەم خاڵەش لەبەر چاو بگیرێت کە دەبێ رۆمان ئەنجامێکی بە کەڵکی ئەخلاقی هەبێت. شایانی باسە کە نووسەرانی کلاسیك نەکەوتنە بیری رۆمان نووسین، لەم نووسەرانەدا تاقە کەسێك کە رۆمانیکی نووسی و توانی خۆشەویستییەك پەیدا بکات، مادام دولافایت بوو کە بە پەیڕەوکردنی بنەماکانی کلاسیك شاکاری ...دۆتمیدکلیفس) بەرهەم هێنا.

تراژیدی و کۆمیدی

دەربارەی پێناسەی تراژیدی-ش هەر دەبێ بچینەوە لای ئەرستۆ چونکە توێژەران و شاعیران ...م بارەیەوە پەیڕەوی ئەویان کردووە. ئەرستۆ لە "هونەری شیعر"ەکەی خۆیدا بەمجۆرە

PDF4Kurd

(تراژیدی) پێناسە دەکات: "تراژیدی بریتییە لە تەقلیدی یەك رووداوی جدی و تەواوی خودان بەرینییەکی دیاریکراو، لە دەربڕینێکی جواندا کە جوانییەکەی لە سەرانسەری بەرهەمەکەدا بەیەك ئەندازە بێت و لە شێوەی شانۆنامەو نمایشدا بێ نەك لە شێوەی داستان و حیکایەت و بەزەبری سوود وەرگرتن لە ترس و بەزەیی، سۆزی خەڵکی پاك و خاوێن بکاتەوە". ئەم پێناسەیە پاش ئەرستۆ بووەتە مایەی تەعبیرو تەفسیری فراوان. (کورنی) پێی وایە کە تەنیا جدی بوونی رووداو کاراکتەرو بایەخی قارەمانانی بەرهەم بۆ جیاکردنەوەی تراژیدی لە کۆمیدی بەسە. دەربارەی رووداوی تراژیدی هەموو خودان راو شارەزایان لەسەر ئەوە رێکن و پێیان وایە کە دەبێ لە مێژووەوە یان لە ئەفسانانەوە هەڵێنجرێت، هەموو شاعیرانی کلاسیك جگە لە ژمارەیەکی زۆرکەم نەبێ ئەم تیۆرییەیان پەسند کردووە. ئەم رووداوە دەبێ لە مێژووی رۆم یان ئەفسانەکانی یۆنانەوە دەربهێنرێ. رووداوێن تازە بە هیچ جۆر ناشێ پەسند بکرێ.

قارەمانانی تراژیدی

ئەرستۆ دەڵێت کە قارەمانانی تراژیدی نابێ جینایەتکاربن. هەروەها نابێ زۆر پارێزکارو کار دروست بن. دەبێ "لە خۆشییەوە بکەونە رۆژەڕەشی، بەلاّم نەك لە ئەنجامی تاوان و گوناهێك بەڵکو لە ئەنجامی هەڵەیەکدا" دەبێ ترس و بەزەیی بوروژێنێ و دروست بکات. لەم رووەشەوە هەموو شارەزایان پەیڕەوی ئەرستۆیان کردووە، بەلاّم لەم میانەدا (کورنی) بەمجۆرە رای خۆی دەربڕیوە: "قارەمانانی تراژیدی دەکرێت بێگوناهێك بێ کە کەوتبێتە بەدبەختییەوەو یان کەسێکی شەڕانی و شەڕخواز بێ و دووچاری رۆژەڕەشی بووبێ." بە گوێرەی بۆچوونی ئەرستۆ کە خەڵکانی دیکەش پەیڕەویان کردووە- قارەمانی تراژیدی دەبێ لەگەڵ ئەو کەسایەتیانەی کە لە تراژیدییەکەدا قوتب و جەمسەری بەرانبەری پێك دێنن. پەیوەندی خزمایەتی و کەسایەتی یا هەستی هەبێ. شارەزایان هەندێ ئەندازەیان بۆ تراژیدی دیاری کردووە کە بەم شێوەیەیە: ماوەی نمایش دەبێ لە سنووری سێ سەعاتداو ژمارەی بەیتەکانی تراژیدی ١٥٠٠ تا ١٨٠٠ بەیت و ژمارەی پەردەکانی پێنج پەردە بێ.

کۆمیدی

تیۆری کۆمیدی یەکجار کورتە. ئەرستۆ چ شتێکی ئەوتۆی لە بارەیەوە نەگوتوە، لێ شرۆڤەکارانی یاساێن کلاسیك، کۆمیدی-یان بەمجۆرە پێناسە کردووە: "کۆمیدی بریتییە لە بەرهەمێکی شانۆیی جوان و سەرنجڕاکێش کە کەسایەتییەکانی لە کەسایەتییێن خوارتری کۆمەڵ پێك هاتبن و ڕووداوەکانی لە ژیانی ڕۆژانەوە وەرگیرابن. لە کۆمیدیدا پێویستە بنەمای "حەقیقەت نمایی" زیاتر ڕەچاو بکرێ، کۆتاییەکی خۆشی هەبێ و ڕووداوێکی تازەو پێشڕەوانەی هەبێ". لە ڕووەکانی دیکەوە، هەمان بنەماکانی تراژیدی بۆ کۆمیدی-ش دروستە.

جۆرێن دی:

شیعری شوانکارەیی، لیریکی، هیجایی و" هتد.

شیعری شوانکارەیی:

ئەمە بەسەرهاتی شوانانێکە کە نەغمەی تەبیعەت و ئەشقی خۆیان دەشیعرێنن. بایەخی ئەم شیعرانە بەندە بە ئاسانی و ڕەوانی و سروشتی بوونیانەوە. شیعری شوانکاری دەبێ لە هەر زبرییەك کە ناشی و نەزاکەتەکەی دەشێوێنێ بەدوور بێ، لێ لە هەمان کاتدا پێویستە شەقڵی سەرەتایی و گوندییانەی خۆی لە دەست نەدات.

شیعری لیرکی

جۆری زۆرو جیاوازی هەیەو بەرجەستەترین و دیارترین جۆری قەسیدەیەکە ستایشی خواوەندان و وەسفی فتوحاتی گەورەو دەربڕین، و نیشاندانی ئەشق و خۆشەویستی دەگێڕێتەوە. ئەم جۆرە شیعرانە دەبێ دەربڕین و بابەتی جوان و بەرجەستە بگرێتەخۆ.

* هەندێ وردە جۆری دیکەی لەم بابەتە شیعرانە هەن وەکو شیعری هیجا و نوکتەو ەرجیع بەند کە پاساو بنەمای دیاریان نییەو شێوەو فۆرمیان زیاتر بەندە بە زەوق و سەلیقەی اعیرەکانەوە.

* دەربارەی ژانرە ئەدەبییەکان، لەم سەدانەی دواییدا، بەتایبەتی لە سەدەی بیستەمداو لە ۆژگاری ئێمەدا گەلێك توێژینەوەی تێرو تەسەل ئەنجام دراوە کە گرنگترینیان لێکۆڵینەوەکانی رتروپ فرای، تودوروف و جیرار جەنیت و چەند توێژەرێکی ترن کە زۆربەیان بە پشتیوانی

PDF4Kurd

بوتیقای ئەرستۆو ئەفلاتون هەر سێ جۆری حەماسە (داستان)، نمایشی (شانۆیی)و لیریکی-یان بە جۆرە سەرەکییەکانی ئەدەب ژماردووە. یەکێك لە جوانترین توێژینەوەکانی ئەو بوارەی ئەم چەند ساڵەی پێشوو، توێژینەوەیەکی جیرارجەنیت-ە بەناوی" introductiona کە توێژەری فەڕەنسەوی بە بۆچوونی جیاواز ئەو سێ جۆرە ئەدەبەی خستۆتەبەر وردبینی لێکۆڵینەوە.

ئەدەبیاتی سەدەی کلاسیك لە وڵاتەکانی دیکەدا

بە پێچەوانەی ڕینیسانس و سەردەمی ڕۆشنگەری و ڕۆمانتیزم و سەمبولیزم کە دیاردەی ئەورووپایین و لە چەند وڵاتێکدا پێکەوە یان دوا بە دوای یەك پەیدا بوون و دەرکەوتن، دەبێ ئەوە بگوترێ کە کلاسیسیزمی فەڕەنسە لە دەرێی فەڕەنسەدا هاوتاو هاوشێوەی نەبووە، دیارە ئەمە بە ئیمتیازێکی تایبەتی نایەتە ژماردن و وەکو پێشتر گوترا نووسەرانی سەردەمی ڕینیسانس یان سەدەی شازدەیەمی ئیتالیای وەك کاستیلیونە، ئاریوستو و تاسو جگە لەوەی کە گەلێك بەرهەمی ڕەسەن و پرشنگداریان بەرهەم هێناوە، هیچ کەسێك ناتوانێ نکۆڵی لە "کلاسیك" بوونی بەرهەمەکانیان بکات، لێ لە ئیتالیادا نەیەك ناوەند نە یەك کۆڕی ئەدەبی هەبوو (ئەم پەراگەندەیی و هەمە جۆرییە خۆی لە خۆیدا هەوێنی دەوڵەمەندی ئەدەبی بوو) و نە کلاسیسیزمی فەلسەفی و ئەدەبی هەبوو، جا ئەم زاراوەیە کاتێ کە دەربارەی ئەم قۆناغەی ئەدەبیاتی ئیتالیا بەکار ببرێ، لە ڕوانگەی زۆربەی مێژوونووسانی کەلتووری ئیتالیاییەوە بە مانای (کۆتایی هومانیزم)و تەنانەت بەمانای داروخان و ئینحیتات دێت. وەکو چۆن هونەرو ئەدەبیاتی ئەسپانیای پاش ڤەلاسکزو کالدرون-ش بەرانبەر بەو سەردەمە پرشنگدارو درەخشانە بێرەنگ و بێ بایەخ دەنوێنێ. لە ئاخرو ئۆخری سەدەی شازدەیەمدا، دەوڵەتی ئەسپانیا کە زیاتر خودان مەدەنیەتیکی سەدە ناڤینییەکان بوو، سەرانسەری نیمچە دوورگەی ئیتالیای داگیرکردو لێرا کە بە توندی بەرەڤانی لە مەزهەبی کاتولیك بکات و ئەم سیاسەتە ئایینییەی، کە لە ئیتالیادا بە زەبری ڕەواج و دەسەڵاتی هومانیزم، سست بوو، پیادەکرد. دەسەڵاتی دادگایانی کە یادگاری سەدەی سێزدەم بوو زیاتر کرد. ئەم ڕەوت و ڕووداوە کە ئارمانجی بەهێزکردنی ڕۆژ بە ڕۆژی دەسەڵاتی پاپا بوو، بەناوی دژە ریفۆرم-ەوە ناو دەبرێ. ئەم وەزع و حاڵە لە سەدەی هەڤدەشدا کە سەدەی دامەزراندنی قوتابخانەی کلاسیك بوو لە فەڕەنسەدا

درێژەی پەیدا کرد. چونکە ئیتالیا هێشتا لە ژێر نیری بێگانەدا بوو و فەرمانڕەوایانی ئەسپانیایی و ئەرستۆکراتانی بەرتیل خۆر، خوێنی خەڵکیان دەمژی و شاعیران و ئەدیبانیش بە گوێدان بە جوانی بەرهەم یان ئارمانجی مەعنەوی کاری هونەری، بۆ ئەوەی ژیانیکی ئاسوودەو بێ سەریەشە بگوزەرێنن، دەکەوتنە ریاوێژی. لەو کاتەدا کەلەلایەکەوە زۆربەی هەرە زۆری خەڵکی رۆژ بە رۆژ هەژارترو بێ نەواتر دەبوون، ئەو تاقمە کە لە هیچ شتێکیان کەم نەبوو، گەورەترین حەزو ئارەزوویان ئاسوودەیی خەیاڵ و خۆشگوزەرانی بوو و شاعیران و نووسەران بەرهەمی خۆیان نەك بە مەبەستی هونەری بەڵکو بۆ پارە وەدەست هێنان و شادمانی ئەو تاقمە بەرهەم دەهێنا. بەمجۆرە لە سەدەی هەڤدەدا کە ئەدەبیاتی فەرەنسە ئەو جۆرە بەرهەمە پرشنگدارەی خستە جیهانی ئەدەبەوەو ئەدەبیاتی ئیتالیا پتر لە هەر سەدەیەکی دیکە مردوو و بێگیان و سست بوو. کلاسیسیزم کاریگەری سەرەکی خۆی لە سەدەی هەژدەمدا لە ئیتالیادا نواند. لە بواری شانۆدا، گولدونی (١٧٠٧- ١٧٨٣) کۆمیدی نووس و ئالفیری (١٧٤٩- ١٨٠٣) تراژیدی بێژ ژمارەیەك بەرهەمی بەرجەستەی کلاسیکیان بەرهەم هێنا.

لە ئەڵمانیا

وەزع و حاڵەکە لە ئەڵمانیادا ئاڵۆزترە. نیتشە لە "رێبوارو سێبەرەکەی"دا دەپرسێت: "ئایا نووسەرێن کلاسیکی ئەڵمانی هەن؟" بێ چەندو چوون بە نەخێر وەڵام دەداتەوە. ئەدەبیاتی ئەڵمانیا بە هیچ جۆرێ بەشی لە رینیسانس دا نەبوو، لێ لە ئاخرو ئۆخری سەدەی هەڤدەمدا توانی لەگەڵ ئەدەبیاتی کلاسیکدا هاو ئاهەنگ بێ لەم قۆناغەدا، ئەدەبیاتی ئەڵمانیا قۆناغێکی لاسایی و چاولێکەری زۆر لاوازی بەسەر برد. لەناو شاعیرانی ئەڵمانی ئەم سەدەیەدا ناوی (ئۆپیتز ١٦٣٩- ١٦٩٤) لە هەر هەمووان دیارترو بەرچاوترە کە ئەویش پتر ەوەی شاعیر بێ هزرڤانێکی گەورە بووەو لە رای چاککردنی زمانی ئەڵمانیدا کۆشاوە. ئۆپیتز) لە هەمان کاتدا دامەزرێنەری قوتابخانەیەکی ئەدەبی بووە بەناوی (سیلزین). ەدەیبان بەتایبەتی شاعیرانی سەر بەم قوتابخانەیە پتر پشتیان بە فیکرو هزر دەبەست تا ەست و خەیاڵ. چونکە ئۆپیتز دەورێکی زۆر گرینگی لە دامەزراندنی ئەم قوتابخانەیەدا ەبووە، بۆیە ئەم قوتابخانەیە لە هەمان کاتدا (بە قوتابخانەی ئۆپیتز)ش ناو دەبەن. لە نێو

PDF4Kurd

وڵاتانی گەورەی ئەوروپای رۆژئاواییدا تەنیا ئەڵمانیا ئەدەبیاتی نوێی خۆی بە دەورانێك کە بە لاسایی کردنەوەی کلاسیسیزم نامۆیە دەستی پێکردووە، لێ لەگەڵ ئەمەشدا گۆتشید (١٧٠٠- ١٧٦٦)و تەنانەت کەمێ پاش ئەویش، ویلاند لە مەیدانی ئەدەبیاتی ئەوروبابییدا بە کەسانی ناودار ناژمێردرێن. هەڵبەتە جۆرە شیعرێکی لیریکی باروك هەبوو، هەروەها جۆرە موسیقایەکی باروکی تەژی جوانی و ناسکی و رەسەنایەتیش تەنانەت بەر لە خانەدانی موسیقی زانانی (باخ) هەبوو. لی نە لە بواری شانۆو نە لە رۆمان و نە لە نێو ئەو نووسەرانەدا کە (ئەخلاقیون)یان پێ دەگوترا، کاریگەری کلاسیسیزمی فەرەنسی دیار نەبوو. غەریزەو کەڵکەڵەیەکی هوشیارو دڵنیا، هەر لە سەرەتاوە خەڵکانی وەك لیسینگ، هیردیر، شلیگل و تەنانەت گوتەو شیلەر-ی لاویشی هاندەدا دژی ئەوە بووەستنەوە فەرەنسەوییەکان بکەن بە سەر مەشقی خۆیان، یان سەر مەشق لەوانەوە وەربگرن. ئەوانە رایانگەیاند کە بەرهەمێن شەکسپیر، شیعری عامیانە، فالدرون و یونانییەکان لە هونەرو ئەدەبیاتی فەرەنسە بالاّترن و بیانووشیان ئەوە بوو کە کلاسیکیانی فەرەنسە کاری خۆیان تا رادەی لاسایی کردنەوەی سادەو ساکار هێناوەتە خوارێ. گۆتەو شیلەر، تا چەند ماوەیەك دواتر، پاش ئەوەی رابوونی پێش رۆمانێکی دەورانی لاوی خۆیان کە ناوی بۆران و گوشار -Sturmund Drang)بوو و ئاوێتەی عیرفان و هەڵچوون بوو و هەروەها رومانیتزمی وەچەی پاش خۆیان تێپەڕاندو بڕی، ئیدیعای کلاسیك بوونیان دەکرد. لێ ئەم کلاسیسیزمەی (وایمار)و تەنانەت لە (ئیفی ژینی) گۆتەو (پاکیزە ئورلیان)ی شیلەردا، ئەو نەرم و نیانیە سروشتییەی بەرهەمی کلاسیکی نییە.

لە ئینگلیستاندا

لە ئینگلیستاندا، تەنانەت پێش فەرەنسەوییەکان چەند تیۆریسینیکی لایەنگری شانۆی شیعری (هەقیقەت نوێن)و (نەزاکەتی ئەدەبی) هەبوون. لەناو ئەمانەدا دەتوانرێ ناوی بن جونسن، خوشکە سیر فیلیپ سیدنی و کونتس پەمبروك ببرێ. شاعیرێکی بچووکیش بە ناوی ٠سیرجان دنهام) نمایشنامەیەکی شیعری جوانی بەناوی Coopenss Hill نووسی کە هەندێ لە رەخنەگران هەوڵیانداوە، لەگەڵ شیعرێن کلاسیکی فەرەنسەویدا بەراوردی بکەن. شیعرێن سادەی والەرو شیعرێن پڕ جۆشی مارکەل لە زۆربەی هۆزانێن فەرەنسەوی هەمان سەدە باشترن.

لێ ئەم چەند سەرکەوتنە پەراگەندەیە ناتوانێ کلاسیسیزمیکی چەسپاوی بەرقەرار بێنێتە ئاراوە. لە شانۆی ئینگلیسدا تراژیدی مردووەو درامای حەماسی درایدن یان نمایشنامەی بەشکۆی تەوراتی میلتون لە بواری داستانی (سامسون و دلیلە)دا ناتوانێ ژیان بخاتەوە بەر ئەوانە. کۆمیدی دەورانی گەڕانەوەی پاشایەتی، پڕ جۆش و خرۆش و شیرین و درەخشانە، لێ بە چاکی هەست دەکرێت کە سەردەمی مەزناتی و شکۆی شانۆو نمایش لە ئینگلیستاندا، یانی لە سەردەمی ئەلیزابێت و سەرەتاکانی پاشایەتی جاکی یەکەم، بەسەر چووە. هەندێ لە رەخنەگران زۆرجار باسی لێکچوونی نێوان کلاسیسیزمی فەڕەنسەو ئەدەبیاتی کلاسیك-ی لەندەن لە زەمانی درایدن، ئاددیسن و سویفت و تەنانەت دکتۆر جونسن دەکەن، بەڵام پێویستە ئەوە بگوترێ کە ئەم ئیدیعایەی ئەوان موبالەغە ئامێزە. لە راستیدا لە سەدەی هەژدەمدا بوو کە لەگەڵ بەرقەراری سیاسیدا، شیکردنەوەی نووسەرانیش بەرە بەرە ماقووڵتر بوو و لەندەن نووسەرانی ئینگلیزی گرد کردەوەو نرخی بۆ بایەخی هزری لە ئەدەبیاتدا دانا. لێ ئەم سەردەمە زۆر رەسەنە زۆر لە سەردەمی لویسی چواردەی فەڕەنسا جیاوازترە، چونکە تەژی دژە رووداوانی هەمە جۆرە: دادایزم، میتودیزم، جورنالیزمی پڕ هەراو هەنگامەو تەنانەت هەندێ جار هەجوو ئامێز، ئازادی ئەخلاقی و تەنانەت تەواو دژە مەسیحی. ئەم سەردەمەی کەلتووری ئینگلیز نە توانای بەرانبەری لەگەڵ دەوڵەمەندی بێ پێشینەی سەردەمی ئەلیزابیتیدا هەیەو نە رەونەق و شکۆی شیعری لیریکی قۆناغی رۆمانتیزم و زەمان و دەورانی ڤیکتوریای هەیە. وشەی کلاسیك، کە لە ئەدیبانی وەکو مارلو و شەکسپیرو میلتون و ئەوانەی پاش ئەوانیش (وردزورپ، کیتس و دیکنز)ش وەبیر خودی ئینگلیزەکانیش نایەنێتەوە. رەسەنایەتی کلاسیسیزم-ی ئینگلیز لەمەدایە کە بە ئارامی و هێمنی لەناو جەرگەی ئەو رەوت و رووداوە، کە (بەر لە رومانتیزم)ی پێ دەڵێن، تێ پەڕیوە.

PDF4Kurd

ڕۆمانتیزم

ئالفریە دوموسیە دەربارەی ڕۆمانتیزم دەڵێت: "ڕۆمانتیزم نە دژی قانونی سێ یەکێتیەکەی کلاسیکە، نە ئاوێتەکردنی کۆمیدیا و تراژیدیایە، نە هیچ شتێکی دیکەی لەو بابەتەیە. بێهودە بۆ گرتنی پەپولەیەك پەلاماری باڵەکانی دەدەیت، چونکە ئەو داوە باریکانەی کە ئەم باڵە بە بەدەنی پەپولەکە دەگەیەنێ لەنێو قامکەکانتدا هەڵدەوەرێ. ڕۆمانتیزم ئەستێرەیەکی چاو بەگریانە، ڕۆمانتیزم شنەیەکی بەناڵە ناڵە، ڕۆمانتیزم پڕتەوێکی ناگەهانی و سەرمەستی بیمارێکە..."

بەمجۆرە دەبینین ئەو قوتابخانەیەی کە ئێستا بابەتی باسی ئێمەیە، ڕێك جەمسەری پێچەوانەی قوتابخانەی کلاسیکەو فەرمانڕەوایی قوتابخانەیەکی واهی بەسەر ئەدەبیات و هونەری ئەوروپادا دیارە دەبێ زادەی گۆڕانێکی کۆمەڵایەتی و مەعنەوی گەورەبێ. بۆ ئەوەی هۆیەکانی سەرهەڵدان و پەیدابوونی قوتابخانەی ڕۆمانتیك بزانین واچاکە لە هەوەڵەوە بزانین چ فاکتەرێك یان فاکتەرانێك بووەتە مایەی لاواز بوون و پاشان شکستی قوتابخانەی کلاسیك. هەروەها لە نێوان ماوەی ئەم دوو قوتابخانەیەدا باری ئەدەبی ئەوروپا، بەتایبەتی فەرەنسا، چۆن بووە. جا بۆ ئەم مەبەستە، وەکو چۆن لە فەسڵی پێشوودا کارمان کرد، بەر لە هەر شتێك باری کۆمەڵایەتی نیوەی یەکەم و نیوەی دووەمی سەدەی هەژدەو پاشان سەرەتاکانی سەدەی نۆزدە ...ڕۆڤە دەکەین تا خوێنەر بە ئاسانی ئەوە دەرك بکات کە ڕۆمانتیزم زادەی چ سەردەمێك و ...ینگەیەك بووە. چونکە باری کۆمەڵایەتی، بەتایبەتی دەربارەی قوتابخانەی ڕۆمانتیك، ...اریگەرییەکی یەجگار گەورە و قووڵی هەبووەو ئەم قوتابخانەیە زادەی سەردەمێکە، کە ...ۆڕانی سەیر لە وەزع و بارووداۆخی سیاسی و کۆمەڵایەتی ئەوروپا، بەتایبەتی فەرەنسا، ...ویداوەو ئەم گۆڕانە کۆمەڵایەتییەش ڕاستەوخۆ ئەدەبیاتی خستۆتە ژێر کاریگەری خۆی.

PDF4Kurd

لە کلاسیزمەوە تا ڕۆمانتیزم

(سەردەمی فەلسەفی)

لە نیوەی یەکەمی سەدەی هەژدەیەمدا، چینی ئەرستۆکرات و خانەدانان بەرە بەرە توانا و ئیحتوباری خۆی، بەتایبەتی لە ڕووی ئەخلاقییەوە، لەدەست دەدا و گەندەڵی و داڕوخانیان ڕۆژبەڕۆژ زیاتر دەردەکەوت. لەنێو خەڵکی ئەم چینەدا پیاوێك نەبوو وەفاداری ژنەکەی خۆی بێ. ئەرستۆکراتان پێیان شەرم بوو لەگەڵ ژنی خۆدا بچنە پیاسە و گەڕان. خەڵکانێك بە نوێخواز و شایستە دەژمێردران کە زیاتر ڕمووەدەی ڕابواردن و خۆپەسندی و پێشێل کردنی یاسا بوون. ئەرستۆکراتان سەرگەرمی هەرزەیی و بەرەڵڵایی بوون و بارودۆخی ئابووری بەرە بەرە خراتر دەبوو. گرانی برەوی دەسەند و بودجەی وولات دەشێوا.. ئیدی گوێرایەڵی تەسلیم بوونی بێ چەند و چوون بە هەر زۆردارییەکی چینێکی گەندەڵ، بە کارێکی گاڵتەبازاڕ و بێ فایدە دەژمێردرا. تەرزی بیرکردنەوەی خەڵکی لە خواستی نووسەرانی کلاسیك دوور کەوتبووەوە. ئیدی نووسەرانی ئامادە نەبوون بەو بیانووەی کە هەر جۆرە ئیعتراز و باوەڕێکی تازە، لادانە لە بنەماکانی قوتابخانەی کلاسیك، خۆیان لە قاڵبی چەند بنەمایەکی سواو بدەن و فزەیان لێوە نەیات. لەم سەردەمەدا خەڵکی هەستیان کرد کە دەبێ دەربارەی مەسەلە جۆراوجۆرەکانی ژیان، باس و گەنگەشە بکەن، و بۆ باشتر کردنی بارودۆخی ژیانی خۆیان، پێویستیان بە زانیاری گشتی پەیدا کرد. بە جۆرێ کە لە شارەکانی فەرەنسادا، ل دوا ٢٥ ساڵی سەدەی حەڤدەدا پێنج ئەنجومەن و قوتابخانە کرایەوە، لە نیوەی یەکەمی سەدەی هەژدەدا ٢٠ ئەنجومەن و دەزگای فێرکردن و پەروەردە دامەزرا. ژمارەی ڕۆژنامەکان زیادی کرد. خەڵکی کەوتنە تاقیب و سۆراخی ژیانی خەڵکی وولاتانی دیکە. ئەو گەشتنامە و نووسراوانەی زانیاریان لەمەڕ ژیانی گەلانی دنیا تێدا بوو، ڕەواجیان پەیدا کرد. چونکە سەدەی هەڤدە گیرۆدەی نەزانی بوو و توانای ڕاڤەو شرۆڤە و لێکدانەوە و سەلماندنی مەسەلەکانی نەبوو، بۆیە لەو سەردەمەدا تەنیا یەك (سروشتی جاویدان) و یەك (ئەقڵی جێگیر و نەگۆڕ) هەبوو. کۆمەڵێك بنەمای گشتی و جێگیر دیاری کرابوو، کەس لاری لەو بنەمایانە نەبوو، خەڵکی پێویستیان بە بیر کردنەوەو لێکدانەوەو شیکردنەوە نەبوو. و ڕەچاو کردنی ئەو بنەمایانەش زۆر ئاسان بوو. بەڵام گۆڕانی کۆمەڵایەتی، ئاستی بیر کردنەوەی خەڵکەکەشی گۆڕی.

ئەوروپاییەکان, لە نیوەی یەکەمی سەدەی هەژدەمدا پەیان بەوە برد کە دنیا زۆر لەوە هەمەجۆر تر و ئاڵۆزترە کە ئەوان تەسەوریان دەکرد, ئیدی پێویستیان بەوە نەبوو کە گوێ لە هەندێ شیرەت و ئامۆژگاری دەربارەی رەچاوکردنی چەند بنەمایەکی جێگیر و پەیڕەو کردنی چەند دەستوورێکی وشك بگرن. دەیانویست تەرزی بیرکردنەوەو هونەر و ئەدەبیات و هەروەها ژیانی کۆمەڵایەتی خۆیان لەبەر رۆشنایی هەڵسەنگاندنی دروست و بەزەبری ئەقڵ و هۆش رێك بخەن. لەم سەردەمەدا فەیلەسووفانی وەکو مۆنتسیکو و ڤۆلتێر پەیدا بوون و بەرهەمی وەکو (روحی یاساکان) و (نامە فەلسەفییەکان) و (سەدەی لویسی چواردە)یان بڵاو کردەوە. هەڵبەتە دەستەی حوکمڕانانیش دەستەو ئەژنۆ دانەنیشتبوون و بەو چەکە سامناکەی لە دەستیاندا بوو کەوتبوونە دژایەتی فەیلەسوفان. بۆ وێنە بەپێی قانونی **١٧٥٧** هەر بەرهەمێك بە پێچەوانەی ئەخلاق دابنرایە, هەم نووسەرەکەی و هەم بڵاوکەرەوەکەی حوکمی ئیعدام دەدران. بەڵام گوشاری رای گشتی کۆسپێکی گەورە بوو لە بەردەم جێبەجێ کردنی ئەو جۆرە یاسایەدا. هەرچەندە هەندێك لە نووسەران ساڵانێك لە زینداندا مانەوە بەڵام سەرەنجام و بەزەبری گوشاری رای گشتی کارگەبیە ئەوەی کە هەر نووسەرێك دەگیرا, یان دوای چەند مانگێك ئازاد دەکرا, یان دووریان دەخستەوەو تەواو. بۆ نموونە لە ساڵی **١٧٦٢**دا (ئەمیل)ی جان جاك رۆسۆ مەحکوم کرا, رۆسۆ بۆ سویسرا هەڵات. هەروەها لە ساڵی **١٧٥٢**دا بڵاو کردنەوەی (ئەنسکلوپیدیا)یان قەدەغە کرد, بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا, بڵاوکردنەوەی بەردەوام بوو.

لە نیوەی یەکەمی سەدەی هەژدەیەمدا, خەڵکی دووچاری بەدبەختی و پەریشانی بوون, و لەناو جەرگەی ئەم ئاژاوەو پاشاگەردانییەوە هەستیان بەوە دەکرد کە پێویستیان بە ریفۆرم هەیە. بۆیە نووسەران و هزرڤانانی سەر بەچینی بورژوازی, هەموو هەوڵ و تەقەلایەکی خۆیان دژی دا بە ئەرستوکراتییەکان و و لە پێناوی چاککردنی بارودۆخی کۆمەڵایەتیدا وەگەڕخست. کۆتایی نیمەی یەکەمی سەدەی هەژدەم هەندێ سەرکەوتنیش بەدەست هات. بۆ نموونە زادی قەڵەم و دەربڕین کە بە پێی هەندێ یاسایێن زاڵمانە زۆر سنووردار کرابوو, بە رێژەیەکی یار و لەبەرچاو پەرەی سەند.

توندڕەوی پابەندی ئاینی تا ڕادەیەك نەما, زەوجینی پروتستانەکان ئیعترافی پێکرا و لە اڵی ١٧٥١دا ئەشکەنجەدانی تۆمەتباران لە دادگادا بەپێی قانون قەدەغە کرا. لە نیوەی

PDF4Kurd

دووەمی سەدەی هەژدەیەمدا (ئەنسکلوپیدیا) و نووسەرانی (ئەنسکلوپیدیا)ی وەکو دیدرۆ و دالامبر دەورێکی گرنگیان گێڕا. وێڕای هەموو کارشکێنییەکانی دەستەی حوکمڕانان, (ئەنسکلوپیدیا) سەرکەوت, سەرکەوتنی ئەو بە سەرکەوتنی فەلسەفە دەژمێردرا. نووسەرانی ئەم بەرهەمە کاریگەرییەکی زۆریان هەبوو لە سازدانی خەڵکیدا بۆ شۆڕش.

بەر لە رۆمانتیزم

سەدەی هەژدەیەم تەنیا سەدەی فەیلەسوفان و زانایان نەبوو, و رەوشی لێکدانەوەو تەجرەبە, تەنیا لە نیوەی یەکەمی ئەو سەدەیەدا بە گەرمی رەواجی هەبوو. لە ساڵی ١٧٥٠ بەدواوە بواری رەخنەگرتن لە بەردەم فەیلەسوفاندا بەرینتر بوو و بەرە بەرە ژمارەی خەڵکانی پابەندی هەست و سۆز زیادیان کرد. لە نیوەی یەکەمی سەدەی هەژدەدا, چاکی یان خراوی هەر بەرهەمێك بە پرگاڵی عەقڵ هەڵدەسەنگێنرا, یاسا و رێسایەکی دەوڵەمەندتر و هەمەجۆرتر لە یاسا و رێسای کلاسیك-یان بۆ ئەدەبیات دادەهێنا و رەخنەیان لەسەر بناغەی ئەو یاسا تازانە رۆدەنا. لێ لە نیوەی دووەمی ئەو سەدەیەدا, لە جێگەی ئەم جۆرە رەخنەیە, "رەخنەی هەستەوەری" رەواجی سەند و بەتایبەتی قەناعەتیان هێنا کە فەلسەفەو "ئەندازە" شیعر بەرەو ئاکام و عاقیبەتێکی ترسناك دەبات. لەم سەردەمەدا, شاعیران و نووسەرانی جۆراوجۆر پەیدا بوون کە زۆربەیان هەمان قاڵبی کلاسیکیان بۆ بەرهەمەکانیان هەڵبژارد, لێ ناوەڕۆکی نووسینەکانیان جۆرە تازەییەکی پێوە دیار بوو, جا ئەو جۆرە خەسڵەتە تازانە ئەم هونەرمەندانەی لە هاوعەسرەکانیان جیا دەکردەوە. رەوش و رەفتاری ئەخلاقی و زەوق و سەلیقەی ئەدەبی و سەرچاوەێن سەرۆ و ئیلهامی ئەم هونەرمەندانە یەجگار جیاواز بوو لە کلاسیکەکان. ئەمە جگە لەوەی کە هەست و سۆزیان لە ئەقڵ پێ پەسندتر بوو و مایل بوون بەلای ئەو خەم و خەمینییەی کە پاشان بەسەر ئەدەبیاتی رۆمانتیکدا زاڵ بوو. لە ژیانی کۆمەڵایەتیدا دۆستداری ژیانی دێهاتی و تەبیعەتی کێوی و سەرەتایی بوون. ژمارەیەك لەوانە, لە جیاوازی و ناکۆکی چینایەتی بێزار بوون و کەوتنە عەوداڵی ئازادی و یەکسانی. لە لایەکی دیکەوە لایەنگرییان لەو یادەوەری و داب و نەریتانە دەکرد کە شەقڵ و مۆرکی نەتەوەییان هەبوو. لەم رووەوە قۆناغی (سەدەکانی ناڤین) کە مایەی نەفرەت و بێزاری کلاسیکەکان بوو,

بایەخ و قەدرێکی پیدا کردوو لە بۆتەی فەرامۆشی هاتە دەرێ. شیعر چەند ناسکتر و سادەترو ئازادانەتر و ڕاستگۆیانەتر بووایە، زیاتر باری سەرنجی ڕادەکێشا. جا بۆ ئەفراندنی ئەم جۆرە بەرهەمانە کەوتنە عەودالّی سەرچاوەێن تازەتر، تا لە بری ئەدەبیاتی یۆنان و ڕۆمان، لەم سەرچاوە تازانەوە ئیلهام وەربگرن.

ئەم سەرچاوەو سەرمەشقانە بەزۆری لە باکوری ئەوروپاوە وەرگیرابوون. ئەفسانەکانی (ئەسکەندیناوە) و بەیتە کۆنەکانی ئەو دەڤەر و سەرزەمینە لە ساڵی ١٧٥٦وە بەچاکی ناسرا و لە ساڵی ١٧٦٥دا هەڵبژاردەیەکی جوانی سروودی کۆنی ئینگلیزی بڵاو بووەوە. کەشیشێکی سکۆتلاندی بەناوی (مەك فیرسۆن ١٧٣٦-١٧٩٦) لە ساڵی ١٧٦٠دا کۆمەڵە پەخشانێکی سەرواداری ئینگلیزی بەناونیشانی وەرگێڕانی شیعرێن ئوسیانی، شاعیری شیعری ڕەزمی سکۆتلاندی لە سەدەی سێیەمی زایینی دا، بلاو کردەوە. هەرچەندە پاشان دەرکەوت کە بەشی هەرەزۆری ئەم کتێبە نووسینی خودی قەشەی نێوبراو بووەو تەنانەت لە ساڵی ١٨٠٧دا دەقە ئەسڵیەکەشی لە شێوەی نامیلکەیەکدا بلاوبووەوە، لێ کاریگەری سەیر و موعجیزە ئاسای ئەو بەرهەمە بەسەر هەرهەموو کارە هونەری و هزرییەکانی ئەوروپای ڕۆژاواییەوە لە سەرانسەری نیوەی دووەمی سەدەی هەژدەیەمدا زەق و دیار و حاشا هەڵنەگرە.[1] ئەم کتێبە دنیا نەناسراوەکانی لە ڕێگەی ئەفسانەکانی قەومی کۆنی (سەلت)ەوە وێنە دەگرت و دیمەنێن غەمبار و هەستێن ناسك و خەماوی دەربارەی چارەنووسی بەشەر دەردەبڕی و خۆزیا و کەڵکەڵە ئیحساسی و ئەدەبییەکانی دوو یان سێ نەوەی بەرجەستە دەکرد. زۆری نەبرد کە (ئوسیان)ی (شاعیری نا بینای ئەم کتێبە) بەهاوتای (هۆمەر)ی گەورەترین شاعیری شیعری ڕەزمی و سوارچاکی ئەوروپا هاتە ژماردن.

لە ئەڵمانیاشدا بایەخ بە ئەدەبیاتی سەدەکانی ناڤین درا، لە ئەسپانیادا سروودی کۆن و لە فەرەنسادا شیعری سەدەکانی ناڤین بوژایەوە. بەرهەمەکانی شەکسپیر بەتایبەتی لە ئەڵمانیادا ڕەونەق و ڕەواجی پەیدا کرد و لە ئیتالّیادا مەزنایەتی و شکۆی دانتی تازە بووەوە.

ئەدەبیاتی ئینگلستان ڕۆڵێکی گرنگی لەم دیاردەیەدا بینی. شەکسپیر، لە نیوەی یەکەمی سەدەی هەژدەیەمدا بەرە بەرە لە ئەوروپادا شۆرەت و ناوبانگی پەیدا کرد. پاشان فیلدینگ و ڕیچاردسون-یانش ناسی. کاریگەری ریچاردسون زۆر قووڵ بوو و تا کۆتایی ئەو سەدەیە

بەردەوام بوو. چونکە (ریچاردسون) بەرهەمەکانی خۆی بەمەبەستی بەرەبەرەکانی خراپی و بلاو کردنەوەی چاکە دەنووسی، جا لەم ڕووەوە حەزی خەلکی بەلای نووسینی ئەخلاقیدا ڕاکێشا. بەرە بەرە بەرهەمێن دیکەی وەکو: "شین لەسەر گۆڕستانی گوندی" نووسینی گری، (ئەندێشەکان)ی هیرڤی و "شەوان"ی یانگ بۆ زۆربەی زمانانی ئەوروپایی وەرگێڕدران. ئەم بەرهەمانە جگە لەوەی کە لە ئەدەبیاتی ئینگلیزیدا بە سەرەتای سەردەم و قۆناغێکی تازە دەژمێردران، سەرچاوەی ئیلهامی شاعیران و نووسەرانی فەرەنسا و هەموو ولاتانی ئەوروپاش بوون.

ئەدەبیاتی ئەڵمان، پاش ئەو قۆناغە درەخشانەی لە بواری حەماسی و لیریکی دا کە لە سەدەکانی ناڤیندا بە خۆوەی بینی بوو، ئیدی نەیتوانی بوو بایەخ و شکۆیەك بەدەست بێنێ. سەردەمی زێڕینی شیعری ئەڵمانیش لە ساڵی ١٧٥٠وە دەستی پێکرد، کە لە ڕاستیدا سەرەتای گۆڕانی "بەر لە ڕۆمانتیزم"ە لە ئەدەبیاتی ئەم ولاتەدا. ئەم سەردەمە درەخشانە تا ساڵی ١٨٤٠ بەردەوام بوو و ئەدەبیاتی ڕۆمانتیکی ئەم ولاتەشی لەخۆ گرت.

قۆناغی "بەر لە ڕۆمانتیزم" لە ئەدەبیاتی ئەڵماندا بە بەرهەمەکانی (کلوپستك ١٧٢٤-١٨٠٣) دەستی پێکرد. ئەم شاعیرە یەکەم کەس بوو کە لە ئەدەبیاتی ولاتی خۆیدا، بە لاسایی کردنەوەی ئەدەبیاتی ئینگلیز، بەرهەمی ئاینی و نەتەوەیی هێنایە کایەوە، لە بەرهەمێك دا بەناوی "حەماسەی مەسیح" کە بە لاسایی کردنەوەی میلتون بیست دانە سروودی دانابوو، ستایشێکی پرشنگداری ولاتەکەی خۆی، ئەڵمانیای کرد بوو، پاشانیش لە هەندێ شیعردا باسی خۆشەویستی ولات و ستایشی ئاینی کرد. شیعرەکانی ئەو پیاوە ڕاستگۆیانە بوون و بەلام سارد بوون و چ ئاسەوارێکی بلیمەتییان تێدا بەدی نەدەکرا. کلوپستك ڕاپەڕینێکی دژی لاسایی کردنەوەی ئەدەبیاتی فەرەنسی بەرپا کرد و شیعری ئەڵمانی خستە سەر شارێیەکی تازە. ئەو شاعیرە لاوانەی کە دوای ئەو، ئەم ڕێگەیەیان گرتەبەر ئەویان بە مامۆستاو پێشەوای خۆ لەقەڵەم داوە و زانیوە.

دوای ئەم ڕاپەڕینە، هونەرمەندێك بەناوی (گیسفیر ١٧٨٨-١٨٣٠) کە لە شاری زوریخ-ی سویسرادا خەریکی کتێبفرۆشی و نیگارکێشی دیمەنان بوو، کۆمەڵێك بەرهەمی لە شێوەی چیرۆك و هۆزان و پەخشانی ئاهەنگدارا نووسی کە کاریگەرییەکی فرەی کردە سەر ژینگەی ئەدەبی ئەو سەروبەند و قۆناغە. بەتایبەتی یەکێك لە بەیتەکانی بەناوی (مەرگی هابیل) کە

PDF4Kurd

بریتی بوو لە سێ سروود, خەڵکەکەی بەتەواوەتی هێنایە جۆش و خرۆش و تەرجەمەی هەموو زمانەکان کرا. ئەو شتەی کە لەم بەرهەمەدا زیاتر سەرنجی رادەکێشا, خۆشەویستی سروشت و ژیانی شوانکارەیی و ئارەزووی شادی خەیاڵی و سۆراخ کردنی جوانی بوو لەناو ئەم ژیانە سەرەتاییی و شوانکارییەدا. پاش ئەم قۆناغە ئیدی خەڵکانی وەکو گۆتە و شیلەر لە ئەدەبیاتی ئەڵماندا پەیدا بوون و بەرهەمە نەمرەکانی خۆیان نووسی.

لە وڵاتانی باکوری ئەوروپادا هەرگیز یاسا و رێساکانی کلاسیکیان وەکو تەوق لە گەردن نەکردبوو, قۆناغی بەرایی رۆمانتیزم بایەخێکی تایبەتی هەیە. لەم وڵاتەدا بیر و باوەڕەکانی رۆسۆ کارێکی زۆریان کرد. لە دانیمارك دا شاعیرێك بەناوی (ئیوالد ١٧٤٣-١٧٨١) کە لە ماوەی تەمەنی کورتی تەژی رەنج و نائومێدی بوو, لە بەشێکی بەرهەمەکانیا ئیلهامی لە حیکایەت و نەقڵە کۆنەکانی ئەسکاندیناڤی وەرگرتووە و لە بەیتێکیدا بەناوی (ئادەم و حەواو)ە لاسایی (کلوپستك)ی کردۆتەوە. ئیوالد بە گەورەترین شاعیری وڵاتی خۆی زانراوەو گەلێك لە شاعیرانی ئەسکاندیناڤی ئیلهامیان لە بەرهەمەکانی ئەوەوە وەرگرتووە. "ماسیگیران" شاکاری شاعیری ناوبراوە, ئەم بەرهەمە ژیانی خەڵکانی کەنارەکانی دەریای (باڵتیك) نیشاندەدات.

لە سوێد-ش دا راپەڕینی بەرایی رۆمانتیزم بایەخی تایبەتی خۆی هەیە. شاعیرێکی خەراباتی مەی پەرست بەناوی بیلمان, هەندێ بەرهەمی بەرجەستەی داهێنا کە دەتوانرێ لەنێو ئەدەبیاتی جیهاندا بەبێ وێنە بزانرێ. بەیتنامەکانی فریدمان (سەعاتسازی ئەفسانەیی ستوکهۆڵم) کۆمەڵە دیمەنێکی تەوس ئامێز و ئاشقانەی ژیانی رەمەکی مەردمی پایتەختی سوێدی بەرجەستە کرد. شاعیرێکی ئەرستۆکرات زادەش بەناوی (ئوکسینست یرنا) کە چەند جارێك پۆستی وەزیری وەرگرتبوو, لە دوو بەیتی بەناوبانگی خۆیدا بەناونیشانی (درەو کەران) (شەو) شەیدایی خۆی بۆ سروشت نیشانداوە, لە راستیدا هەمان رێچکەو رێبازی ئوسیان و ۆسۆ و یانگ-ی گرتۆتەبەر. ئەو شاعیرە کە لەم وڵاتەدا زۆر بە توندی هێرشی کردە سەر لاسیکەکان (توریلد-١٧٥٩-١٨٠٨)بوو. ئەویش لەژێر کاریگەریی بەرهەمەکانی (رۆسۆ) و کلوپستك)دا بوو. و پڕ بەدڵ دەیویست کە شیعر جگە لە وەسفی سروشت و دەربڕینی هەست و ەست چ شتێکی دیکە نەبێ. بەڵام لە بری ئەوەی زیاتر بایەخ بە نووسینی دەقی هونەری بدات

PDF4Kurd

پتر بایەخی بە مشت و مڕ و گەنگەشە و باس و خواسان دەدا و بەرهەمێکی بەناوی (رەخنە لە رەخنان) نووسی و باسی بایەخی بەرهەمی ئەدەبی کردبوو, لە بەرهەمێکی دیکەی خۆیدا بەرنامەیەکی بۆ شیعر و نووسەری دیاری کردبوو. هەڵبەتە کاری ئەم نووسەرانە و پەیڕەوانی ئەو نووسەرانە, زەمینەی بۆ سەرهەڵدانی (رۆمانتیزم) خۆش کرد و رۆمانتیزمی سوێدی لەسەر بناغەی کاری ئەوان دامەزرا.

بزاڤی (بەرایی رۆمانتیزم) وێڕای ئەوەی کە لە ئینگلستان و ئەڵمان و وڵاتانی باکوری ئەووپا یەجگار بەهێز بوو, بەڵام لەو وڵاتانەدا کە زەوق و سەلیقەی کلاسیك ریشەی داکوتابوو, باوێکی ئەوتۆی نەبوو. لە فەرەنسادا تاقە نوێنەرێکی بەرجەستەی بەرچاو ژان ژاك رۆسۆیە. روحی هەستیار و پڕ جۆش و خرۆشی ئەو نەك هەر لە لاپەڕەکانی (دان پێدانان)دا, بەڵکو لە سەرانسەری بەرهەمەکانیدا رەنگ دەداتەوەو (هیلوئیزی نوێ) دەبێتە سەرچاوەیەك بۆ بەرهەمە لیریکییەکانی دواتر. رۆسۆ لە هەموو گۆڕانکارییەکانی (بەرایی رۆمانتیزم)دا کاریگەرییەکی گەورەی هەبووەو دەبێ لە سەرانسەری ئەوروپادا بە مامۆستای بێ هەڤڕکی ئەم قۆناغە بژمێردرێ. لێ ئەو نووسەرانەی کە پاش ئەو هاتوون زۆربەیان بچووك و بێ بایەخ بوونە و بەرهەمەکانیان شایانی باسکردن نین. لەم بوارەدا دەبێ ناوی (بیرناردین دوسن پیر-١٧٣٧-١٨١٤) ببرێ کە دەستی دایە سەفەرێکی دوور و درێژ و لە سایەی بیر و باوەڕەکانی (رۆسۆ)دا کۆمەڵێك بەرهەمی هێنایە ئاراوە. لەناو ئەو بەرهەمانەدا تەنیا یەکێکیان بەناوی (پل وویرژینی) بایەخی هەیە. ئەم کتێبە چیرۆکی ئەڤینێکی سادەو زۆر ناسکە. هەڵبەتە بە رۆمانێکی گرنگ ناژمێردرێ و تەنیا لە رووی وەسفی دیمەنێن دەڤەرە گەرمە سێرەکان و بەرجەستەکردنی بیروباوەڕەکانی رۆسۆ لە شێوەی چیرۆك دا, و وێنەگرتنی باوەڕ و هەستی پاك و ئەڤینداری لە باوەشی سروشت دا, بایەخدارە. لە ئیتاڵیاش دا, هەرچەندە هەندێ هەوڵ بەدی دەکرێ, لێ جگە لە رۆمانی (فوسکولو) هیچ بەرهەمێکی گرینگ لە قۆناغی بەر لە رۆمانتیزم نەهاتۆتە ئاراوە, بەتایبەتی لە واری شیعردا, وێڕای دەسەڵاتی ئەدەبیاتی ئینگلستان و ئەو وەرگێڕانانەی کە ئەنجام دەدران, فەرمانڕەوایی ئەدەبیاتی کلاسیك بە هەموو گوڕوتینی خۆیەوە بەردەوام بوو. لە ئەسپانیادا شاعیرێك بەناوی (میلیندز ڤالدیس ١٧٥٤-١٨١٧) لە دەورووبەری ساڵی ١٧٥٠دا بەرهەمێکی پڕ سۆز و گودازی بە لاسایی کردنەوەی ئەدەبیاتی

ئینگلستان بـڵاو کـردەوە. لـە وڵاتـانی هۆڵەنـدا و پۆڵەنـدە و مەجەرِسـتاندا, فـەرمانڕەوایی کلاسیزمی فەرەنسا تـا کۆتـایی سـەدەی هـەژدە بـەردەوام بـوو. ئـەم وڵاتانـە راسـتەوخۆ لـە کلاسیزمەوە چوونە قۆناغی رۆمانتیزم. ئەدەبیاتی روسیاش, وێڕای مقاوەمەتی چەند کەسێکی کۆنەپەرست, کەوتبووە ژێر کاریگەری ئەدەبیاتی فەرەنسییەوەو نووسەرێك بە نێوی (کـارامزین ١٧٦٦-١٨٢٦) کە لە پەیڕەوانی (رۆسۆ) بوو, کە لـە سـاڵی ١٧٩٢دا کتێبێکـی پـڕ سـۆز و ناسك و خەمئامێزی بەناوی (ناتالی ولزی کلۆڵ) بڵاو کردەوە کە نموونەیەك بوو لـە وێنـەگرتنی هونەرمەندانەی تەبیعەت و شێوازێکی گەرم و جوانی هەبوو. بـە شـێوەیەکی گـشتی (بـەرایی رۆمانتیزم) بە قۆناغێك دەگوترێ, کە سۆز و سۆزداری هاتە ناو دنیـای ئـەدەبیات و خـۆی لـە بەرهەمی نووسەراندا نیشاندا. لێ نووسـەرەکان بـەزۆری ئـەو هەسـت و سـۆزانەیان لـە قاڵبـە کۆنەکاندا دەخستە بەردەم خوێنەران, و دەبێ ئەوە بگوترێ کە قۆنـاغ و سـەردەمی رۆمـانتیزم کاتێ دەست پێدەکات کە نووسەرانی قەریحەدار و بوێر تەرزە گوزارشت و دەربڕینێکی تـازە بـۆ هەسـت و سـۆزەکانی خۆیـان دابهێـنن. هەڵبەتـە ئـەم حاڵەتـە تازەیـەی سـۆز و گـوداز و خەیاڵپەروەرییە, بەرە بەرەو بەشێوەیەکی خاو گەیبوەتە قۆناغی نەش و نماو خـەملێنی خـۆی و دەبێ (بەرایی رۆمانتیزم) بە قۆناغی سەرەتایی و (منداڵی)ی رۆمانتیزم دابنرێ.

دەسپێکی سەردەمی تازە
لە ئەدەبیاتی ئەوروپادا

دەبێ سەرەتا و دەسپێکی سـەدەی نـۆزدە بـە سـەرەتا و دەسـپێکی سـەردەمێکی تـازەی ئەدەبیاتی ئەوروپا, کە تا ئەورِۆکەش بەردەوامە, لە قەڵەم بـدرێ. شۆڕشـی گـەورەی فەرەنـسا گۆمەکەی شڵەقاند و دنیای هەژاند و ئەمەش سیرایەتی کرد بۆ وڵاتانی ئەوروپا و هێـز و توانـا ەنهانەکانی چینی هزرڤانان و رۆشنبیرانی بێدار کردەوە. بەهۆی کـۆچ و کۆچـبەرییەوە زەوق و ەندێشە جۆراوجۆرەکان ئاوێتەی یەکدی بوون, لەم سەدەیەدا مرۆڤێکی تازە هاتـە ئـاراوە کـە ەرزی بیرکردنەوەی بە هیچ جۆرێ لە مرۆڤی سەدەی هەڤدە نەدەچوو.

وەکو لە پێشدا بینیمان بزاڤی رینیسانس لەژێر کاریگەری ئەرستوکراتدا بـوو و سـەردەمی لاسیك سەردەمی یەك حکومەتی مەرکەزی بـوو, چـینی ئەرسـتۆکرات زاڵ بـوو. بـەڵام ئـەم

PDF4Kurd

سەردەمە تازەیە, کە دەبێ ناوی سەردەمی رۆمانتیکی لێبنـرێ بـە سـەردەمی چـینی بـورژوازی دەژمێردرا. لەم سەردەمەدا ئەرستوکراتیەت هـەموو بایـەخ و دەسـەڵاتێکی خـۆی لەدەسـت دا. ساڵۆنە ئەدەبییە بەناوبانگەکان و بنکەو مەڵبەندە رۆشنبیرییەکان کاریگەرییەکی ئەوتۆیان بەسـەر چارەنووس و بەرهەمێن هونەرمەندانەوە نەما, بەڵکو رۆژنامەێن ئەدەبی بایەخی زیاتریـان پەیـدا کرد, بەتایبەتی لە سی ساڵی یەکەمی سەدەدا زۆر مانگنامەی ئەدەبی گـرنگ لـە ئینگلـستان و فەرەنسا بڵاو کرانەوە. زۆر بەرهەمی ئەدەبی, چ شیعر و چ پەخشان لە پێـشدا لـە رۆژنامەکانـدا بڵاو دەبوونەوەو دەبوونە مایەی شۆرەتی نووسـەرەکانیان. نووسـەران و شـاعیران سـەر بـە چـین و توێژی جیاوازی جەماوەری خەڵك بوون و قەڵەمڕەوی بەرهەمێن ئەدەبیش فراوان بوو. زۆر کتێبـان دەربارەی مێژوو و سـەیاحەت و سیاسـەت و هونـەر و زانـست و کۆمەڵناسـی نووسـران. پایـەی کۆمەڵایەتی هونەرمەنـدانیش بـەرز بـووەوەو تەنانـەت زۆربـەیان دەیانویـست کـارێ بکـەن کـە چارەنووسی چینەکەی خۆیان و تەنانەت هەموو خەڵکی بگۆڕن. جا لەم قۆناغ و سـەردەمەدا بـوو کە ئەدەبیاتی رۆمانتیك لە وڵاتە جیاوازەکانی ئەوروپادا, یەك لەدوای یەك سەری هەڵدا.

قوتابخانەی رۆمانتیك

وشەی رۆمانتیك کە لە سەدەی هەڤدەدا, لە ئینگلستان دەربارەی دەربڕینی شـاعیرانە بـەکار دەهات, لە ساڵی ١٦٧٦دا هاتە فەرەنـساوە. تـا ماوەیـەکی زۆر بەرانبـەر بـە (خەیاڵئـەنگێز) و (ئەفسانەیی) بەکار دەبرا و تا ساڵی ١٧٧٥ بە واتاکەی ئەمڕۆی بـەکار نـەهاتووە. لـەو کاتانـەدا کلاسیکە شکست خواردووەکان بۆ گاڵتەکردن بە لایـەنگرانی رۆمـانتیزم ئـەو زاراوەیـەیان بکـار دێنا. لێ نووسەرانی تازەش ئەو زاراوەیەیان پەسند کرد و بەوپەڕی شانازییەوە بەکاریان دەهێنا.

رۆمانتیزم کە لە کۆتاییەکانی سەدەی هەژدەدا لە ئینگلستان هـاتبووە ئـاراوە, پاشـان بـۆ ئەڵمانیا تەشەنەی کرد و پاش ماوەیەك واتە لە ساڵی ١٨٣٠دا گەییـە فەرەنـسا و ئەسـپانیا و روسیا و تا ساڵی ١٨٥٠ بەسەر ئەدەبیاتی ئەوروپاوە فەرمانڕەوا بوو. رۆمانتیزمی فەرەنسا, لە سایەی کاریگـەری رۆمـانتیزمی ئینگلـستان و ئـەڵمانیادا هاتـە ئـاراوە. واتـە بـۆ یەکـەمجار (شاتوبریان) بەرهەمی شاعیرانی ئینگلیـز و (مـادام دوسـتال) بەرهـەمی شـاعیرانی ئـەڵمانی وەرگێڕایە سەر زمانی فەرەنسی. لە گەرمەی دامەزرانی قوتابخانەی رۆمانتیکـدا لـە فەرەنـسا

لەلایەکەوە بەرهەمێن ریچارد سون و یانگ و والپیرسکۆت و لە لایەکی دیکەوە بەرهەمێن گۆتە و شیلەر و هەروەها (کۆمیدی ئیلاهی)ی دانتە و تەورات و ئینجیل باویان سەند و کارێکی زۆریان کردە سەر وارێن ئەدەبیات و هزر. رۆمانتیزمی فەرەنسی بۆ سەرنگون کردنی کلاسیزم سوودی لە هەر هەموو ئەوانە وەرگرت. لێ رۆمانتیزمی فەرەنسی ئەگەر چی لە هەوەڵەوە لەژێر کاریگەری ئەدەبیاتی بێگانەدا بوو, بەڵام زۆر زوو وەکو قوتابخانەیەکی دامەزراو دەنگی دایەوەو هێندە کاریگەر بوو کە هونەرمەندانی وەکو (لامارتین و ئالفرەدووینیی و ئەلکساندەردۆمای کوڕ و باوك و ڤیکتۆر هۆگۆ و ئالفرەدوموسیە و سەنت بیف و جورج ساند)ی, ئەگەرچی لەباری بیر کردنەوەوە زۆر لێکدی دوور و جیاواز بوون, بەشێوەیەکی سەیر بۆلای خۆی راکێشا. ئەم جۆش و خرۆش و دەنگدانەوەیە بەجۆرێك بوو کە لە ئاخر و ئۆخری سەردەمی رۆمانتیزمدا, ئەدەبیاتی ئینگلستان و ئەڵمانیش کە ئەو رەونەقەی جارانیان بەسەر چووبوو, کەوتنە سایەی کاریگەری ئەدەبیاتی فەرەنساوە.

هەرچەندە رۆمانتیزمی ئەڵمان و ئینگلستان پێش رۆمانتیزمی فەرەنسا سەری هەڵداوە, بەڵام چونکە ئێمە مەبەستمان نووسینەوەی مێژوو نییە و زیاتر دەخوازین بنەماکانی ئەو قوتابخانەیە راڤەو و شرۆڤە بکەین, وەکو چۆن دەربارەی قوتابخانەی کلاسیکش وامان کرد, لە هەوەڵەوە دێینە سەر رۆمانتیزمی فەرەنسا وەکو قوتابخانەیەکی دامەزراو, پاشان ئەدەبیاتی رۆمانتیکی ئینگلستان و ئەڵمان و وڵاتانی دیکەی ئەوروپا دەخەینە بەر باس و لێکۆڵینەوە.

بنەماکانی قوتابخانەی رۆمانتیک

ئەگەر بمانەوێ لە باس و ناساندنی ئەم قوتابخانەیەدا, کۆمەڵێك یاسا و رێسا و بنەمای جێگیر بخەینە روو, ئەوا بێ چەند و چوون دووچاری کۆمەڵێك گیر و گرفتان دەبین. چونکە ۆمانتیزم, بە پێچەوانەی کلاسیزمەوە قوتابخانەیەکی یەجگار ئالۆز و بەپێچ و پەنایە. وتابخانەی کلاسیك هەندێ یاسا و بنەمای دیاری کراوی هەبوو کە زۆربەی پێشەنگانی گەورەی لاسیك دەربارەی ئەو یاسایانە هاونەزەر بوون. بەڵام رۆمانتیکەکان بە پێچەوانەوە, زۆربەیان ەربارەی قوتابخانەکەی خۆیان, راوبۆچوونی جیاوازیان هەیە, ئەو بنەمایانەی کە یەکی ستوون, زۆرجار نامەفهووم و ناکۆکن.

PDF4Kurd

ا.و. شیلگیل-ی پێشەنگی رۆمانتیزمی ئەڵمانیا لە کتێبێکی دا بەناوی (سەردەمی ئەدەبیاتی نمایشی) پێی وایە کە ئەدەبیاتی رۆمانتیك. بریتییە لە (کۆکردنەوەی دژەکان) و تێکەڵکردنی ژانرە ئەدەبییە جیاوازەکان. ئەم نووسەرە لە کتێبەکەی خۆیدا دەڵێت: "زەوقی رۆمانتیك پابەندییەکی نزیکی بەردەوامی کاروبارێن زۆر دژ و ناکۆکە. لە شێوازی رۆمانتیکدا تەبیعەت و هونەر, شیعر و پەخشان, جدیات و هەزەلیات, بیرەوەری و پێشبینی, بیروبۆچوونی ئالۆز و هەستێن زندوو, ئەوەی ئاسمانی و ئەوەی زەمینییە, و ئەنجام ژیان و مەرگ تێکەڵ دەکات."

لێرەدا جارێ بەراوردێك لە نێوان ئەو دوو قوتابخانەیەدا دەکەین و پاشان دێینە سەر باسی بەرنامەی رۆمانتیکەکانی فەرەنسا.

١- کلاسیکەکان زیاتر ئایدیالستن, واتە لە هونەردا دەخوازن تەنیا جوانی و باشی شرۆڤە و بەرجەستە بکەن, بەڵام رۆمانتیکەکان هەوڵ دەدەن جگە لە جوانی, دزێوی و خراپیش نیشان بدەن, وەکو چۆن "درامای رۆمانتیك" تێکەڵەیەکە لە شکۆداری و نەگبەتی, گەورەیی و نزمی, غەم و شادی.

٢- کلاسیکەکان ئەقڵ و هۆش بە بناغەی شیعری کلاسیك دەزانن, کەچی رۆمانتیکەکان پتر پابەندی هەست و خەیاڵپەروەرین.

٣- کلاسیکەکان نموونە و ئیلهامی بەرهەمەکانیان لە هونەرمەندانی یۆنان و رۆمی کۆنەوە وەردەگرن, بەڵام رۆمانتیکەکان سوود و ئیلهام لە ئەدەبیاتی مەسیحی سەدەکانی ناڤین و رینیسانس و ئەفسانەێن میللی وڵاتانی خۆ وەردەگرن و هەروەها لاسایی ئەدەبیاتی هاوچەرخی میللەتانی دیکە دەکەنەوە, وەکو چۆن لە سەدەی هەڤدەدا بەرهەمەکانی ئەرستۆ بە پایەی هەموو هزرە فەلسەفییەکان هاتۆتە ژماردن, لە سەردەمی رۆمانتیکدا زیاتر پشت بە شەکسپیر دەبەستریٚ.

٤- کلاسیکەکان زیاتر لایەنگری روونکاری و بنجبڕین و رۆمانتیکەکان پابەندی رازانەوەو تەم و مژن. رۆمانتیکەکان بایەخ بە وێنەی جیاوازی رووداوەکان و بەشتە دژەکان دەدەن, لە بری ئەوەی پەنا وەبەر زمانێکی شیعری یەك ئاهەنگ و یەك نەوا بەرن, کە (بوالو) زۆر

بەرگری لێ دەکات, حەز دەکەن شیعرێك بڵێن کە زیاتر پەخشانئامێز بێ و چ لە رووی ئاهەنگ و چ لە رووی نیوەرۆکەوە, وێنەیی (تصویری) و هەمەجۆر بێ.

٥- بەرنامەی رۆمانتیکەکان بەرنامەی خەباتە و رێچکەکەیان بەتەواوەتی نێگەتیڤە. بە باوەڕی وان ئەو بەرنامەی کارانەی کە لە ئەدەبیاتدا باو بووە, رێگەیان لە ئازادی هزر و دەربڕین گرتووە. لەبەر ئەمە رۆمانتیکەکان هەموو یاسا و رێسا و بنەماو دەستوورەکانی کلاسیکیان تێکشکاندووە و توڕداوە, واتە رۆمانتیزم وەکو ڤیکتۆر هۆگۆ لە پێشەکی شانۆنامەی (ئیرنانی)دا دەڵێت, بریتیە لە (ئازادیخوازی لە هونەر)دا.

بەرنامەی رۆمانتیزم

بەمجۆرە سەبارەت بە رۆمانتیزم بەرنامەیەك هاتە ئاراوە کە لە خوارەوە کورتەیەکی بنەماو دەستوورە بنەڕەتییەکانی دەخەینە بەردەستی خوێنەران:

١- ئازادی: سالی ١٨٣٠ سالی شۆڕشی ئەدەبییە. لەم سالەدا (ڤیکتۆر هۆگۆ) و هاورێکانی, کە پێشتر کۆمەڵە یاسا و دەستورێکیان لەو بارەیەوە بڵاو کردبووەوە, رۆمانتیزمیان وەکو قوتابخانەی ئازادی هونەر و ئازادی تاك راگەیاند و ناساند. هونەرمەندی رۆمانتیك خۆزی و پێداویستییە روحییەکانی خۆی زۆر بەلاوە گرنگە و دەڵێت ئەوەی کە ئیلهام بە هونەرمەند دەبەخشێت و بە مانا و چەمکی ژیان دەژمێردرێ (خۆشەویستی و پەیوەندییە) دەبێ ئەم پەیوەندییە ئازاد بێ. ئەگەر هونەرمەند بەهۆی گوشاری کۆمەڵگە و یاساکانی رەوشت یان هەندێ خورافاتەوە بەربەرەکانی بکرێ و توانا و بەهرەکانی بە پەنهانی بمێنێتەوە هەقی خۆیەتی کە دەربارەی کۆمەڵگە و یاسا ئەخلاقییەکانی کۆمەڵگە داوەری بکات و حوکمی خۆی بدات و ژینگە و ئەخلاقێك فەراهەم بکات کە بۆ نەش و نمای ئەو لەبار بێ — ئەدەبیات نابێ یاسایەك بێ بۆ سنووردار کردنی خۆشەویستی و پەیوەندییەکان. ئەدەبیات بۆی هەیە هەر گۆشەیەکی ژیان, چ جوان و چ ناشیرین, چ بەرز و چ نزم, بکات بە بابەت و کەرەستەی خۆی. دەتوانێت سوود لە هەر سەردەمێکی مێژوویی و لە هەر جۆرە دیمەنێکی دنیا وەربگرێ.

PDF4Kurd

٢- کەسایەتی: هونەرمەندی رۆمانتیك, دوابەدوای ئازادبوون لە کۆت و زنجیری یاسای کلاسیك, فەرمانڕەوایی "من" لە هونەردا جێگیر دەکات و بەزەبری هونەر, خۆزیاکانی دڵ و رەنجەکانی روحی خۆی دەردەبڕێ. لێ نابێ ئەم رەفتارەی هونەرمەندی رۆمانتیك بە نیشانەی خۆهەڵکێشانی ئەوو دووره پەرێزی ئەو لە بەشەر بزانرێ. جاران هونەرمەندی کلاسیك بۆ وەسفی "مرۆڤێکی گشتی" قارەمانێکی لەنێو ئەفسانە و مەتەڵاندا هەڵدەبژارد, بەڵام هونەرمەندی رۆمانتیك خۆی لە جێی ئەم قارەمانە ئەفسانەییە دادەنێت و دەبێ بە نموونەیەکی مرۆڤانی.

٣- هەست و سۆزان: دەبێ ئەوە بزانرێ کە لە پال ئەقڵ و تەبیعەتدا, دڵ و هەستیش دنیایەکی دیکە و پێداویستیانی دیکەی هەیە. گومان لەوەدا نییە کە لە روحی ئادەمیزادا هەست لە هزر و بیر دەسەڵاتدارترە و خۆزیاو ئارەزوو لە حەقیقەت کاریگەرترە. لەبەر ئەمە دەبێ هەست و هەوەسەکانی روح —هەڵبەتە تا بکرێ لە قەڵەمڕەو چوارچێوەی ئەخلاقدا— بخرێنە بەر باس. ئالفرە دوموسە لە سالی ١٨٤٢دا دەیگوت: "پێویستە وڕێنە بگوترێ!" ئەوەی پێویستە بەیان بکرێ سۆز و گوداز و هەڵچوونی شاعیرە و ئەوەی پێویستە بەدەست بهێنرێ جۆش و خرۆش و هەڵچوونی خەڵکییە.

دڵ دەبێ بێ کۆت و زنجیران قسە بکات و بێ قەید و مەرج فەرمانڕەوایی بکات. شاعیر قژی ئالۆزکاوی بەدەستی با سپاردووە, شانێڵێکی رەشی بەشانیا داوە, لەژێر سێبەری دار بییەکەدا و لەبەر تریفەی مانگ و لەپاڵ بورجێکی وێران و بە دڵێکەوە کە بێگومان لە ئەنجامی ڤیانێکی ناکامەوە پاکی شکاوە دەچێتە خەڵوەتی خۆیەوەو غەرقی خەون و خەیاڵان دەبێ. ئەدەبیاتی رۆمانتیك چارەو سیمایەکی وا قەراردادی خستۆتە روو و جەماوەری خەڵکی پێ ئاشنا کردووە.

خەمی رۆمانتیك بە دیتنی تێپەڕبوونی بێرەحمانەی زەمان زیاد دەکات. ئەم خەمە بەزۆری زادەی ئەو تەما و خۆزیا وەدی نەهاتووانەی دڵێکە کە لە جیهانێکی بێ هەست و بێ ئیمانەدا گیرۆدە بووە.

٤- هەڵاتن و سەفەر: بێزاری لە ژینگە و زەمان و رۆژگار و هەڵاتن بەرەو فەزا یان رۆژگارانی دیکە, بانگەواز بۆ سەفەری مێژوویی یان جوگرافیایی, سەفەری واقیعی یان سەفەر بە باڵی خەیاڵ, خەسڵەت و تایبەتمەندییەکی دیکەی بەرهەمێن رۆمانتیکە.

سەفەری جوگرافیایی: نووسەری رۆمانتیك تەیری فیکر بۆ سەرزەمینانی دیکە و وڵاتانی دووره دەست هەڵدەفڕێنێ. هەندێ جار خوێنەر لەگەڵ خۆیدا بۆ رۆژهەڵات دەبات و هەندێ جار لەگەڵ (ئاتولا)دا لە خەڵوەتگەیەکی جوانی قەڵەمڕەوانی نەناسراوی ئەمریکادا سەرگەردانی دەکات, جا لەم پێودانگەوەو بەردەوام جۆرە کەڵکەڵەیەکی هەڵاتن بەرەو وڵاتانی دووره دەست لە بەرهەمێن رۆمانتیك دا بەدی دەکرێت.

سەفەری مێژوویی: "موسە" خەونی سەردەمی زێڕینی پریکلیس دەبینێ, جا نەك هەر ئەو بەڵکو هەموو رۆمانتیکەکان دەچنە سۆراخی سەدە پڕ هەست و شکۆکانی رینیسانس. بۆیە زەمانی روودانی زۆربەی شانۆنامە رۆمانتیکییەکان هەمان سەردەم و قۆناغە: "هانری سێیەم", "ئێرنانی", "لۆرانزاچیو" و بیست شانۆنامەی دیکە کە لە قۆناغی رۆمانتیزمدا نووسراون و لە سەدەکانی ناڤیندا روو دەدا.

جگە لەم سەفەرە مێژوویی و جوگرافیانە, سەفەرێن واقیعیش لە بەرهەمی رۆمانتیکەکاندا رەنگیان داوەتەوە. (موسە) سەفەری ئیتالیا, (مریمە) سەفەری ئەسپانیا, (ئەلکساندەر دوما) سەفەری ئیتاڵیا و ئەسپانیا, (تیوفیل گوتیە) سەفەری ئەسپانیا و رۆژهەڵات و روسیا و ئیتاڵیا, (شاتوبریان) و (لامارتین) و (نێرڤال) و خەڵکی دی هەمووان سەفەری رۆژهەڵاتیان کردووەو بیرەوەری ئەم سەفەرانە لە بەرهەمەکانیاندا رەنگی داوەتەوە.

هەموو ئەم سەفەرە خەونئامێزانە لە پێناوی خۆدۆزینەوەی ژینگەی جوان و بەشکۆ و رەنگێن تازەو ئەو جوانییە ئایدیالییە بووە کە هونەرمەندی رۆمانتیك بەتاسەوە بووە بیگاتێ.

٥- دۆزینەوەو دیتن: سەرگەرمی و سەرقاڵی بەشکۆ و جوانی, هەرگیز رێگر نییە لەوەی کە هونەرمەندی رۆمانتیك لە بیری کەشف و دۆزینەوەی راز و نهێنیان دا بێ و بخوازێ خۆی لە هەموو سرەکانی جیهان هەڵقورتێنێ. (سنت بوف)ی گەورە رەخنەگری سەدەی نۆزدە ئەم حاڵەتە ناودەنێ "ئارەزووی گەورە بۆ دۆزینەوەو کەشف کردنی نادیارەکان". هونەرمەندی رۆمانتیك خەیاڵ و هیواو خۆزیا و پەرجوو لە جێی حەقیقەت دادەنێ و زیاتر پابەندی تەسەور و

PDF4Kurd

وێنایە تا پابەندی تەقلید بێ. هونەری خۆی ئاوێتەی زێدەڕۆیی دەکات, یانی ئەوەی کە هەیە نایڵێ, بەڵکو باسی ئەوە دەکات کە پێویستە هەبێ. رۆمانتیزم جۆرە "دەرون بینی"یەکی موبالەغە ئامێزە. و ئەم پێناسەیەی کە (لامارتین) بۆ شیعری کردووە, بە باشترین شێوە ئەم بابەتە دەردەبڕێ:

"بێگەردترین شتێك کە لە دڵی مرۆڤدایە و خودایی ترین هزرێك کە لە مێشکی مرۆڤدایە و ئاوێتە کردنی بەشکۆترین شتێك کە لە تەبیعەتدا هەیە, لەگەڵ خۆشترین دەنگدا دەکاتە شیعر".

٦- جادووی ووشە: (وشە) تەنیا دەربڕی یەك مەبەستی سادە نییە, بەڵکو خۆی لەخۆیدا بایەخ و بەهایەکی تایبەتی هەیە و دەبێ ئاگاداری چەمکی خەیاڵئەنگێز و بایەخی سەدا و ئاهەنگی ووشە بین. ئێستا دەبێ لە هەموو شتێ زیاتر لە پەیوەندی ووشە لەگەڵ یەکتر و ئەو جۆش و خرۆش و بیرەوەرییانەی کە هەر وشەیەك دەیورووژێنێ ورد ببینەوەو رابمێنین. لە ساڵی ١٨٢٠دا هێشتا (وشە) لە کۆیلەیەك زیاتر نەبوو. خەڵکی لە ساڵی ١٨٣٠دا ئازادیان کرد و لە ساڵانی دواتردا, پایەی فەرمانڕەوایی وەرگرت. (ڤیکتۆر هۆگۆ) لەم بارەیەوە کۆمەڵێك وتاری نووسیوەو دەڵێت: (وشە بریتییە لە قسەو قسەش خوایە.)

بەمجۆرە بایەخدان بە بەهای ووشەێن جیاواز, قاموسی رۆمانتیکەکانی دەوڵەمەندتر کرد و قابیل بوون بە کۆمەڵێك ووشەی سادەو دیاریکراو کە بەشێك بوو لە بنەمای کاری کلاسیکەکان, تەرك کرا.

بە گوێرەی پێناسەی کلاسیك, شیعر بریتییە لە هونەری هەڵبەستن. ئەمە لە کاتێکدایە کە زۆربەی نووسینە نەزمدارەکان ناکرێ بە شیعر بزانرێن, بەڵام زۆر نووسینی پەخشان هەیە لە راستیدا شیعرەو نووسەرانی ئەو پەخشانانە دەبێ بە شاعیر بزانرێن, بەمجۆرە شیعر لە بری ئەوەی بە ژانرە نووسینێکی تایبەتی ناوبنرێ, واچاکترە بە هەستێکی جوانیناسی و حاڵەتێکی روحی تایبەتی وەربگیرێ. یەکێك لە تایبەتمەندییەکانی دیکەی رۆمانتیزم جۆرە هەوادارییەکە لە مەسیحیەت. ئاین کە فەیلەسوفانی سەدەی هەژدەیەم دژی وەستابوونەوە, لەناو رۆمانتیکەکاندا وەکو پێداویستیەکی روحی و دەرونی ژیایەوە. رۆمانتیکەکان کە لە رێگەی هەست و سۆزەوە بەرەو ئیمان دەچوون, لە روانگەی (هونەرییەوە) دەیانڕوانییە ئاین. (شاتۆبریان) مەسیحیەتی نەك وەکو دروست ترین ئاینان خۆشدەویست, بەڵکو وەکو

شاعیرانەترین ئاین خۆشی دەویست, هەر لەو روانگەیەشەوە (شکۆی مەسیحیەت)ی نووسی. کڵێسای (گوتیك) نەوەك وەکو مەرکەزێك کە بەشەریەتی بەرێوەدەبرد, بەڵکو وەکو شاکارێکی تەلارکاری کە دڵان دێنێتە جۆش و خرۆش, بەرجەستە کردووەو جا لە سایەی هەمان مەسیحیەتدا بووە کە شیعری رۆمانتیك بە پێچەوانەی شیعری کلاسیك, لایەنی "دەروونی و ناوەوەی گرتەخۆ. تەنانەت رۆمان کە پتر لە هەر ژانرێکی ئەدەبی دیکە لایەنی "دەرەکی" هەیە, رێی لە خەیاڵاتی بەربلاو و هەستی توندی نووسەرانی رۆمانتیك پێ نەگیرا.

ڤیکتۆر هۆگۆ خۆی ناوناوە "بیرەوەری روحێك". واچاکە ئەم ناوە لە سەراپای بەرهەمێن رۆمانتیك بنەین.

لەم شیعرانەدا, زیاتر گەڵای زەردی پایز بەرچاو دەکەوێ تا سەوزی بەهار, پتر سەدای غەمئامێزی زەردەپەری ئێوارە جیلوە دەکات تا ئاهەنگی پڕ چالاکی و جۆشی بەیانیان. لە جیاتی روناکی, سێبەر و تاریکی حوکمڕان و زاڵە.

ئەم خەم و خەیاڵە, وەکو نەخۆشییەکی نادیار, بە بەردەوامی لە شیعری رۆمانتیکەکاندا دەنگ دەداتەوە. هەڵبەتە رەگی ئەم دوو دڵی و نائومێدییەش دەچێتەوە سەر هەمان ئەو لایەنی هەستپەروەری و جوانی خوازییەی کە لە مەسیحیەتدا دەبینرێ.

ئەو مەسیحیەتەی کە لە جیاتی ئەوەی خەیاڵ و دوودڵی وەلاوە بنێ, زیاتری دەکات.

نەخۆشی سەدە

پاش کاریگەری و بارگرژی ترساوەری شۆڕش و پاش ئەوەی حەماسەو سەرکەوتنە خوێناوییەکانی لەنێو بەدبەختی و نەگبەتییەکی گەورەدا دادەمرکێتەوەو شوێنی خۆی بۆ ئیمپراتۆری چۆڵ دەکات, شاعیری رۆمانتیك کە لە بەرانبەر ئەم دەورە غەریبەدا چارەنووسی خۆی دۆڕاندووە, پەنا بۆ دەروون و ناخی خۆی دەبات. لەم جیهانی ناخ و ناوەوەیەدا, یەکەم شتێك کە شاعیر رووبەڕووی دەبێتەوە, وجوودێکە کە بەرەو فەنا دەڕوات و هیچ رێگەیەکی گەڕانەوە نییە. ئەم شاعیرە کە سوودی لە لایەنە ئەقلانی و رێنوێنیکارەکانی مەسیحیەت وەرنەگرتووە, هەست دەکات کە خەمێکی خەست رەگ و ریشە لە دڵیدا دەهاوێ. جا بۆ دڵدانەوەو تەسەلای خۆی, پێی وایە دەبێ هەموو ساتێك لە بیری باشترین تەرزی ژیانی مومکیندا بێ, بۆیە عەودالی ئەو

فاکتەرە خەیاڵییانەیە کە ئەو جۆرە ژیانەی بۆ دابین بکات. لەبەر ئەمە رۆمانتیزم, بەوپەڕی جۆش و خرۆشەوە, عەودالی گەیشتن بە سەرزەمینانی ئایدیالییە.

نەخۆشی (رنە)ی رۆمانە بەناوبانگەکەی شاتوبریان, بێ دەرمانی روحێکە کە لە بۆشاییدا لەقەفرتێیەتی, نازانی چی دەوێ, جارێ دەیەوێ لە جەستەی خۆی بێتە دەرێ و هەڵێ, و گاڤێ دەخوازێ هەموو بوونەوەران لە خۆیدا بتوێنێتەوە. ئەم نەخۆشییە کە (نەخۆشیی سەدە)ی ناوە بە شێوەو قاڵبی جیاواز دەردەکەوێ. (ئوبرمان)ی قارەمانی سینانکور کە دووچاری خەیاڵات دەبێ و دەداتە کێوو بیابانان و (ئەدۆلف)ی قارەمانی بەنجامین کونستانت کە بە تەجرەبەیەکی تاڵ, چرۆی ژیانی خۆی دەژاکێنێ, و قارەمانانی دیکەی لەم بابەتە, لەم قافڵەی خەیاڵاتەدا زۆرن, کە بە هۆشیاری و ئاگاییەوە رەنج دەکێشن و لەزەت لە ئازاردانی خۆ دەبینن, و لامارتین-ش لە رەخی دەریاچە خەیاڵ ئەنکێزەکاندا دووچاری خەیاڵات دەبێ.

زڤرین بۆ سەدەکانی ناڤین

وەکو لە سەرێڕا ئاماژەمان کرد, رۆمانتیزم خۆی بە پابەند نازانێ کە پەیڕەوی چەند بنەمایەکی دیاریکراوی حیسابکراو بکات, هەروەها سوور نییە لەسەر ئەوەی کە وەکو کلاسیزم لاسایی ئەدەبیاتی سەردەم و قۆناغێکی دیاریکراو بکاتەوە. بەڵام لە هەمان کاتدا دەخوازێ تەبیعەت و سروشت, نەك بەو شێوەیەی کە نووسەرانی کلاسیك سنووردرایان کردووە, بەڵکو بە شێوە سەرەتایی و خۆڕسکەکەی خۆی وەسفی بکات.

لەبەر ئەمە روو دەکاتە ئەفسانەو سروود و حەماسە گومناو و کۆنەکان. سەدەکانی ناڤین بە شیعرە لیریکییەکانییەوە, بە سروود و گۆرانییە ئاشقانەکانییەوە, بە سوارچاکی و ئەفسانەکانییەوە, بە زیندان و ژێرزەمینەکانییەوە, بەکەشیشە گوناهکارەکانییەوە, بە کۆڕی عەیش و نۆشەوە, بە کۆشك و تەلارە پڕ رەمز و رازەکانییەوە, سەرنجی هونەرمەندانی رۆمانتیك رادەکێشێت و لە ناکاودا دێتە ناو ئەدەبیاتی رۆمانتیکەوە. هۆگۆ (هان دیسلاند) و (هۆنراوان) دەنووسێت و (نوتردامی قەمور) کە بەهێزترین بەرهەمی پەخشانی ئەوە بە شێوەی حەماسەی (گوتیك) دادەهێنێ. چەند کلاسیزم لە سەدەکانی ناڤین بێزارە, رۆمانتیزم ئەوەندە مەفتون و شەیدایەتی.

PDF4Kurd

لە جیهانی شانۆدا

مەیدانی کێشمانەکێشی نێوان کلاسیزم و رۆمانتیزم بواری شانۆ و شانۆکارییە. ڤیکتۆر هۆگۆ لە ساڵی ١٨٢٧دا پێشەکییەکی بۆ درامای (کرمول) نووسی و ئەو ململانێیەی راگەیاند و دوابەدوای ئەوە, شەڕی واقیعی لەسەر نمایش و نواندنی دراماکەی دیکەی هۆگۆ بەناوی (ئیرنانی) دەستی پێکرد.

کلاسیکەکان حەقیقەتیان تەنیا لە یەك لاوە دەدایە بەر سەرنج و ئەگەر ئەم حەقیقەتە لەگەڵ نموونەیەکی دیاریکراوی جوانیدا نەگونجایە, بێ ئینسافانە توڕیان دەدا. رێیان نەدەدا ئەو عەیبانەی کە لە ژیاندا بەدی دەکران, یان شتە ناشیرینەکانی ژیان بێتە سەر شانۆ, بەڵام (درامای رۆمانتیك) دەیویست وەکو تەبیعەت رەفتار بکات, دەرگای شانۆی بۆ هەموو شتەکانی ناو ژیان کردەوە.

لایەنی تاك و تاکگەرایی لە نك کلاسیزم هیچ جۆرە بایەخێکی نەبوو. ئەم قوتابخانەیە تەنیا گرنگی بە سیفەتە گشتییەکان دەدا. لە شانۆی سەدەی هەڤدەدا (حەسوودی) و (پیسکەیی) هەبوو, بەڵام درامای سەدەی نۆزدەیەم (پیاوێکی حەسوود) یان (پیاوێکی پیسکە)ی بە هەموو تایبەتمەندییەکانی خۆیەوە دەهێنایە سەر شانۆ.

قارەمانانی کلاسیك لە دنیایەکی ئایدیالیدا دەژین. سەر بە هیچ سەردەم و وولاتێك نین, و هونەرمەندی کلاسیك خۆی لەوە دوور دەگرێ لە مۆرگ و شەقڵی سەردەمێك یان ژینگەیەکی تایبەتی بە قارەمانەکانی ببەخشێت. دیمەن و شانۆ تا بێ مۆرك تر بێ, بۆ هونەری موجەرەد و رووتی تراژیدی گونجاوترە, و ئەم قارەمانانە وەکو روحێن رەهان و کات و شوێن بەهیچ کلۆجێ کاریان تێ ناکەن. رۆمانتیزم لە بری سیما ئایدیالییەکانی کلاسیك, کەسانێك دادەنێ کە ژیانی فەردی و تایبەتییان هەیە و دەکەونە ژێر کاریگەری ژینگەو سەردەمی خۆیانەوە.

جا بۆیە هونەرمەندی رۆمانتیك, بەزەبری روونکردنەوەی تایبەتی و دیار قارەمانی خۆی بناسێنێ و بەرجەستەی دەکات. (ڤیکتۆر هۆگۆ) لە کۆتایی پێشەکی شانۆنامەی (کرۆمویل)[٢]دا دەڵێت: "شانۆ و تەمەشاخانە, جامی جیهان نمایە کە هەرچی لە دنیا و مێژوو و ژیانی بەشەردا هەیە دەبێ لەوێدا رەنگبداتەوە... لێ بە زەبری عاسای جادوو ئامێزی هونەر... جا لەبەر رۆشنایی هەمان دارعاسای ئەفسوون ئامێزدایە کە خودی ڤیکتۆر هۆگۆ

PDF4Kurd

دەروانێتە هەر لایەك دزێوی و جوانی, (کازیمودو) و (ئەسمرالدا)- قارەمانانی نوتردامی قەموورن- وەکو رەمزی رۆمانتیزم لەپاڵ یەکدیدا دەبینێ. لە (ماریۆن دولۆرم)دا ئارەزووی سۆزانییەت و ئەڤینی پاك, لە (لوکریس بۆرژیا)دا تامەزرۆیی خوێنخۆری و مەحەبەتی دایکایەتی, لە (تریبولە)دا لیبۆکی خایەن و بابی میهرەبان دەخولقێنێ.

بەڵگەکانی پێشەکی (کرۆمویل) ئەگەر بە گوێرەی پێوەری ئەمڕۆ مشت و مڕ هەڵبگرێ و کەسانێك قەبوڵ یان رەفزی بکەن, ئەوا بۆ سەردەمی خۆی بەکارێکی گەورەی سەلماوی بێ چەند و چوون دەژمێردرا. بڵاو بوونەوەی ئەم پێشەکییە لە فەرەنسادا راپەڕینێکی بەرپا کرد کە هاوتای راپەڕینی (رینیسانس)بوو, و خوێنێکی تازەی خستە دەماری بزاڤی رۆشنبیری وەختەوە. پاش نمایش کردنی پڕ هەراو هەنگامەی (ئیرنانی), شانۆنامەێن دیکەش خرانە سەرشانۆ. رۆژی ١٧٣١/٥/٣ درامای (ئەنتونی)ی ئەلکساندەر دۆمای باوك و لە رۆژی ١٨٣٥/٢/١٣ (شاترتون) ئالفریدووینی نماییش کران. ئەم درامایانە بە نموونەی زیندووی ئەو گوتانەی هۆگۆ دەژمێردران کە لە پێشەکی (کرۆمویل)دا گوتبوونی, و ئەو سەرکەوتنەی کە لە ئەنجامی نماییشی ئەو کارانەوە بەدەست هات وەکو فەتحی (ینا) و (ئەستەر لیتز) دەنگی دایەوەو لە بیری خەڵکیدا مایەوە.

رۆمان و رۆمانتیك

وەکو لە فەسڵی رابردوودا بینیمان, نووسەرانی کلاسیك بەلای رۆماندا نەدەچوون و لە قۆناغی کلاسیك دا رۆمان بایەخێکی گرنگی نەبوو. بەڵام لە سەردەمی رۆمانتیك دا, ئەم بابەتە رێك پێچەوانە بووەوەو رۆمان لە چاو هەموو ژانرە ئەدەبییەکانی دیدا, بایەخێکی تایبەتی پەیدا کرد. نووسەری رۆمانتیك خۆی کرد بە بابەتی رۆمان و حاڵەتە کەسایەتی و رۆحییەکانی خۆی شرۆڤە کرد و بەمجۆرە بۆ یەکەمجار (رۆمانی شەخسی personal Roman) هاتە ئاراوە. کەڵکەڵەی شرۆڤە و وەسفی رووداوی سەرنج راکێشی رابردوو (رۆمانی مێژوویی) داهێنا و دەرکی پەیوەندێن ئاشقێنی و ژیاندۆستی بووە مایەی پەیدابوونی (رۆمانی ئەڤینی).

وەکو بینیمان درامای رۆمانتیك بۆ وەدەستهێنانی سەرکەوتن, ململانێیەکی سەختی لەگەڵ تراژیدیای کلاسیکدا کرد, بەڵام سەبارەت بە رۆمان پێویست بەو ململانێیە نەبوو. چونکە نە

کلاسیزم بایەخی بە رۆمان دەدا و نە سنور و لەمپەر و کۆسپ لە بەردەم رۆماننووساندا هەبوون تا خەبات لە پێناوی لابردنیاندا بکرێ.

ئەو رۆماننووسانەی کە لە سەردەمی رۆمانتیکدا هاتنە مەیدان, دەستیان دایە هەموو جۆرە رۆمانێك, بە ئارەزووی خۆ بابەتیان هەڵبژارد و رۆمانیان لە بارەیەوە نووسی. بەڵام شێوەو قاڵبی ئەم رۆمانانە بە هەموو فۆرمێ دادەڕێژرا, زیاتر بە مەبەستی رەنگدانەوەی روحی نووسەر بوو.

رۆمانی شیکاری و دەروونیش لەم بوارەدا کاریگەرییەکی گرنگی هەبوو. (رنە)ی شاتوبریان و (ئوبرمان)ی سینانکورد و (ئادولف)ی بەنجامین کونستانت کە زادەی (نەخۆشی سەدە)بوون, لە ریزی ئەم جۆرە رۆمانانە دادەنەن. دەتوانرێ بگوترێ کە شا رۆمانی ئەم رۆمانە سایکۆلۆژیانە (شەهوەت- volupte)ی سەنت بیفی کەڵە رەخنەگرە.

رۆمانتیزمی ڤیکتۆر هۆگۆ لە پەخشاندا بەهێزترە. لە (خەندەلێو)دا دزێوی دەرەوەو جوانی ناوەوە لە یەك شوێندا کۆ دەکاتەوە. لە (بێنەوایان)دا کێشمانەکێش لە گەڵ نەحسییەکانی یاسادا نیشاندەدا. لە (دوارۆژی مەکحومێك)دا ئازار و پەژارەو نیگەرانی لە تەحەمول بەدەری روحێکی نائومێدی نەگبەت بەرجەستە دەکات و لە (کرێکارانی دەریادا) شەڕ دەگەڵ هێزێن هەو سارپچڕیوی تەبیعەتدا نیشان دەدا. هەموو ئەم رۆمانانە کە بە پەخشانێکی لیریکی و رەزمی و نمایشی نووسراون, زادەی خەیاڵی سەیر و نائاسایی هۆگۆن. بەرهەمەکانی (لامارتین) وەکو بارانی بەهارێکن کە دوای شەوێکی تۆفی ئاڵۆز, لەگەڵ هەتاوێکی خۆشدا ببارێن. لە (روفائیل) و (گروزیلا)دا عەشق و مەحەبەتی خۆی شرۆڤە دەکات و لە (ژنویو) و (بەردتاشی سن پوان) خۆشەویستی خۆی بۆ تەبیعەت دەردەبڕێ.

(ئالفرەدوموسە) لە کتێبی (دانپێدانانەکانی یەکێك لە رۆڵەکانی زەمان)دا بەڵگەیەکی جبڕ دەربارەی (نەخۆشی سەدە) و ژیانی دەرونی بەدەستەوە دەدات.

هەموو تایبەتمەندییەکانی رۆمانتیزم لەو رۆمانانەدا کە باس کران بەدی دەکرێن, بەڵام ندووترین نموونەی رۆمانی رۆمانتیك لە بەرهەمەکانی جۆرج ساندا دەبینرێ. ئەم خانمە ونەرمەندە کە سەربهووردی خۆی لە بەرهەمەکانیدا بەرجەستە کردووەو ئەوەی لە کتێبەکانیدا ماری کردووە لە ژیانی رۆژانەو واقعیشدا مومارەسەی کردووە, یەکێکە لە دیارترین

نوێنەرانی رۆمانتیزم کە ئارەزووی بێ پایان و لە دامرکانەوەنەهاتووی روحی رۆمانتیك و خەیاڵاتی بەختەوەری و ئەڤینداری و جۆش و خرۆشی لەخۆیدا کۆکردووەتەوە. جۆرج ساند رستەیەکی هەیە کە هەقە بە (دەستووری رۆمانتیزم) دابنرێ. رستەکەش ئەمەیە: "ئێمە نەوەیەکی بەدبەختین. بۆیە ناچارین کە بە درۆیەکانی هونەر, خۆمان لە حەقیقەتەکانی ژیان دوور بگرین."

رۆمانی (Elleetlul). بابەتی هەموو بەرهەمە رۆمانتیکەکانی جۆرج ساند پێکدێنێ. ئەو لە هەموو رۆمانەکانی خۆیدا لە (ئیندیانا)وە بیگرە تا (Jacques) و (lelia) ئاشقێنییەکانی خۆی لەگەڵ (ئالفرەدوموسە)دا شرۆڤە دەکات. نووسەری ئەم بەرهەمانە هەندێ جار یاخییە و هەندێ جار خۆی دەخاتە بەختی تەسلیم بوون و رەزامەندییەوە, بەردەوام نیگەرانە و نووسینەکانی ئەو زیاتر خەیاڵات و بیرەوەریین و لە شێوەی رۆماندا دارێژراون.

وێڕای ئەو جیاوازییەی کە لە نێوان رۆمانی (رۆمانتیك) و رۆمانی (ریالیست)دا هەیە, دەبێ رۆمانی (رۆمانتیك) بە پێشەکییەك بۆ رۆمانی (ریالیست) بێتە ژماردن. پەیوەندی بە هاوئاهەنگی لەگەڵ کات و شوێندا, ئاوڕدانەوە لە مەسەلە کۆمەڵایەتییەکان و پەیوەندی نێوان تاك و کۆمەڵ, هەندێ لەو خاڵانەن کە پەیوەندی نێوان ئەم دوو جۆرە رۆمانە بەرهەم دێنن, و وەکو چۆن لە رۆمانێن کۆمەڵایەتی رۆمانتیك دا هەندێ نیشانەی سەرهەڵدانی ریالیزم دەبینرێ, هەندێ بەرهەمی گەورە نووسەرانی ریالیستی وەکو بالزاك و ستندال-ش لایەنی (رۆمانتیکیان) هەیە.

ئاوابوونی رۆمانتیزم لە فەرەنسادا

ساڵی ١٨٣٠ کە بەساڵی لوتکەی رۆمانتیزمی فەرەنسا دەژمێردرێ دەبێ لە هەمان کاتدا بە سەرەتای ئاوا بوونی ئەم قوتابخانەیە بژمێردرێ. چونکە لە ئەنجامی ئەو ئاژاوە سیاسییانەی کە لەم ساڵەدا لە فەرەنسا روویدا, ئەو داوەی کە هەڵسوڕێنەرانی ئەم قوتابخانەیەی پێکەوە گرێ دەدا پچڕا و شیرازەی قوتابخانەی نێوبراو تێکچوو.

هەڵسوڕێنەرانی ئەم قوتابخانەیە پەرت و بڵاو بوونەوە, چونکە وەزع و حاڵێك هاتبووە ئاراوە کە وای دەخواست, لەو زەمانەدا زۆربەی هونەرمەندان راستەوخۆ کاریان دەکرد, لامارتین کە بە

PDF4Kurd

کەسایەتییەکی بەرجەستە و دیاری ئـەم قوتابخانەیـە دەژمێـردرا خـەریکی سیاسـەت و کـاری سیاسی بوو, کە لە سالّی ١٨٣٤دا بە نوێنەری ئەنجوومەن هەلّبژێردرا بـە تـەواوەتی پەیوەنـدی خۆی لەگەلّ ئەم قوتابخانەیـەدا بـچڕی. ئالفرەدوموسـە لـە سـالّی ١٨٣٢دا کتێبێکـی بـەناوی (lettresde Dupulset contonet) بـلاّو کـردەوە کـە جیابوونـەوەی ئـەو لـە قوتابخانـەی رۆمانتیك نیشاندەدات. هەروەها مەیخۆری و رابواردن بڕستی لێبڕی و بـەر لـە پـیری کوشـتی. ئالفرەدوینیی لە سالّی ١٨٣٧دا لەگەلّ ڤیکتۆر هۆگۆدا تێك چوو بیروباوەڕی گۆڕا.

لەم بەینەدا تەنیا ڤیکتۆر هۆگۆ تا سالّی مردنی خۆی ١٨٨٥ لەسەر نووسین و شیعر گـوتن بەردەوام بوو. ئەویش لە سالاّنی ١٨٤٣-١٨٥٤دا بەبۆنەی مەرگی کچەکەیەوە بێـدەنگ بـوو, لیّ کە لە سالّی ١٨٥٥دا دووبارە دەستی بە کاری ئەدەبی کردەوە, دەورووبەری چۆلّ بوو و هیچ کەسێکی لە دۆستان و هاوکارانی خۆی نـەبینی. لـە سـالّی ١٨٤٠دا (سـەنت بـوف)ی گـەورە رەخنەگری بەناوبانگی رۆمانتیزم بەتەواوەتی پەیوەندی خۆی لەگەلّ ئـەم قوتابخانەیـەدا پـچڕی, تەنانەت لـە ئـاخر و ئـۆخری تەمـەنی خۆیـدا حاشـای لـە هاوکـاری پێـشووی خـۆی لەگـەلّ رۆمانتیکەکاندا کرد. دەبیّ ئەوە بگوتریّ کە لە سـالّی ١٨٤٠ بـە دواوە دیوارەکـانی کۆشـکی رۆمانتیزم بەرەو وێرانی و داروخان چوون.

ئەدەبیاتی رۆمانتیك
لە ولاّتی دیکەدا

لە ئینگلستاندا:

(شاعیرانی دەریاچە) یان (لیکیستەکان) دەستەیەکی بچووك بوون لە شـاعیرانی ئینگلیـزی کە لە دەوروبەری دەریاچەکانی باکوری رۆژاوای ئینگلستان خڕ بوو بوونەوەو لە سالّی ١٧٩٨وە سالّی ١٨١٥ خالیسەترین شیعری رۆمانتیکییان بەرهەم هێنا. بەناوبانگترین شـاعیری نێـو ەم دەستەیە (ویلیام وردز ورپ ١٧٧٠-١٨٥٠) بوو کە (شـاعیری تەبیعـەت)ی پـیّ دەبێـژن. ردز ورپ لە سەردەمی شۆڕشی گەورەدا سەفەرێکی درێژی بـۆ فەرەنـسا کـرد و لـە نزیکـەوە شنا و هۆگری شۆڕش بوو. هەلّبەتە ئەم پەیوەندییە زۆری نەبرد, لیّ بووە مایـەی ئـەوەی کـە اعیری ئینگلیزی, پاش گەڕانەوە بۆ ولاّتی خۆی و ئاکنجی بوون لە کـەناری دەریاچـەکاندا —

PDF4Kurd

هەرچەندە کەسێکی موحافەزەکار بوو- ببیّ بە دۆستی هەژاران و دۆستداری ئازادی. هەندیّ لە شیعرەکانی کە تایبەتن بە وەسفی جووتیاران و بەشێوەیەکی سادەو لیریکی نووسراون, ناسـکی و جەزبەیەکی تایبەتیان هەیە. شـیعرە سـادەو رەوانـەکانی کـە یـەك پارچـە هەسـتی پـاك و لێکچوونی بەرز و بالاّن, نموونەیەکی بەرزی رۆمانتیزمی ئەوروپان.

شاعیرێکی دیکەی ئەو دەستەیە (سەموئیل تایلر کولریج ١٧٧٢-١٨٣٤)ە کە ژیانێکی بیّ سەروبەری هەبوو. سەفەرێکی ئەلّمانیای کرد و لە نزیکەوە ئاشنای بیروبۆچوونی نووسەرانی ئەو ولاّتە بوو. زۆر خوتبەی ئەدەبی داو چەندین وتاری رەخنەوانی و فەلـسەفی نووسـی. ئـەم پیـاوە ئالوودەی ئەفیون بوو, و ئەفیون باشترین سالاّنی تەمەنی بەبادا دا. روحێکی لاواز و زەینێکـی ئالّۆزی خەوناوی هەبوو. لە شاعیری دا هونەرمەنـدێکی بـیّ چـەند و چـوون بـوو. یـەکێك لـە بەیتەکانی ئەو کە ناوی (سەربهووردی دەریاوانی پیر)ـە شاکاری شیعرێن رازئامێز و پڕ کـول و کۆڤانی رۆمانتیکە کە لە هەمان کاتدا مرۆڤدۆستیەکی قوولّی تێدا بەدی دەکرێت.

یەکێکی دی لە شاعیرانی رۆمانتیکی ئینگلیزی کە لە کاریگەرییەکی قوولّی لە ئەدەبیاتی رۆمانتیکی ئـەوروپادا هـەبووەو خـەلّکێکی زۆر پـەیڕەوییان کـردووە (لـۆرد بـایرون ١٧٨٨-١٨٢٤)ـە. ئەم شاعیرە ژیانێکی پڕ لە بەسەرهاتی هەبووەو لە گەنجیدا دەستی دایـە گـەڕان و سەفەران و لە یۆناندا شانبەشانی خۆیبوونخوازان جەنگیوەو لە تەمەنی ٣٦ سالّیدا لە شـەرگەدا کوژراوە. تەمەنی کورتی پڕە لە سەرەڕۆیی و بێباکی.

غـروری جۆشـدار و عەشـقی ئـازادی لـە هـەموو بەرهەمەکانیـدا دەبینـریّ. قارەمانـە جۆراوجۆرەکانی ئەو لە راستیدا خۆین و سەرانسەری شیعرەکانی لێوانلێوی ئاشقێنی و ڤیانن.

کاریگەری و دەسەلاّتی بایرۆن لە ئـەوروپادا گەلـەك بەلـەز و بـیّ وێنـە بـوو. بـایرۆن بـۆ خوێنەرانی بیّ شوماری ولاّتانی جیاوازی ئەوروپا نموونەی رۆمانتیزمی پڕ جۆش و خەون ئـامێز و رەشبین و نائومێد و لە هەمان کاتدا پڕ بریق و باق و درەخشان و یاخی و بێباك و سـەرەرۆ و سەرسامی ئامێز بوو. لە سالاّنی ١٨١٥-١٨٥٠دا هەموو لاوانی ئیحـساساتی (هەسـتپەروەر) دووی بایرون کەوتن. تەنانەت دەشێت بگوتریّ کە کاریگەری ئەو لەسەر چینە جۆراوجۆرەکـانی کۆمەلّگەی ولاّتانی جیاواز زۆر قوولّتر و پایەدارتر بووە لە کاریگەری (رۆسۆ).

هەڵبەتە دەبێ لەم وارەدا یادی (شیللی ١٧٩٢-١٨٢٢)ش بکرێتەوە. ئەم شاعیرەش کە بە گەنجی مرد, خودانی روحێکی تەژی ڤیان و ئارمانجان بوو, لە سروشت دا نقووم دەبوو و لەزەتی لێ دەبینی, بەڵام زیاتر تیرەی بەشەری خۆش دەویست و دڵسۆزی بۆ دەکرد, لایەنگری شۆڕش و کودەتا بوو لە هەموو وارەکانی مەزەب و ئەخلاق و سیاسەتدا, بەڵام ئەم خۆزیا و حەزانەی ئاوێتەی ئایدیالیزمێکی شاعیرانەی کاڵ دەکرد, ئارەزووی دەکرد کە لە سەر دار و پەردووێن کۆشکی ستەم, کوچك و سەرای ئاشتی و ڤیان و بەختەوەری رۆبنرێ. شیعری ڤیانی و ئاگرین و ئاشقانەی هەیە و وەکو شاعیرانی دیکەی رۆمانتیك باسی خۆی دەکات و دەرد و ئازار و رەنجی هەموو خەڵکیش دەردەبڕێ. (شیللی) کە بەهرەیەکی خۆڕسکی شاعیرانەی هەبوو خەیاڵێکی یەجگار بەهێزیشی هەبوو, و هەموو بیر و وێناکانی ئاوێتەی خەیاڵە. بەڵام ئەم خەیاڵە ناسکی و تازەیی تایبەتی خۆی هەیە.

والتر سکوت دیارترین و کاریگەرترین رۆماننووسی قۆناغی رۆمانتیکی ئینگلستانە کە لە رێگەی بەرهەمێن مینا (بوب روی Bob roy) و (ئیڤانهو)وە رۆمانی مێژوویی هێنایە ناو ئەدەبیاتەوە. هەڵبەتە شۆرەتی سکۆت زۆر زوو کاری کردە سەر نووسەرانی هەموو دنیاش.

لە فەرەنسادا ڤیکتۆر هۆگۆ (نوتردام دوپاری) و (مریەم) "رووداوەکانی سەڵتەنەتی شارلی نۆیەم"ی نووسی. لە روسیادا گوگول "تاراس بولبا"ی نووسی و لە ئەنجامدا نووسەرێکی پسپۆری وەکو (ئەلکساندەر دوما) پەیدا بوو کە لە رۆمانێن مێژوویی دوورو درێژی وەکو (سێ تفەنگدار) و (کۆنت منت کریستو)ی بەرهەم هێنا. ئەم رۆمانە مێژووییانە سەرنجی خەڵکی وڵاتانی جیاوازی بەلای داب و نەریت و خووخدەی میللیدا راکێشا. لێ رۆمانی مێژوویی لە نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەدا ئەو بایەخ و شۆرەتەی, کە پەیدای کردبوو, لەدەست دا, چونکە یا بوون بە رۆمانێن سەرگەرمکەری بازاڕی کە بەدەستی نووسەرانی بێ بایەخ دەنووسران یان لایەنی کەوناراناسی و لێکۆڵینەوەو پەیگیری گرتە خۆ وەکو (سالامبو- ١٨٦٢)ی گۆستاف فلوبیر کە لایەنی زۆر ورد دەربارەی مێژووی (کارتاژ) دەخاتە بەر وردەبینی لێکۆڵینەوەو نموونەیەکە لە هەوڵ و وردەکاری و بەهرەو هونەری ئەم کەڵەنووسەرە.

لە ئەڵمانیادا:

یەکەمین قوتابخانەی رۆمانتیك-ی ئەڵمانیا لە شارانی (لنا) و (بەرلین) دامەزرا. ئەم قوتابخانەیە لەسەر دەستی برایانی شلگل دامەزرا واتە (ویلهلم شلگل ١٧٦٧-١٨٤٥) و (فردریك شلگل ١٧٧٢-١٨٢٩) ئەم جووتە برایە یاسا و رێساکانی رۆمانتیکیان شرۆڤە کرد و کورتە مێژووی قوتابخانەی نێوبراویان نووسییەوە. لەم سەردەمەدا گۆتە شیعر و رۆمان و شانۆنامەو بەرهەمە جیاوازەکانی خۆی یەك لە دووی یەك بڵاو کردەوەو نەك هەر لە ئەڵمانیادا بەڵکو لە سەرانسەری وڵاتانی جیهاندا دەنگی دایەوەو کاری خۆی کرد. شیللەر-ش بە هۆزان و شانۆنامەکانی خۆی کارێکی زۆری کردە سەر ئەدەبیاتی جیهان. دەبێ ئەو دوو نەفەرە بە دوو کۆڵەکەی سەرەکی رۆمانتیزمی ئەڵمان دابنرێن. رەوتی رۆمانتیزمی ئەڵمان, بەتایبەتی لە نیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدەدا گوڕوتینی گرت و جگە لە برایانی شلگل, (نوڤالیس ١٧٧٢-١٨٠١) لە واری شیعردا, (هوفمان ١٧٧٦-١٨٢٢) لە بواری چیرۆکی خەیاڵیدا و (هنریش فن کلایست ١٧٧٧-١٨١٠) لە دنیای شانۆدا پەیدا بوون.

رۆمانتیزمی ئەڵمانی پاش شەڕێن خۆیبوون و کۆنگرەی ڤێنا بەتەواوەتی گۆڕا و شەقڵێکی رەشبینانەی گرتەخۆ, چونکە ئارەزووی دامەزراندنی ئیمپراتۆریەت نەهاتبووە دی و خەڵکی ئەڵمانیا تووشی نائومێدییەکی توند بوون و خۆیان دایە دەست رەشبینییەوە, ئەم رەشبینییە جۆرە کاردانەوەیەکی توند بوو دژی خەیاڵپەروەری و خۆزیاکانی رۆمانتیك. لە ئەدەبیاتی ئەڵمانیدا ئەوەی توانیویەتی ئەم رەشبینییە قووڵە, بەتایبەتی لە بەرهەمە هەجوئامێزەکانی خۆیدا زۆر لێهاتووانە بنوێنێ, (هنریش هاینەیە ١٨٥٦-١٨٩٧). هەڵبەتە ئەم رەشبینییە بەرە بەرە رەوییەوەو قۆناغێکی دیکە لە ئەدەبیاتی ئەڵمانی دا هاتە ئاراوە کە ناویان نا قۆناغی گەشبینی.

لە روسیادا:

لە روسیادا یەکەمجار شاعیرێك بەناوی (ژوکوفسکی ١٧٨٦-١٨٥٢) بە چاولێکەری شاعیران (گری) و (ئوسیان) هەندێ بەرهەمی نووسی. بەڵام یەکەمین شاعیری ناوداری رۆمانتیکی روسی ئەلکساندەر پوشکین ١٧٩٩-١٨٣٧)بوو. پوشکین کە خودانی بەهرەیەکی نائاسایی و روحێکی یاخی بوو لە سەرەتادا کۆمەڵە شیعرێکی بێ پەراوو پڕ جەسارەتی ئەوتۆی

PDF4Kurd

نووسی کە بووە مایەی نەفی کردنی بۆ قەفقاز و کریمە. پوشکین لە تەمەنی ٣٨ساڵیدا لە دوئێلێك دا کوژرا. پوشکین هەوەڵجار وەکو ڤۆلتێر بەرهەمی (حەماسی-هیجایی) وەکو (روسلان و لودمیلا ١٨٢٠)ی نووسی. پاشان شەکسپیر و بایرۆنی خوێندنەوەو ئیلهامی لەم دوو شاعیرە ئینگلیزە وەرگرت. هەروەها دەڤەری قەفقاز و کریمە ئیلهامی بەرهەمێن مینا (زیندانی قەفقاز) و (فوارەی باخچەسەرا)ی پێ بەخشی. ئەو بەرهەمانە لێوان لێون لە جوانی و ناسکی شاعیرانە, لە (ئوجین ئونگین)دا کە شیعرێکی تازەیە لە حەوت هەزار بەیت داو بە شاکاری پوشکین دەژمێردرێ و دە دانە ساڵی پێوە بووەو هەمموو ئەزموون و هونەری خۆی تیا بەکار هێناوە, بە ئاشکرا کاریگەری (دون ژوان)ی بایرۆنی پێوە دیارە.

بە شێوەیەکی گشتی پوشکین کە دامەزرێنەری شیعری تازەی روسییە, دەبێ بە یەکێك لە گەورەترین شاعیرانی رۆمانتیکی جیهان بژمێردرێ. بەتایبەتی کەنێرۆی خەیاڵ, جوانی دیمەنان و ئاهەنگی شیعری لە بەرهەمەکانیدا بێنەزیرە.

دووەمین شاعیری رۆمانتیکی روسی کە پێویستە لێرەدا ناوی ببرێ (لیرمانتوف ١٨١٤-١٨٤١)ـە. ئەم شاعیرە چونکە لە ٢٧ ساڵیدا لە دوئێلدا کوژراوە, تەمەنی لەوە کورتتر بووە کە بتوانێ شەقڵ و شێوازی تایبەتی و دیاریکراو بە بەرهەمەکانی ببەخشێت. بەڵام ئەو شیعر و نووسینانەی کە لە دووی ئەو بەجێماون ئەوە نیشاندەدەن کە ئەم شاعیرە روسییەش لە کاریگەری (بایرون) و (ئالفرەدوویینی) بەدەر نەبووە. بەتایبەتی لە (شەیتان ١٨٣٨)دا کاریگەری (ئەلوا)ی (وینیی) بەتەواوەتی دیارە. هەروەها لە بەرهەمی (قارەمانی سەردەمی مە)دا خوێنەوارییەکی قووڵ بەدی دەکرێ.

میتسکیویچ و رۆمانتیزمی پۆڵاندی

لە سەرەتای سەدەی نۆزدەدا, لە سێبەری دەسەڵاتی رۆمانتیزمی رۆژئاواییدا, توانای زەوقی [پۆ]ڵاندی بۆ وەرگرتنی شیعری رەزمی, نیشتمانی پڕ جۆش ئاشکرا بوو کۆمەڵە بەرهەمێك لە [ژ]ێر کاریگەری و لاسایی کردنەوەی بەرهەمێن گۆتەو شیلەر و بایرون لە ئەدەبیاتی پۆڵاندیدا [ه]اتە ئاراوە.

لێ شیعری راستەقینەی رۆمانتیکی پۆڵاندی, شیعری قۆناغی کۆچبەرییە. خەم و پەژارەی دابەشکردنی وڵات بەسەر سێ وڵاتی بێگانەدا لەلایەك و سەرهەڵدانی هزرێن ئازادیخوازانە و ئارەزووی شۆڕش و یاخی بوون, گیان و بایەخێکی نا ئاسایی بە شیعری ئەم قۆناغە بەخشی. شیعر دەورێکی گرنگی لە پەروەردەکردنی گیانی میللی دا بینی, بۆ میللەتی زۆر لێکراو بۆ بە ویژدانی بێداری , نەوایەکی ئاسمانی و ئیلهامبەخشی بەخۆوە گرت و بوو بە دەربڕی حەز و ئارەزوو و ڤیان و ئیمان و ئومێدی میللەت.

لەم قۆناغەدا ستوان (نایب زابت) (ئادام میتسکیویچ ١٧٩٧-١٨٥٥) بەهۆی هزر و بیرە نەتەوەییەکانییەوە گیراو بۆ سیبریا نەفی کرا, پاشان لە ئەڵمان و ئیتاڵیا و فەرەنسادا ژیا, لە نێوان ساڵانی ١٨٢٢-١٨٣٤دا بەهێزترین و کاریگەرترین شیعری رۆمانتیکی پۆڵاندەی بەرهەم هێنا و لاوانی وڵات تا رادەی پەرستن رێز و حورمەتیان دەگرت, بەرهەمە گەورەکەی ئەو کە ناوی (پێشینان)ـە و هەم سێبەری شێوازی (ڤارتەر)ی گۆتەی بە سەرەوەیە و هەم لایەنی فانتازی ئەفسانەێن کۆنی پۆڵاندی پێوە دیارە, لە ریزی بەرهەمە گرنگەکانی رۆمانتیکی ئەوروپا دادەنرێ. ئەم شاعیرە شیعری دیکەشی هەیە لەسەر شێوازی پوشکین و بایرون. بەڵام بە هیچ کلۆجێ ناتوانرێ بەرهەمی میتسکیویچ بە لاسایی کردنەوەی خەڵکانی دی بزانرێ و لە سەرانسەری بەرهەمەکانیدا تازەیی و داهێنانی تایبەتی بەدی دەکرێ.

میتسکیویچ یەکێکە لە ستایشکارانی غەم و پەژارە لە سەدەی نۆزدەدا. لەنێو ئەو شاعیرانەدا تاقە کەسێك بوو کە هەرگیز لە چەمکی قووڵی ژیان و کاردا سڵی نەکردۆتەوە, خەمناکترین بەرهەمی لە جۆش و خرۆش و کارو کۆشش و جەزبەی ژیان بەدەر نەبووە.

میتسکیویچ وەسفکاری خۆزیاو تامەزرۆیی و ئومێد و ناکامییەکانی زەمانی خۆی و میللەتی خۆی بوو. هونەرمەندێك بوو کە لەگەڵ سەدەکەی خۆیدا هەوراز و نشێوی زۆری بینی و هەمیشە لە هەوڵ و کۆشش دابووەو قەت کۆڵی نەداوە, پوشکین دەربارەی ئەو دەیگوت: "لە سەردەمانی ئایندەوە دەپەیڤێ, سەردەمانێ کە میللەتان کەرب و کینە فەرامۆش بکەن و یەك دڵ و یەك گیان وەکو یەك خانەوادەی گەورە رەفتار بکەن.

میتسکیویچ مژدەدەری مرۆڤایەتی و دادوەری و حەقیقەت و مژدەو مزگێنی ئایندە بوو."

PDF4Kurd

لە وڵاتانی دیدا:

لە ساڵی ١٨٠٢دا ستیفنس-ی فەیلەسوفی ئەڵمانی کە چووبووە "کوبنهاگن" لە دانیمارك دا بانگەشەی بۆ بنەماکانی ڕۆمانتیکی ئەڵمان دەکرد. لەو سەروبەندەدا (ئوهلنشلگر ١٧٧٩-١٨٥٠)ی شاعیر و نووسەری دانیمارکی دیدارێکی شانزە سەعاتی لەگەڵدا کرد کە دەبێ ئەو دیدارە بە دەسپێکی قوتابخانەی ڕۆمانتیکی دانیمارك بێتە ژماردن. هەر لە هەمان ساڵدا (ئوهلنشلگر) کتێبێکی بەناوی (لقە زێرینەکان) نووسی و لەو کتێبەدا خەڵکی دانیمارکی لەسەر ئەوە سەرزەنشت کردبوو کە ئەفسانەێن میللی خۆیان فەرامۆش کردووە. پاشان چوو بۆ ئەڵمان و سویسرا و ماوەیەك لەگەڵ (مەدام دیستال)دا مایەوەو بە کۆمەکی ئەدەبیاتی مەسیحی سەدەکانی ناڤین چەندین شیعر و نمایشنامەی ڕەزمی و لیریکی نووسی کە بەهرەیەکی شاعیرانەی زۆریان تێدا بەدی دەکرێت.

ئەو شاعرە دانیمارکیانەی کە پاش (ئوهلنشلگر) هاتن هەمان ڕێچکەو ڕێبازی ئەویان گرتەبەر. ئەدەبیاتی ڕۆمانتیکی دانیمارکی لە بری لایەنی (فەردی) هەبێ پتر لایەنی ئەفسانەیی و خواستنی هەبوو, پایان و کۆتایی ئەم قۆناغەی ئەدەبیاتی دانیمارکی ڕێك دەکەوێتە ناوەڕاستی سەدەوە.

ڕۆمانتیزمی سوێد-ش لە سایەی کاریگەری (ئوهلنشلگر) و ڕۆمانتیزمی ئەڵمانیادا بە شێوەیەکی کوت و پڕ لە ساڵی ١٨١٠دا دەستی پێکرد. سەرەتای ڕۆمانتیزمی سوێد لە چوارچێوەی دوو دەستەی هەڤڕك دا بوو. دەستەی یەکەم (فسفورییەکان) بوو کە لاسایی (شلگل) و (نوڤالیس)یان دەکردەوە, ئەم ناوە لە گۆڤارەکەیانەوە وەرگیراوە کە ناوی (fosforos)بوو. دەستەی دووەم (گوتیکەکان)بوو کە دەگەڕانەوە سەر سەرچاوەی ئەفسانەکانی ئەسکەندیناوا و شیعری کۆن.

گەورەترین شاعیری ڕۆمانتیکی سوێدی (تیگنر ١٧٨٢-١٨٤٦) بوو کە هەوەڵجار معەلیم رو و پاشان بوو بە کەشیش و ژیانێکی تایبەتی زۆر ئازاد و ئاشقانەی هەبوو.

ئەم پیاوە بەلای گوتیکەکاندا دایدەشکان, بەڵام حەزی لە توندڕەوی ئەوان نەدەکرد. دژی فسفورییەکان) بوو, چونکە ڕۆمانتیزمی ئاڵۆز و هەستپەروەری ئەوانی, کە لایەنی نەخۆشی رتبووە خۆ, بەتایبەتی لاسایی کردنەوەی ئەدەبیاتی ئەڵمانی پەسند نەدەکرد. (تەگنر) زیاتر

PDF4Kurd

پەیڕەوی (گۆتە و بایرون ئوهلنشلگر)ە شیعرەکانی بەهێز و ئاهەنگدارە و خەیاڵی زۆر بەربلاوە.

لە مەرجەرستاندا, بەرهەمەکانی (کیشفالودی ١٧٧٢-١٨٤٤) بە دەستپێکی قۆناغی ڕۆمانتیك دادەنرێن. ئەم شاعیر و نووسەرە کە لە پێشا ئەفسەر بوو لە لایەن فەرەنسییەکانەوە دەستگیر و زیندانی کرا, جگە لە شیعری ڕۆمانتیك, بە نووسینی (چیرۆکی کۆنی هنگری) وەکو (والتر سکۆت), وەکو نووسەرێکی میللی وڵاتی خۆی ناوبانگی دەرکرد.

لێ گەورەترین شاعیری ڕۆمانتیکی مەجەڕ (شاندور پیتوفی ١٨٢٢-١٨٩٤)ە کە لە هەوەڵەوە ئەکتەر بوو و پاشان لە ڕای ڕزگاری وڵاتەکەیدا دژی ڕوسەکان و نەمساوییەکان شەڕی کرد و مەردانە کوژرا. پیتوفی هەر بە زکماك شاعیرە و شیعری گەرم و گوڕ و کاریگەری هەیە. بابەتی شیعرە میللییەکانی خۆی لە سروود و گۆرانییە کۆنە میللییەکانەوە وەرگرتووە و نەفەسی (شەخسی) خۆی پێ بەخشیوە. لە هەمان کاتدا سوودی لە (هاینە) و (هۆگۆ)ش وەرگرتووە.

لە ئیتاڵیادا, لە نێوان ساڵانی ١٨١٦-١٨٢٠دا گروپێك بەنێوی (گروپی ڕۆمانتیکی میلان) دامەزرا بەڵام هیچ شاعیرێکی بایەخدار لەنێو بەڕێوەبەرانی ئەو گروپەدا هەڵنەکەوت. تاقە نووسەری ڕۆمانتیکی ئیتاڵیا کە بەرهەمی بایەخداری لە پاش خۆی بەجێهێڵابێ و چووبێتە ریزی نووسەرانی ناوداری جیهانەوە (ئەلیساندرۆ مانزۆنی-١٧٨٥-١٨٧٣)ە. مانزۆنی خاوەن هەستێکی بەرزی, ناسکی مرۆڤپەروەرە. ئەو چامەیەی کە بە بۆنەی مردنی ناپلیۆنەوە نووسیویەتی بەهێزترین شیعری ئەو بۆنەیە بوو, لە زەرفی ماوەیەکی کەمدا ٢٧ جار بۆ زمانانی جیاوازی دنیا وەرگێڕدرا, گۆتە تەرجەمەی ئەڵمانی کرد.

لە ئەسپانیادا ڕۆمانتیزم پاش نیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدەیەم کاریگەری ڕاستەقینەی خۆی نیشاندا, ئەم کاریگەرییە زیاتر لە بواری شانۆدا دیار بوو. ناودارترین نووسەران و شاعیرانی ڕۆمانتیکی ئەسپانیا بریتین لە: (خوزە دوسپرۆنسدا ١٨٠٩-١٨٤٢) و (زوریلا ١٨١٧-١٨٩٣) کە بەرهەمی ئەدەبی بەناوبانگیان لەپاش بەجێماوەو ئەدەبیاتی ئەسپانیایان دەوڵەمەند کردووە.

لاپەڕەیەك لە پێشەکی درامای کرومڤیل

کە ڤیکتۆر هۆگۆ بەخۆی بۆی نووسیوە

ڤیکتۆر هۆگۆ پێشەکییەکی بۆ درامای کرومڤیل نووسیوە کە بۆخۆی کتێبێکی بچووکەو گرنگی ئەم پێشەکییە زۆر لە ئەسڵی درامای (کرومڤیل) زیاترە.

پێویستە ئەم پێشەکییە بە پرۆگرامی قوتابخانەی ڕۆمانتیك بژمێردرێ. ڕۆمانتیزم وەکو قوتابخانەیەکی سەربەخۆ بەو پێشەکییە دەست پێدەکات و هەر ئەم پێشەکییە بووەتە مایەی ئەوە کە (هۆگۆ) بە پێشەنگ و پێشەوای ڕۆمانتیزم بژمێرن. جا لێرەدا لاپەڕەیەك لەو پێشەکییە دەخەینە ڕوو.

دەورانی سێ قۆناغەی مێژووی بەشەری

لەسەر ڕووی زەمینیدا, بە بەردەوامی یەك جۆرە شارستانیەت یان بە شێوەیەکی سادەتر بیڵێین تەنیا یەك کۆمەڵگە نەبووە. بە شەرییەت وەکو هەر یەکێك لە ئێمە, گەورە بووە, تەرەقی کردووەو گەشەی سەندووە. سەردەمانێ مناڵ بووە, سەرزەمانێ گەورە بووە و هەنووکە سەردەمی پیریی پڕ شکۆی بەچاوی خۆ دەبینین. بەر لەم عەسرەی کە گۆمەڵگەی ئەمڕۆکە ناوی (عەسری کۆن)ی لێناوە, سەردەمێکیش هەبووە کە پێشینان (قەرنی ئەفسانە)یان پێگوتووە, لە کاتێکا ئەگەر ناوی (عەسری سەرەتایی) لێنرابا دروست تر بوو. ئەمە سێ قۆناغی دوابەدوای بەکە کە شارستانیەت لە هەوەڵەوە تا ئێستا بەخۆیەوەی دیتووە. جا مادامێکی شیعر بەردەوام لە کۆمەڵگەدا پەیدا دەبێ, ئێمەش بە گوێرەی بارودۆخی کۆمەڵایەتی ئەوە دیاری دەکەین, کە شیعر دەشێت لە هەر قۆناغێکی سێ قۆناغەکەدا (عەسری سەرەتایی, کۆن و تازە)دا چ تایبەتمەندییەکی هەبێ...

دەبێ ئەوە بڵێم کە شیعریش سێ قۆناغی هەیە کە هەر قۆناغێکی زادەی سەردەمێکی ۆمەڵایەتییە, شیعرێن لیریکی, حەماسە, درام. عەسری سەرەتایی دڵداری و لیریکییە, ەردەمی کۆن ڕەزمییە (حەماسی) و سەردەمی تازە دراماتیکییە.

PDF4Kurd

شیعرێن لیریکی عەسرێن سەرەتایی نەغمە و نەوای ئەدەبیەت ساز دەکات, حەماسە, مێژو بەرجەستەو شکۆدار دەکات, درام ژیان وێنە دەگرێت. سیفەتی یەکەمیان تەبیعی بوونە, سیفەتی دووەمیان سادەیی و سیفەتی سێیەمیان حەقیقی بوونە.

مێژوونووسان لە سەردەم و قۆناغی دووەمدا هاتوونەتە ئاراوەو ڕووداونووسان و ڕەخنەگران لە سەردەم و قۆناغی سێەمدا پەیدا بوون. قارەمانانی شیعرێن لیریکی کەسانی گەورەو کەلەش زەلامن, وەکو (ئادەم), (قابیل) و (نووح). قارەمانانی حەماسەکان پاڵەوانانی دێوسیفەتن وەکو (ئاشیل), (ئاترە) و (ئۆریست). و قارەمانانی درام خەڵکانی ئاساین. وەکو (هاملیت), (ماکبپ) و (ئوتیللۆ). شیعری لیریکی ئایدیال لە بەرچاو دەگرێ, حەماسە شکۆ و گەورەیی و درام واقیع. بەهەرحاڵ دەبێ ئەوە بگوترێ کە ئەم شیعرە سێ سەردەمییە, لە سێ سەرچاوەی گەورەوە هەڵ دەقووڵێ (تەورات), (هۆمەر) و (شەکسپیر)...

پەراوێزەکان

١- تەنانەت گۆتەی کەڵە شاعیری ئەڵمانی, کە بەرهەمەکانی وی لە سەرهەڵدان و پەیدا بوون و خەملێنی قوتابخانەی رۆمانتیزمدا کاریگەری یەجگار زۆریان هەبووە, لە کتێبی (ڤارتەردا) کە گەورەترین بەرهەمی رۆمانتیکی ئەوە, بەشێك لە شیعرەکانی (ئوسیان)ی وەکو خۆی تەرجەمە کردووەو لە کۆتایی کتێبەکەدا دایناوە. و مادام دوستال-ی رەواجدەر و هاندەری رۆمانتیزم لە فەرەنسادا, ئەم بەیتە چکۆلەیەی لە هەموو بەرهەمەکانی (هۆمەر) بە بالآتر زانیوە.

٢- ڤیکتۆر هۆگۆ پێشەکییەکی بۆ شانۆنامە بەناوبانگەکەی خۆی (کرۆمویل) نووسیوە کە بەخۆی کتێبێکی بچووکە و زۆر لە خودی شانۆنامەکەش بەبایەخترە. پێوستە ئەم پێشەکییە بە پەیڕەو پرۆگرامی قوتابخانەی رۆمانتیك بژمێردرێ. بەم پێشەکییە قوتابخانەی رۆمانتیك دەستی پێکرد و ئەم پێشەکییە بووە مایەی ئەوە کە هۆگۆ بە پێشەنگی رۆمانتیزم بژمێرن.

PDF4Kurd

ریالیزم
Realisme

رۆمانتیزم لە لایەنێکەوە بە هەمان ڕێگەدا دەڕۆیی کە دەبوایە لە ئایندەدا، ریالیزم بە دڵنیاییەوە بە هەمان ڕێگەدا بڕوات، واتا لە جیاتی شەرح و شرۆڤەی دنیایەکی مجەڕەدی وەها کە شێوەو ڕەنگەکانی لە پشت پەردەیەك لە یاسا و ڕێسای سنووردار و داب و نەریتی ئەدەبییەوە تێکرژابێ، دنیایەکی وێنە دەگرت لە شێوەو ڕەنگی واقیعی خۆی هەبوو، و ئیلهامی لە رابردووی مێژوویی یان قۆناغی هاوچەرخەوە وەردەگرت. بەڵام دوو کۆسپ لە ڕێگەی گەیشتن بەو مەبەستە هەبوو: یەکەم لایەنی دەروونی و ناوەوەی رۆمانتیزم و دەخالەتی هەستەکانی خودی نووسەر لە بەرجەستەکردنی دنیای دەرەکی، دووەم فەرمانڕەوایی خەیاڵ بەسەر واقیعدا. ریالیزم ئەم دوو لایەنەی قوتابخانەی رۆمانتیکی تێکشکاند و دووری خستەوە. واتا دەبێ ریالیزم بە سەرکەوتنی حەقیقەتی واقیع بەسەر خەیاڵ و هەڵچوونان بێتە ژماردن. بایەخی ئەم قوتابخانەیە زیاتر لەمەدایە کە قوتابخانە ئەدەبییە جۆراوجۆرەکانی دواتر نەیانتوانیوە لە قەدر و ئیحتوباری کەم بکەنەوەو بینای رۆمانی تازەو ئەدەبیاتی ئەمڕۆی جیهان لەسەر بناغەی ئەو ڕۆنراوە.

(رۆمانتیزمی کۆمەڵایەتی)

لە ساڵی ١٨١٥وە تا ساڵی ١٨٥٠ ژمارەیەکی زۆری فەیلەسوف و کۆمەڵناس و مێژوونووس و ڕەخنەگر لە دەوری نووسەرانی رۆمانتیك هەبوون کە زۆربەیان پشتیوانیان لە ڕوبۆچوونی رۆمانتیکەکان دەکرد، بەڵام جارجارێ هەندێ بۆچوونیان دەردەبڕی کە بەتەواوەتی

PDF4Kurd

پێچەوانەو دژی بیر و باوەڕی رۆمانتیکەکان بوو. تەنانەت هەندێك لەوانە، بەتایبەتی رۆماننووسەکان، خۆیان لە رۆمانتیزم دوور دەگرت و بەجۆرێك دەیاننووسی وەك بڵێی خەبەریان لەو قوتابخانەیە نەبێ.

لەم ماوەیەدا رۆمانتیزمی هەستەوەری خۆبەخۆ تێکدەشکاو رۆمانتیزمی کۆمەڵایەتی ڕەواجی پەیدا دەکرد. چونکە پاشکەوتنی ئیمپراتۆریەتی ناپلیۆن، هەندێ لە نووسەران دەیانویست کارێك بکەن کە بتوانن سیستەمی کۆمەڵایەتی بگۆڕن. زۆربەی ئەم نووسەرانە رۆمانتیك بوون، لێ فەرقیان لەگەڵ رۆمانتیکە ئیحساساتییەکاندا ئەمە بوو کە فەزڵی (تاك) یان بەسەر (کۆمەڵ)دا نەدەدا. بەپێچەوانەوە هەموو ئەوانە یا سۆسیالیست بوون یا لایەنگری سۆسیالیزم بوون و باوەڕیان وابوو کە پاشاگەردانی کۆمەڵایەتی بەرەنجامی ئەوەیە کە کەمینەیەکی بچووك سەروەت و سامانی وڵات دەگرنە دەست و زوڵم لە زۆربەی جەماوەری خەڵك دەکەن. دەیانگوت لە کۆمەڵگەی باش و ڕێك و پێکدا، ئەرکی دەوڵەت ئەمەیە کە یەکسانی موڵکداری و سەروەت و سامان بپارێزێ. لێ ئەم ژمارەیە بە زۆری رۆمانتیك بوون چونکە دەیانویست کۆمەڵگەی ئایندە نەك بە شێوەی زانستی و پراکتیکی، بەڵکو بە شێوەی خەیاڵی بونیاد بنەن.

بەڵام بابەتی ئەم نووسەرانە هەمیشە هەر لایەنی رۆمانتیکی نەبوو، و هەندێ جار لە برێ لایەنەوە، لایەنی ریالیستی-شی هەبوو. هەرچەندە ئەو سیستەمە کۆمەڵایەتیانەی کە هزرڤانانی ئەو زەمانە لە بەرهەمەکانی خۆیاندا وەسفیان دەکرد، زۆر لێکدی جیاواز بوون، لەگەڵ ئەمەشدا بەزۆری نوقستان یان خەیاڵی و ناعەمەلی بوون. ئەمە جگە لەوەی کە هیچ یەکێك لەو نووسەرانە ریالیست نەبوون، لێ لێکۆڵینەوە لە مەسەلەکانی ژیان و داوەری دەربارەی ژیان و ئاشنایەتی لەگەڵ تەرزی بیر کردنەوەی ئازادا دەبووە مایەی ئەمەی کە ئیدی نووسەران لە پشت پەردەی وەهم و خەیاڵاتەوە تەماشای دنیا نەکەن، بەڵکو هەوڵیان دەدا تا ڕووداوەکانی ژیان، پەیوەندی بە هەر چینێك و هەر ژینگەیەکەوە هەبێ وەکو خۆی شرۆڤە بکەن و نیشانی بدەن.

(کاریگەری بالزاک)

لەم سەروبەندەدا بالزاك بە نووسینی زنجیرە بەرهەمێکی خۆی بەناونیشانی (کۆمیدی مرۆڤانی) هەنگاوێکی تازەی لە بواری ئەدەبدا نا, و وێڕای ئەوەی کە نیازی دامەزراندنی قوتابخانەی نەبوو و تیۆری نووس نەبوو, بوو بە پێشەنگی بێ هەڤڕکی نووسەرانی ریالیست. بالزاك-یش لە هەمان کۆمەڵگەدا دەژیا کە نووسەرانی رۆمانتیکی لە باوەشی خۆیدا پەروەردە کردبوو, بەڵام ئەم نووسەرە لە جیاتی ئەوەی کە خۆی تەسلیمی خەیاڵات و حەسرەت بکات و دووچاری نەخۆشی قەڕن ببێ و بۆ هەڵاتن لە ژینگەی خۆی دەستەوداوێنی پێشینان بکەوێ و پەنا وەبەر سەدەکانی ناڤین بەرێ, کۆمەڵگەی خۆی بە هەموو تایبەتمەندی و نهێنییەکانییەوە, و بە هەموو داب و نەریت و چاکی و خراپییەکانییەوە لە بەرهەمەکانی خۆیدا نیشان دا. ئەوەی کە تا ئەو رۆژە نووسەرانی رۆمانتیك لێی بێ ئاگا بوون, واتە کاریگەری و دەسەڵاتی پارەی لە کۆمەڵگەی ئەو زەمانەدا پێشان دا. لەو پێشەکییە سێ لاپەڕەییەدا کە بۆ چیرۆکی (کیژی چاو زێڕین)ی نووسیبوو, پاریسی بە هەموو چینە کۆمەڵایەتییە جیاوازەکانەوە نیشانداوەو دەڵێت:"ئەمانە یان زێڕیان گەرەکە یان کەیف و خۆشی!" هەروەها دەڵێت: "لە پاریسدا خۆشەویستی هەوەسێکە و کینە شتێکی بێ هودەیە. لەوێندەر مرۆڤ جگە لە ئەسکەناسی هەزار فرانکی کەس و کاری تری نییە و جگە لە بانقی رەهنی دۆستی نییە."

بالزاك دەیزانی کە ئەوەی نووسەران و شاعیرانی رۆمانتیك تا ئەو زەمانە گوتویانە چیتر بەکار نایەت. لە ساڵی ١٨٤٠دا لە پێشەکی "چەند دیمەنێکی ژیانی تایبەتی"دا روونی کردووەتەوە کە لە نووسینی رۆمانتیکاندا: "هەموو نێوەرۆکەکان تەواو بووەو هەموو شێوەو فۆرمەکان کۆن بووەو سواوە" و نیشانی داوە کە کاری رۆماننووس لەم قۆناغەدا شتێکی یکەیە: دەبێ کۆمەڵگەی خۆی شی بکاتەوەو (نموونەکان)ی ناو ئەم کۆمەڵگەیە نیشان بدات, گوتویەتی کە کاری نووسەر لە روویەکەوە لێکچوونێکی زۆری لەگەڵ کاری مێژوونووس)هەیە و لە راستیدا نووسەر "مێژوونووسی داب و نەریت و ئەخلاق"ی خەڵك و ۆمەڵگەی خۆیەتی. ئەگەر دوو جۆرە گیانلەبەر لە دوو شوێنی جیاواز لە رووی ئاو و هەواوە ەربگرین ئەوا گیانلەبەری یەکێك لەو دوو شوێنە, لە ژێر کاریگەریی ئاوو هەوای ئەو شوێنەدا

رەفتار و سیفەتی تایبەتی پەیدا دەکات. بەشەریش زادەی کۆمەڵگەی خۆیەتی و هەمان ئەو کارەی کە ئاوو هەوای جیاواز دەیکاتە سەر گیانلەبەران, کۆمەڵگەێن جیاوازیش دەیکاتە سەر تاکەکانی کۆمەڵگە. بەڵام چونکە بەشەر بە هەمان سادەیی گیانلەبەران نییە و ئەقڵ و هۆشی هەیە ئەم کاریگەرییانەش بەسەر ئەوەوە قوڵتر و ئاڵۆزترە, و نووسەر نیگارکێشێکە کە سیمای رۆحی تاکەکانی کۆمەڵگەێن جیاواز و چینێن جۆراوجۆری ئەم کۆمەڵگایانە دەگرێت. بالزاك لە پێشەکی (کۆمیدی مرۆڤانی)دا دەڵێت:

"بە رێکخستنی لیستی خەوش و چاکە, و بەدیاری کردنی ئەو شتانەی زادەی هەواو هەوەس و ڤیانانە و بە تۆژینەوەی تایبەتمەندییە ئەخلاقییەکان و بە هەڵبژاردنی رووداوە بنەڕەتییەکانی کۆمەڵگە و بە رێکخستنی نموونان لە رێگەی سیفەت و تایبەتمەندیانی چوون یەکەوە, لەوەیە بگەمە نووسینی مێژوویەك کە مێژوونووسان لێی بێ ئاگا بوونە: "یانی مێژووی داب و ئەخلاقی کۆمەڵگە!"

لە روانگەی بالزاکەوە ژیان بریتییە لە "کۆمەڵێك رووداوو و مەسەلەێن بچووك" کە رۆماننووس دەبێ تا رادەی پێویست گەورەیان بکاتەوەو لەنێو ئەم رووداوانەدا ئەوانەیان هەڵبژێرێ کە دەشێت رەگەزی چیرۆکەکەی ئەو پێکبهێنن. هەروەها دەبێ قارەمانانێ بۆ چیرۆکەکەی خۆی هەڵبژێرێ کە بکرێ ببنە نموونە بۆ هاوتا و هاوشێوەکانی خۆیان. و هەر هەڵبژاردن و ئەفراندنی نموونەێن لەو جۆرەیە کە پێی دەگوترێ تیپیزاسیون. کەسایەتی لەو جۆرە فەرقی زۆرە لەگەڵ تاکی ئاساییدا, وەکو (سیزار بیروتو) یا (ڤەترین) کە لە کەسانی ئاسایی باڵاترین. لێ بەلزاك "حەقیقەت لە تەبیعەتدا" لە "حەقیقەت لە ئەدەبیات"دا جیا دەکاتەوە. یەکەمیان هەندێ جار بە ئەندازەیەك زبرە کە ناکرێ بخرێتە ناو کارێکی ئەدەبییەوەو خوێنەر نارەحەت نەکات, کەواتە نووسەر بە ئەفراندنی "نموونە"ی دڵخوازی خۆی, دەبێ حەقیقەت لە چەند نموونەیەکی واقیعی و زیندووەوە وەربگرێ و بەگوێرەی زەوق و هونەری خۆی تێکی هەڵشێلێ و "نمونە"ی ئایدیاڵی خۆی لێ دروست بکات.

ئەمانە هەندێ لەو مەسەلانە بوون کە بالزاك لەبن دێڕی لاپەڕەکانی بەرهەمەکانی خۆیدا خستنییە روو و بەجۆرە بینای رۆماننوسی نوێی لە ئەدەبیاتی ئەوروپادا دامەزراند. هەڵبەتە بالزاك ئەو دەرفەتەی بۆ هەڵنەکەوت کە بیر و باوەڕی خۆی بە شێوەی یاسا و رێسا و بنەمای

قوتابخانەیەك رێك بخات و لەپاش خۆی بەجێی بێڵێ, بەڵام ئەو تۆژینەوانەی کە پاشان کران ئەوەیان سەلماند کە کارەکانی بالزاك لە کاری هەر کەسێکی دیکە کە یاسا و رێسا بۆ ئەدەبیات دابنێ زیاتر بووە.

جەنگی ریالیزم

ئەوەی مایەی سەرنجە و پێویستە لێرەدا ئاماژەی بۆ بکرێ ئەمەیە کە ریالیزم, لە هەوەڵەوە کاردانەوەیەك بوو کە دژی رێبازی "هونەر بۆ هونەر" هاتە ئاراوە. بەڵام جەنگی ریالیزم لە هەوەڵەوە لە مەیدانی ئەدەبیاتدا دەستی پێنەکرد, بەڵکو ئەم جەنگە لە مەیدانی نیگارکێشیدا دەستی پێکرد. پێشەوای ریالیزم لە بواری نیگارکێشیدا (گۆستاف کوربیە ١٨١٩-١٨٧٧) بوو کە دەیگوت: "ئامانجی هونەر بۆ هونەر, بێهودە و پووچە." کوربیە کە لە پیشانگا رۆمانتیکییەکانی نیگارکێشیدا گاڵتەیان بە بەرهەمەکانی دەکرد, کەوتە بەرەڤانی لە خۆی و پیشانگایەکی بۆ بەرهەمەکانی خۆی کردەوەو بەمە دەستی بە ململانێ دەگەڵ هەڤرەکەکانی خۆیدا کرد. ئەم ململانێ سەختە, کە لە ساڵی ١٨٤٨وە تا ساڵی ١٨٥٠ی خایاند بە سەرکەوتنی کوربیە شکایەوەو توانی رای گشتی بە قازانجی خۆی گەلاڵە بکات. ئەم سەرکەوتنە لە واری ئەدەبیاتیشدا کاری خۆی کرد و کۆمەکێکی گرینگی بە نووسەرانی ریالیست کرد.

ریالیزم وەکو قوتابخانەی ئەدەبی, بەر لە هەر شوێنێکی دیکە, لە فەرەنسادا هاتە ئاراوە, بەڵام دامەزرێنەرانی قوتابخانەی ئەدەبی ریالیزم ئەم نووسەرە گەورانەی کە ئەمرۆکە ئێمە دەیانناسین نەبوون, بەڵکو کۆمەڵە نووسەرێکی مامناوەندی بوون کە ئێستا شۆرەتێکی ئەوتۆیان نییە. ئەم نووسەرانە بریتی بوون لە: شانفلوری و مورژیە و دورانتی.

ناوی ریالیزم و یاساکانی قوتابخانەی ریالیزم یەکەمجار شانفلوری, لە ساڵی ١٨٤٣دا لە ەکەمین نووسینەکانی خۆیدا هێناویەتە ئاراوە. لە (مانیفیستی ریالیزم)دا نووسیویەتی: ناونیشانی ریالیست دەدرێتە پاڵ من, وەکو چۆن ناونیشانی رۆمانتیك دەدرێتە پاڵ نووسەران و اعیرانی ساڵی ١٨٣٠". شانفلوری نکۆڵی لە هەموو شێوەو جۆرە نووسەرییەك کرد کە تا ئەو ەمانە هەبوو. زۆر بە توندی کەوتە سەرزەنشتی ئەوانەی کە رۆمانیان کردبوو بە جۆرە بدیعانامەیەك و لاف و گەزافنامە, هێرشێکی توندی کردە سەر نووسەرانی وەکو ئۆجین سو و

PDF4Kurd

ئالکساندەر دۆما کە پشتیان کردبووە رووداوەکانی ژیان و خۆیان تەسلیمی خەیاڵاتی بێ پایان دەکرد, هەموو ئەو رۆمانە, خەیاڵیانەشی رەت کردەوە کە بە شێوازی (جورج ساند) دەنووسران.

جا لەو بەینەدا تەنیا رێچکەی (بالزاك)ی بەگەندە کرد و دەیگوت: "زانین لە رای توانین! ئەمەیە باوەڕی من! توانای نیشاندانی داب و نەریت و رەوشت و باوەڕ و سیمای ئەو کۆمەڵگەیەی کە تیایدا دەژین. خۆڵاسە, داهێنانی ئەدەبی زیندوو! "ئەمە مەبەست و ئامانجی منە" و لە سەری دەڕوات: "قوتابخانانی ئەدەبیم خۆش نەگەرەکە, ئاشقی شێوازان نیم و کلێشە و قەراردادی پێشوەختە و ئامادەم حەز لێ نییە, بۆ من زەحمەتە خۆم لەناو چوار دیواری کلێسای ریالیزمدا حەپس بکەم, من لە هونەردا جگە لە خلۆسیەت و بێگەردی شتێکی دی ناناسم."

لە ساڵی ١٨٥٢دا بە شێوەیەکی بنجبڕتر بنەماکانی بیر و باوەڕەکانی خۆی خستە روو و گوتی کە رۆماننووس دەبێ لە پێشدا وەزع و حاڵی بیرونی تاکەکان بخوێنێتەوە, شتی زۆریان لێ بپرسێت و گوێ لە وەڵامەکانیان بگرێ, لە داب و نەریت و خوو خدەیان ورد بێتەوە, پرسیار و تاقیب لە دراوسێکانیان بکات, پاشان هەموو ئەم زانیاری و بەڵگانە بە سەلیقە و رێبازی خۆی کورت بکاتەوەو لە نووسینی چیرۆکدا سوودیان لێ وەربگرێ. بەمجۆرە کاری نووسەر شێوەی جۆرە لەزنووسین و وێنەگرییەکی هەمەلایەنە دەگرێتە خۆ. و لە هەر جۆرە خەیاڵ و فەنبازییەك دوور دەکەوێتەوە. شانفلوری و (دورانتی) هاوڕێ و موریدی کە دژی رۆمانتیزم هەستابوون, هەندێ دیمەنێن ژیانی وردە بورژوایان و عەوامی خەڵکیان هەڵبژارد و لە بەرهەمەکانی خۆیاندا بەرجەستەیان کرد. لەناو ئەم نووسەرانەدا (دورانتی) زیاتر بایەخی بە ژیانی کۆمەڵایەتی و داب و نەریتی خەڵکی داوەو هەوڵی دەدا کە هونەرەکەی بۆ کۆمەڵگە بەسوود بێ. دورانتی گۆڤارێکیشی بەنێوی (ریالیزم) بڵاو کردەوە و لەوێدا زۆر بە توندی هێرشی کردووەتە سەر پارانسییەکان. دورانتی و هاوکارەکانی هێرشی توندیان دەکردە سەر رۆمانتیکەکان: "هۆگۆ" یان بە "دێو" و "موسیە" یان بە "سێبەری دون جوان" و "گوتیە" یان بە "پیرەمێری ساویلکە" ناو دەبرد. دەیانگوت: **"شاعیران نزمترین لێبۆکی دنیان"** ئەوەندە لەشیعر بێزار بوون کە دورانتی بە سوعبەتەوە رەشنووسی یاسایەکی چەند مادەیی نووسی کە بە پێی ئەو یاسایە هەرکەس شیعر بڵێ ئیعدام دەکرێت.

گۆڤاری ریالیزم دوای پێنج هەیڤان وەستا, بەڵام وەستانی گۆڤارەکە خەباتی ریالیستەکانی رانەگرت و دورانتی لە وتارێکیدا کە بە بۆنەی وەستانی گۆڤارەکەوە بڵاوی کردەوە, نووسی: "ریالیزم مرد, بژی ریالیزم!"

ئەم نووسەرانە جگە لەو یاسا و رێسایانەی کە بۆ ریالیزمیان دانا و جگە لەو تیۆریانەی کە لەو بوارەدا نووسیان کەوتنە بیری ئەوەش کە بەرهەمێن ریالیستی بنووسن و ئەوە بوو هەندێ رۆمانانیان نووسی کە هیچیان بایەخ و ئیحتوباریان پەیدا نەکرد. بەتایبەتی شانفلوری کە سوور بوو لەسەر ئەوەی بەشوێن پێی پاکی بالزاك دا هەنگاو بنێ.. برونتیر رۆشنبیری ناوداری فەرەنسی باوەڕی وایە کە "ئەو پیاوێکی ئازا لێ ئۆمی بوو, لە ناخی دڵەوە ستایشی بالزاکی دەکرد, بەڵام ئەوەی کە توانیبووی لە کۆمیدی مرۆڤانییەوە فێری بێ, لاسایی کردنەوەیەکی تووڕەهات زیاتر نەبوو و ئەوەی بەلای ئەوەوە لە بەرهەمەکانی بالزاکدا گرنگ دەهاتە بەرچاو بوونی وردە بۆرژوایان و پیرە کچان بوو."

ئەوەی پێویستە دەربارەی ئەم نووسەرانە بگوترێ ئەمەیە کە ئەمانە نووسەرێن پلە یەك نەبوون, لێ بوونی هەردووکیان لەناو رەوتی گەشەکردن و پێشڤەچوونی رابوونی ئەدەبی ئەو سەردەمەدا کاریگەرییەکی زۆری هەبوو و بێگومان بەبێ بوونی ئەوان راپەڕینی ریالیستی ئەو جۆش و خرۆش و گەرم و گوڕییەی بەخۆوە نەدەبینی و بەو خێراییە نەدەگەییە ئاستی کەماڵ.

(بالزاک و ستاندال)

تا ئەو زەمانە بۆچوونی جیاواز دەربارەی بالزاك و ستاندال هەبوو. بالزاك دۆستی رۆمانتیکەکان بوو, لێ ستاندال حەزی لە رۆمانتیکەکان نەدەکرد و گاڵتەی پێ دەکردن, بەم حاڵەشەوە لە بەرهەمەکانی ستاندال دا خەیاڵاتێك دەبینرا کە لە خەیاڵاتی رۆمانتیکەکانەوە ...وور نەبوو. ژمارەیەك بالزاك-یان بەگەورەترین نووسەری رۆمانتیك دەژمارد و نەیاندەتوانی ...رهەمەکانی ستاندال لە بەرهەمێن رۆمانتیکەکان دابڕن. بەڵام پاش جەنگی ریالیزم و ...تایشی شانفلوری بۆ بالزاك, پسپۆڕ و شارەزایانی گەورەی وەکو (سەنت بوف) و (تن)ش ...تایشی بەرهەمێن ستاندال و بالزاك-یان کردو کەوتنە راڤە و شرۆڤەی ریالیزمی ئەوان. خودی ...م رەخنەوان و رۆشنبیرانەش لە هەمبەر ئەو کەسانەدا کە بەرەڤانیان لە رۆمانتیك و

PDF4Kurd

کلاسیکەکان دەکرد, لایەنی واقیعیەتیان گرت و ریالیزم بەلای ئەوانەوەو بۆ ئەوان بوو بە قوتابخانەیەکی ئەدەبی هەڵبژاردە. دەبێ ئەوەش بگوترێ کە ئەو جووتە لە ریالیزمەوە بەرەو ناتورالیزم دایانکێشابوو, بەڵام چونکە خودی ئەوان بابەتی باسکەی ئێمە نین بۆیە بەو ئاماژەیە واز دێنین.

(گۆڕانی ئەدەبیات)

هەڵبەتە ناکۆکییەك لە نێوان ریالیزم و رۆمانتیزم دا هەیە, دەبێ بەر لەوەی بکەوینە شرۆڤە و تۆژینەوەی هەر جۆرە مانا و چەمکێك, لە دیارترین وێنەێن ئەدەبیات دا بۆ ناکۆکییەکە بگەڕێین: دەرەجەبەندی ژانرە ئەدەبییەکان تێك دەڕێژێ و تەبیعەتی هەر یەکێکیان دەکەوێتە ژێر رەحمەتی گۆڕانکاری گرنگەوە و هەروەها شانبەشانی ئەدەبیات, ئەو رایەی دەربارەی نووسەر هەیە دەگۆڕێ.

لە هەر سەردەمێك دا یەکێك لە ژانرە ئەدەبییەکان زاڵ دەبێ و ڕەواج پەیدا دەکات و بە هەڵبژاردە دەژمێردرێ, رۆمانتیزم قۆناغ و سەردەمی شیعر بوو وەکو چۆن سەدەی هەڤدە سەدەی تراژیدیا بوو و سەدەی هەژدەیەم سەدەی پەخشانی فیکری بوو. بایەخی رۆمانی رۆمانتیك ئاشکرایە بەڵام ئەم رۆمانە چ رازگۆیی لیریکی بێ, چ رەمز یان داهێنانی دنیایەکی خەیاڵی بێ, لە هەموو حاڵێکدا پتر پەیوەستە بە جیهانی شیعرەوە.

کۆتایی رۆمانتیزم هاوزەمانە لەگەڵ ئاوابوون و نەمانی هێزێن شاعیرانەدا.

تیوفیل گوتیە لە ساڵی ١٨٦٧دا گوتویەتی: "زەوقی زەمان و رۆژگار رووی لە شیعر وەرگێڕاوە." دیارترین شاعیرانی عەسر, کەوتوونەتە دووی زەمینەێن ناشەخسی, گێڕانەوەکاری, شیتەڵکاری یان فەلسەفی. بەرهەمی روبەرت براونینگ جۆرە تەلارکارییەکی رۆشنبیرییە کە پەیوەندی زانستی بە هۆشیارییەوە نیشاندەدا. (ئینۆکاردین)ی تینی سۆن یەکپارچە گوزەشت و لێبوردەییە. شیعرێن شپیتلەری ئەڵمانی حیکایەتی رەزمییە. بەلای کاردوچیی ئیتاڵیاییەوە, سروشت واقیعێکی جوانە کە دەبێ شیبکرێتەوەو مێژوو بابەتێکی شاعیرانەی گرنگە و خەڵکی لە بری ئەوەی لایەنی فەلسەفی بخەنە ئەستۆی شیعر, ئەرکی مەدەنی یان کۆمەلایەتی لێ بار دەکەن. (ئەلکساندەر پوشکین) کاتێ باسی "هونەر بۆ گەل"

دێتە ئاراوە بە ڕستە مەنشوورەکەی (نیکراسوف) وەڵام دەداتەوە: "تۆ دەتوانی شاعیر نەبی- بەڵام دەبێ هاوڵاتی بی" بەلای هەندێ لە هونەرمەندانی دیکەی ئەم قۆناغەوە, وەکو تیوفیل گوتیە و لایەنگرانی هونەر بۆ هونەر, شاعیری کارێکی سەنعەتکارانەیە و شیعر بەرهەمێکی جەواهێرسازییە. لەگەڵ ئەمەشدا ئامانجی هەموو ئەم کەین و بەینە مەوزوعیەت بەخشینە بە شیعر.. بەڵام جیاکردنەوەی شیعر لە سۆز و گوداز و هەڵچوون و سەراب و تراویلکەی ناوەوە دەکاتە ئەوەی کە شیعر لەخۆی جیا بکەینەوە. چەند شاعیرێك لە شاعیرانی قۆناغی ریالیست هەرچەندێك گەورەبن, خەسڵەت و سیمای فێرکاری, گێڕانەوەکاری, یا ئەخلاقی شیعرەکانیان ئێمە لەوان جیا دەکاتەوەو دەشێت بگەینە ئەم ئامانجگیرییەی کە شیعر لە قۆناغی نێوان رۆمانتیزم و سەمبولیزمدا, بۆ ماوەیەك لە خەودا بووە.

سەردەمی ریالیست سەردەمێکی رەخنەوانییە. بە چەکی هۆشیاریی رۆشنبینانە بەرانبەر فەرمانڕەوایی و زاڵی حەساسیەتی زەینی و هێزی خەیاڵ دەوەستێتەوە. نیتشە سەردەمەکەی خۆی ناودەنێ سەردەمی "ویستی بێ پایانی گەیشتن بە ئاگایی". تین-ی فەیلەسوفی فەرەنسی دژی (خەون و تەجرید) هەڵدەستێ, (رینان) نووسەر بەهاوتای فەیلەسوف و هزرڤان دەزانێ و دەڵێت: "کاتێ کە نووسەر بتوانێ ئەوەی بنجبڕە بنجبڕی بژمێرێ, لە گێن بەڵەگێن بزانێ و ئەوەی کە مومکینە بە مومکینی بخوێنێتەوە, دەبێ ویژدانی رەحەت و ئاسوودە بێ." و دەبێ ئەوە بگوترێ کە زەمینەی بنەڕەتی ئەم قۆناغ و سەردەمە, ئەم فەیلەسوف و نووسەرانە بە زەبری بەرهەمی خۆیان لە بوارێن رەخنە, مێژوو و دۆز و مەسەلانی دیکەدا خۆشیان کردووە: ئەسڵی ئەنواعەکەی داروین, دەرسەکانی فەلسەفەی پۆزۆتیفزمی ئوگوست کونت, هەوەڵێن بنەما-ی سپینسەر, پرت رویالی سنت بوف لە جوملەی ئەو بەرهەمانە بوون.

وێڕای ئەمەش لە سیستەمی داهێنانی ئەدەبی دا, پێشکەوتنی رۆمان حاشا هەڵنەگرە. ۆناغی رۆمانتیك چەند رۆماننووسێکی بەخۆوە بینی بوو, بەڵام ساڵانی ١٨٥٠ تا ١٨٩٠ لە ەدەبیاتی رۆژئاوادا, سەردەمی رۆمانە. چ لە رووی چۆنی و چ لە باری چەندییەوە رۆمان لە ەی یەکەمی گرنگی و بایەخدا بوو.

PDF4Kurd

(رۆمان و بێرونگەرایی)

ریالیزم بە پلەی یەکەم کەشف و دەربڕینی واقیعێکە کە رۆمانتیزم یان گوێی نەدەدایێ یان مەسخی دەکرد. جا لەم قۆناغی فەرمانڕەوایی زانست و فەلسەفەی پوزۆتیفزمەدا. رۆمان ناتوانێ بوونی خۆی بسەلمێنێ مەگەر بەوەی کە وەهم و خەیاڵ وەلاوە بنێ و پەنا وەبەر دیتن بەرێ. فلوبێر دەڵێت: "رۆمان دەبێ هەمان رێچکە و رێبازی زانست بۆخۆی هەڵبژێرێ." تین دەڵێت: "ئەمڕۆکە رۆمان و رەخنە و رۆمان زۆر لێکدییەوە دوور نین. هەردووکیان بریتین لە لێکۆڵینەوەیەك یان خوێندنەوەیەك دەربارەی مرۆڤ." هەموو ئەو شتانەی کە لە رۆمانتیزم دا, شتی ناواقیعی لە جێی واقیعی دادەنا: "وەکو میتافیزیقا, فانتازیا, خەون, ئەفسانە, جیهانی فریشتە, جادوو تاپۆیان" بۆیان نییە بێنە ناو قەڵەمڕەوی ریالیزمەوە.

هەڵبەتە بایەخدان بەسەرزەمینانی دیکەو زەمان و رۆژگارانی دیکە (سەفەر لە شوێن و سەفەر لە کات)دا کە لە تایبەتمەندییەکانی رۆمانتیزم بوو, هیچیان (شوێن و کات) لە ئەدەبیاتی ریالیستی دا نەسڕاونەتەوە. لێ سەفەری واقیعی و دیتنی ئەو سەرزەمینانە شوێنی ئەو سەرزەمینە دوورە دەستەخەیاڵییانەی گرتووەتەوە: فلوبێر بەر لە نووسینی (سالامبو) بۆ (تونس) سەفەر دەکات. هەڵبەتە لەبەر ئەوەی سەفەر لەناو یەك ولاتدا ئاسانترە لە سەفەر بۆ ولاتانی دوورە دەست, رۆمانێن نووسەرانی ریالیست زیاتر شەرح و راڤەی شار و گەڕەکەکانی ولاتی خۆیان دەگرێتەوە. (بۆ نموونە, نۆرماندی لە بەرهەمەکانی فلوبێر و موپاسان, بری لە بەرهەمەکانی جورج ساند, ستۆکهۆڵم لە بەرهەمەکانی سترینبرگ, سیسیل لە بەرهەمەکانی ورگا, رۆمانی لە بەرهەمەکانی ئەمنیسکودا شوێنی گرنگیان گرتووە.) هەروەها مێژووش سەرچاوەو ئیلهامبەخشی زۆر بەرهەمی ریالیستییە. لە (سالامبۆ)ی فلوبێرەوە بیگرە تا دەگاتە رۆمانەکانی (هنریك سینکویچ) کە پۆڵەندای نێوان ساڵانی ١٦٤٨-١٦٧٢ سەر لەنوێ دروست دەکاتەوە. بەڵام رۆماننووسی ریالیست, مێژووش وەکو سەرچاوەیەکی هوشیاریی ورد وەردەگرێ نەك سەرچاوەیەك بۆ خەیاڵڕێسی. جا لەبەر ئەوە ئەو رابردووەی کە لە بەرهەمێن ریالیستیدا دەخرێتە روو زیاتر رابردووی نزیکی کۆمەڵگەیەکە کە خودی نووسەر سەر بەو کۆمەڵگەیەیە. شانفلوری لە ساڵی ١٨٧٢دا بەمجۆرە پێناسەی ریالیزم دەکات: "مرۆڤی ئەمڕۆ, لە شارستانیەتی تازەدا." و موپاسان لە ساڵی ١٨٨٧دا وێنەیەکی دیکەی ئەو پێناسەیەمان

دەداتێ:"دۆزینەوەو پیشاندانی مرۆڤی هاوچەرخ وەکو چۆن هەیە." بە کورتی و کوردی بلیمەتی نووسەری ریالیست لە خەیاڵڕێسی و داهێناندا نییە, بەڵکو لە سەرنجدان و دیتندایە.

ناتوانرێ ڕۆمانتیزم و ریالیزم وەکو دوو قوتابخانەی (ناواقیعی) و (واقیعی) لە بەرامبەر یەکتردا دابنرێ. ڕۆمانتیزم جیهانی هەست پێکراوی کەشف کردووە و لە راستیدا سەرەتایەکە بۆ ریالیزم. بەڵام ڕۆمانتیزم کاتێ سەروساخت لەگەڵ واقیعدا پەیدا دەکات بە پەلە و زەینیانە مامەڵەی لە تەکدا دەکات. ریالیزم بە هەمان شێوە جێی ڕۆمانتیزم دەگرێتەوە کە شیکاری و شرۆڤە جێی لێکدان (ترکیب) دەگرێتەوە و دۆزینەوە و تاقیبی ورد جێی ئیلهامی سەرانسەری دەگرێتەوە. ریالیزم لایەنگری شیتەڵکردنەوەی وردە بەشەکانە, کاتێ بالزاك دەنووسێت: "تەنیا شیتەڵکردنەوەی جوزئیات دەتوانێ بایەخی پێویست بەو بەرهەمانە ببەخشێت کە بە درشتی ڕۆمان خوێنراونەتەوە." و کاتێ ستاندال باسی "ڕووداوی بچووکی واقیعی) دەکات, لە راستیدا هەردووکیان هەواڵی ریالیزم رادەگەیەنن. (واترلۆ)ی هۆگۆ لە (بێنەوایان)دا ڕۆمانتیکە و (واترلۆ)ی ستاندال لە (دێری پارم)دا ریالیستییە.

ئەم لایەنگرییە لە ئاگایی بابەتی و ورد کە بەسەر ریالیزمی ڕۆژئاواییدا زاڵە زادەی هەلومەرجێکی هزری و کۆمەڵایەتی تایبەتییە. سەردەم, سەردەمی زانست و هونەرە. هەموو هزرڤانانی مەزنی زەمان هەوڵدەدەن بگەنە ڕێبازێکی ئاگایی و ڕێبازێکی پراکتیکی ورد: ناسین و کەشفکردنی دنیا بۆ گۆڕینی دنیایە. هەڵبەتە بۆ ئەم ناسین و کەشف و کەشفکاری و ئاگاداری و زانیاریانە بە هیچ جۆرێ جایز نییە پەنا وەبەر خەیاڵڕێسی و جیهانی خەونان ببرێ. زانستەکان, میتۆدی وردی خۆیان هەس. ئەو یاسایانەی کە لە واری واقیع دا وەدەست هاتوون وەکو سوودمەند بوون, گۆڕان, هەڵبژاردنی سروشتی و خەباتی چینایەتی- لە هەمان کاتدا کە ئیمکانی کارکردن دەربارەی دنیا بە ئێمە دەدەن, ڕێگەشمان نادەن لە دەرێی ئەواندا هەنگاو ـەین, ناچاری جۆرە قبوڵکردنێکی قووڵمان دەکەن. ئەمەش دروست نییە کە بڵێین سەردەمی ـیالیست پاش قۆناغی ڕۆمانتیك, ڕەشبینییەکی تێك شکاوە کە لە دوای قۆناغێکی ئومێد و ـیمانەوە هاتووە.

(تیبودە)ی ڕەخنەگر و فەیلەسوفی فەرەنسی, ڕۆمانی ریالیستی بە دامرکانەوەی هەڵچوونێك ـ قەڵەم دەدا. ریالیزم بە ئەنجامی جۆرە شتێك دەژمێرن کە لە دوای ساڵی ١٨٤٨ و نەمانی

PDF4Kurd

خەونە گەرمەکانەوە هاتۆتە دی. هەڵبەتە گومان لەمەدا نییە کە جۆرە ڕەشبینییەکی ریالیستی هەیە. (ڕنان) دەڵێت کە حەقیقەت خەمناکە و (نیتشە) حەقیقەت بە مەرگبار دادەنێ. ڕۆمانتیزمی فەرەنسە بە (سەرهەڵدانی مەسیحیەت)ی شاتۆبریان دەست پێدەکات کە دەربڕی باوەڕە, لێ وەڵامی ریالیزم بۆ ئەم قۆناغە کتێبی (مێژووی سەرچاوەکانی مەسیحیەت)ی ڕنانە کە بەرهەمێکی ڕەخنەییە و لەسەر بناغەی گومان و دوودڵی ڕۆنراوە. لە بەرانبەر گەشبینی سیاسی ڤیکتۆر هۆگۆ و لامارتین دا, نەهلیزمی کۆمەڵایەتی فلۆبێر و نووسەرانی دی دێتە ئاراوە. لێ دەشێت پێچەوانەش راست بێ. ئایا ڕۆمانتیزم لە زۆر بواردا ڕەنگدانەوەی نائومێدی ڕەنجان و تۆران نییە؟ لە ڕوانگەی دۆستۆفسکییەوە مرۆڤی ڕۆمانتیك کەسێکە کە پەی بە پوچی بەهاکانی سەدەی هەژدەیەم بردبێ, ئەو بەهایانەی کە لەو سەدەیەدا دژی بەها کلاسیکەکان وەستابوونەوە. بە بۆچوونی دۆستۆفسکی پەیامی سەدەی ئەو ئەمەیە کە بە باوەڕ و ئیمانێکی (مەزەبی و کۆمەڵایەتی) نۆسازەوە ڕووبەڕووی ئەو خەمە فەردییە ببێتەوە کە بایرون و لرمانتۆف نوێنەرایەتیان دەکرد.

هەڵبەتە ئەدەبیاتی ریالیستی کۆمەڵگەی هاوچەرخ و پێکهاتەی دۆزەکانی ئەو کۆمەڵگەیە دەکات بە بابەتی خۆی: یانی ئەو کۆمەڵگەیە هەیە و بەرهەمی ئەدەبی ناچار دەکات کە بکەوێتە نیشاندان و شیکردنەوەی. ئەدەبیاتی ڕۆمانتیك ئەدەبیاتی ئەرستوکراتی و فەردی بوو, خوێنەری تایبەتی و دیاری کراوی نەبوو. لێ لە ناوەندی سەدەی نۆزدەدا کۆمەڵگەیەکی هەمەجۆر دروست بوو. بورژوازی بە شێوەیەکی بنجبڕ شوێنی ئەرستوکراتیەتی گرتەوەو جڵەوی بەڕێوەبردنی ڕاپەڕینی پیشەسازی گرتە دەست و هەر ئەم چینە بوو کە کتێبی دەکڕی و دەیخوێندەوەو سەرکەوتنی شانۆنامەکانی لە هۆڵی شانۆکاندا زامن دەکرد. دنیای هاوچەرخ بواری بەرهەمێن ئەدەبی بوو, هەڵبەتە ئەم بەرهەمانە خاڵە لاواز و سەلبییەکانی هەمان کۆمەڵگەیان دەخستە ڕوو و بەها کۆن و سواوەکانیان دەدایە بەر ڕەخنە و ڕەخنەکاری. بەرجەستەترین بەرهەمی ئەدەبی ڕەنگدانەوەو دەنگدانەوەی ناڕەزایی بوون. ڕق و کینە لە بورژوازی بەلای (فلوبێر) و برایانی (گونکور)ەوە نیشانەی زیندوویەتیە. ئیبسن, ستریندبرگ, تورکینیف و تۆڵستۆی لە بەرهەمەکانیاندا بورژوازی سەردەمی خۆیان مەحکوم و تاوانبار دەکەن. یان باشتر وایە بڵێین کە خودی بورژوازی خاڵە لاوازەکانی خۆی ئاشکرا دەکات. کتێبی

(سەرمایە) یان سەربورێن راوچییەك) لـە لایـەن کرێکـاران و زەحمەتکێـشانەوە نەنووسـراوە. ئەدەبیاتی کۆمەڵایەتی, ریفۆرمخوازی یان شۆڕشـگێڕی, بـەری کـاری نووسـەرانی بورژوازییـە. هەروەها (رۆمانێن عامیانە) کە لە ئاخر و ئۆخری دەورانی رۆمانتیکدا سەری هەڵـداوە: وەکـو هەندێ کاری (ئوجین سـو), (هۆگـۆ), (دیکنـز), (بـالزاك) باسـی خـەڵکی دەکـەن و خـەڵکی دەدوێنن, هەروەها باسی خەڵکی کوچە و بازاڕ و جەرگـەی کۆمەڵگـەی لەنـدەن و پـاریس بـۆ بورژوازی سەردەمی خۆیان دەکەن و لە راسـتیدا بـە کەشـف کـردن و ناسـاندنی بەدبـەختی و رۆژڕەشی ئەو رۆژگارە, بورژوازی دەخەنە خانەی مەسئولیەتەکانی خۆیەوە.

فلوبیر و ریالیزم

گەورەتری نووسەری ریالیست لەم قۆناغەدا گوستاف فلوبیرە, مـادام بوڤـاری کـە شـاکاری ئەوە, بە کتێبی موقەدەسی ریالیزم دەژمێردرێ. بابەتی ئەم کتێبە چیرۆکێکە کە بەڕاسـتی لـە فەرەنسادا روویداوە و قارەمانانی ناو چیرۆکەکە خەڵکانی ئاسایین و هیچ جۆرە خەیاڵێك دەستی لە خولڤاندنیاندا نەبووە. لە دەسپێکی یەکـەمین لاپـەڕەکانی کتێبەکـەوە توانـای نووسـەر لـە بوارەکانی دیتن و تۆمار کردنی راستییەکانی ژیاندا بەرچاو دەکەوێ. لە "مادام بوڤاری)دا هیچ شتێکی خەیاڵی و نائاسایی نابینرێ.

فلوبیر ژیانێکی واقیعی بە قارەمانەکانی بەخشیوەو پاشان تاکو مـردن پـەیگیری کـردوون. بەڵام ئەویش وەکو بالزاك هەرگیز بیروباوەڕی خۆی لە شێوەی یاسـا و رێـسای بنجـبڕدا نیـشان نەداوەو نەسەپاندووە. لەگەڵ ئەمەشدا دەبێ ئاماژە بەوە بکرێ کە هیچ نووسەرێك بە ئەندازەی ئەو دەربارەی هەلومەرجەکانی داهێنانی رۆمان بیری نەکردۆتەوەو مێـشکی خـۆی نەگوشـیوە. نامەکانی ئەو کە یەجگار فـرەو هەمـەجۆرن پـڕن لـە بـاری سـەرنج و تێبینیـان چ دەربـارەی هەلومەرجـەکانی کـارە داهێنراوەکـانی خـۆی و پێـدا چـوونەوەو دووبـارە نووسـینەوەیان و چ دەربارەی هەلومەرجە گشتیەکانی هونەری رۆماننووسین.

فلوبیر وەکو کاردانەوە لە هەمبەر ئەو رەوتانەی کە پاش ساڵی ١٨٥٠ لە ئەدەبیاتدا پەیـدا رو بوون, ئەو بۆچوونە رەتدەکاتەوە کە رۆمان دەبێ ئامانجێکی ئەخلاقی روونی هەبێ یـان لـە کرۆکەیەکی سیاسی یان کۆمەڵایەتی و یان مەزهەبییـەوە هـەڵقوڵابێ. وەکـو چـۆن (بـودلیر) و

PDF4Kurd

(پارناسینەکان) گوتویانە, رۆمان وەکو ژانرێکی ئەدەبی, رێك وەکو شێوەکاری, مۆسـیقاو یـان شیعر سەر بە جیهانی هونەرە. جا بۆیە, دەبێ یەکەمین خەمی رۆماننووس چۆنیەتی نیـشاندان بێ. فلوبیر دەڵێت: رەخنە لە نووسەرانی خـاوەن شـێوازی چـاك دەگـرن کـە فیکـری ئەسـڵی و ئامانجی ئەخلاقیان فەرامۆش کردووە, وەکو بڵێـی ئامـانجی پزیـشك شەفابەخـشین, ئارمـانجی نیگارکێش وێنەگرتن و ئامانجی بولبول خوێندن نەبێ و بەو پێودانگە ئامانجی هونەریش بەر لە هەر شتێکی دی جوانی نەبێ...

رۆماننووسێك کە رۆمان دەخاتـە خزمـەتی تێزێکـەوە, نـەك هـەر خیانـەت لـە پـەیامی هونەرمەند دەکات, بەڵکو پایەی هونەر دێنێتە خوارەوەو دەیکات بە شتێکی سواوی بـازاڕی و بیەوێ و نەیەوێ لە جیاتی ئەوەی هونەر ئامانجی خۆی بێ دەیکات بە ئـەوزار: ئـەوزارێکی پـڕ سوود بۆ هەدەف و ئارمانێك کە بە زۆری قازانجێکی تێدایە:

وەکیل مەئابی لە هـەموو شـوێنێ رەگـی داکوتـاوە, کەڵکەڵـەی وتاربێـژی, قـسەکردن و بەڕەڤانی, خواوەندی هونەر دەبێ بە سەکۆیەك بۆ سەرکەوتنی هەزاران حەسوودی و.. ئاه ئـەی ئولەمپ-ی داماو, ئەوانە ئامادەن لوتکەی تۆ بگۆڕن و بیکەن بە مەزرای پەتاتە.

ئایا مەبەستی فلۆبیر ئەمەیە کە رۆمان دەبێ لە هەر جۆرە ئایدیالێکی ئەخلاقی دووربـێ؟ نە, بە هیچ جۆرێ نا, چونکە ئەگەر نووسەر جوانیی هونەری بەدەست بێنێ, لە هەمان رێگەوە دەگاتە جوانی ئەخلاقیش و بەمجۆرە سوودمەند و کاریگەر دەبێ:

کەواتە هونەرش وەکو تەبیعەت بە زەبری بـەرزی و شـکۆی خۆڕسـکی خـۆی, دەبێـت بـە کارێکی ئەخلاقی و سوودمەند. کەماڵخوازی و کەماڵ وەکو خۆرێکە کە هەموو لەوتاوییەکانی زەوی رادەکێشێت و وشکی دەکاتەوە.

جگە لەمانە, جوانی خەیاڵ, لە جوانی فۆرم و قاڵب جیا نابێتەوە (بوفون) بۆ یەکەمجار ئـەو خاڵەی بەوپەڕی روونی دەربڕیوەو گوتویەتی: "شێواز بریتییە لەو نەزم و بزاڤەی کە مرۆڤ بە بیر و بە خەیاڵەکانی خۆی دەبەخشێت." ئەوەی خەڵکی بە گوێرەی عادەت دەیکەن بـە دوو بەشـی (فۆرم) و (ناوەرۆك)ەوە لە راستیدا یەك شـتن و (فـۆرم) و (نـاوەرۆك) دوو روانگـەی جیـاواز و چۆنایەتی یەك کرۆك و جەوهەرن:

شاعیری فۆرمالیست! بۆچی پەیتا پەیتا دەڵێت کە من بریق و باق و زێڕ و زیوم خۆشگەرەکە؟ ئەمانە ووشەی قەبە و قەڵەوو پووك و پووچن و قازانجپەروەران بەسەر هونەرمەندانی واقیعی دا پەخشی دەکەنەوە. من تا ئەو زەمانەی کە کەسێك پەیدا نەبێ و نەتوانێ بە رستەیەك فۆرم و ناوەرۆك لێکدی جودا بکاتەوەو بە جیا جیاو یەك بە یەك نیشانمی بدات, من هەر لە سەر ئەم باوەڕەی خۆم دەمێنمەوە کە ئەم دوو وشەیە بێ مانان. هیچ بیرێکی جوان بەبێ فۆرمی جوان و هیچ فۆرمێکی جوان بەبێ بیری جوان بوونی نییە و نابێ.

بەم شێوەیە لە روانگەی فلوبیرەوە, رۆماننووس بە پلەی یەکەم, هونەرمەندێکە کە ئامانج و مەبەستی داهێنانی بەرهەمێکی هونەری تەواوە. لێ ئەم ئایدیالە بەدەست نایەت مەگەر نووسەر وەکو چۆن کە دەربارەی پرسێن جیاواز بیرۆکە پەراگەندەکانی لە مێشکی خۆی دوور دەخاتەوە, بەو ئاوایە کاردانەوە ئیحساساتیەکان و هەڵچوونە شەخسەکانیش لە خۆی بتارێنێ. رۆماننووس دەبێ بەرهەمی (غەیرە شەخسی) بەرهەم بێنێ. لەم گۆشە نیگایەوە هیچ کەسێك بە ئەندازەی رۆماننووس لە شاعیری لیریکی جیاواز نییە. تۆ حەیفت دێ کە سروودی خۆت گوتووە. ئەم کارە رەنگە تاقە جارێك, و لە یەك هاواردا, ئەنجامبەخش بێ, لێ هەر هەوێنێکی لیریکی کە بۆ نموونە بایرون هەیبێ, شەکسپیر بە شێوازی غەیرە شەخسی پەرجووئاسا تێك و پێکی دەشکێنێ و دەیخاتە لاوە... هونەرمەند دەبێ کارێك بکات کە خەڵکی دوارۆژ گومان بکەن کە ئەو نەژیاوە.

ئەوانەی سۆز و گودازی خۆیان لە بەرهەمەکانیاندا بەرجەستە دەکەن, شایستەی ناوی هونەرمەندی واقیعی نین و لەم رووەوە لە روانینی فلوبیرەوە بچووك دەبنەوە:

هەموو ئەوانەی کە باسی ڤیانی نەبەکامی خۆیان, باسی گۆڕی داك و بابیان, باسی یادگاری ئازیزانیان بۆ ئێوە دەکەن, منداڵیان ماچ دەکەن و لەبەر تریفەی مانگ دا دەگەڕێن, ـە دیتنی منالاّن سۆزیان دەجووڵێ و دەکەونە وڕێنە, لە شانۆدا دەبووڕێنەوە و لە بەرامبەر ـڕقیانووسدا دەکەونە رامان و تێفکرین هەموو لە یەك قوماشن! لیبۆکن! لیبۆك! بۆ وەدەست ـێنانی شتێك بەسەر دڵی خۆیاندا تەقڵە لێدەدەن.

ئەم رستەیە دەقاودەق ئاراستەی لایەنی شەخسی و تایبەتی رۆمانتیزمە. هونەر بەلای ـلوبیرەوە زۆر نزیکی زانستە و چۆن دانا بێ لایەنانە مامەڵە لەگەڵ ئەو تەبیعەتەدا دەکات کە

PDF4Kurd

دەیخاتە بەر وردەبینی خوێندنەوە و لێکۆڵینەوەوە رۆماننووسیش دەبێ بەرامبەر بەو بەشەریەتەی کە وێنەی دەگرێ تەواو بێ لایەن بێ و رێگەی سۆز و گوداز نەدات. رۆماننووس, بۆ ئەوەی ئەم وێنەگرتنەی دروست و واقیعی بێ, دەبێ دادپەروەر بێ و سەبارەت بە کاراکتەرانی هەمان بێ لایەنی قازی هەبێ سەبارەت بە لایەنەکانی دەعوا:

ئایا وەختی ئەوە نەهاتووە کە عەدالەت بێنینە ناو هونەرەوە؟ لەو حاڵەتەدایە کە بێلایەنی وێنەگرتن, گەورەیی قانوون و وردی زانست پەیدا دەکات "١" (لە نامەیەکی فلوبیر بۆ جۆرج ساند لە ١٨٦٨/٨/١٠ وەرگیراوە)

وەکو چۆن قازی دەبێ لە هەر جۆرە بەرژەوەندییەك دابڕێ.

رۆماننووسیش دەبێ سەبارەت بەو ژیانەی کە وێنەی دەگرێ بێ لایەن بێ. چونکە ژیان بابەتی کاری رۆماننووسە. کەواتە رۆماننووس دەبێ خۆی لەوە دووربگرێ بکەوێتە بەینی چەکوش و سندانی ژیانی کۆمەڵایەتییەوە. چونکە بەو خۆپارێزی و دابڕانە رێژەییە دەتوانێ واقیعی دەرەکی وردتر و دروستتر وێنە بگرێ و نیشان بدات. لە ١٥/دیسامبەر/١٨٥٠دا نووسیویەتی کە:

مرۆڤ کاتێ ئاوێتەی ژیان دەبێ, وەکو پێویست ژیان نابینێ. ئەو ئایدیالخوازییەی کە هونەرمەند هەیەتی بۆ ئەو حوکمی قانونی هەیە و ئەمەش رێگەی دەدات کە تایبەتمەندییە گشتییەکانی (نموونە)یەك بە کاراکتەرانی بدات. لە راستیدا جوانی رۆمان لەوەدا نییە کە تایبەت مەندی ریزپەڕ یان بێ وێنەی تاکێك شرۆڤە بکرێ, بەڵکو دەبێ هەر کاراکتەرێکی رۆمان مرۆڤێك بێ بە هەموو بوونێکی مرۆڤانییەوەو نموونەی گروپە بەشەرێك بێ بەتایبەتمەندییە گشتییەکانیانەوە:

هونەر بۆ وێنەگرتن و نیشاندانی ریزپەڕان (استپناو) نەهاتۆتە ئاراوە... رەنگە ئەو کەسەی مامەڵە لەتەك تۆدا دەکات, زۆر لە جەنابی (گۆستاف فلوبیر) لە بەردلاّن تر بێ, چونکە حاڵەتێکی گشتی تر و لە ئەنجامدا (نموونەیی)تری هەیە. یەکێك لە لەمپەرە بنەڕەتییەکانی ئەم راستگۆییە (ئیلهامە). فلوبیر تانە و تەشەر نەماوە لەم حاڵەتە ناپایەدار و لەم هێزە رازئامێزەی نەدابێ کە لە نکاودا یەخانگیری نووسەر دەبێ و بەشێوەیەکی کاتی جڵەوی لە دەست دەردێنێ:

پێویستە سڵ لە ئیلهام و هەر شتێکی تری لە بابەتی ئیلهام بکرێتەوە. چونکە ئەمە جۆرە تەرەفداری و جۆشێکی دەستکردە کە مرۆڤ بە ئانقەست لەخۆیدا دەیخولقێنێ و خۆبەخۆ دەرناکەوێت ئەمە جگە لەوەی کە مرۆڤ بە (ئیلهام) ناژی. (پیگاز) (رەمزی ئیلهامە لە ئەفسانەکانی یۆنان دا و لە شێوەی ئەسپی باڵداردایە) زۆرجار لە بڕی ئەوەی لە چوار ناڵە بدات بە رەوتە دەڕوات. هەموو بەهرەی مرۆڤ لەمەدایە کە رەفتاری ئەو بەو شێوەیەی کە دەیەوێ نیشان بدات* (* لە نامەیەکی فلوبیر بۆ لویز کولە, لە ١٣/دیسامبەر/١٨٤٦ وەرگیراوە.)

بە باوەڕی فلوپیر, ئیلهام کە لە هەموو هونەرەکاندا موزیرە, ئەوا لە هونەری رۆماننووسیندا زیانەکەی دووچەندانەیە. چونکە جگە لەوەی کە نایەڵێ نووسەر وشیارانە سوود لە هەموو توانا هونەرییەکانی خۆی وەربگرێ, ئەو سەبر و حەوسەڵە و هەوڵدانانەشی لەلا نایەڵێ کە پێویستە بۆ فەراهەم کردنی کەرەستەی پێویست بۆ بەرهەمەکەی, واتا بەهرەی دیتن و خوێندنەوی هونەری لەلا دەکوژێت. چونکە رۆمان, بەگوێرەی بۆچوونی فلوپیر, تەنیا کارێکی هونەری نییە, بەڵکو لە هەمان کاتدا کارێکی ریالیستییە. چونکە تاقیبی ورد و سەبوورانەی ئەمری واقیع, وردە کارییەکانی ژیانی رۆژانەو نموونەیی و جم و جۆڵ و رەفتارێن نهێنی ئامێز لەگەڵ درەوشانەوە ناگەهانییەکانی خەیاڵ و سەرمەستی تیژتێپەڕدا ئەوەندە سازگارە مەگەر کاری قورس و وردی هونەرمەندی مۆسیقازان لە رەچاوکردنی وەستان و دەنگ دا ئەوەندە زەحمەت و قورس و دژوار بێ.

موپاسان لە پێشەکی (پییر و ژن- ١٨٨٨)دا پەند و ئامۆژگارییەکانی فلوپیر بەزمانی ئەوەوە واهی دەگێڕێتەوە: ئەوەی کە مرۆڤ دەخوازێ دەربیڕێ, دەبێ بۆ ماوەیەکی دوورودرێژ و زۆر بە وردی بیخاتە بەر وردەبینی سەرنجەوە, تا بتوانێ لایەنێکی لێ بدۆزێتەوەو کەشف بکات کە پێشتر لە لایەن هیچ کەسێکەوە نەگوترابێ. هەرشتێك بگری لایەنێکی پەنهان و دەرنەبڕدراوی هەیە. چونکە ئێمە بەوە راهاتووین تەنها بۆ ئەو شتەی لە بەردەماندایە سوود لە چاوانمان وەربگرین. بچووکترین شتان لایەنی پەنهان و کەشفنەکراوی خۆیان هەیە... لە ...ەرمانە ئەو لایەنانە بدۆزینەوە... تەنیا بەمە کاری مرۆڤ جوانی و رەسەنایەتی پەیدا دەکات.

کەواتە رۆماننووس دەبێ بە بەردەوامی بڕوانێتە واقیع و لێی ورد بێتەوە تا تایبەتمەندێین ...ازەی لێوە هەڵێنجێ و کەشف بکات: ئەو تایبەتمەندییانەی کە چاوانی بێ بەهرەتر و بێ

دیقەتتر ناتوانن بیدینن. بەرە بەرە بەوە ڕادێ کە (ئادەمیزادانی دەوروبەری خۆی بە شێوەی کتێب بدینێ) و بە جۆرە تەقەلایەکی زەینی کە بەزۆری بە ئێش و ژانە "خۆی بە ناخی قارەمانانی رۆماندا دەکات نەك قارەمانەکان بەرەو خۆی رابکێشێت."

بە رامان لەو فرمۆڵەی سەرێ, پیاو پەی بەوە دەبات کە چۆن دوو فاکتەری گرنگی شێوازی فلۆپیر, واتە کاریگەری پەزێری و دیتن, بە شێوەیەکی ناسك دەچنەوە سەر یەك و پەیوەندی پەیدا دەکەن.

لێ ئەو زیانەی کە سەرۆ (ئیلهام) بە سێیەم فاکتەری شێوازی فلۆپیری, واتە (بە فۆرمی) دەگەیەنێ, لە دوو فاکتەرەکەی دیکە کەمتر نییە. لە راستیدا هونەری پەخشاننووس گەلەك دژوارترە لە هونەری شاعیر. چونکە شاعیر پشت بە کۆمەڵێك (یاسای جێگیر) و (هەندێ رێنمایی پراکتیکی دەبەستێ کە زانست و هونەری پیشەکەی ئەو پێك دێنێ) بەڵام: "لە کاری پەخشاندا پێویستی بە هەست کردن هەیە, هەست کردنێکی قووڵ بە جۆرە کێشێکی جیوەیی, بەدەر لە هەر یاسا و رێسایەکی بنجبڕ و جێگیر, پێویست بە کۆمەڵێك تایبەتمەندی و خەسڵەتی زکماك و توانای ژیری, و هەستی هونەرمەندانەی زۆر ناسك و ڕسکاو هەیە تا بتوانرێ لە هەر ساتێکدا جووڵە, رەنگ و ئاهەنگی شێوازی نووسین بە گوێرەی ئەو بابەتەی دەبێ بێتە دەربڕین, بگۆڕدرێ* (لە پێشەکی پییرو ژن, وەرگیراوە کە بە زمانی فلوپیرەوە گێڕدراوەتەوە.).

جگە لەو دژوارییانەی کە پەیوەستن بە (شێواز)ەوە, کۆمەڵە دژوارییەکی دیکەش هەن کە پەیوەندییان بەکاری (پێکهاتەی کەلامەوە) هەیە و زۆریش گرنگن. سەبارەت بە بەشە جیاوازەکانی بەرهەمێك, روونی و هاوئاهەنگی بەرهەمەکە, گواستنەوە لە بەشێکەوە بۆ بەشێکی دیکە و ئەو شتانە, بۆ رۆماننووسی پابەندی هونەر زۆر گیروگرفتی فراوان دەنێتەوەو خودی فلۆبیر زۆری ئەزیەت بەم بابەتەوە دیتووە.

هەڵبەتە شێوازی فلوبیر بەسەرمەشق بۆ هەموو بەرهەمێن ریالیستی نایەتە هەژماردن چونکە فۆرم گەرایی توندڕەوانەی شێوازی فلوبیر دەمانباتە سەر رۆمانێك کە بریتییە لە فۆرمی رووت و ناوەڕۆکە مادییەکەی کە لە رێگەی دیتنەوە بەدەست دێ, یان بە تەواوەتی رەنگ دەبوێرێ یان دەبێتە بیانویەك بۆ (شێواز) بەماناو چەمکە فراوانەکەی ووشە, واتا هاوئاهەنگی ووشە و بونیادی رستە و دەستەواژەکان: واتا هەمان "کتێبێك لەسەر هیچ" کە فلوبیر لە کاتی

PDF4Kurd

دیتنی گەمەی روناکی لەسەر یەکێك لە دیوارەکانی (ئاکروپل) بیری لێ دەکردەوە: رۆمانێکی تەواو موجەڕەد کە هەموو جوانییەکی بریتییە لە پەیوەندی رەنگ و هێڵەکان و بونیادی رستەکان هەموو بوونی پێك دێنێ. بەڵام لەودیوی ئەم خەونەوە کە دەشێت نەیەتە دی, فلوبیر هەوڵی داوە ئایدیالێکی تازە پێشنیاز بکات و ئەویش ئەو یەکێتی و ئارەزووەیە کە تا زەمانی ئەو بە دژی یەك دەژمێردران: وردی و دەوڵەمەندی واقیع گەرایی و زەوقی هونەری خالیسە.

قوتابخانەیەکی بابەتی و ناشەخسی

لە فەسڵی پێشوودا گوتمان رۆمانتیزم قوتابخانەیەکی زەینی یان خودییە, یانی نووسەر خۆی لە رەوتی نووسینەکەی هەڵدەقورتێنێ و لایەنی شەخسی و تایبەتی بە بەرهەمەکەی دەبەخشێ. بەڵام ریالیزم وەکو لەم نووسینەدا باس کراوە, قوتابخانەیەکی بابەتی یان بێرونییە و نووسەری ریالیست لە کاتی داهێنانی بەرهەمدا زیاتر تەماشاڤانە و بیروهزر و هەستەکانی خۆی لەناو بەرهەمەکەیدا دەرناخات. ریالیزم دەخوازێت هەموو واقیع کەشف بکات, بەڵام ئەم هەستە لەلای خوێنەر بخولقێنێ کە ئەمە واقیعە و بەو جۆرە دەردەکەوێ. جا بۆ ئەم مەبەستە پەنا وەبەر هونەری غەیرە شەخسی دەبات. رۆماننووس خۆی لە رازگۆییە سۆزدارییەکان و لە فەلسەفەڕێسی دەپارێزێ. تەنانەت وەکو نووسەری بەرهەمەکەش خۆی لەوە دوور دەگرێ کە لە بەرهەمەکەدا خۆی بنوێنێ. بەم جۆرە لە رۆمانی ریالیستیدا تەنانەت ئەو رێبازەش کە بالزاك لە بەرهەمەکانیا دەیگرتە بەر تەرك کراوە. رۆماننووس ئیدی هەقی ئەوەی نییە دەنگی خۆی تێکەڵ بە دەنگی قارەمانانی ناو بەرهەمەکەی بکات, قەزاوەتیان دەربارە بکات یان چارەنووسیان پێشبینی بکات. ئەو زانیارییە کە ئەو دەربارەی هەر یەکێك لە قارەمانەکانی هەیەتی, رێك بەو ئەندازەیەیە کە قارەمانەکانی تری رۆمان دەتوانن هەیانبێ. جا بۆیە هەرگیز خۆی وەکو بینەری چاك و شارەزا نوێنێ.. گفتوگۆی نێوان کاراکتەرەکان بەرە بەرە شرۆڤەی رووداوەکە دەکەن و ئەو دیمەن و ووداوەش کە شەرح دەکرێ لە هەمان ساتی گێڕانەوەکەدا روودەدا.

لێ ئەم خاڵەش ئاشکرایە کە نووسەر ناتوانێ بەتەواوەتی بوونی خۆی لە بەرهەمەکەدا شارێتەوە. هەرچەندە بە زمانی قارەمانەکەوە, بیرووبۆچوونی خۆی دەڵێت و لە دروست کردنی یمەنەکاندا بەرجەستەی دەکات بەڵام چ گومانێك لەوەدا نییە کە ئەو بیروبۆچوونانە هی ئەون.

وەکو چۆن مەتریالیزمی (ماڵباتی روگون ماکار) رەنگدانەوەی هزرێن ئەمیل زۆلایە, (حەتمیەتی مێژوو) لە جەنگ و ئاشتیدا نیشاندەری هزرێن تۆلستۆیە و وێڕای ئەوەی کە ئەم دوو بەرهەمە بە شێوازی ناتورالیستی نووسراون و لایەنی شەخسی و دەروونییان نییە, لێ هزرێن نووسەرەکانیان لە میانەی بەرهەمەکانەوە رێك بە ئەندازەی گەشبینی خێرخوازانەو میهرەبانانەی ڤیکتۆر هۆگۆ لە کتێبی (بێنەوایان)دا ئاشکرایە.

(قارەمانان و بابەتی بەرهەمی ریالیستی)

نووسەری ریالیستی بە هیچ کلۆجێ بە پێویستی نازانێ کە تاکێکی دیار و نائاسایی و یان سەیر, کە جیاواز بێ لە خەڵکانی ئاسایی, بکات بە قارەمانی چیرۆك. قارەمانی خۆی لەنێو خەڵکییەوەو لە هەر ژینگەیەك کە خۆی بیەوێ هەڵدەبژێرێت و ئەم تاکە لە هەمان کاتدا هەم نوێنەری هاونەوعەکانی خۆیەتی و هەم وابەستەی ئەو کۆمەڵگەیەیە کە تیایدا دەژی, لەوەیە ئەم تاکە نموونەی بەرجەستە و کاریگەری کۆمەڵە خەڵکێك بێ, لێ تاکێکی دیار و نائاسایی نییە. بۆ نموونە کاتێ نووسەری ریالیست دەیەوێ جەنگ بکات بە بابەتی کتێبی خۆی, هیچ گومانی تێدا نییە کە بێتە سەر هەڵبژاردنی قارەمان, ئەفسەری بچووك یان سەربازی پێ چاکترە لە فەرماندەی لەشکر, چونکە ئەو سەربازە زۆر لە مەیدانی جەنگ نزیکترە و کاریگەری ئەو ژینگەیە لەسەر ئەو زۆر زیاترە تا لەسەر فەرماندە. و هۆی لایەنگری زەقی ریالیستان لە خەڵکانی (بچووك و بێ بایەخ)ش هەر ئەوەیە.

نووسەری ریالیست سەبارەت بە بابەتی بەرهەمەکەشی, بە هیچ کلۆجێ خۆی بەناچار نازانێ کە وەکو رۆمانتیکەکان عەشق بکات بە بابەتی رۆمان. چونکە لە روانگەی نووسەری ریالیستەوە ئەشقیش دیاردەیەکە وەکو هەموو دیاردە کۆمەڵایەتییەکانی دیکە و لە هیچ دیاردەیەکی دی زیاتر نییە. بۆیە ئاساییە نووسەری ریالیست کتێبێ بنووسێت کە تاقە ووشەیەکی لەبارەی ئەشقەوە تیا نەبێ و لە بری ئەوە باسی هەندێ پرس و مەسەلەێن دیکە بکات کە بایەخیان زۆر لە ئەشق زیاترە. هەروەها رووداوێن بە رێکەوت و دوور لە واقیع و نەگونجاو لە بەرهەمێن ریالیستیدا بەدی ناکرێن, بۆ وێنە هیچ کەسێك بە تاقە ئامۆژگارییەك رەفتار و تەبیعەتی ناگۆڕێ یان هیچ کەسێك لە سوێی عەشقی کەسێکی دی نامرێ. یەکێتیی

دەستکردیان تێدا نییە, بەڵکو ڕووداوەکانیان زنجیرە ڕووداوێکی ئاسایی و زۆرجار کۆمەڵە حەقیقەتێکی ئاڵۆزە کە دوابەدوای یەك ڕوو دەدەن, لێ نووسەری ریالیست هەوڵ دەدا بە کۆمەکی گاریگەری ژینگە و کۆمەڵگە دیوی دەرەوەو ناوەوەی قارەمانەکانی خۆی, و پەیوەندییە سروشتییەکانی نوێی ڕووداوەکان نیشان بدات.

دیمەنسازی لە ریالیزم و ڕۆمانتیزمدا

دیمەن سازی و شرۆڤە و بەرجەستە کردنی ئەو ژینگەیەی کە ڕووداوی تێدا ڕوودەدات لە بەرهەمی ڕۆمانتیکەوە بۆ بەرهەمی ریالیستی جیاوازە.

نووسەری ڕۆمانتیك کاتێ کە دەیەوێ دیمەنی چیرۆکەکەی نیشانبدات هەقی بەسەر واقیعەوە نییە بەڵکو ئەو دیمەنە بەگوێرەی ئەو وەزعە دەخولقێنێ کە بە چیرۆکەکەی خۆیی داوە. و کارێك دەکات کە ئەو دیمەنەش کار لە خوێنەری هەستیار بکات و کاریگەری نووسینەکەی ئەو زیاتر بکات. لێ نووسەری ریالیست کە دیمەنان شەرح دەکات بە هیچ کلۆجێ ئەو مەبەستەی نییە, بەڵکو دیمەنەکان بەم مەبەستە شەرح و شرۆڤە دەکات کە خوێنەر لە ڕێگەی ناسینی دیمەنەکانەوە پتر ئاشنای قارەمانەکان و باری دەروونی و ڕوحی قارەمانەکان بێ. واتە تەنیا ئەو کاتانە دەکەوێتە وەسفی دیمەنەکان کە پێویستی پێی بێ. بۆ نموونە بالزاك لە هەوەڵی کتێبی (بابا گوریو)دا بۆیە هەموو هۆدەکانی ئوتێلەکەی (مادام ڤوکر) بەو وردییە وەسف دەکات تا ئەوە نیشان بدات ئەو باوکەی بە سۆزەوە هەموو سەروەت و سامانەکەی خۆی بە کیژەکەی بەخشی بوو, لە چ شوێنێکدا دەژیا و ئەو شوێنە دەیتوانی چ کاریگەرییەکی بەسەر باری دەروونی ئەو پیرەمێردەوە هەبێ. یان گوستاف فلوبیر لە ڕۆمانی (مادام بوڤاری)دا بەو مەبەستە ئەو هەموو وەسف و شەرحە دوورودرێژەی شارۆچکەی (یانڤیلی...) دەکات تا ئەوە نیشان بدات کە مەدام بوڤاری چەندێ لەوێندەر دووچاری دڵتەنگی و بێتاقەتی دەبوو. دەنا ئەگەر ئەم بەشە بەزیاد بزانرێ و لە ڕۆمانەکە لابرێ, ئەوا ئەو خوێنەرەی ئەم ڕوونکردنەوەو شەرحە دوورودرێژەی نەخوێندبێتەوە, ناتوانێ پەی بەوە بەرێ کە بۆچی (ئیما) لە کاتی پیاسە و ەڕاندا, دەکەوتە باوەشی ڕودلف, لە ئەنجامدا ئەم کارەی ئەو بە نائاسایی و غەیرە واقیعی ەسەور دەکات و بایەخ و بەهای ریالیستی ڕۆمانەکەی بۆ دەرناکەوێ. ئەم هەوڵ و تەقەللایانە

PDF4Kurd

بۆ گونجاندنی قارەمانەکان و دیمەنەکانی ڕۆمانەکەیە لەگەڵ واقیعدا کە تەنانەت خودی نووسەرە گەورەکانیش دەخاتە ژێر کاریگەرییەوە, تا ئەو رادەیەی کە کاتێ (ژۆل ساندو) دەربارەی مەرگی خوشکەکەی خۆی لەگەڵ بالزاك دا قسە دەکات, نووسەری گەورە لە نکاودا خۆی لە قسە نیوەچڵەکانی دۆستەکەی هەڵدەقورتێنێ و دەڵێت: "هەموو ئەم شتانە دەگوزەرێ... دەبێ واقیعی بین. بەڕاست بڵێ بزانم دەبێ ئوژنی گراندە بدرێ بە چ پیاوێك؟"

ریالیزم لە وڵاتەکانی دیکەدا

بەشێوەیەکی گشتی لە ساڵانی ١٨٥٠-١٨٩٠دا مقۆ مقۆو ڕەوت و ڕێبازێك کە زیاتر کاردانەوە بوو بەرامبەر بە ڕۆمانتیزم, لە ئەدەبیاتی هەموو وڵاتانی ڕۆژئاوادا سەری هەڵدا, ئەم ڕەوت و ڕێبازە ماکی شەپۆلی ریالیزمی لەگەڵ خۆدا هەڵگرتبوو کە پاشان (ناتورالیزم)ی بەدوودا هات.

(لە ئینگلیستاندا)

ئەم ساڵانە لە ئینگلیستاندا دەورانی فەرمانڕەوایی و زاڵی هزری زانستی و پێشڕەوانەی (ستیوارت میل و داروین و سینسەر)ە کە لە دنیای ئەدەبدا ڕۆشنبینی ئاگایانەی تاکری لە بەرانبەر وەهم و خەیاڵاتی بایرون دا دادەنێ و بەڵگەنووسی چارلز رید و ویلکی کالینز و بەرهەمی مرۆڤپەروەری جۆرج ئیلیوت دەخاتە جێگەی خەیاڵاتی سۆزئامێزی والترسکوت و دواجار شیعری هزرێنراوو فەلسەفی براونینگ دەخاتە جێگەی غەزەلیاتی پەتی شیللی و کیتس. بەلام ریالیزمی ئینگلیزی بەجۆرێ نییە کە دەقاودەق بە پاشکۆی ریالیزمی فەرەنسی بژمێردرێ, لە ئینگلیستاندا ریالیزم هاوزەمان بوو لەگەڵ قۆناغی فەرمانڕەوایی شابانۆ (ڤیکتۆریا)دا و ئەم قۆناغە کە بە (قۆناغی ڤیکتۆریا) ناو دەبرێ, یەکێکە لە قۆناغە پڕ بەخششەکانی ئەدەبیاتی ئینگلستان. هەڵبەتە دەبێ ئاماژە بۆ ئەم خاڵە بکرێ کە ریالیزم لە ئینگلستاندا جۆرە دابێکی بەردەوامە (دانیال دیفو بە ئەندازەی تاکری ریالیست بوو) و هەروەها چونکە ڕۆمانتیزمی ئینگلیزی بە ئەندازەی ڕۆمانتیزمی فەرەنسا توند و پڕ جۆش و خرۆش نەبوو, کاردانەوەیەکی توندیشی لێ نەکەوتەوە و ریالیزمی ئینگلیزی بە شێوەیەکی

میانڕەوانە دەستی پێکرد و لە دەربڕینی واقیعەکانی ژیاندا پەنای وەبەر تەنز و گاڵتە و گەپ دەبرد. لەلایەکی ترەوە قەرارادە کۆمەڵایەتییەکان کە لە ئینگلستاندا مایەی ڕێزە نەیهێشت کە ئازادییە ئەخلاقییە تایبەتییەکانی ناتۆرالیسم بێتە ناو ئەدەبیاتی ئینگلیزەوە.

لە ساڵی ١٨٣٥دا ریالیزمێکی پوختە و سەربەخۆ لە ئەدەبیاتی ئینگلیزیدا, بەتایبەتی لەواری رۆماننووسیدا هاتە ئاراوە. دیارترین نوێنەری ئەدەبیاتی ئینگلیزی ئەم قۆناغە (چارلز دیکنز-١٨١٢-١٨٧٠)بوو کە هەجوی رۆمانتیزمی دەکرد, بەڵام لەباری مرۆڤدۆستییەوە هەر پابەندی رۆمانتیزم بوو. دیکنز سەر بە چینەکانی خوارەوەی کۆمەڵگە بوو و ناچار بوو لە منداڵییەوە بۆ وەدەستهێنانی بژێوی کار بکات. تا ساڵی ١٨٧٠ چواردە رۆمانی نووسی و بە شێوازە تەنزئامێزەکەی خۆی بەوپەڕی تواناییەوە ژیانی چینەکانی خوارەوەی وڵاتی خۆی گرتووە. هیچ نووسەرێك نەیتوانیوە وەکو ئەو ئەو سیما کاریگەر و زندووانە وێنە بگرێ. ریالیزمی دیکنز لەسەر بناغەی مرۆڤایەتی و بەشەردۆستی رۆنراوە. دیکنز بێ نەواو دڵسافان و مناڵانی خۆش دەویست. بەر لەو هیچ نووسەرێکی دیکە نەیتوانی بوو بەو توانا و بەهرەیەوە مناڵانی بچووك بنێتە ناو بەرهەمی خۆیەوەو نەمری پێ ببەخشێت. کەسێك کە رۆمانەکانی دیکنز بخوێنێتەوە لە لاپەڕەیەکدا پڕ بە دڵ پێدەکەنێ و لە لاپەڕەیەکی دی دا بەکوڵ دەگری یان بەرادەیەك هەڵدەچێ کە لەرزی لێدێ. بەرهەمەکانی دیکنز بەتایبەت لە ئەڵمانیادا زۆر بە گەرمی پێشوازی کران و نووسەرانی گەورەی ئەو وڵاتە کەوتنە ژێر کاریگەرییانەوە. ریالیزمی ئاوێتە بە رەشبینی, لە رێگەی ئەدەبیاتی فەرەنسییەوە لە ئاخر و ئۆخری قەرن دا لەم وڵاتە پەیدا بوو. هەندێ بەرهەم لە ئینگلستاندا بڵاو بووەوە کە بێ پەرواتر بوو و جۆرە کاردانەوەیەکی سەبارەت بە داب و نەریتە ئەخلاقی و کۆمەڵایەتییەکانی دەوڵەتی ڤیکتۆریا تێدا بەدی دەکرا. یەکێك لە نووسەرانی ئەم قۆناغە (جسینگ ١٨٥٧-١٩٠٣)بوو کە بە درێژایی تەمەنی خۆی هەر هەژار و داماو بووە. ڕاستە ئەم نووسەرە لاسایی دیکنزی دەکردەوە بەڵام بەرهەمەکانی لە بەرهەمەکانی دیکنز رەشبینانەتر بوو. هەروەها (هنری جیمز١٨٤٣-١٩١٦) یەکێکی تر بوو لەو نووسەرانە, هەرچەندە ئەمریکایی بوو بەڵام لە ئینگلستان دەژیا. بەرهەمەکانی (فلوبێر و تورگینیف)ی دەخوێندەوەو هەولی دەدا ئەوان بکات بەسەر مەشقی خۆی. لە رۆمانە زۆرەکانی خۆیدا لە هەوەڵەوە ماوەیەك کەوتە شەرحی جیاوازییەکانی نێوان

PDF4Kurd

ئینگلیزەکان و ئەمریکاییەکان. پاشان تا رادەیەك بایدایەوە سەر وێنەگرتن و شیکردنەوەی کۆمەڵگەی ئینگلیزی. (جیمز) تەماشاشانێکی بێ هەستە, ئاسۆی بینینی سنووردار و تەنگە, بەڵام رۆمانەکانی لەباری رێکخستنی بابەت و شێوازی نووسینەوە بایەخی خۆیان هەس.

لە ساڵی ١٨٧٥ بەدواوە لە ئەدەبیاتی ئینگلیزیدا کۆمەڵێك رێچکە و رێبازی تازە هاتە ئاراوە. مەردیت بە دەروونزانی روحانی, سامۆئیل بوتلەر بەیاخی بوون لە میکانیزم, چیستەرتۆن بە باوەڕی بتەوی ئاینییەوە, روبرت لویس ستیڤنسن بە سەرەڕۆیی و هەڵاتن بۆ وڵاتانی دیکە نوێنەر و رابەری ئەو رێچکە و رێبازە جۆراوجۆرانە بوون.

لە ئەڵمانیادا:

ئەدەبیاتی ئەڵمان پاش مەرگی گۆتە و دوای ئەوەی لە لوتکەی شکۆفایی و گەشەی رۆمانتیزمەوە هاتە خوارێ بۆ ماوەیەك وا دەهاتە بەرچاو کە هەموو گوڕوتینێکی خۆی لەدەست دابێ. هیچ بەرهەمێکی بەرجەستە نەهاتە ئاراوە, بەتایبەتی کە ریالیزم وەکو قوتابخانەیەکی سەربەخۆ سەری هەڵنەدا. بەپێچەوانەی نووسەرانی ریالیستی فەرەنسییەوە کە بە هەرا و هەنگامەیەکی زۆرەوە هاتبوونە مەیدان و دژایەتی رۆمانتیزمیان دەکرد, نووسەرانی ئەڵمان بەتایبەتی ئەوانەی کە نەفەسێکی ریالیستیان تێدا بوو, هەوڵیان دەدا کە لایەنە رۆمانتیکییەکان و تەنانەت کلاسیکییەکانیش لە بەرهەمی خۆیاندا بپارێزن. جا بۆیە بەرهەمێن وەکو (ئیمینزە)ی (تیودور شتورم ١٨١٧-١٨٨٨) کە لەم قۆناغەدا هاتۆتە ئاراوە, زیاتر شەقڵ و مۆرکی رۆمانتیکی پێوەیە و هەر ئەمەش جۆرە تایبەتمەندییەکی سەیری پێ بەخشیوە.

(گۆتفرید کیلەر ١٨١٠-١٨٩٠) کە خەڵکی زوریخ بوو, هەرچەندە لە شاکاری (هنری کەسك)دا دژی رەشبینی رۆمانتیك دەوەستێ و باسی زەرووڕەتی گونجان لەگەڵ ژیاندا دەکات, بەڵام رۆمانتیزم یەکێکە لە سەرچاوەکانی بەرهەمەکانی. رۆمانە گوندییەکانی (کیلەر) شەقڵی سویسرای پێوەیە. بەتایبەتی تراژیدیایەکی ریالیستی هەیە بەناوی (رومیو جولیت لە گوندی)دا کە بە یەکێك لە شاکارەکانی رۆمانی گوندی دەژمێردرێ.

لە بورای شیعری ئەڵمانیش دا, لە ماوەی نێوان هنریش هاینە و ستیڤان گیورگی دا هیچ بەرهەمێکی شیعری مەزن بەرچاو ناکەوێ. دەتوانرێ دهمیل بە شیعرە میللییەکانی و هۆڵتز بە

شیعرە مۆدێرنزمیەکانییەوە بە شاعیرانی ریالیست بژمێردرێن. بەڵام ئەمانە شاعیری گەورە نین. شانۆی ئەڵمان پاش قۆناغێکی دوور و درێژ و بێ بەرهەمی (نیورۆمانتیزم) لە سایەی سترینبرگ و ئیبسن و شانۆی ئازادی ئانتوان دا, زنجیرە بەرهەمێکی گرینگی ناتورالیستی هێنایە ئاراوە کە دیارترین نموونەیان بەرهەمەکانی (هاویتمان)ە (وەکو شانۆنامەی "جۆلاّیان").

لە ئەمریکادا:

رۆمانتیزمی ئەمریکاش وەکو رۆمانتیزمی ئینگلیز پڕە لە رەگەزێن ریالیستی. و ریالیزمی ئەمریکایی لە راستیدا بە درێژەی ئاسایی رۆمانتیزم دەژمێردرێ و هیچ جۆرە دابڕانێکیان لە نێواندا نییە. رێبازی بینین و تەنزی واشینگتون ئیرونیگ, بنجبری سەختگیرانەی ئەمرسۆن, وردی شیتەڵکاری کوپەر, زەبت و رەبتی دەربڕینی ئیدگار پۆ, و دروستی بەرجەستەکاری ناتانیل هوترون, و تورو, رەنگ و سیمایەکی تایبەتی بە رۆمانتیزمی ئەمریکایی دەدات. کەچی (والت ویتمن)ی شاعیری رۆمانتیزم بەزەبری فەساحەت و زمان پاراوی و جۆش و خرۆشی خۆی لە راستیدا رۆمانتیك ترین شاعیری ئەدەبیاتی ئەمریکایە.

بەڵام ئەوەی دەبێ لە موتالاّ و خوێندنەوەو شیکردنەوەی ئەدەبیاتی ئەمریکادا لەبەرچاو بگیرێ ئەمەیە کە ئەدەبیاتی ئەمریکا پەیوەندییەکی نزیکی بە ژیانی کۆمەڵگەی ئەمریکاییەوە هەیە. هەندێ کەس گوتویانە کە رۆمانتیزم لە ئەمریکادا لە قۆناغی خۆشگوزەرانیدا گەشە دەکات و ریالیزم لە قۆناغێن قەیران و ئاستەنگاندا سەر هەڵدەدا. بۆ نموونە لوتکە و هەرەتی رۆمانی ریالیستی ئەمریکا لە نێوان سالآنی ١٨٨٠-١٩١٠ دابووە, هەروەها مێژووی پەیدا بوون و سەرهەڵدانی نیو ریالیزم لە ئەدەبیاتی ئەمریکادا دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی ١٩٢٩, واتە بۆ پاش قەیرانی ئابوری و تێشکانی (ڤال ستریت).

لە ساڵی ١٨٧٧دا لە کاتێکا مانگرتنە توند و تیژەکان شارانی (پیتسبورگ) و شیکاگۆ)یان غەرقی خوێن و ئاگر کردبوو, مەزراداران بەهۆی سفتەبازی خودان بانکەکانەوە ... قوڕی رەش نیشتبوون. کۆچبەران لە خەمی کار پەیدا کردندا بوون, نارەزایی لە گەندەڵی ...یاسەتوانان گەیی بووە لوتکە. لە ساڵی ١٨٩١دا ئەنارشیتان بێ ئەوەی تاوانیان لە هەراکەی ...های مارك)دا ساغ بکرێتەوە لە قەنارە دران. ئەم هەرایە لە نکاودا پیاوێکی وەئاگا هێنایەوە,

PDF4Kurd

ئەم پیاوە بابایەکی پوستونی ئایدیالیست بوو, و ژیانێکی رەبەنانەی بەسەر دەبرد, کۆمەڵێك شیعر و رۆمانی بە شێوازی باوی دەورانی ڤیکتۆریا نووسیبوو, گۆڤاری زۆر موحافەزەکاری (ئەتلەنتیك مونسلی) بەڕێوە دەبرد. ئەم نووسەرە کە (ولیام دین هوفلز)ی ناو بوو, لە کاتێکا تەمەنی لە پەنجا ساڵی تێپەڕی بوو, لە ئەنجامی هەرای ناوبراودا وەئاگا هاتەوەو هەڵوێستی خۆی گۆڕی, کورسی مامۆستایەتی زانکۆی هارڤۆردی رەت کردەوە, بۆستونی بەجێ هێشت و چوو بۆ نیویورك و خووی دایە رادیکالیزم. ئەمە لە باری ئەدەبییەوە بەمانای قەبوڵکردنی ریالیزم بوو. (هوفلز) ئیدی لە رۆمانێکی دا خۆیدا کەوتە وێنەگرتنی سیمای ئەمریکای تازەی سەرمایەداری و پیشەسازی. لە رۆمانتیکیدا کەشیشێك دەبینین کە دەست بە پایەی کەشیشی خۆی هەڵدەگرێ و دەچێتە ریزی کرێکارانی چنینەوە. (هوفلز) هەرزوو لەگەڵ ئەو گروپە لاوە رادیکالیستانە کەوت کە ئەدەبیاتی ئەمریکایان بەرەو ناتورالیزم برد.

هەڵبەتە ئەم ناتورالیزمە وەکو ناتورالیزمی فەرەنسا قوتابخانەیەکی ئەدەبی نەبوو, بەڵکو تەڤگەرێکی هەمەلایەنە بوو کە لە تورەیی و نارەزایی جووتیاران و کەرب و کینەی خەڵکی شارستانی دەستبەتاڵ و بێ کارەوە. دژ بە دەوڵەمەندانی تازە پێگەیشتوو, هەڵقولاّبوو. ئەم نووسەرانە لە بەرهەمەکانی خۆیاندا لاسایی رۆماننووسانی فەرەنسایی وەکو (فلوبیر و موپاسان, برایانی کنگور و ئەمیل زولا)یان دەکردەوە. نووسەری ریالیست و ناتورالیست لە ئەدەبیاتی ئەمریکادا سیماو کەسایەتی تایبەتی خۆی هەس: بەزۆری بابایەکی هەژاری سەر بە کەمینەیەکی میللی یان نەژادییە و کارو پیشەی زۆری جەڕباندووە و سەرەنجام لە رێگەی رۆژنامەگەرییەوە هاتۆتە ناو جیهانی ئەدەبەوە. کە دەبینی تورە و نائومێدە لەبەر ئەوەیە کە نوێنەری یاخی گەری و بەدبەختیە. ئەو چوار پێنج نووسەرە گەورەیەی کە بە نوێنەری بەرجەستەی ئەدەبیاتی ئەمریکای ئەم قۆناغ و سەردەمە دەژمێردرێن, هەموویان ژیانیان دژوار و ناخۆش بووە. ستیڤن کرین لە ٢٩ساڵیدا مرد, فرانك نوریس لە ٣٢ساڵی و جاك لوندون لە چل ساڵیدا خۆی کوشت. هیچ یەکێك لەوانە دەرفەتی ئەوەیان بۆ نەرەخسا کە بگەنە لوتکەی هونەری خۆیان. لە بەرهەمەکانی (ستیڤن کرین) جگە لە (نیشانەی سوری دلێری) کە بە شاکاری ئەو دەژمێردرێ و بۆ نووسینی ئیلهامی لە جەنگە نێوخۆییەکانەوە وەرگرتووە, دەبێ

ئاماژە بۆ کارێکی دیکەی ستیڤن بەنێوی (ماگی, کیژە بەرەڵڵاکەی نێو شەقامان)ش بکرێ. ئەم کتێبە بریتییە لە بەسەرهاتی کیژێکی بەرەڵڵای ئیرلەندی کە لە ئەنجامدا خۆی دەکوژێت.

(فرانگ نوریس), لە هەوەڵێن بەرهەمەکانیدا, ناتورالیزمی خۆی ئاوێتەی جۆرە ماکێکی رۆمانتیکی کردووە. و زیاتر کاریگەری ستیڤن-ی پێوە دیارە. کارە هەرە گرینگەکەی ئەو لە بواری ناتورالیستیدا رۆمانێکە بەنێوی MC Teague) ئەمە بەسەرهات و ماجەرای کرێکارێکی کانە لە سان فرانسیسکو کە زیاتر بەرهەمە بەنێوبانگەکەی زۆلا (Assommoir) وەبیر دێنێتەوە. (نوریس) لە بەرهەمی (Octopus)دا کە تەواوی نەکردووە, بەتەواوەتی لەژێر کاریگەری زۆلادایە.

لە نێو ئەم سێ نووسەردا (جاك لوندون) لە هەمووان زیاتر لە ئەورووپا و (لە ولآتی ئێمەش)دا ناسراوە, و بەرهەمە زۆر و هەمەجۆرەکانی, وەکو: (مارتین ئەدن, دەنگی هۆڤی, کەڵبە چەرموو...) بە بەردەوامی لە ئەوروپا و بەزمانانی جیاواز چاپ دەکرێنەوە. جاك لوندون لاوێتی پڕ لە سەرکێشی خۆی لە باکووری بەفرپۆش و لە (کلونـدایك) و لە بەندەرەکانی سان فرانسیسکو دا بەسەر بردووە. لە ساڵی ١٨٩٤دا لەگەڵ (سوپای بێکاران)دا بەرەو واشنگتون رێپەیماییان کرد و پۆلیس پاش ئەوەی رێی پێ گرتن و بڵاوەی پێ کردن, ژمارەیەکی بە بیانووی پایەماڵکردنی چیمەنەکانی سەنا, لێگرتن. هەموو ئەم بەسەرهات و رووداوانە لە بەرهەمە جۆراوجۆرە یاخی ئامێزەکانی ئەودا بەرجەستە کراون.

بەڵام تاکە نووسەرێك کە شێوەو فۆرمی بنجبڕی بە ریالیزمی ئەمریکایی دا (تیودور درایزەر ١٨٧١-١٩٤٥) بوو. ئەم نووسەرە لە بەرهەمەکانی خۆیدا, کە بەناوبانگترینیان بریتییە لە: (سیستەر کزی) و (کارەساتی ئەمریکایی), کارەسات و بەڵاکانی ژێرەوەی کۆمەڵگەی ئەمریکای پێشکەوتووی پیشەسازی دەردێنێ و دەیخاتە بەرچاوی جەماوەری خەڵکی.

هەرچەندە کە درایزەر پیاوێکی ئەوەندە خوێنەوار نەبوو و شێوازێکی پوختەی نەبوو, بە وتەی یەکێك لە توێژەرانی بەرهەمەکانی ئەوەی دەنووسی کە پێویست بوو بینووسێت و یدەتوانی نەنووسێت. لە بەرهەمەکانی درایزەر و هەروەها لە بەرهەمە ریالیستییەکانی وەی یەکەمی سەدەی بیستەمی ئەمریکادا شتێك هەس کە هەمیشە بەردەوامە و یەکێك لە

تایبەتمەندی و هەڵاوێردەکانی ئەدەبیاتی هاوچەرخی ئەمریکا: (تیودور روزفیلت) سەرکۆماری ئەمریکا گوتبووی کە: "هەرگیز وەچە نووسەرێك ئەم هەموو جنێوەی بە ولآتی خۆی نەداوە."

روزفیلت, ئەو نووسەرانەی ناونابوو (حەیابەران). بەڵام واقیع لە سەرووی ئەو قسانەوە بوو. چونکە هەر لە زەمانی سەرهەڵدانی نەسل و نەوەی حەیابەرانەوە جۆرە ئەدەبیاتێکی ئیعترازی و بەدگۆیی سەبارەت بە لاف و گەزافی میللی و (رەوشی ژیانی ئەمریکایی) لە ئەدەبیاتی ئەمریکادا گەشەی کردووەو بە ئارامی بەردەوام بووەو لە ئەنجامدا شەپۆلی جیهانگیری (هیپی) لێکەوتووەتەوە کە ژمارەیەکی زۆری هەرزەکارانی بەلای خۆدا راکێشاوە. بەردەوامبوونی ئەم هەرا و ئاژاوەگەرییە تا رادەیەکی زۆر دەنگدانەوە و رەنگدانەوە و دەربڕی پرەنسیپی رەخنەئامێزی ئەدەبیاتی ئەمریکایە و ئەوە نیشاندەدات کە ئازادی دەربڕین لە ولآتە یەکگرتووەکاندا هەمیشە زەمینە بۆ تاك فەراهەم دەکات کە لە بەرانبەر پایەخوازی میللی و رەوتی باوی ژیانی کۆمەڵگەی ئەمریکایی دا بەرەڤانی لەخۆی بکات.

ئەم رەخنە گرتنە لە دیاردەکانی کۆمەڵگەی ئەمریکایی لە بەرهەمەکانی (شێروود ئاندرسون ١٨٧٦-١٩٤١) و (سینکلر لویس ١٨٨٥-١٩٥١)شدا هەر بەردەوام بووە.

بەڵام ئەگەر بمانەوێ بە سیما تازەکانی ریالیزمی ئەمریکا ئاشنا ببین ئەوا دەبێ لە بەرهەمی نووسەرانی پاش ساڵی ١٩٣٠دا بۆی بگەڕێین, واتە لای جون شتاینبك, هەمینگوای, ویلیام فۆکنەر, ئارسکین کالدویل و جان دۆس و... بۆی بگەڕێین کە ئەمە بۆ خۆی باسێکی سەربەخۆ هەڵدەگرێ و ئەم وتارە کورتە لە عۆیەی نایەت.

لە روسیادا:

لە ساڵی ١٨٥٢ لە روسیادا (بەسەرهاتەکانی راوچییەك)ی تورکینیف و (مندالٚ)ی لیۆن تۆڵستۆی بڵاو بوونەوە. رۆمان جێگەی شیعری گرتەوە, واتە ئەو هونەرەی لە خزمەتی جەماوەری خەڵکدا بوو, جێگەی هونەری خالیسەی پوشکینی گرتەوە. بەڵام وێڕای ئەمەش دەبێ ئەوە بگوترێ کە رۆمانتیزمی روسی لە جۆرە ریالیزمێك بەدەر نەبوو, واتە ماکێکی ریالیزمی تێدا بوو. شیعری پوشکین جۆرە ریالیزمێکی لیریکی بوو و ئەو بەخۆی دەیگوت: "شیعر تا بەرەو ئاڵمان بچێتە سەرێ ساردتر دەبێ." و بەرەڤانی لە هەندێ بەهایان دەکرد کە

PDF4Kurd

تەواو لە رۆمانتیکەوە دوور بوو. وەکو: بایەخدانی تەواو بە فۆرم و ناوەرۆك و هاتنە دەرەوە لە دەروونی خۆت. کاتێ دۆستوفسکی دەڵێت (هەموومان لە پاڵتۆکەی گوگوڵەوە هاتووینەتە دەرێ) و پوشکین بە گوگوڵ دەڵێت کە بلیمەتی ئەو لەوەدایە (بیهودەیی ژیان دەگۆرێ بۆ هەست...و بێ مانایی و سواوی ژیانی مرۆڤی ئاسایی و هەموو ئەو وردە شتانەی کە ئێمە نایانبینین بەرجەستە دەکات...) لە راستیدا رێنوێنیمان دەکەن کە هەموو ئەدەبیاتی روس بە دیدی ریالستی بخوێنینەوە. لێ ریالیزمی روسی تەواو جیاوازە لە ریالیزمی فەرەنسی. ریالیزمی روسی پیسترین لایەنێن ژیان دەخاتە بەر وردەبینی شیکردنەوە و تۆژینەوە و چیخۆف وتەنی بابەتی ریالیزمی روسی خەڵکانێکە کە جگە لە "خواردن, خواردنەوە, خەوتن و مردن" چ کارێکی دی ناکەن. بەڵام ریالیزمی فەرەنسی بریتییە لە ویستنی هوشیارانەی رۆشنبینی و هوشیاریی بابەتی یان روو بەروو بوونەوەی قەراردادەکان لە واری ئەخلاق و هونەردا. چیخۆف هاواری باوەڕی لەدەست چوو دەکات و ماکسیم گۆرکی هاواری شۆڕش دەکات. ریالیزمی رووسی لە دوو خەسڵەتی سەرەکی و بنەرەتی ریالیزمی فەرەنسی غافڵە: یەکەم رۆشنبینی کە شەقڵی وەسیلەی هوشیاری بە هەر شتێك دەدات, دووەم هونەر, کە چەمکی شتێکی هونەری بە هەر واقیع و رووداوێك دەدات. ریالیزمی هونەری لە جیاتی ئەوە یا دەربەندی تەواوەتی داب و نەریتە یان دەربەندی پرسیاری روحانی و مەعنەوییە. هەڵبەتە گومان لەمەدا نییە کە رۆماننووسانی گەورەی کۆتایی سەدەی نۆزدەم گرنگترین خەسڵەتێن ریالیزمیان لە سەرانسەری جیهاندا چەسپاند و بوون بە خەسڵەتی جیهانی رۆمان, دۆستۆفسکی و چیخۆف توانایەکی یەجگار گەورەیان لە نیشاندانی جوزئیاتدا هەیە و تۆلستۆی جۆش و خرۆش و هەڵچوونی دەرونی لە رێگەی شیکردنەوەی رەفتارانەوە بەرجەستە دەکات و توانا و بەهرەی بەرجەستە کردنی حسی ئەو بێ نەزیرە. بەڵام رۆمانی روسی, لە هەموو ئەمانە زیاتر (پرسیارە لە خوا). ...ۆستوفسکی کە باسی (جن زەدە)کانی خۆی دەکات, دەڵێت: "من ویستم پرسیارێك بکەم و ...ەوسا بە شێوەیەکی تا بکرێ روون و رەوان لە قاڵبی رۆماندا وەڵامی بدەمەوە: چۆن دەشێت لە ...ۆمەڵگەی سەیر و سەمەرەی سەردەمی ئێمەدا نەك هەر یەك نیچایف, بەڵکو نیچایفان پەیدا ...ن؟ (نیچایف شۆڕشگێڕێکی نەهلیستی روس بوو (١٨٤٧-١٨٨٢) کە ژیانی ئەو هەوێن و ...ەرچاوەی دۆستۆفسکی بووە لە نووسینی جن زەدەکان دا.)

PDF4Kurd

و کاتێ تۆڵستۆی ئەوە رادەگەیەنێ کە)عەسری رۆمان بەسەر چووە) لەبەر ئەوەیە کە گومانی لەوەیە رۆمان وەکو قاڵبێك بۆ ئەو پرسیارە ئەخلاقییە بشێت یان دەرەقەتی بێت..

پێویستە ریالیزمی رووسی بەسەر سێ قۆناغدا دابەش بکرێ:

١- ریالیزمی سەرەتا

٢- ریالیزمی رەخنەیی

٣- ریالیزمی سوسیالیستی.

ریالیزمی سەرەتا

ئەم قۆناغە دەبێ بە قۆناغی شکۆی ئەدەبیاتی روسیا بژمێردرێ. ئەدەبیاتی رووسیا لە هیچ قۆناغێکدا وەکو ئەم قۆناغە خاوەنی کەڵەنووسەران و شاکارێن گرانبەها نەبووە.لە ساڵی ١٨٤٠وە تا ساڵی ١٨٨٠ شاکارێن ئەدەبی ئەوتۆ لە ئەدەبیاتی روسیادا هاتە ئاراوە کە وڵاتی روسیای گەیاندە لوتکەی شۆرەت و ناوبانگ. وەکو پێشتر ئاماژە کرا ریالیزمی روسی هەوەڵجار بە کورتە چیرۆکی (پاڵتۆ)ی (گوگول ١٨٠٩-١٩٥٢) دەستی پێکرد. ئەم نووسەرە شێوازێکی تەوسئامێزی هەبوو لە جیاتی وێنەی قارەمانانی واقیعی, وێنەیەکی پێکەنیناوییانی دەگرت. بەرهەمەکانی گۆگۆڵ هەجونامەیەکە دژی رەوش و بارووودۆخی کۆمەڵایەتی روسیای تزاری . گەورەترین بەرهەمی گۆگۆڵ "روحە مردووەکان"ە کە تەواو نەکراوە. پاش گۆگۆڵ, (گونچاروف ١٨٢٣-١٨٩١) رۆمانی (ئەبلۆموف)ی نووسی و توانی بۆ یەکەمجار بە شێوازی بالزاك, باشترین نموونەی روس بئافەرێنێ.

نووسەرێکی دیکەی گەورەی ئەم قۆناغە (تورگینیف ١٨١٨-١٨٨٣)بوو کە ماوەیەکی زۆری لە پاریس دا گوزەراند و دۆستایەتی نزیکی لەگەڵ (فلوبیر, ئالفونس دودە, زولا)دا هەبوو. لە سەرەتاوە بە چەند کۆمیدیایەکی بچووکی رۆمانتیکی لەسەر شێوازی ئالفرد موسیە دەستی پێکرد. پاشان (بەسەرهاتەکانی راوچی)ی نووسی و دواتر بە رۆمانێن گەورەی (رودین) و (باوکان و فەرزەندان) و بەرهەمەکانی تری خۆی شیکردنەوەیەکی هونەریانەی توێژ و چینە جیاوازەکانی گەلانی روسیای ئەنجامدا. بەرهەمەکانی جوان و ئاهەنگدار و ریتمدارن و

ڕەشبینییەکی قووڵیان پێوە دیارە. نووسەرانێکی زۆری ئینگلیزی و دانیمارکی و نەرویجی تا ماوەیەکی باش کەوتنە ژێر کاریگەری تورگینیف و لاسایی ئەویان دەکردەوە.

پێویستە (لیون تۆڵستۆی ١٨٢٨-١٩١٠) بە گەورەترین نوێنەری ریالیزمی سەرەتای روسیا بژمێردرێ. تۆڵستۆی نووسەری گوندییانی روسییە. تەنانەت لە ساڵی ١٨٧٩دا تۆڵستۆی بەخۆی لێبڕا کە ژیانی گوندیاتی هەڵبژێرێ و بە رەنجی شانی خۆی بژی. تۆڵستۆی توانی لە رێگەی داهێنانی کۆمەڵێك نموونەی واقیعی لە خەڵکی ولاتێکدا کە تەمەنێکی زۆری تیا بەسەر برد, و لە رێگەی دۆزینەوەو شیکردنەوەی تایبەتمەندییەکانی ژیان و ئازارێن کۆمەلایەتی ئەو خەڵکەوە ببێ بە نووسەرێکی ریالیستی. بەڵام ریالیزمی ئەو سادە و روون و بەرنامەدار نییە. تۆلستۆی لە سەرانسەری ژیانی دا هەر لە ژێر کاریگەری جان جاك روسودا بووە و لە بندێری شیرەت و ئامۆژگاریانی ئەخلاقی و لە دوو توێی ئینجیل دا بۆ چارەسەری گیروگرفتە کۆمەلایەتییەکان گەڕاوە. بەڵام ئەم شتانە ناتوانن لە بەهای ریالیزمی تۆلستۆی کەم بکەنەوەو رۆمانی (جەنگ و ئاشتی) کە پڕە لە نموونەێن بەرجەستەی چینە جیاوازەکانی خەلکی روسیە و تەژی شیکردنەوەو راڤەی لایەنە جۆراوجۆرەکانی ژیانی ئەو خەڵکەیە بە شاکاری بەرهەمێن ریالیستی روسیا دەژمێردرێ.

تۆلستۆی نووسەرێکی یەجگار چالاك و بەتوانایە و ژینگەی پڕ لە سەرکوتکاری سەردەمی تزاری نەیتوانیوە چۆکی پێ دابدات. بەڵام دەبێ هاوزەمان لەگەڵ ئەودا ناوی (دۆستۆفسکی ١٨٢١-١٨٨١)ش ببرێ کە بەهرە و توانایەکی یەجگار گەورەی لە بواری شیکردنەوەی دەروونیدا هەبوو, بە نوێنەری رەشبینی و نائومێدی ئەم قۆناغە دەژمێردرێ و لایەنە نەخۆشێن و سازگارەکانی دەروونی ئادەمیزادی شرۆڤە و وەسف کردووە. قارەمانەکانی هەم جەلادن و هەم قوربانی بەزۆری لە بەردەم خەڵکانی دیدا دان بە رابوردووی خۆیاندا دەنەن. و بەخۆیشی وسەرێکە کە بەردەوام لە هەڵچوون و داچوون و ژان و ئازاردا ژیاوە.

نووسەرانێك لە پاش دۆستوفسکییەوە هاتن کە رەوشی ژینگە و ئەو گوشارە روحییەی لە ەریان بوو وای لێکردن پەیڕەوی دۆستوفسکی بکەن. جا ئەم ئەدەبیاتە بە ژان و ژار و پڕ لە ەشبینییە بەردەوام بوو تا (ماکسیم گورگی ١٨٦٨-١٩٣٦) بە نەفەسێکی تازەترەوە پەیدا ڕو و (ریالیزمی رەخنەیی) دامەزراند.

PDF4Kurd

ریالیزمی رەخنەیی

گۆرگی کە تەمەنی هەرزەکاری بە سەرگەردانی و وێڵی و رۆژە رەشی بردبووە سەر, لە سەرەتادا شێوازێکی تایبەت بەخۆی نەبوو, و بە هەندێ نووسینی کورتی رۆمانتیك ئامێزەوە هاتە ناو جیهانی ئەدەبەوە. بەڵام هەستی مرۆڤپەروەری و ژیاندۆستی ئەو لەگەڵ بیروبۆچوونە کۆمەلایەتییەکانیدا یەکیان گرت و گیانێکی تازەی بە بەرهەمەکانی بەخشی کە لە ژیانی خۆی و هاوسنفەکانی خۆیەوە هەڵی هێنجابوون. گۆرگی زۆر دڵی بە ئایندە خۆش بوو, باوەڕی تەواوی بە هێز و نێروی مەردوم هەبوو, ئەمەش کردییە کارێك کە ریالیزمی گورگی بە شێوەیەکی تازە بێتە مەیدان و بکەوێتە خزمەتی مەبەست و ئارمانجە کۆمەلایەتییەکانی ئەوەوە. بەمجۆرە گورگی بە نووسینی ژمارەیەکی زۆری چیرۆکان کە زیاتر لە ژیانی خۆیەوە هەڵیدەهێنجان, و هەروەها لە رێگەی رۆمانێن گەورەی وەکو (فاماگاردیف) و (دایك) بناغەی قۆناغێکی ریالیزمی دامەزراند کە پێی دەگوترێ (ریالیزمی رەخنەیی).

لەم قۆناغەدا قارەمانانی نووسەر لە ژینگەی خۆیان لە پێشترن و لە پێناوی باروودۆخێکی کۆمەلایەتی باشتردا دەخەبتن یانی ئەم قارەمانانە لە وەزع و حاڵی باو رازی نین و کار بۆ گۆڕینی دەکەن. قۆناغی نووسەرایەتی گۆرگی سالانێك بەر لە شۆڕش دەستی پێ کرد و نزیکەی بیست ساڵ دوای شۆڕش بەردەوام بوو, لەگەڵ ئەمەشدا ئەدەبیاتی قۆناغی دواتر, واتە (ریالیزمی کۆمەلایەتی)ش لە سەر دەستی گۆرگی دارێژرا.

ریالیزمی سۆسیالیستی

لە ساڵی ١٩٢١وە زۆربەی هەرەزۆری ئەدەبیاتی سۆڤیەتی لە بازنەی شەرح و شرۆڤەی سەربوری شۆڕش و خەباتی خەڵکیدا دەسوڕایەوە. ئەم بەرهەمانە شێوازێکی تایبەتییان نەبوو, بە شێوەیەکی گشتی زادەی سۆز و گوداز بوون و بە جۆرێکی شپرزە دەنووسران. لە ساڵی ١٩٢٤وە (ریالیزمی کۆمەلایەتی) بە شێوەیەکی تازە دەستی پێکرد و نووسەران پەیان بە گرنگی (کار) لەناو کۆمەڵگەی خۆیاندا بردوو ئیدی ئەو رێگەیەیان گرتە بەر کە لە بەردەمیاندا بوو. لەم ساڵەدا (گلادکوف ١٨٨٣-) رۆمانێکی بەناوی (چیمەنتۆ)بلاو کردەوەو شورەتێکی زۆری پەیدا کرد. ئەم بەرهەمە زۆر دیمەنی جوانی ژیانی پیشەسازی پاش ساڵی ١٩٢٧ی

گرتبووە خۆ. هەڵبەتە دەبێ ئەوە بگوترێ کە ئەم نووسەرە تا ڕادەیەك قەرزارباری گۆرگی بـوو. لە ساڵی ۱۹۳۰دا (پیلنیاك ۱۸۹٤-) بەرهەمێکی بەناوی (ڤۆلگا دەڕژێتە دەریای خـەزەر)ەوە بڵاو کردەوە کە باشترین ڕۆمان بوو دەربارەی (بەرنامەی پێنج ساڵە). هەروەها لە هەمان ساڵدا بوو کە (دنی ئارام)ی شاکاری شولوخۆف بڵاو بووەوە. ئیدی لەو زەمانەوە نووسـەرانی دیکـەش هەوڵ دەدەن کە بە بەرهەمەکانی خۆیان ئەم قۆناغە تازەیەی ڕیالیزم دەوڵەمەنـد بکـەن. ئیلیـا ئەهرنبورگ چەند ساڵێك لەمەوبەر لە نامیلکەیەکی خۆیدا دەربارەی (کاری نووسـەر) دەڵێـت: "بابەتی کار, بابەتێکی گەلەك گرنگە. ئەمە جگە لەوەی کە بابەتێکی نوێیە: لـە کۆمەڵگـەی سەرمایەداریدا, وەکو جۆرە نەگبەتی و بەدبەختییەك تەمەشای کار دەکەن و هزرڤانان پـێ لـە سنوری ئومێدی کەم کردنەوەی سەعاتانی کار هێوەترنانەن. لە کۆمەڵگـەی ئێمـەدا ستایـشتی کار دەکەن و وەکو ڕەگەزێکی داهێنان سەیری دەکەن. ناکرێ تەسەوری ئـەوە بکـرێ ڕۆمانێـك دەربارەی ژیانی ئێمە بێ و قارەمانەکانی هیچ کارێك نەکەن یان کار وەکو شتێکی بێ کـەڵکی بوونیان تەماشا بکەن."

(ئـەریك هـارتلی) بـەمجۆرە پێناسـەی (ڕیـالیزمی سۆسیالیـستی) کـردووە: " ڕیـالیزمی سۆسیالیستی لەسەر ئەو پرەنسیپە ڕۆنراوە کـە کـار توانایـەکی داهێنەرانـەی هەیـە و هونـەر نیشاندان و ڕەنگدانەوەی ئەو ڕەگەزەی (داهێنـان) کـارە. ئـەم دووانـە بەشـێوەی ڕاسـتەوخۆ و ناڕاستەوخۆ پەیوەندی و بەرژەوەندییە گرینگە کۆمەڵایەتییەکان عەکس دەکەنەوەو لـە هـەمان کاتدا کاری تێ دەکەن.

لە وڵاتانی دیکەدا:

ئەدەبیاتی ڕیالیستی زۆر لەگەڵ ڕوح و تەبیعەتی ئیتالیاییـدا نـەدەگونجا, بۆیـە ئـەدەبیاتی ...تالیا لەم قۆناغەدا بایەخێکی ئەوتۆی پەیدا نەکرد و ئەو چەند نووسەرە گەورەیەش کـە لـەو ...ڵاتەدا بوون, بەرهەمەکانیان پتر لایەنی میللیان لەخۆ گرتبوو. ڕیالیزم دواتر لـەو وڵاتـەدا لـە ...ێر کاریگەری ئـەدەبیاتی فەرەنـسادا پەیـدا بـوو, بـەڵام سـەرڤە سـەرڤە و زوو گـوزەر بـوو. ...ەدەبیاتی ئەسپانیاش یەجگار پابەندی ڕۆمانتیزم بوو و خۆی لە ڕۆمانتیزمدا دەبینییەوە, بۆیە ... ماوەیەکی زۆر دەستبەرداری ڕۆمانتیزم نەبوو. لـە ئـاخروئۆخری سـەدەدا چـەند نووسـەرێك

کەوتنە کەڵکەڵەی لاسایی کردنەوەی (بالزاك) و (دیکنز) و هەندێ کاریان بەرهەم هێنا. یەکێك لەوانە (پیرز گالدوس ۱۸٤٥-۱۹۱۰)بوو کە لە ڕۆمانەکانیدا ژیـانی خـەڵکی مەدریـدی وێنـە گرتووە. زۆربەی بەرهەمەکانی کە بۆ سەلماندنی ئایدولوجیا و تیورییـەك تـەرخان دەکـران, لـە باری سایکولوژییەوە نادروست بوون. ئەدەبیاتی پرتوغال, لە ساڵی ۱۸٦۰وە تا ۱۸۷۰ کەوتـە ژێر کاریگەری ڕیالیزمەوە. بناغەرێژی ڕیالیزمی پرتوغـال (ئیـسادوکیروز۱۸٤٥-۱۹۰۰) بـوو کە پەیڕەوی بالزاك و فلوبیری دەکرد. نووسەرێکی باڵادەست و ڕیالیستێکی بـە تـەنز و تـەوس بوو. دوای ئەو دەبێ ناوی (تەکـسیر دوکـیروز۱۸٤۹-۱۹۱۹) بـبرێ کـە (کومیـدی بـورژاو) و (کومیدی وەرزێر)ی لە چەندین بەرگدا نووسیوە.

دەسەڵات و کاریگەری بالزاك و فلوبیر لە هیچ وڵاتێکا وەکو یوگسلافیا کاریگـەر نـەبووە. (ئیگناتوڤیچ ۱۸۲۳-۱۸۸٤) کە خەڵکی سربستانە لە ڕۆمانە کۆمەڵایەتییەکانی خۆیدا تەواو لاسایی بالزاك-ی کردۆتەوە. و(ماتاڤللی ۱۸٥۲-۱۹۰۹) کە ئەویش سربـستانی بـوو یـەجگار بەبەهرە و توانادار بوو لە شـیکردنەوەی ڕیالیـستیانەی داب و نـەریت و ئـەخلاقیاتی خـەڵکی وڵاتەکەی خۆیدا. ڕیالیزمی پاك و پوختەی ئەو تازەیی و ناسکییەکی تایبەتی بە بەرهەمەکانی دەبەخشی. لە پۆڵاندەدا کە شۆڕشی ۱۸٦۳ شکستی هێنا, خەڵکی پشتیان کردە ڕۆمـانتیزم و ڕوویان کردە ڕیالیزم و دەیانویست حەقیقەتی ڕووداوەکان وەکو خۆی بدینن و شی بکەنەوە. لـە مەجەریستانیش دا هەمان ئارەزوو پاش ساڵی ۱۸٤۸ و ۱۸۷٤ پەیدا بوو.

هونەری شانۆ لەم قۆناغەدا, و لە زۆربەی وڵاتـانی ئـەورووپایی دا بایـەخ و گرینگـی خـۆی هەیە. لە ڕوسیادا (ئوسترۆفسکی ۱۸۱٤-۱۸۸۷) کە دامەزرێنەری شـانۆی ڕیالیـستی ڕوسـیا بوو, پتر لە سی (۳۰) شانۆنامەی جیاوازی دەربارەی داب و نەریت و ئەخلاقیاتی خەڵکی بـڵاو کردەوە کە زۆربەیان کۆمیدیایی بوون. ئەم شانۆنامانە تاکو زەمانی چیخۆف, لە برەودا بوون و لەسەر تەختەی شانۆکانی ڕوسیادا نمایش دەکران. ستروفسکی لە شانۆنامەکانیدا, وەکو "گورگ و مەڕ" و (خۆمانە) و...هتد. بازرگانانی ئەو سەردەم و قۆناغەی بە پولپەرستی و چاوچـنۆکی و ڕژدی و پاشکەوتووی خۆیانەوە نیشاندەدا. قارەمانانی شانۆنامەکانی ئەو دەستەمۆی خـەیاڵ و خەیاڵپڵاوییەکانی نووسەرن و یان بەرەو کەماڵی چاکی یان کەماڵی خراپـی ئاراسـتە کـراون. شانۆی ڕۆمانی هەر لە سەرەتاو هـەوەڵی نـەش و نمـا و گەشـەکردنی خۆیـدا بـوو بـە خـاوەنی

PDF4Kurd

نووسەرێکی گەورەی وەکو: (کاراجیال ١٨٥٢-١٩١٢) بە نەوایەکی تەوس ئامێز و گوزارشتێکی پڕ بەهرەوە دنیای کاسبکاران و بازرگانان و دەڵاڵانی وێنە گرت. نووسینەکانی کاراجیال زۆر قوڵن و زۆر رستە و دەستەواژەی ناو بەرهەمەکانی کەوتوونەتە سەر زاری خەڵکی رۆمانی و وەکو پەند دەگوترێنەوە. لە وڵاتانی ئەسکەندیناوادا, بیروبۆچوون و روانگەی ریالستەکانی فەرەنسا بوو بە ئەوزارێك بەدەستی نووسەرانەوە بۆ هێرش کردنە سەر کلێسا و باس کردن و شیکردنەوەی مەسەلە کۆمەڵایەتییەکان و ئازادی ژنان. یەکەمین شانۆنامەی ریالیستی لە وڵاتانی ئەسکەندیناوا, شانۆنامەی (تێشکان ١٨٧٥) بوو ئەم بەرهەمە لە نووسینی (بیورنسن ١٨٣٢-١٩١٠)ی نەرویجی بوو کە زۆر رۆمان و نمایشنامەی هەیە و بە نووسەری پلە یەکی وڵاتەکەی خۆی دەژمێردرێ. بەر لەو (ئبسن ١٨٢٨-١٩٠٦) لە رێگەی شانۆنامە و چیرۆکەکانییەوە شۆرەتی جیهانی پەیدا کردبوو, بەڵام ریالیزمی زەق لە بەرهەمەکانیدا بەدی نەدەکرا. لە سوێدا (ستریندبیرگ ١٨٤٩-١٩١٢) وەکو رۆماننووس و شانۆنامەنووس و شاعیر بە گەورەترین نووسەری سوێد دەژمێردرێ و ریالیزم لە بەرهەمەکانی ئەودا روونتر و دیارترە تا لە بەرهەمێن ئەو دوو نووسەرە نەرویجییە کە لە سەرێ ڕا ناومان بردن. رۆمانێکی بەناوبانگی هەس بەنێوی (هۆدەی سوور) لەم رۆمانەدا کۆڕی بازرگانانی ستۆکهۆڵم-ی بە ئاوایەکی تەوس ئامێزی وەکو (دیکنز) نیشانداوە.

PDF4Kurd

ناتوراليزم
Naturalisme

"ناتوراليزم"، بە چەمکی فەلسەفی بەو زنجیرە ڕێچکە و ڕەوشە فەلسەفییە دەگوترێ کە باوەڕی بە توانای ڕەهای تەبیعەت هەیەو هەرگیز سروشتو تەبیعەت بە ئالەتو ئەوزاری دەستی سیستەمێکی بالاتر نازانێ.

لە ڕوانگەی ئەدەبییەوە –ئەگەر تایبەتمەندییەکانی ئەو قوتابخانە ئەدەبییەی کە بەم ناوەوە ناسراوەو ئێستا خەریکی باس کردنیین وەلاوە بنەین- ئەوا زیاتر بەلاسایی کردنەوەی وردی موو بە مووی تەبیعەت دەگوترێ. ئەم جۆرە ناتوراليزمە جۆرە ناتوراليزمێکی سەرەتایی‌و (کلاسیکە) کە بە پاشماوەو پاشکۆی ریالیزم دەژمێردرێ، ئەگەر بمانەوێ (گوستاف فلوبێر) بە نووسەرێکی (ناتوراليزم) بژمێرین دەبێ بیدەینە پاڵ ئەم قۆناغەی ناتوراليزم.

بەڵام ناتوراليزم، وەکو (قوتابخانەیەکی ئەدەبی) چوار چێوەیەکی زۆر تەنگتری هەیەو بەو قوتابخانەیە دەگوترێ کە ئەمیل زولا ١٨٤٠- ١٩٠٢و هەڤاڵەکانی بونیاتیان ناو نزیکەی دەساڵ ١٨٨٠- ١٨٩٠ بەسەر ئەدەبیاتی ئەورووپاوە فەرمانڕەوا بوو، پاش ئەوەش هەر چەند وەکو قوتابخانەیەکی سیستەماتیك نەمایەوە بەڵام سێبەری بەسەر گەلێك لە نووسەرانی سەدەی بیستەمەوە دیارەو دەتوانرێ بگوترێ کە ژمارەیەك لە نووسەرانی هاوچەرخی ئەورووپاو ئەمریکا سوودیان لەم پێشەنگانەی ناتوراليزم وەرگرتووەو لاساییان کردونەتەوە.

ڕاپەڕینێکی سیاسی‌و ئابووری

ئەو گوتارانەی کە ئەمیل زولا لە ساڵی ١٨٦٥دا لە ڕۆژنامەی (Salutpublic)دا بلاوی دەکردنەوە نوقلانەی لەدایکبوونی ناتوراليزمی ڕادەگەیاند، زۆلا لەو وتارانەیدا وەکو ناوی

PDF4Kurd

قوتابخانەیەك سوودی لەو وشەیە وەرنەگرتبوو، بەڵام ئەو ڕێسایانەی، کە پاش ئەوە، دەیویست بۆ هونەرەکەی خۆی هەڵبژێرێ بە زەقی دەری دەبڕی.

زولا کە لاوێکی شارستانی بوو و لە ساڵی ١٨٥٨دا لە شاری "ئاکس"ەوە بۆ پاریس هاتبوو، لە ژینگەی تایبەتی (سیاسی‌و ئابووری) ئاخرو ئۆخری قۆناغی ئیمپراتۆری دووەمەوە (ناپلیۆنی سێیەم) ئەزموونێکی زۆری بەدەست هێنابوو، بەگەڵ شەپۆلی ئارەزوو کەڵکەڵەکانی نەوەی خۆی (واتە ئەو لاوانەی کە لە ساڵی ١٨٦٠دا بیست ساڵان بوون) کەوتبوو و لەهەموو ئەو گەنجانە پتر توانی بووی ئەو خولیاو کەڵکەڵانە بە جدییەت‌و بە باوەڕی بتەوەوەو لە شێوەی تیۆریدا دەرببڕێ.

نا توراليزمی زولا هەمیشە نیشانانی شۆڕشێکی دووانی (سیاسی‌و ئابووری) پێوەبوو هەروەها جۆرە گۆڕانێکی زەینی، کە زادەی سالانی ١٨٦٠- ١٨٦٤ بوو، لەخۆگرتبوو، جا لەم ڕووەوە لەگەڵ (ناتوراليزمی) کەسانێکدا کە خرابوونە ڕیزی ناتوراليستانەوە، جیاواز بوو، ئەمەش خۆی لە خۆیدا یەکێکە لە نیشانەکانی ئەو بەدحاڵی بوونەی کە پاشان کەوتە نێوانیانەوە.

(ناتوراليزم) بەلای زۆلاوە "فورمۆلێك" یان خۆی گوتەنی (ئەوزاری سەدە) بوو بۆ بەکارهێنانی تۆژینەوەو تیۆری هاوچەرخانی یەکێك لەوانە: ئۆگوست کونت-ی دامەزرێنەری ڕێبازی فەلسەفەی Positivismەو، هیپولیت تن-ی بانگەشەکاری ئەم ڕێبازە فەلسەفییە لە بواری هونەرو ئەدەبیاتدا. "تن" لە ساڵی ١٨٦٢ نووسیویەتی‌و دەڵێت:

"نەوەی ئێمە، وەکو نەوەکانی پێشوو، دووچاری (نەخۆشی قەڕن) بوو بوو(٠٠٠)، لە داوەرییەکانماندا دەربارەی ئادەمیزاد، ئیلهام بەخشانو شاعیرانمان وەکو مامۆستاو پێشرەوانی خۆمان هەڵبژاردووەو وەکو ئەوان هەندێ لە خەونێن جوانی خەیاڵی خۆمان و تەڵقیناتی کارگەری دڵی خۆمان دەکەین بە بریکاری حەقیقەت. ئێمە باوەڕمان بە وابەستەگی پێشگۆییە مەزهەبییەکان و نادروستی پێشگۆییە ئەدەبییەکانەکان هێناوە.(....) و لە ئەنجامدا زانست خەریکە نزیك دەبێتەوەو لە ئادەمیزاد نزیك دەبێتەوە (...) جا لەم برەوەی زانستداو لەم دەرککردنی شتانەدا، هونەرێکی تازە، ئەخلاقێکی تازە، سیاسەتێکی تازەو ئاینێکی تازە هەیەو لە ڕۆژگاری ئەمڕۆدا ئەرکی ئێمەیە کە بە دوای ئەو شتانەدا بگەڕێین.".

ئەم گەڕانە، گەڕانێك بوو کە زۆلا دەستی پێکردو ئەوزارو ئالەتی دەستی ئەو "ناتوراليزم" بوو.

گۆڕانێکی هزری
هاوزەمان لەگەڵ گۆڕانی
ئابووریو سیاسیدا

بەلای مێژوونووسانی هاوچەرخەوە، ساڵانی ١٨٥٩- ١٨٦٠، ساڵانێکی یەجگار گرنگ بوون لە ژیانی رامیاری فەرەنسییەکانداو لە راستیدا ساڵانی خەلەسینی فەرەنسییەکان بوو لە سستیو خاویو راپەڕینی تازەی کۆماریخوازەکان بوو. ئەم بێدارییە لە راستیدا کاری کردە سەر تەرزی کاری رژێم (ئیمپراتۆریەتی دووەم) و ماهیەتی کاری رژێمو، ساڵی ١٨٦٠ لە رووی گۆڕانی بیروباوەڕو سیستەمەوە هێڵێکە کە دوو لایەنی دژی یەك لێکدی جیا دەکاتەوە. چونکە وەکو دەزانین رژێمی ئیمپراتۆریەتی دووەم لە رووی ئابوورییەوە قۆناغی بوژانەوەو گەشەکردن بوو و، تۆڕی سکەی قیتارو تۆڕی بانكو بانکداریو دامەزرانی شاری گەورە لە فەرەنسادا هەمووی میراتو پاشماوەی ئەو قۆناغەیە.

ئەم گۆڕانکارییە دوولایەنەیە، کارێکی زۆر گەورەی کردە سەر بونیادی کۆمەڵایەتیو ئایدولۆژی وڵات، بە تایبەتی لاوانی دژ بە ئیمپراتۆریەتی دووەم. هەڵبەتە دەبێ ئەوەش بگوترێ کە زۆلا هەر کە گەییە پاریس، واتە لە شوباتی ١٨٥٨دا، بەگەڵ ئەو لاوانە کەوتبوو.

ئەگەر سەرنجی ئەو رۆژنامەو گۆڤارانە بدەین کە لەگەڵ یەکەمین هەنگاوی ئازادی بەخشی رژێمدا، ژمارەیان دوو هێندەی جاران زیادی کردبوو، بە تۆزێك سەرسامییەوە دەبینین ئەو بیروبۆچوونانەی بلاویان دەکردەوە زۆر لەو بیروبۆچوونانەی زۆلا دەچوون کە لە هەردوو وتاری (رقەکانی من)و (ناتوراليزم لە شانۆ)دا دەری بڕی بوون، هەروەها هەمان هەستو بیرۆبۆچوون لە گوتارێن دانایانو دەرس و وانەکانی مامۆستایانی زانکۆدا دەبینین. بۆ نموونە لە وانەکانی (کولژدوفرانس) بە تایبەتی وانە فیزیولوژییەکانی کلود برنار، یان وانەکانی فلورەنس، لە هەموو ئەوانەدا ئاوڕدانەوە لەوەزعی پیشەسازیو کشتوکاڵی هاوچەرخ، ئاوڕدانەوە لە داهێنانو ئیمکاناتی تازەو پیشانگاکانو... هتد دەبینرێ.

نارەزایی لە هەموو ئەوانەدا هەمان نارەزاییە، هەموو ئەوانە پتر لە هەر شتێك هێرش دەکەنە سەر ئەدەبیاتی فەرمی، سەر ناودارانی درۆینەی ئەدەبی، سەر ئەو شتانەی رۆژنامەی (فەرەنسای لاو)، ناوی دەنا (شێوازی دەسکردی تەقلیدیو دوور لە رەسەنایەتیو ژیان)،

PDF4Kurd

قوتابخانانو مۆدیلان رەفز دەکەنو پشت بە تەبیعەتو بلیمەتی کەسانێك دەبەستن. بە رادەیەك کە زۆلا لە رۆژی ١٨٦٠/٤/١٦دا داوا لە سیزان دەکات کە مۆدیلانو زەوقی بازاڕی وەلابنێ، رەخنە لەو "سوفستائیو پیلانگێڕانەی... کە بەرژەوەندی گەورەی نەتەوەیی، بە بیانووی بەرەڤانی لەو بەرژەوەندیانە, دەخنە خەتەرەوەو دەیخەنە خزمەتی قازانج خوازی بچووکەوە" دەگرێ. دروشمی وان (ئازادی)یە، ئازادی لە هەموو وارەکاندا، بە تایبەتی لە واری مەزەبیدا. زۆربەی ئەوانە خەڵکانێکی ئازاد هزرنو هەموویان ئەخلاقی کۆنو باو رەتدەکەنەوە. ئەوان ئاگایان لەوە هەس کە هەموویان سەر بەیەك حیزبن "حیزبی لاوان"و چارەنووسی خۆیانو چارەنووسی وڵاتو ئاینده بەیەك دەزانن (فەرەنسای لاو) لەم بارەیەوە دەنووسێت:

"زەمانی رابوونو بێداریو خەباتو بەرەڤانی هاتووە. بۆ پێشەوە ئەی لاوان! (...) ئێمە وەچەی لاوی ئایندەین. ژیان بۆ ئێمەیە (...) ئێمە رۆڵەێن ئەم زەمانەین، و راستگۆیانە قەبوولی دەکەین، بەلام دەمانەوێ پێش بکەوێتو بە ئومێدی ئایندەی باشترین. حیزبی ئێمە حیزبی نیشتمانە. ئێمە تەنیا سەرکەوتنی نیشتمانمان دەوێ, بۆیە رایدەتەکێنین تا بێدار بێتەوە..

بەمجۆرە تەنیا مەسەلەی ململانێی وەچەکان لە ئارادا نییە. بەڵکو مەسەلەیەکی قووڵتر لە نێودایە، ئەویش دەرك کردنی گۆڕینی سیمای شارستانیەتێکی تەواو، واتا گۆڕینێکی ریشەیی.

چونکە ئەم لاوە ناڕازییانە لەوە بە ئاگان کە شایەتی کۆتایی شتێکنو بەخۆیان دەوریان لەو پرۆسەیەدا هەیە. (ژول میلین) لە رۆژی ١٩٦٢/٢/١٦دا لە رۆژنامەی کاردا دەنووسێت: ئێمە لە رۆژگارێکی پڕ پاشاگەردانی ئەخلاقیو زەینیدا دەژین. (...) قەڕنی هەژدەیەم هەموو هێزو تواناو کاروکردەوەی خۆی بۆ دژایەتی هەڵە کۆنو خورافاتە کۆنەکان تەرخان کرد. بە جورئەتێکی گەورەوە بینای حکومەتو سیستەمی فێودالیو کەشیشانی، کە زۆر مکومو قایم دەهاتە بەرچاو، هێنایە لەرزەو بەم کارەش خزمەتێکی گەورەی بە ئایندەکرد. بەلام کە رابوردووی رووخان، چ شتێکی لە جیاتی ئەو رۆنانا، کاری بونیادنانەوە خرایە عۆدەی قەڕنی نۆزدەو ئێستا ئێمە دەبێ لە رێگەی ئەم ئەرکە شانازی ئامێزەدا هیممەت بکەین (...) ئێمە ئەمڕۆ بە هەمان شێوەی هەژدە سەدەی پێش ئێستا، لە قۆناغێکی پڕ زاوزێدا دەژین. زەینمان پێویستی بە فورمۆلێکی فەلسەفی تازە هەسو پێویستە ئەوەندە کار بکات کە بتوانێ ئەو فەلسەفە تازەیە بدۆزێتەوە.

(گۆڕانکاری)، (بێداری)، (زاوزێ)، (زمانگرتنی منداڵ)، (سکپڕی)و... ئەمانە ئەو وشانەن کە لە نووسینی هەموو ئەندامانی ئەم (حیزبی لاوان)ەداو لە نووسینەکانی (زۆلا)شدا دەبینرێن. زۆلا لە ١٨٦٠/٦/٢ لە نامەیەکیدا بۆ (بای) دۆستی دەڵێت: ئەم سەدەیەی ئێمە سەدەی گۆڕانە، لە رابردووی بێزراوەوە هاتووینو بەرەو ئایندەیەکی نادیار بەڕێوەین.

هەڵبەتە ئەم ئاگادارییە سەبارەت بە بەشداریکردن لە کۆتایی هێنانی رۆژگارێك، و پێشوازیکردنی تەواو لە رۆژگارێك کە لەحاڵی مەیینو دروست بووندایەو، باوەڕهێنان بەوەی کە دەبێ لەم بونیادە نوێیەدا بەشداری بکرێ، بناغەیەکی مکومو بتەوی بۆ ئەو دنیا تازەیە دابین کرد. پاش شکستی کۆماری خوازان لە ساڵی ١٨٤٨دا، ئەم وەسوەسەی (مەحکەمکاری)و (حەددی بوونە) لە هەوویانداو بە تایبەتی لەلای زۆلا دەبینرێ، کە لە زۆربەی نووسینەکانی ئەودا بە تایبەتی لەگەڵ وشەی (ناتورانیزم)دا بەدی دەکرێ.چونکە (زۆلا) بە هەموو هێزو توانایەوە لەم راپەڕینەدا بەشدارە. لە پێشەکی (رقەکانی من)دا دەڵێت:

من گاڵتەم بە سەدە زێڕینەکان دێ. من تەنیا دەرەبەستی ژیانو خەباتم. لە نێو هاو تەمەنانی خۆمدا خەیاڵم رەحەتە.

لەم قۆناغی پڕ جۆشو خرۆشە گشتیەدا، لەم قۆناغی توژینەوەو یاخی بوونو وێرانکاریو بونیادنانانەوەدا، ئەویش هەست بە زەرورەت ئەو (فرمۆلە فەلسەفیی)یە دەکات کە (ژول میلین) عەودالی بوو. لە هەمان نامەدا کە بۆ (بای) نووسیوە دەڵێت:

ئەوەی رۆژگاری ئێمە جیا دەکاتەوە، ئەم هەڵچوونو چالاکیو چەلەنگییە پڕجۆشو خرۆشەیە. چالاکی لە بواری زانستدا، لە وار ی بازرگانیدا، لە مەیدانی هونەرداو، لە هەموو شوێنێکدا: سکەێن قیتار، ئەو هەڵمەی کە کەشتیان دەجولێنێ، ئەو باڵۆنانەی کە دەچنە ئاسمان. لە واری سیاسەتدا وەزعو رەوشەکە خراترە: میللەتان رادەپەڕنو ئیمپراتۆریەتەکان ...یانەوێ یەك بگرن. لە جیهانی مەزەبو ئایندا هەموو شتێك لەق بووە، لەم دنیا تازەیەدا کە ... حاڵی سەر هەڵبڕیندایە، پێویست بە مەزەبێکی تازەو زندوو هەس.

وەڵامی (ناتورالیزم) بۆ ئەمە چاوەڕوان کردنە. ئەم قوتابخانەیە لە هەمان کاتدا هەم ...کۆڵی کردنەو هەم بونیاد نانەوەیە. بۆ دروستکردنی دنیای ئایندە لەسەر پایەی مکوم، دەبێ ...یستەمێك بدۆزرێتەوە کە نە سیستەمی محافەزەکاری بێ (کە پشت بە تەسەوراتی

PDF4Kurd

کۆنەپەرستانە دەبەستێ)و نە سیستەمی شۆڕشگێڕان بێ (کە پشت بە تەسەوراتی سەلبی دەبەستێ).

پێویستە کۆمەڵگەیەك بونیاد بنرێ کە کۆمەڵگەی دادپەروەریو برایەتی بێ... زۆلا دەڵێت:

ئێمە نەخۆشی پێشکەوتنو سنعەتو زانستینو بەدەم تاوە دەژین. کۆمەڵگە لە راستیدا وەکو جەستەیەکی زندوو یان وەکو ئامێرێکە. ئۆژن پاز لە ساڵی ١٨٦٥ وای نووسیوە:

من دەتوانم خۆمان بەو مەکینەی قیتارانە بشبهێنم کە بە زەبری هێزی بوخار یان هەڵم گەرم بووەو کۆمەڵێك پێچکە و گێڕی لاوازی پێوە بەستراوە، ئیدی یان دەبێ مەنجەڵی هەڵمە کە بتەقێ یان پێچکەو گێڕەکان بشکێنێ.

بەمجۆرە دەبێ هاوسەنگیو هاوئاهەنگییەك لە نێوان بەدەنو روحدا دروست بکرێ، لە نێوان دەسەڵاتو ئازادی تاکدا، هەروەها هاوسەنگی کۆمەڵایەتی، هاوسەنگی بەرژەوەندییەکان، و دادپەروەری کە داینەمۆی رێکخستنی پەیوەندی نێوان بەرژەوەندی تاكو بەرژەوەندی کۆمەڵە.

تاتورالیزمی زۆلا دەخوازێ بە گەڕانەوە بۆ مودیلی تەکنولۆژی یان مۆدیلی سروشتی ئەو هاوسەنگییە بدۆزێتەوە، و ئەم کارەش بە هیچ کلۆجێ بریتی نییە لە بێدەنگ بوون یان محافەزەکاری، بەڵکو مەبەستو ئارمانجی ئەم کارە دوزینەوەو پەیداکردنی هاوسەنگییە لە نێوان ژیانو سەلامەتیدا.

بەڵام لە روانگەی کۆماریخوازانی لاوەوە ئەوەی رێگە لەم کارە دەگرێت، کلێسایە کە ئەوان زۆر بە توندی سیستەمەکەی رەتدەکەنەوە. کلێسا پشتیوانی لە کودەتا کردبوو و گەورەترین هێزی محافەزەکاری کۆمەڵایەتی بوو. هەڵبەتە خودان موڵكو کاسبکاران (نەك هەر خودان موڵکی گەورە، بەڵکو تەنانەت سەرمایەدارانی بچووکیش) لەترسی سوسیالیزمو بەرپابوونی ئاژاوە لە ناو کۆمەڵگەدا، روویان کردبووە کلێسا. ڤیویو-ی رۆژنامەنووسی کاتولیكو داکۆکیکاری کلێسا دەینووسی کە:

پێویستە لە کۆمەڵگەدا خەڵکانێك هەبن زۆر کار بکەنو ژیانێکی کولەمەرگییان هەبێ. هەژاری، یاسای بەشێکی کۆمەڵگەیە. ئەمە یاسایەکی خواییەو دەبێ جێبەجێ بکرێ.

پاپی نۆیەم، لە ١٨٦٠/١/٣٠دا لە نامەیەکیدا بۆ کەشیشەکانی، فەرەنساییەکان هاندەدا بۆ جیهاد دژی شۆڕش، کە بەلای ئەوەوە ترسناكو زەرەردار بوو (شۆڕش) لەولاشەوە لاوان دژی

دەستوەردانی کڵێسا بوون لە کاروباری کۆمەڵایەتیو پێیان وابوو تا پەیوەندی نێوان کڵێساو دەوڵەت کەمتربێ، تەرەقی و پێشکەوتن ئاسانتر دەبێ.

بەمجۆرە ناتورالیزم بەلای زۆلاوە بەر لە هەر شتێك ڕێبازێکی ئەنتی کڵێسایی و کۆتایی (تابۆ)کان بوو، گێڕانەوەی ئابڕوو حەیسیەتی جەستەیە یان بە گوتەیەکی باشتر ڕێبازێکی تازەیە بۆ قسەکردن لەسەر جەستەو بەخشینی ژیان بەجەستە. بە کورتی هاوسەنگییە هەم بۆ تاكو هەم بۆ کۆمەڵگە. چونکە (زۆلا)ش وەکو (لویس ژوردان)و (ئوژن پاز)و گەلێك لە ڕۆژنامەوانانو نووسەرانی دیکەی هاو سونخی خۆی، پێی وابوو کە کڵێسا نەژادی بەشەری وێران کردووەو هێزو وشنگی لەبەر فەرەنسا بڕیوەو وەکو هەموو ئەوان جگە لەوەی لایەنگری خوێنەواری گشتیو نەهێشتنی نەخوێنەواری بوو (چونکە سەدی پەنجای دەنگدەران نەخوێنەوار بوون) دەشیویست لاوان بکەونە وەرزشی بەدەنیو کوڕان- سەربازانی ئایندە-و کیژان — دایکانی ئایندە- ژیانێکی شایستەیان هەبێ.

ناتوارالیزمو زانست

پێشکەوتنی زانست، بە تایبەتی لە هەردووك بواری (فیزیۆلۆژی)و (زەویناسی)دا بە تەواوەتی بیری زۆلای مژۆل کردبوو و جۆرە شۆڕشێکی لە ناخیدا بەرپا کردبوو. زۆلا لە نێوان ساڵانی ١٨٦٦ (ساڵی پەیوەندی کردنی زۆلا بە کۆنگرەی زانستی Aix- en- provence تا ساڵی ١٨٨٠ (ساڵی بڵاوکردنەوەی بەرهەمە تیۆرییە بەناوبانگەکەی زۆلا بەناوی ڕۆمانی ئەزمونگەری) لە ڕێگەی زۆر نووسینیەوە تیۆرییەکانی ناتورالیزمی راڤەو شرۆڤە کرد. لەو ماوەیەدا ژمارەیەکی زۆر لە ڕۆژنامەوانان بە بەردەوامی هێرشیان دەکردە سەریو، ئەویش وەلامی دەدانەوەو بەرەڤانی لە خۆی دەکردو، تایبەتمەندیو خەسڵەتەکانی ڕۆمانی لە ۆشەنیگای خۆیەوە شرۆڤەو شەرح دەکردو ئیعترازی لەو رەخنەگرە بێ ئاستو بەدخواو ێپیسانە دەگرت کە بیروبۆچوونەکانیان دەشێواند:

جاریێ ناتورالیزم لە ئەدەبیاتدا بیدعەتێکی سەیر نییە کە زادەی خەیاڵی پایەخوازانەی اندیدێك بێ بۆ سەرۆکایەتی قوتابخانەکە. زۆلا لە هەموو نووسینە تیۆرییەکانیدا ئەوەی ووپات کردۆتەوە کە لە ئەدەبیاتدا شتێك نییە بەنێوی (قوتابخانەی ناتورالیست)و ئەم

PDF4Kurd

قوتابخانە خەیاڵییە ناکرێ سەرۆکێکی هەبێ. زۆلا دەیگوت: "ناتورالیزم ڕێبازە یا بە گوتەیەکی سادەتر بیلێین گۆڕانێکە"و لە هەمان کاتدا درێژەی خواستی بەرهەمی ژمارەیەك لە پێشەوایانەو لەلایەکی دیکەوە ئەنجامی ئاسایی قۆناغێکی تازەی شارستانییەتە.

زۆلا، ناتورالیزم بە زادەی بیروباوەڕەکانی دیدرۆ دەزانێ (زانست پەروەری) ئەم ئەنسکلۆپیدیادارە ناسراوەی فەرەنسا، لە بەرانبەر (ئایدیالیزم پەروەری روسۆدا) دیدرۆ دەخاتە خانەی پێشەواو پێشەنگی باوەڕێکەوە کە لافی زەرورەتی بەکارهێنانی ڕێبازی ئەزموونگەری زانستان لە واری ئەدەبیاتدا لێدەدا. (زۆلا) دەڵێت: "لەگەڵ دیدرو-ی باوکی پوزیتیڤیستانی ئەمڕۆی ئێمەدا، ڕێبازێن دێتو ئەزموونی پراکتیکی لە ئەدەبیاتدا لە دایك دەبێ". وەکو چۆن ڕۆمانتیکەکان، ڕۆڵەو پاشماوەو جێ نشینی ڕۆسۆو دواتر شاتۆبریان، لامارتین، هۆگۆ، و جورج ساند بوون، ناتورالیستەکانیش جێنشینی دیدرۆو دواتر ستاندال، بالزاك، فلوبیر،و برایانی گنکورن: زۆلا بە ئانقەست بیروبۆچوونەکانی خۆی لە هەمبەر ڕێبازی ڕۆمانتیکەکان رادەگرێو بەراوردیان دەکاتو ئەوان بە هونەرمەندانێك دەزانێ کە بێ ئەوەی بەخۆ بزانن هەمان ئەستاتیکی کلاسیك بەکار دێنن: "نموونەکان دەپارێزنو تەجریدیەتی باوی کلاسیك پەرەپێدەدەنو دڵیان بەمە خۆشدەکەن کە گوایە بەرگێکی دیکەی لەبەر دەکەن"، ئایدیالیزمی ڕۆمانتیك دروست خاڵی بەرانبەری ئەو (ریالیزمی زانستی)یەیە کە زۆلا پێشنیازی دەکات. زۆلا هۆی شکستی ڕۆمانتیزم لەمەدا دەبینێ کە ئەم قوتابخانەیە لەگەڵ کۆمەڵگەی تازەو ئارەزووی زانست پەروەری ئەو کۆمەڵگەیەدا نەدەگونجا.

زۆلا دەڵێت: "هەندێ کۆمەڵگە هەن کە گۆڕانکاری ئەدەبی دروست دەکەن" داهێنانی ئەدەبی هەر سەردەمێك وەکو بەرهەمێکی گەورەی نەناسراوە کە ئەندێشەی گرنگ بەڵام ناچاری هەموو ئەو وەچەیە ڕێبەرایەتی کردووەو هێناویەتە ئاراوە. هەروەها دەڵێت:

"نووسەرێك چەند بەهرەدارو بلیمەت بێ، هەر کرێکارێکی سادەیەو بەردی خۆی بەشانی خۆی دەکێشێتو بەگوێرەی توانای خۆی درێژە بە تەمەنی ساختمانی میللی دەدات" ناتورالیزم وەزعێکی شۆڕشگێڕانەی ئاژاوەخوازی نییە، بەڵکو بەرەنجامی گۆڕانێکی سروشتییە. سەدەی نۆزدە بە دەرەجەی یەکەم سەدەی زانستە:

"ناتوراليزم بەرەنجامی سروشتی کۆمەڵگەی دیموکراتیکی تازەیە گرنگترین نیشانەی شارستانیەتی رۆشنبیرانەی تازەی ئێمە، زیاد بوونی لە تەسەور بەدەری ئاگاییو هۆشیاری ئێمەیە. دەبارەی سروشت. نووسەری ئەورۆ، ئەگەر لە رووی بەهرەداریو بلیمەتیشەوە هاوتاو هاوشانی نووسەرانی رابردوو بێ، ئەوا گومانی تێدا نییە کە بەرهەمی دەوڵەمەندترو دروستتر لە پێشینانی خۆی دادێنێو لەوان نزیکترە لە واقیعەوە".

ئەوەی زۆلا داوای دەکات بەر لە هەر شتێك بریتییە لە بەکارهێنانی رێبازە زانستییە سروشتییەکان لە بواری ئەدەبیاتداو هەروەها سوود وەرگرتن لەو زانیارییانەی کە ئەو زانستانە بە دەستیان هێناوە. رێنوێنی ئەو لەم بارەیەوە بەرهەمە زانستیەکانی رۆژگارو سەردەمی خۆیەتی کە بوارە جیاوازەکانی ژیانو رێبازە زانستییەکانی شیکردۆتەوە. هەندێ لەو بەرهەمە گرنگانە بریتییە لە: (نامەی بۆ ماوەیی سروشتی)ی (لۆکاس ١٨٤٧- ١٨٥٠)، وەرگێڕانی (ئەسڵی ئەنواع)ی داروین (١٨٦٢)و بە تایبەتی (پێشەکییەك بۆ پزیشکگەری ئەزموونگەری ١٨٦٥)ی کلود برنار. زۆلا لە زۆربەی وتارەکانی خۆیدا پشتی بە کتێبەکەی کلود برنار دەبەست. هەر چەندە لە کاتی نووسینی یەکەمین رۆمانو دەربڕینی هەوەڵین بیروبۆچوونەکانی خۆیدا، ئاشنایەتی لەگەڵ ئەو بەرهەمەی برناردا پەیدا نەکردبوو، لێ پاش خوێندنەوەی ئەو کتێبە لە پڕ بیروبۆچوونە ئاڵۆزو نا پوختەکانی ناو مێشکی بە تەواوەتی لا روون بووەو لێبڕا لەوە بەدواوە پەنا وەبەر ئەو زانا بلیمەتە بەرێ، بۆیە لەوە بەدواوە ئەو کتێبەی کرد بە سەرچاوەی هەموو بەڵگەکانی خۆی.

(کلود برنار) پێی وا بوو کە ئەو رێبازە زانستییە بنجبڕەی دەرەبارەی (تەنە بێ گیانەکان) بەکار دەبرێ پێویستە دەربارەی (تەنە زیندووەکان)ش تەتبیق بکرێ. و زۆلا دەیگوت دەبێ ئەم رێبازە لەگەڵ (ژیانی سۆزداریو زەینی)شدا بسازێنرێ. ئامانجی رەوشو رێبازی ئەزموونگەری دۆزینەوەی ئەو پەیوەندییانەیە کە دیاردەیەك بباتەوە سەر هۆیە هەرە نزیکەکەی ئەو یاردەیەو هەلومەرجە پێویستەکانی بە دیارکەوتنی ئەم دیاردەیە بدۆزێتەوە).

بۆ گەیشتن بەم ئەنجامەش دەبێ پەنا وەبەر رامانو دیتنو تۆژینەوەی پاژەکان (جزئیات) رێ. پێش زۆلا، رێبازی دیتنو رامان لە ئەدەبیاتدا، لەلایەن بالزاكو ستانداڵو فلوبیرەوە بەکار ێنرابوو. زۆلا روانگەو تیۆری خۆی بەم رستەیە دەردەبرێ:

PDF4Kurd

" کەسێك کە لەسەر ئەزموون کار بکات، موفەتیشی سروشتە"و دەڵێت: "رۆمان بریتیە لە راپۆرنامەی تەجروبەو ئەزموونان" بەمجۆرە باوەڕی وایە کە نووسەر بەتەواوەتی خەیاڵ تەرك بکات، چونکە:

"چۆن جاران دەیان گوت فلان نووسەر خودانی خەیاڵێکی بەهێزە، من دەمەوێ لێرە بەدواوە بگوترێ کە خودانی هەستی واقیعبینییە. ئەم پێناسەیە دەربارەی نووسەر گەورەترو دروستتر دەبێ. بەهرەی دیتن لە نێو خەڵکانی جیاوازدا خاڵی هاوبەشی زۆر کەمترە لە بەهرەی ئەفراندن لە نێو هەمان ئەو خەڵکەدا.

بەڵام ئەم دیتنو روانینە دەبێ ئاوێتەی تەجروبەو ئەزموون بێ, یانی نووسەر حاڵەتێك لەبەرچاو بگرێ کە بتوانێت پەیوەندییەکانی نێوان دوو دۆخی جیاوازی یەك دیاردە نیشان بدات. ئەمەش هەمان ئەو رێبازە ئەزموونگەرییەیە کە کلود برنار دەیویست لە واری لێکۆڵینەوەی دیاردەکانی زیندەوەرزانیدا جێبەجێی بکاتو بیهێنێتە ناو زانستی پزیشکگەرییەوە. زۆلا لە کتێبی (رۆمانی ئەزموونگەری)دا بەمجۆرە رێبازی ئەزموونگەری بۆ رۆماننووسان شەرحو شرۆڤە دەکات: رۆماننووس هەم تەماشاکەرەو هەم ئەهلی تەجروبە. وەکو تەماشاکەر، رووداوەکان وەکو چۆن دەیان بینێ ئاوا نیشانیان دەدا. بۆ ئەم کارەش، سەرەتای دەست پێکردن دەست نیشاندەکاتو زەمینەیەکی مکومو قایم بۆ جولەی قارەمانەکانو دیاردەکانی چیرۆکەکەی لەبەرچاو دەگرێ. پاشان وەکو ئەهلی تەجروبە، قارەمانەکانی خۆی لە چوارچێوەی چیرۆکێکی تایبەتیدا دەخاتە گەر، کە لە وێدا زنجیرەی یەك لە دوای یەکی رووداوەکان بە شێوەی ئەنجامێکی جەبری ئەو دیاردانەی خراونەتە بەر موتالا بەرجەستە ببێ. لە شوێنێکی دیدا دەڵێت: "رۆمانی ناتوراليستی تاقیکردنەوەیەکی واقیعییە کە رۆماننووس بە پشتیوانی ئەزموونەکانی خۆی لەسەر تاکی کۆمەڵ ئەنجامی دەدات".

بەکارهێنانی ئەم رێبازە وا دەخوازێ کە دنیای ئەخلاقی بە شێوەیەکی ماددی و میکانیکی دەرك بکرێ، زۆلا وای دادەنێ کە "دنیای بەشەری-ش سەر بە هەمان جەبرییەتە کە بەسەر هەموو بوونەوەرانی تەبیعەتەوە فەرمانڕەوایە". ئەم باوەڕە کە بە پایەو کۆڵەکەی فەلسەفی ناتوراليزمی ئەدەبی دەژمێردرێ، زیاتر لە هەر شتێکی دی دژمنانی زۆلای هاڕوژاندو دەنگی ناڕەزاییان بەرز بووەوە. جا ئەمانە رەخنەی ئەوەیان لە زۆلا دەگرت کە کاری رۆماننووسی بە

تاقیکردنەوەی زاناکان دەشوبهاند. چونکە ئەو رۆماننووسەی کە رێبازی ئەزموونگەری دەگرێتە بەر, زیاتر لە زانا دەچێت تا لە شاعیرو هونەرمەند. دەتوانین لە رێگەی ئەم گوتەیەی زۆلاوە باشتر پەی بەو مەبەستو بابەتەی سەرێ بەرین:

"ئێستا زانست دێتە ناو قەڵەمڕەوی ئێمەوە. ئێمەی رۆماننوسان لەم قۆناغەی کاری خۆماندا توێکاری وەزعو حاڵی فەردیو کۆمەلایەتی تیرەی بەشەرین. وەکو چۆن فیزیۆلۆجی زان درێژە بەکاری فیزیکزانو کیمیازان دەدات، ئێمەش بەدیتنو ئەزموونەکانمان درێژە بەکاری فیزیۆلۆجی زان دەدەین.. بە کورتی وەکو چۆن کیمیازان و فیزیازان لەسەر کەرەستەی بێ گیان کار دەکەنو فیزۆلۆجی زان تەنە زندووەکان دەخاتە بەر تاقیکردنەوە.

ئێمەش دەبێ کار لەسەر سیفەتو تایبەتمەندیو هەوەسو ئارەزوو هەڵچوونو رەفتارو دابو نەریتی تاكو کۆمەڵی تیرەی بەشەر بکەین.

یەکەم بەرهەمی زۆلا کە لەسەر بناغەی ئەم تیۆرییە ئەزموونگەریو "جەبرە زانستییە" دامەزرابێ (ترازراکون)ە زۆلا لە پێشەکی ئەم کتێبەدا دەڵێت:

"لە ترزراکوندا تایبەتمەندییە ئەخلاقیو روحییەکانی قارەمانەکانم شی نەکردۆتەوە، بەڵکو وەزعی میزاجیانم خستۆتە بەر شیکردنەوە. ئاشقێنی قارەمانانی من تێرکردنی پێداویستییەکە ئەو قەتڵەی ئەنجام دەدەن ئەنجامی زینای ئەوانە، وەکو چۆن گورگان مل دەدەنە کوشتنی مەڕ، ئەوانیش ئەم ئەنجامە قەبوڵ دەکەنو، لە ئەنجامدا ئەو شتەی کە ناچار بووم ناوی بنەم پەشیمانی، زادەی بێ نەزمی سادەی ئورگانیو سەرکێشی ئەعسابی بزواو نارەحەتی ئەوانە".

لە شوێنێکی دیکەدا دەڵێت:

" مەبەستی من زیاتر مەبەستێکی زانستی بوو. من پاشاگەردانیو پەشێوی قووڵی میزاجی خوێناویم، لە مامەڵە کردن لەگەڵ تەبعی رەشبینیدا نیشان داوە... من زۆر سادە ئەو ارەی کە جەڕاح لەسەر جەستە ئەنجامی دەدا، لەسەر دوو بوونەوەری زندوو ئەنجامم داوە.

مەسەلەی ویراسەت

مەسەلەیەکی دیکە، کە ناتورالیستەکان هێناویانەتە نێو رۆمانەکانی خۆیانو پشتیان پێ ستووە، مەسەلەی کاریگەری بۆ ماوەییە لەسەر بارودۆخی روحی مرۆڤ. چونکە باوەڕیان بوو کە هەلومەرجی بەدەنیو روحی هەر کەسێك لە دایكو باوکییەوە بۆی ماوەتەوە.

PDF4Kurd

دەربارەی مەسەلەی ویراسەت زۆلا سوودێکی زۆری لە لۆکاس و کتێبەکەی لۆکاس (نامەی ویراسەتی سروشتی) وەرگرتووەو لەسەر بنەمای ئەم تیۆرییە زنجیرە رۆمانی ناوداری (روگون ماکار)ی لە بیست بەرگدا بەناوی (مێژووی سروشتیو کۆمەلایەتی ماڵباتێك لە زەمانی ئیمپراتۆریەتی دووەمدا) نووسی. زۆلا، لەم زنجیرە کتێبەدا ژیانی خانەوادەیەکی بچووکی. شەرحو شیکردۆتەوەو سەرجەلە نامەیەکی بۆ فەرزەندانی ئەم خێزانە رێکخستووەو بەسەر لقو پۆپی جیاوازدا دابەشی کردوون. حیکایەتی ئەم زنجیرە کتێبە، بریتییە لە گەشەکردنو نەشونمای لقو پۆپەکانی ئەم شەجەرەیە. لە یەکەم روانیندا هیچ لێکچونێك لە نێو ئەندامانی ئەم خێزانەدا نابینرێ، لێ ژێراوژێر رستێکی قایمو توند پێکەوەی بەستوونو بردوونیەتێوە سەر یەکدی. ئەو فەرزەندەی کە لە ئەنجامی پەیوەندییەکی حەرامو لە دایکێکی داوێن پیس هاتبێتە دنیاوە، سەرسەریو عەرەقخۆرو تاوانکار دەردەچێت، هەڵبەتە ئەوانی تریش رۆڵەی هەلومەرجو ژینگەی خۆیان دەبن.

تایبەتمەندییەکانی بەرهەمێن ناتورالیستی

بەم جۆرە ناتورالیزم لە شێوەی راپەرنێکدا، دژ بە دادوەرێین پێشوەختە و قەراردادی ئەخلاقی و مەزەبی دێتە مەیدان . ئەو سانسۆرەی کە کۆمەڵگە خستوویەتیە سەر بەشێك لە دیاردەکانی تەبیعەت و ژیان، تێك دەشکێنێ. باسی شتانێك دەکاتو دیمەنانێك شیدەکاتەوە کە تا ئەو ڕۆژە رێیان نەکەوتبووە نێو بەرهەمێن ئەدەبییەوە ، جا ئەمە یەکێکە لەو تایبەتمەندییانەی ناتورالیزم کە پابەندانی داب و نەریت و قرێردادە ئەخلاقییەکان و دژی ناتورالیزمیان دەهاڕۆژێنێ. باسکردنی دزێوی و کارەساتەکانی هەژاری و بێدادی کە هەوەڵجار لە بەرهەمەکانی دیکنزەوە دەستی پێکرد بوو، و کۆمەڵگەی بورژوازی دەیویست خۆی لێ گێل بکات، لە کارەکانی زۆلادا گەییە لوتکە. لە ولاتانی دیکەشدا تورگینیفو جورج ئیلیوت و هاوپتمان باسی دەکەن.

تاکری داوەرییە پێشوەختە میلییەکانو خۆپەسندیو پایەخوازیو شکۆخوازی کۆمەلایەتی دەداتە بەر تەوسو توانجان. لە شانۆدا، سودرمان رەخنە لە دابو نەریتی شەرەفو شانازی دەگرێت، ئیبسن پەردە لەسەر دووڕوویيو ریا لادەبات، جیاوازییە قوڵەکانی نێوان حەقیقەتو

ژیانی کۆمەڵایەتی دەخاتە روو، و ئەو لەمپەرو بەرهەڵستانەی دێنە بەردەم گەشەی ئازادی تاك نیشان دەدات. نا توورالیستەکان. شتانی نەنگ ئامێز، مایەی پێکەنین‌و شەرمەزاری‌و بچوکبوونەوەی ئەڤین لە بەرا نبەر سوودخوازیدا ریسوا دەکەن‌و بۆ یەکەمجار ئەڤین بە شێوەی ویستێکی بەدەنی‌و رەگەزی وەکو ئەزموونێکی حەڵاڵ‌و رەوا لە بەرهەمەکانیاندا دەخرێتە روو. بەمجۆرە دەتوانرێ بگوترێ کە ئەدەبیاتی ناتورالیستی بەشێوەیەکی گشتی رەخنەیەکی توندوتیژە لە بونیادەکانی کۆمەڵگە جا چونکە ئەم کۆمەڵگەیە جۆش‌و خرۆشی راستگۆیانەی رۆمانتیزم‌و روحیانەتی قووڵی مەزەب‌و ئاینی لە دەست داوە، بۆیە لە هەوڵی ئەوەدایە بە هەر چوار چنگ خۆی بە جۆرە ئەخلاقێکی ئایدیالیستیدا هەڵواسێ، و لە بەرانبەر ئەم بەربەست شکاندنەدا جۆرە کاردانەوەیەك نیشان بدات. هێرشی توند بۆ سەر زۆلاو لایەنگرانی، و محاکەمەی فلوبیر، بۆدلێرو ئۆسکار وایڵد لەوەوە هەڵقولاوە.

جا بە حوکمی ئەو رێبازەی کە ناتورالیزم گرتوویەتیێ بەر، هەندێ لە دیاردەکانی کۆمەڵگە لە بەرهەمێن ناتورالیستیدا هەقی دەست پێشکەری پەیدا دەکەن. ماجەرای زۆربەی چیرۆکەکانی بە جۆرێ روو دەدا کە دەڵێی جگە لە چەپەڵی، پەرێشانی، بێدادی‌و خەوش‌و نەنگ چ شتێکی دی لە ئارادا نییە. ناتورالیزم بەپێی لۆژیکی کاردانەوە دژ بە دیدو روانگەی رۆمانتیك، ئایدیالیستی یان تەنیا فەرمی، هەموو دنیا تەنیا لە دیاردە پێچەوانەکا نی هەموو ئەوانەدا کورت دەکاتەوەو ئەگەرچی زۆربەی ئەم کارانە بەناوی ریالیزم‌و واقیعبینییەوە ئەنجام دەدات، لێ لە ئاکامدا یا ن لە کۆتاییدا کارەکە بە شێوەی جۆرە لاسارییەکی هاندەرو، رەخنەی شۆڕشگێڕانەو یان مامەڵەیەکی رەشبینانەو فەلاکەت گەرا بۆ مرۆڤ دەشکێتەوە.

سووربوون لەسەر پەردەلادان لەسەر هەموو رووداوەکان‌و واقیع بەوە دەشکێتەوە کە تەنیا دیاردە بازاڕییە رۆژانەکان شیبکرێنەوە. سوور بوون لەسەر دیتنی هەموو ئەو شتانەی کە لە ...رۆڤدا هەن دەبێتە هۆی ئەمەی کە هەموو مرۆڤەکان لە شێوەی بوونەوەرانێکدا بدینین کە ...یدایەت گوتەنی: "هەر هەموویان یەك زار بوونەو کۆمەڵێك ریخۆڵەیان پێوە هەڵواسراوەو ...ەچێتەوە سەر کۆ ئەندامی زاوزێییان" بایەخدانی لە رادە بەدەر بەوەی کە تەسلیمی خورافا ت ...بین. دەگاتە ئەوەی کە هەر جۆرە ئیمان‌و باوەڕێك بە خورافات بژمێرێن. (ئازادی) تەنیا لەبەر

PDF4Kurd

ئەمەی کە هەستێکی خۆ بەخۆی دەروونییە، ئینکار دەکرێ: ژیانی مرۆڤانی لە کۆت و زنجیری بێڕەحمانەی جەبری مێژوویی، کامڵبوونی ژیناسی، ویراسەتی جەستەیی‌و کۆمەڵایەتی نراوە.

ناتورالیزم کە لە باری تیۆرییەوە دژی داوەرییە پێشوەختەکان رابووەو بەناوی ریالیزم‌و واقیع گەراییەوە هاتۆتە مەیدان، بە جۆرێ لەسەر بنەمای قەرار و بڕیارە پێشوەختەکان هەڵوێست وەردەگرێ کە بە ناچاری ئەو روانگە ئازادو روونەی کە لە مەڕ واقیع هەمانە، ئاوەژوو دەکاتەوەو رەنگە خودی واقیعەکەش ئاوەژوو بەرەواژ بنوێنێ. قارەمانی رۆمانی ناتورالیستی، لە ژێر فەرمانی هەلومەرجێن بەدەنی‌و جەستەیی خۆیدایە. زۆلا دەڵێت:

"وەزعی میزاجی قارەمانەکان بخوێنینەوەو شی بکەینەوە نەك ئەخلاق‌و عاداتیان.... مرۆڤ لە ژێر فەرمانی ئەعساب‌و خوێنی خۆیدایە..."

نیتشە لەم بارەیەوە دەڵێت:

"یەکێك لە کەشفو دۆزینەوەکانی ئەم سەدەیە ئەمەیە کە مرۆڤ بریتی نییە لە ویژدان بەڵکو سیستەمێکی عەسەبییە بۆ خۆی".

بەمجۆرە وەزعی بەدەنی وەکو پرەنسیپێك حەساو کراوەو وەزعی روحی دەبێ بەسێبەرو سایەی بەدەن بژمێردرێ. واتە دەرکەوتە رووحییەکان ئەنجامی هەلومەرجە جەستەیی‌و بەدەنییەکانە.

کەواتە هەموو هەست‌و هزرەکانی مرۆڤ، ئەنجامی راستەوخۆی ئەو گۆڕانکارییانەن کە لە بونیادی جەستەییدا روو دەدەن‌و بارودۆخی جەستەییش بەپێی یاساکانی ویراسەت لە دایك‌و باوکەوە بۆ ئەو ماوەتەوە.

یانی ئەگەر کێماسییەك یان شێوانێکی بەدەنی لە باپیرێکدا هەبێ، ئەوا ئەم کێماسییە بەرەبەرە زیاد دەکات‌و لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی دی دەمێنێتەوەو دەبێتە باعیسی ئەوەی کە نەوەکانی دواتر ئالودە یان سۆزانی دەربچن یا ن کێماسی روحی دیکەیان لێ پەیدا ببێ.

ناتورالیزم‌و ئەخلاق‌و کۆمەڵگە

زۆلا ئیدیعا دەکات کە بەرهەمی زانستی، واتا رۆمانی تازە، لە هەمان کاتدا بەرهەمێکی ئەخلاقییە. هەر چەندە زۆربەی رەخنەگران، لە بەرهەمەکانی زۆلادا ئارەزوویەکی توندی بێ

پەردەیی‌و بێ ئەخلاقییان کەشف دەکردو دەخستە روو، بەڵام زۆلا هەر سوور بوو لەسەر ئەو ئیدیعایەی خۆی. بەڕای زۆلا، رۆماننووس بە تەواوەتی کاری زانا ئەنجام نادات. هەڵبەتە لە شیکردنەوەی وەزع‌و حاڵاندا، رەچاوی بێ لایەنی زانایەك دەکات، جا لەگەڵ ئەمەشدا وەکو چۆن (کلود برنار) گوتویەتی "ئەزمونگەر موفەتیشی تەبیعەتە" زۆلاش دەڵێت کە: "رۆماننووس موفەتیشی مرۆڤ‌و سۆزی مرۆڤە"و ئەگەر قەرارە قازی بێ لایەن بێ چۆن دەتوانێ دەرهەق بە مەسەلە ئەخلاقییەکان بێ لایەن نەبێ؟ جگە لەوە رۆماننووس دەبێ:

"میکانیزمی دیاردەکان لە مرۆڤدا بزانێ، بونیادو تەرزی کاری دەرکەوتە زینی‌و هەستییەکان بە هەمان شێوە ی کە فیزیولوجی لە ژێر کاریگەری ویراسەت‌و فاکتەری ژینگەدا بۆ ئێمەی شەرح دەکات، نیشان بدات، دواتر زیندو لە ژینگەی کۆمەڵایەتییدا نیشان بدات..و کاریگەری بەسەر دیاردەکانەوە هەبێ‌و کۆنترۆڵیان بکات، و بەمەش بە کردەوە کار بکاتە سەر ژینگەی کۆمەڵایەتی.

رۆماننووس بە کەشفکردنی یاساێن ژیانی کۆمەڵایەتی، ئیمکانی ئەوە بە سیاسەتوانان‌و خەمخۆرانی مەیدانی ریفۆرمێن کۆمەڵایەتی دەدات کە دەست بەکار بن‌و کۆمەڵگە چاك بکەن.

زۆلا زۆر بە توندی بەرپەرچی تۆمەتی ئەو (جەبریەت‌و قەدەرییەتە) دەداتەوە کە دەیدەنە پاڵ فەلسەفەکەی‌و رایدەگەیەنێ کە: "ناتورالیزم لە ئەدەبیاتدا، نوێکارییەکی وردەو قەبوڵکردن‌و وێنەگرتنی شتێکە هەیە". زۆلا باوەڕی بە پێشکەوتی کۆمەڵایەتی هەیەو دەیەوێت رێگەکانی پێشکەوتن هەموار بکات. ئامانجێکی ئەخلاق ی توندو سەختگیرانەی هەیەو لەم رووەشەوە سەر بە یاساکەی (کلود برنار)ـە: "ئەخلاق ی ئەمرۆ، عەودالّی تاقیبی هۆکارەکانە، دەیەوێ هۆکارەکان شی بکاتەوەو لەبەر رۆشنایی شیکردنەوەکاندا دەست بەکار بێ."

زمانی بەرهەمێن ناتورالیستی

ئەمیل زۆلا لە وتارێکدا بەناوی (ناتورالیزم لە شانۆدا) دەڵێت:

ئێستا دەگەینە سەر مەسەلەی (زمان) دەڵێن کە شێوازێکی تایبەتی بۆ شانۆ هەیە. ...ەخوازن کە ئەم شێوازە بە تەواوی لە زمانی ئاسایی دیالۆگ‌و گفتوگۆ جیاواز بێ، ریتمدراو ...وندتر لەو، بە هەناسەیەکی یەجگار درێژ، قاژ قاژ وەکو ئەڵماس کە روناکی چلچرایانی ...ەسەردا بدرەوشێتەوە.

لە رۆژگاری ئێمەدا بۆ نموونە رێزدار (ئالکساندەر دۆمای کور) بە شانۆنامەنووسێکی گەورە دەژمێردرێ. وشەکانی ئاهەنگدارن وەکو فیشەکە شێتە بە ئاسماندا دەچن‌و لە نێو چەپڵەرێزانی تەماشاڤاناندا رادەخوشێن‌و دێنە خوارێ. هەموو کاراکتەرانی بەرهەمەکانی ئەو بە یەك زمان دەدوێن: زمانی پاریسی بە توێکڵ, تەژی پێچەوانەخوانی کە وەکو نێزە وشك‌و زبر بێتە هاویشتن. من هەقم بەسەر بریق‌و باقی ئەم زمانەوە نییە، بریق‌و باقی ئەم زمانە ئینکار ناکەم. بریق‌و باقێکی سەرڤە سەرڤە! لێ حەقیقەتبوونی ئەو زمانە ئینکار دەکەم. هیچ شتێك هێندەی ژارخەنی بەردەوامی رستە تاقەتبەر نییە. من چاوەڕوانی نەرمی زیاترو تەبیعی بوونم. خودان شێوازانی واقیعی ئەم سەردەمە رۆماننووسەکانن. دەبێ لە بەرهەمەکانی (گوستاف فلوبێر)و (برایانی گنگور)دا بۆ شێوازی بێ کەم‌و کوڕی‌و زندوو رەسەن بگەڕێین. کە پەخشانی رێزدار (دوما) لەگەڵ کاری ئەم پەخشان نووسە گەورانەدا بەراورد بکەین، دەبینین کە نە دروستەو نە رەنگ‌و روویەکی ئەوتۆی هەیەو نە جۆش‌و خرۆش... ئەوەی دەمەوێ لە شانۆدا بیدینم، پوختەیەکی زمانی گفتوگۆیە —ئەگەر نەتوانرێ گفتوگۆیەك بە هەموو درێژدادڕی و دووبارە بوونەوەیەك‌و بێهودەییەکییەوە ببرێتە سەر شانۆ، ئەوا دەتوانرێ حاڵەت‌و تۆنی گفتوگۆیەکە، تایبەتمەندی هەر قسەکەرێك‌و، بە کورتی واقیع لە رادەی زەرورەتدا بپارێزرێ....

بەمجۆرە ناتورالیزم گفتوگۆ, یەکەم لە رێگەی رۆمان‌و دواتر لە رێگەی شانۆوە دێنێتە ناو ئەدەبیات. نووسەرانی ناتورالیست، هەوڵدەدەن لە گوێزانەوەی گفتوگۆی هەر کەسێکدا، ئەو رستەو دەستەواژانە بەکاربێنن کە ئەو کەسانە بەکاری دێنن، ئەمە یەکێکە لەلایەنە هەرە گرنگەکانی ریالیزمی ناتورالیستەکان کە پاش پێچانەوەی خودی قوتابخانەکەو نەمانی دامەزرێنەرانی قوتابخانەکەش، لە نێو نووسەرانی سەدەی بیستەمدا رۆژ بە رۆژ رەواجی زیاتر پەیدا دەکات. بەمجۆرە دەتوانرێ زۆلاو پەیڕەوانی زۆلا بە پێشینانی هەموو ئەو نووسەرە گەورانە بژمێردرێ کە ئەورۆ زمانی گفتوگۆ لە نووسینەکانی خۆیاندا بەکاردێنن.

گروپی میدان

لە مێژووچەی ناتورالیزمی فەرەنسادا، دامەزرانی دەستەی (میدان) بایەخێکی فرەی هەس.

ئەمیل زۆلا کە لەو رۆژگارەدا گیرۆدەی دەستکورتی‌و هەژارییەکی لە رادەبەدەر بوو، ئەنجام کتێبی (ئاسومواری)ی بڵاوکردەوەو پارەیەکی بەدەست هێناو توانی مولکێ بەناوی (میدان)

بکرێ. لەم سەردەمەدا زۆلا لەلایەکەوە کەوتبووە بەر هێرشێن توندو تیژو لەلایەکی ترەوە ژمارەیەك لە نووسەرانی لاو بەرەڤانیان لێدەکرد. ئەم ژمارەیە کە بۆ بەرەڤانی لە پێشەواکەی خۆیان لە دەوری گردبوو بوونەوەو کۆبوونەوەیان دەکرد بریتی بوون لە: (پـل ئەلکسی ١٨٤٧-١٩٠١) کە هاوشاری زۆلاو خەڵکی (ئەکس) بوو و تاقە کەسێك بوو کە تا کۆتایی پشتیوانی لە زۆلا کردو پابەندی رێبازەکەی ئەو بوو و، (گی دوموپاسان ١٨٥٠- ١٨٩٣) کە دۆستی فلوبێر بوو و فلوبێر لەگەڵ خۆیدا هێنایە لای زۆلاو بەوی ناساند، (هنری سیارد ١٨٥١-١٩٢٤), (هویسمان ١٨٤٨- ١٩٠٧)و لیون هنیك ١٨٥١- ١٩٣٥). ئەم نووسەرانە کۆبوونەوەکانی خۆیان لە ماڵی زۆلا لە پاریسو، لە بەهارو لە هاویندا لە (میدان) ئەنجام دەدا. ئەم ژمارەیە بۆ ئەوەی بە کۆمەکی یەکتریو بە پەیڕەوی لە رێبازی قوتابخانەکەیان بەرهەمێك بنووسن لێبران کتێبێك بلاوبکەنەوە. ئەم کتێبە کۆمەڵە چیرۆکێك بوو بەناوی (شەوانی میدان) کە هەر چیرۆکێکی لەلایەن یەکێك لە نووسەرانی نێو براوەوە نووسرابوو، لەم کتێبەدا بوو کە موپاسان چیرۆکە بەناوبانگەکەی خۆی (بول دوسویف)ی بلاوکردەوە، ئەم کتێبە لە ساڵی ١٨٨٠دا بە پێشەکییەکی توندو پڕ هەراو هەنگامەی زۆلاوە بلاوبووەوە دوا بە دوای ئەو بوو کە زۆلا وتارو تێوریو بەرهەمە رەخنەییەکانی خۆی بلاوکردەوەو یاساو بنەماکانی بۆچوونەکانی خۆی ئاشکرا کرد.

چەند بیروبۆچوونێك

(گوستاف فلوبێر) لە ساڵی ١٨٧٨دا لە چوار چێوەی چەند نامەیەکدا ئیرادی لە بۆچوونەکانی زۆلا گرتووەو نووسیویەتی:

سەیری پێ دێ کە بۆچی هاوڕێی نووسەری ناتوانێ ئەوە بدینێ کە لە (ئەزموونەکانی) ەودا هیچ شتێکی جەبری نییە. بەڵکو هەرچییەك هەیە ئەوەیە کە ئەو بە کەیف ی خۆی ێهەڵکێشی کردووەو ئەوەی نووسیوە کە دڵی ویستویەتی وابێ.

(هنری سیارد) لە ساڵی ١٩١٨دا نامەیەکی بەم شێوەو ناوەڕۆکە بلاوکردووەتەوە:

"کاتێ کە من کتێبی پێشەکییەك لەمەڕ توبی (پزیشکگەری) ئەزموونگەری"ی (کلود نار)م بۆ خوێندنەوە دا بە زۆلا، کە دەیگوت کاری نووسەر دەبێ وەکو کاری زانا بێ، ویستم

ئەوەی پێ نیشانبدەم کە تەرزی کاری زانا تا چ ئەندازەیەك وردو گرانەو ئەگەری بە هەڵەچوونی تەرزی بیرکردنەوەی نووسەرا ن چەند زۆرە، دەمویست بەمە لە ئاکام و ئاقیبەتی ئەو جۆرە بڕیارە وریای بکەمەوە. بۆی بسەلمێنم کە تەنانەت لە کتێبەکانی خۆشیدا کاتێ کە قارەمانانی چیرۆك یەکیان خۆشدەوێ یان رقیان لێکدی دەبێتەوە، کە لێکدی نزیك دەبنەوە یان دوور دەکەونەوە بە هیچ کلۆجێ پەیڕەوی یاساو رێساو بنەمای زانستی ناکەن، بەڵکو قەڵەمی نووسەر چۆنی بوێ ئاوهایان دەجولێنێ".

(رنە دومنیل)ی خاوەنی کتێبی (ریالیزم) دەربارەی ئەو نامەیە دەڵێت:

"ئەگەر ئەمیل زۆلا بە گوێی هنری سیار-ی بکردایە کتێبی (رۆمانی ئەزموونگەری) نەدەنووسیو بەم شێوەیە بەرهەمەکەی خۆی لەوە رزگار دەکرد کە ببێ بە ئەوزارو ئالەتی تێوریانی زانستی غەڵەتو، خوێندنەوەی پاش دەیان ساڵ خوێنەران نارەحەت بکات. ئەم تێورییە ئاساییو سەرەتاییانە کە خۆی لە خۆیداو بەدەر لەم باسانەیە، بایەخو ئیحتوبارێکی هەس، سێبەرێك دەخاتە سەر بەرهەمەکەی زۆلا".

ئەم بابەتانەی خوارەوە لە یاداشتەکانی (برایانی گنگور) لە ١٨٧٧/٢/١٩دا دەبینرێ:

"فلوبێر دەستی داوەتە هێرشێکی توندو هەر هەموو تیوریو کارەکانی زۆلای کوتیەوە، زۆلاش بەم ناوەڕۆکە وەلامی دەداتەوە: " ئێوەگەل، سووکە سەروەتو سامانێکتان هەیەو لە زۆر گیروگرفتان رزگارتان دەکات، بەلام من ناچاربووم هەر جۆرە کتێبێك بنووسم! بەڵێ، نووسینی ناچیزە! خودایە من، منیش وەکو ئێوە گاڵتەم بە وشەی (ناتورالیزم) دێ، بەلام لەگەڵ ئەمەشدا هەر دووبارەی دەکەمەوە، چونکە دەبێ ناوی تازە لە هەر شتێك بنەی تا خەڵکی بە تازەو نوێی تەسەور بکەن... من هەوەڵجار بزمارێکم هەڵگرتو لە مێشکی خەڵکیم کوتی، پاشان چەکوشێکم بەدەستەوە گرتو بە ئەندازەی یەك سەنتیمەتر لە سەری خەڵکیم داکوتی، پاشان بە ئەندازەی دوو سەنتیمەتری دی دام کوتی.. چەکوشەکەی من هەمان هەراو زەنای ناو رۆژنامەکانو ئەو دەنگۆیانەیە کە دەربارەی بەرهەمەکانم دەینەمەوە..."

(دانیل مورنە)ی نووسەری "مێژووی ئەدەبیاتی فەرەنسا" دەربارەی ناتورالیزم دەڵێت:

"هەڵبەتە رێبازێکی ئەدەبی پشت بەستوو بە بنەماێین زانستی گومان لێکراوی مناڵانە، تەنیا رۆمانی مناڵانەو پێکەنین ئامێزی لێدەکەێتەوە. لێ زۆلا بلیمەتییەکی شیعریو خەیاڵێکی

PDF4Kurd

بەهێزی ئەوتۆی هەبوو کە زۆر لە سەرووی ئەم تیورییە بێهودانەوە گیرسابووەوە... زۆلا توانایەکی بالای دیتنی هەیە، ئەگەر نەی توانی بێ تایبەتمەندییە ئەخلاقیو روحییەکانی قارەمانەکانی بەرجەستە بکات، ئەوا ژینگەی بێرونیانی زۆر چاك داوەتە بەر زەینو شیکردۆتەوە. بۆ وێنە لە ئاسوموواردا جلشۆرخانەکەو لە فەسڵی (مانگرتنی) کتێبی ژەرمینالدا جۆشو خرۆشو رابوونی کرێکارانی مەعدەنچی بە توانایەکی سەیرەوە بەرجەستە کردووە... لێ لەلای هەموو نووسەرانی ناتورالیستدا، چ بەرهەمێك بە شێوازی زۆلا نابینریو زۆربەیان دووبارە هاتوونەتەوە سەر ریالیزم. ئەمانە تەنیا هەوڵی ئەوەیان داوە کە لە نێو دابو نەریتی باوی ناو خەڵکیدا، ئەو بابەتانە وێنە بگرن و شەرح بکەن کە لە هەوەسبازی و ئارەزووی سیکسییەوە نزیکە، واتە بە زۆری لایەنی فەسادێن ئاساییان خستوەتە بەر وردەبینی لێکۆڵینەوەوە".

جگە لەوە، خودی زۆلا نووسەرێکی خەباتگێر بوو، ملی بۆ نا ئومێدی نەدەداو تەسلیمی ئەو جەبرە نەدەبوو کە بەو هەموو جۆش و خرۆشەوە لە کتێبەکانی خۆیدا پشتی پێ دەبەست، گەورەترین بەڵگەش بۆ ئەم بابەتە رووداوی "دریفوس" بوو کە زۆلا لە پێناوی رزگاری تۆمەتبارێکی بێگوناحدا لە بەرانبەر دەسەڵاتدارانی گەندەڵو سەرمایەدارانی زۆرداری عەسری خۆیدا، وەستاو هاواری (مەحکومتان دەکەم)ی ئەو دنیایەکی هێنایە لەرزە.

ئەو خاڵەی کە دەبێ لێرەدا ئاماژەی بۆ بکرێ ئەمەیە کە هەڵەی زۆلاو پشت بەستنی زۆلا بە "زانستێن ئەزموونگەری" لە راستیدا هەڵەی سەدەکەی ئەو بوو. سەدەی نۆزدەیەم لەم رووەوە سەدەیەکی سەیر بوو. ئامێری بوخارو گلۆپی گاز بەدوا کەشفو دۆزینەوەی بەشەر دەژمێردرانو هەموو گەورە زانایانی عەسر گەیی بوونە ئەم ئەنجامگیرییەی کە هیچ رازێکی شاراوە لە جیهانو لە ئینساندا نییە. لە روانگەی ئەوانەوە هەموو شتێك ماددیو مەلموس بوو و کاری (کلود برنار) گەیی بووە ئەوەی کە دڵنیا بوو بە زووترین کات کەرەستەو پێکهاتەکانی زرو خەیاڵ لە نێو مێشکی مرۆڤەوە دەردێنێو بە بەرچاوی هەموانەوە شی دەکاتەوەو ورمولو یاساکانی دەنووسێت.

لە فەسڵی یەکەمی کتێبی (بەرەبەیانی جادووگەران)دا کە نووسەران لویس پاولزو جاك رژیە لە ساڵی ١٩٦٠دا بڵاویان کردۆتەوە شتی سەیر دەربارەی ئەم (هەڵەی سەدە)یە ەبینرێ، جێی خۆیەتی چەند برگەیەکی ئەو فەسڵە لێرەدا بە نموونە بێنینەوە:

PDF4Kurd

"ئەفسوس کە مێژوو ناوی ئەوی تۆمار نەکردووە. ئەو بەرێوەبەری (نووسینگەی تۆماری داهێنانەکان)ی ئەمریکا بوو. هەر ئەویش بوو کە یەکەمجار ئەم هەراو هوریایەی نایەوە. لە ساڵی ١٨٧٥دا ئیستیقالەنامەکەی خۆی بۆ وەزیری بازرگانی ناردو بیانووشی ئەوە بوو کە ئیدی چ شتێك بۆ داهێنان نەماوە. ئیدی ئەوە بوو دوازدە ساڵ دواتر (مارسیلین بیرتلو)ی گەورە کیمیازان نووسی کە: "جیهان لەمەودوا چ نهێنییەکی نییە...." هەموو دەرگاکان لە رووی هەر جۆرە تەسەورێك دەربارەی کەشفو کەشفکاری تازە لە بواری زانستەکاندا دادەخرا... (برونتیر) لە ساڵی ١٨٩٥دا بە دڵنیاییەوە باسی (ئیفلاسی زانست)ی کرد. پرۆفیسۆر (لیپمان)ی ناودار هەر لەو سەرو بەندەدا بە یەکێك لە قوتابییەکانی خۆی راگەیاند کە زانستی فیزیا تەواو بووەو، وا چاکە بچێ سۆراغی زانستێکی دیکە بکات. ئەو قوتابییە کە (هلبرونر)ی ناو بوو پاشان بوو بە یەکەمین مامۆستای (کیمیا- فیزیا)ی ئەورووپاو گەلێك کەشفیاتی بەرچاوی دەربارەی (هەوای شل)، تیشکی سەرووی وەنەوشەییو (نەرمە ئاسنجاو) ئەنجامدا....

لەو جۆرە سەدەیەداو لە نێو ئەو زانایانەدا بوو کە زۆلا بە دڵنیاییەوە بناغەی (رۆمانی ئەزموونگەری" دامەزراندو پاشان کە لە کەسێکی پسپۆری ژنەفت کە یاساکانی (ویراسەت) ئەو یاسایانەی پایەی زانستی بەرهەمە بەناو بانگەکەی ئەو (روگون- ماکار) بوون بە هیچ کلۆجێ جێگیر نینو هەموو کاتێ ئەگەری ئەوە هەیە کە لە ئەنجامی کەشفکاری تازەوە بگۆرێن، یەجگار سەرسام بوو. هەروەها بە هەمان ئەندازە سەرسام بوو کە کاتێ پێیان گوت کە زانست لە قەڵەمرەوی (مرۆڤناسی)دا یەجگار کەم پێشکەوتووە و رۆماننووس بە هیچ کلۆجێ ناتوانێ لافی ئەوە لێ بدات کە یاساکانی ئەم بابەتەی دۆزیوەتەوە!....

ئایا دەکرێ ریالیزمو ناتورالیزم تێکەڵ بکرێن؟

ناتورالیستەکان بەو بیانووە هاتنە مەیدان کە گوایە دەخوازن ریالیزم کاملتر بکەنو لایەنە رۆمانتکییەکانی لێ بژار بکەن. جا لەم رووەوە تیۆرییە نا ئاساییەکانی خۆیشیان دایە پاڵ ریالیزم. بۆیە هێشتاش زۆربەی نووسەرانی مێژووی ئەدەبیات، ناتورالیزم بە فۆرمێکی خەملێوترو وردتری ریالیزم دەژمێرنو کە باسی ئەو دوو قوتابخانەیە دەکەن لە سایەی تایتلی ریالیزمدا

باسیان دەکەن، بەڵام بە گوێرەی ئەو پێناسەیەی کەلـە فەسـڵی رابـردوودا سـەبارەت بـە ریـالیزم کردمان، نـاتوانین نووسـەرێك کـە توانـای بەسـەر هەڵسەنگاندنی رووداوی چیرۆکەکەی خـۆیو ئەنجامی چیرۆکەکەی خۆیدا نەشکێو لە ئەنجامی باوەڕبوونی بە زنجیرە بنەمایەکی زانستی گومـان ئامێزو مناڵانە، نەتوانێ هۆکاری دروستی رووداوەکان دیاری بکات، ناو بنەین ریالیست.

ئەمە جگە لەوەی کە نووسەرانی ریالیست نموونەی جیاوازی خەڵکیان لە کۆمەڵگەی خـۆوە وەردەگرتو لە بەرهەمەکانیاندا نوێنەری دیاری ئەو خەڵکەیان بە توانـاو بەهرەیـەکی هونـەری پەسندەوە بەرجەستە دەکـرد. بـۆ نموونـە لـە نـاو نموونـەکانی (کۆمیـدی مرۆڤـانی) بالزاکـدا قارەمانانی زیندوو بەرجەستەی وەکو "کوزین بتو گرندەو وترن" هەن. لێ زۆلاو پـەیڕەوەکانی (نموونەسازی)یان بە کارێکی رۆمانتیك دەژمارد. بۆیە قارەمانانی ئـەوان لایـەنی گـشتایەتیان نییە، بەڵکو هەریەکەیان تاکێکنو بە گوێرەی کاریگەری بۆماوەییو بونیادی بـەدەنی، ناچـارن هەندێ کاران ئەنجامبدەن. جا بۆیە دەبێ ئەوە بگوترێ کە نووسەری ناتوراليست ناتوانێ دەست بخاتە رەوتی رووداوی چیرۆکەکەی خۆی، بەڵکو رووداوی چیرۆکەکە کە زادەی کۆمەڵـە فاکتـەرو هۆکارێکی جەبرییە، بەدەر لە ویستی نووسەرەکە بەرەو ئەنجامێك دەڕوات کە دەبێ بیگاتێ.

لە جیهانی شانۆدا

ناتوراليستەکان زۆریان هەوڵدا لە جیهانی شانۆدا سەرکەوتن وەدەست بێنن، وێڕای ئەوەی کـە لەم وارەدا سەرکەوتنی گەورەیان بەدەست نەهێنا بەڵام هەر چـۆنێ بـوو شـوێن پێیـەکیان لـە دوا بەجێما. رۆماننووسانی ناتوراليست هەستیان دەکرد کـە پێویـستە لـەواری شانۆشـدا وەکـو واری رۆمان سەرکەوتنو پیرۆزی وەدەست بێنن. دیارە کەسیان لە خۆیان بە شایستەتر بۆ ئـەم مەیدانـە نەدەزانی. بۆیە بیرۆکەی نووسینی شانۆنامە چووە مێـشکیانەوەو گنکـورو زۆلاو ئـالفونس دودەو دۆس پاسانو ژۆل رنار بەریز تواناو بەهرەی خۆیان لەو وارەدا تاقی کردەوە. بەڵام کەسیان نـەیانتوانی تەنانەت ئەو نیمچە سەرکەوتنەش بەدەست بێنن کە لـەواری رۆماننووسـیدا بەدەسـتیان هێنـابوو نیشانەی هەرە دیاری شانۆ نامەێن ناتوراليستی ئەمە بوو کە لە رادەبەدەر بایەخ بەدیکۆرو جـلو بەرگ دەدراو نووسەران دەیانویست ئەو وردە شتانەی لە رۆمانەکانی خۆیاندا دەربارەی هەر شتێك شەرحو شرۆڤەیان دەکرد، لە شانۆنامەدا لە رێگەی دیکۆرو جلو بەرگەوە نیشانی بدەن.

PDF4Kurd

لێ ئاشکرایە کە ئەو شتانە (دیکۆرو جلو بەرگ) نەیان دەتوانی جێگەی ئـەو وردەکاریانـە بگرنەوە کە لە رۆمانی ناتوراليستیدا ئەنجام دەدران.

گومان لەوەدا نییە ئەگەر هنری بك شانۆنامەی "قەلانی نەنووسیبایە"، ئەمرۆکـە لـە هـیچ مێژوویەکی ئەدەبیاتدا ناوی شانۆی ناتوراليستی نەدەبرا. (قەلان) حیکایـەتو سـەربوری ژنـی کابرایەکی کارخانەداری دەوڵەمەندە کە لەگەڵ سێ کیژەکەیدا کەوتۆتە ناو کۆمـەڵێك دەسـتبرو فیڵباز، لە ئەنجامدا یەکێك لە کیژەکانی ناچار دەبێ شوو بە یەکێك لەو پیاوە خوێڕیانە بکات.

هەڵبەتــە (هنــری بــك) لــە پــەیڕەوانی (زۆلا)و لــە لایــەنگرانی قوتابخانــە زانــستیو ئەزموونگەرییەکەی ئەو نەبوو بەڵکو ناتوراليزمێکی تایبەت بـە خـۆی هـەبوو و بـەردەوام لـە هەوڵی ئەوەدا بوو کە بەرهەمەکانی لە رێبازەکەی خۆی بکاتو دەیگوت: "من ئەوەندە حەزم لـەوە نییە خۆم بە پیاوکوژانو کوژراوانو بادەنوشـانو قوربانیـانی ئیرسـیەتو قوربانیـانی وەچـەوە خەریك بکەمو بچمە بنجو بناوانی ئەو مەسەلەو بابەتانە". دەربارەی ئەو تیۆرییانەی کـە زۆلاو دۆستەکانی بۆ ناتوراليزمیان داناوە، پێی وابوو کە حەقیقـەت پێویـستی بـە تیۆرییـان نییـە، بریتییە لە شتێك کەمرۆڤ دەیبینێو هەسـتی پێـدەکاتو خۆڕسـكو ئاسـایی نیـشانی دەداتو پێویستی بە یاساو رێساو فورمۆلان نییە.

بە شێوەیەکی گشتی ئەگەرچی خەباتی پـڕ جـۆش و خرۆشـی ناتوراليـستەکان لـە دنیـای شـانۆدا سـەرەکەوتنێکی زۆری بەدەسـت نـەهێناو بەرهـەمی بەرجەسـتەو شـاکاری لـە پـاش بەجێنەما، بەڵام نابێ ئەوە لە یاد بکرێ کە ئازادییەکی کـاری فراوانـی بـۆ شانۆنامەنووسـانی ئاینده فەراهەم کردو هەر کۆششی بێ وچانی ئەو نووسەرانە بوو کـە کردییـە کارێـك ئەوڕۆکـە شانۆنامەکانی جان ئانویەو مارسیل ئەیمێو جان پـۆل سـارتەر و ئـالبیر کـامۆ سـەرکەوتووانە لەسەر شانۆگەورەکاندا نیشان دەدرێنو وازی دەکرێن.

رێبازی نووسەرە ناتوراليستەکانی دیکە

تەنانەت ئەو نووسەرانەش کە لەگەڵ خودی زۆلادا هاوکارییـان هـەبوو و پـەیڕەوی ئـەویان دەکـرد، پابەنـدی بنـەما فەلـسەفیو زانـستییەکانی ئـەو نـەبوون، و تـەنیا پـەیڕەوی رێبـازە ئەدەبییەکەیان دەکردو ئیدی تاقەتی ئەوەیان نەبوو تاقیبی شەجەرەی میراتی کاراکتەران بکەنو

ژیانی بۆ ماوەیی خەڵکانی ئالودەو کەچڕەو بخەنە بەر وردەبینی لێکۆڵینەوەو موتالاوە. نەیانویستوە رۆمانەکانی خۆیان لە شێوەی نامەیەکی زانستی زانایانەدا دەربڕن و بە ئەزموونێکی زانستی فیزیولۆجی کۆمەڵایەتی بزانن. بەڵکو لە هەمان رێبازی ئەدەبیدا، کە خودی زۆلا لە نووسەرانی ریالیستی وەکو فلوبێرو گنکوری وەرگرتبوو، زیدەڕەویان دەکرد. ئەم نووسەرانە دەیانگوت لە رۆماندا هەر جۆرە گریمانەو تەسەورێك بگری درۆی رووتە، بۆیە جگە لەو شتانەی کە بە کەماڵی دیقەت دەبینرێن، نابێ هیچ شتێکی دی بخرێتە ناو رۆمانەوە، تەنانەت هەندێ رووداوی سەیرو دەگمەنیش کە لە ژیانی واقیعیدا روو دەدا، نابێ ناوکێشی کتێبەکەتی بکەی، چونکە ئەو جۆرە رووداوانە زیاتر لە درۆ دەچن. نێوەڕۆکی رۆمان دەبێ بریتی بێ لە رووداوە رۆژانە ئاسایی‌و باوەکانی ناو ژیان، دەبێ لەو شتانە بێ کە نە سەرەتایان هەس‌و نە کۆتایی، ئەو رووداوانەی کەهەمیشەو لە هەموو شوێنێکدا هەن‌و روو دەدەن‌و بەسەر هەموو کەسێکدا دێن. ئەمەشیان بە هەند وەرگرتووە کە ژیانی رۆژانەی هەموو کەس لە مەیل‌و ئارەزووی ناچیز یان نزم‌و یان دزێو پێکهاتووە، جوانی‌و سوخەتێن باش، یان خەیاڵ‌و وێنای رووتە یا ئەگەر هەقیقەتیش بێ ئەوا حەقیقەتێکی ریزپەڕو نا دروستەو ناشێت ببێ بە بابەتی رۆمان. رۆمان دەبێ درۆو دەلەسەو نزمی‌و دوو روویی‌و ریاکارییەکانی ژیانی کۆمەڵایەتی کە لە سەر بناغەی عەیب‌و عارو خۆپەرستی رۆنراوە، نیشان بدات. بایەخ و جوانی رۆمان لەمەدایە کە زیاتر پابەندی دزێوی‌و بێهودەیی‌و بێ بەهایی دنیا بێ. بۆیە پەیڕەوان‌و موریدانی زۆلا کە بنەماکانی قوتابخانە زانستی‌و ئەزموونگەرییەکەی ئەویان پشت گوێ خستبوو، لە حەقیقەتدا کۆمەڵە نووسەرێکی ریالیستی توندڕەو بوون‌و تەنیا سازی دزێوی‌و خراپییەکانیان لێدەدا.

بەمجۆرە جگە لە ژمارەیەکی زۆری نووسەران کە کەوتبوونە دژایەتی ناتورالیزم و هەوڵیان ەدا لە رێگەی نووسینی بەرهەمی هەمە جۆری ئەخلاقی‌و ئایدیالیستی‌و زانستییەوە ەلاماری ناتورالیستەکان بدەن‌و بونیادی ئەم قوتابخانەیە هەڵوەشێننەوە، خودی نووسەرە توورالیستەکانیش لە بنەماکانی قوتابخانەکەی خۆیان هەڵگەڕانەوەو تا رادەیەك بۆ ریالیزمی فلوبیر)و (گنکور) گەڕانەوە.

PDF4Kurd

جا لەم بەینەدا "بەیاننامەیەکی پێنج قۆڵی" بلاوبووەوە لەو بەیاننامەیەدا پێنج نووسەری لاو زۆر بە توندی هێرشیان کردە سەر زۆلاو دەیانگوت پێشەوای ناتورالیزم رۆژ بە رۆژ زیاتر لەبەرنامەکەی خۆی هێوەتر دەڕواتو ناتورالیزمی کردووە بە لانەو ئاشیانەی مەسەلەێن توڕەهاتو، هاواریان دەکرد کە دەبێ تا زووە نەسڵی تازە رزگار بکرێ.

بەڵام ئەم بەیاننامەیە کە هێرشی راستەوخۆ بوو بۆ سەر زۆلا هیچی بەهیچ نەکرد، تەنانەت ناحەزانی زۆلاش پێی قاییل نەبوون.

کاریگەری ناتورالیزم

زۆربەی ئەو نووسەرانەی کە پابەندی قوتابخانەی ناتورالیزم بوون هەر زوو لە بنەماکانی هەڵگەڕانەوە. لەبری راڤەو شرۆڤەی (حەقیقەتی بچووك‌و رۆژانەی ژیان) هەر کەسەو بە شێوەی خۆی‌و هونەرمەندانە، ریاکارییەکانی کۆمەڵگەو ساختەکاری‌و فریوکاری چینی فەرمانڕەوای سووك‌و ریسواکردو بە هەزاران نموونەی جۆراوجۆری لە بابەتی چیرۆکەکەی موپاسان (بول دو سویف)یان لە بەرهەمەکانی خۆدا بەرجەستە کردو خەڵکانی (خوانەس‌و پاریزکار)ی وایان نیشاندا کە لە کاتی پێویستیدا روو لە ژنێکی سۆزانی دەکەن‌و هەر کە پێویستی خۆیان رایی کرد، ئیدی بەر جنێوانی دەدەن.

لایەنگری یەك لایەنە, ئەم (ئەدەبیاتە بێلایەنە)ی بە خێرایی لەبەر چاوی خەڵکی خستو پاش ئەوە تەقریبەن چ شتێك لە ناتورالیزم نەمایەوە جگە لە مەیلە ریالیستییەکانی. بەم حاڵەشەوە ناتورالیزم بە هەموو کاڵی‌و کرچییەکی خۆیەوە رەوتی رۆماننووسی لە سەدەی بیستەمدا گۆڕی.

یەکەم ئەوەبوو کە رۆمان بە پشتیوانی قەواڵەو بەڵگە نامان‌و کەرەستەی واقیعی بنووسرێت, چیتر رۆماننووس نەخزێتە ناو جیهانی ناخ‌و دەروون‌و لە گۆشەی تەنیاییدا نەژی، و ئەگەر جارجارێکیش پەنا وەبەر خەڵوەتخانەی دڵ بەرێ ئەوا ناچارە تەرکی گۆشەگیری بکات تا بچێتە تەمەشای ژیانی رۆژانەو لەو دیوی دیاردەو رواڵەتی کاروبارەکانەوە تاقیبی ئەو غەریزەو هەوەس‌و کەڵکەڵانە بکات کە جڵەوی راستەقینەی ژیانی هەر تاکێکیان بەدەستە، لە روانگەی ئەم جۆرە رۆماننووسەوە، ژیانی راستەقینە، ژیانی ئەو کۆمەڵە تەمەڵە ئەروستوکرات

رەچەڵەکانە نییە، چونکە ئەم ژیانە جگە لە درۆو ریاکاری چ شتێکی تری تیدا نییە، بەڵکو ژیانی زۆرینەی خەڵك، ژیانی خەڵکانی بێ شومارو دڵساف بابەتی ئەوەو شایستەی لێ وردبوونەوەیە، و هونەر بریتییە لە وێنەگرتنی ژیانی ئەو رەشوو رووتە ساکارو عەوامەی خەڵك.

خاڵێکی دیکە ئەوەیە کە رۆماننووس دەبێ لە قەراردادو پەیمانو رێسا دەستکردو کۆنەکان سڵ بکاتەوە: واتە رووداوی چیرۆك لەبری ئەوەی بەسەر هاتی سەیرو سەمەرەی منالانەی وەکو بۆکەڵەبازی نیشان بدات یان بەدەم خەیاڵ پڵاوەوە سەرکەوتنی ئەخلاقی زانستان وەسف بکاتو بەردەوام بە وەهمی چاکیو چاکەکاری خوێنەر فریو بدات، دەبێ رەوتی ئاڵۆزو پڕ گرێو گۆڵی بێ سەرەتاو بێ کۆتایی ژیان نیشان بدات.

ئەم ناتوراليزمە بەڵگەنامەییو کۆمەڵایەتیو رەشبینو تەوسئامێزو رەخنەییە دەسەڵاتی خۆی گەیاندووەتە زەمانی ئێمەش.

ناتوراليزم لە وڵاتەکانی دیکەدا

دەسەڵاتو کاریگەری ناتوراليستانی فەرەنسەیی زۆر کەم لە ئینگلیستاندا رەنگی داوەتەوە، چونکە تەسەوری بێ پەردەیی دیمەنانی چیرۆك بەو جۆرەی کە لە بەرهەمی ناتوراليستەکاندا دەبینرێ لەگەڵ تەبیعەتو گیانی ئینگلیزیدا نەگونجاوە. وەشانکاری یەکەمین وەرگێڕانی بەرهەمەکانی (زۆلا) خرایە زندانەوە. لە نێوان نووسەرانی ئەم قۆناغەدا دەتوانین تەنیا یەك کەس بپەڕێنین، ئەویش (جورج مور ١٨٥٢- ١٩٣٣)یە کە نووسەرێکی ریالیستی تەوق شکێن بوو و گەنجی خۆی لە پاریسو لە نێو نووسەرانو هونەرمەندانی پێشڕەودا بەسەر بردبوو، یەکێك لە بەرهەمەکانی (مور) کە ناوی (Extherwatem) بوو بەرهەمێکی ناتوراليستییە.

ناتوراليزم لە ئەدەبیاتی هولەندیدا زۆر بە گەرمی رەواجی سەند، زەوقی میللی ئامادەی ەبولکردنی شیکردنەوەی واقیعەکان بوو و کاردانەوەیەکی توند دژی رۆمانی محافەزەکارو ەقلیدی هاتبووە ئاراوە. (ڤان لانپ) کە کتێبی (Keaasge zevenster -١٨٦٥) ڵاوکردووە، هێندە توندڕەوانە بەلای ریالیزمدا دایکێشابوو کە هەراو زەنایەکی زۆری نایەوە. ەڵام دامەزرێنەری راستەقینەی ناتوراليزمی هۆڵەندا (ئیمانیس ١٨٤٨- ١٩٢٣) بوو کە ەیڕەوی (تن)ی دەکردو دەیویست هونەریش وەکو زانست ئازادو بێ پەروا بێ. ئەم نووسەرە

PDF4Kurd

خودان زەوقێکی شیکاری دروست بوو و شێوازێکی سادەو روونو رەوانی هەبوو لە رۆمانەکانیدا تا رادەیەکی زۆر قەرزار باری (سێ نۆڤل)ی تۆرگینیفەو بەناوبانگترین رۆمانی (مادامۆزیل لینا ١٨٨٨)یە کە کەوتە بە هێرشو پەلامارێکی زۆر. نووسەرێکی دیکەی ئەم قوناغە (ئالترینو ١٨٥٨- ١٩١٤) یە، ئەم نووسەرە پزیشك بوو، لاسایی فلوبێر و زۆلاو بەتایبەتی برایانی گنکوری دەکردەوە. چونکە بۆ خۆی هەر لە بیری نیگەرانی و مەرگدا بوو, ژیانی کەسانی نەخۆشو ئەسیرو دیلی غەریزەو مەیلەکانی خۆیانی, دەخستە بەر وردەبینی شیکردنەوەوە، جا ئەم نووسەرە شێوازێکی ریتمدارو بێ کەمو کوڕی هەبوو. زۆر چیرۆکی وەکو (مارتا)ی هەیە.دەسەڵاتو کاریگەری (تن)و (زۆلا) توانای وێنەگرتنی بێ پەردەو رەشی واقیعو رووداوەکانی بەم میللەتە بەخشی بوو. جا لەم بارەیەوە ئەم قۆناغەی ئەدەبیاتی هۆڵەندی بە قۆناغێکی گرنگ دەژمێردرێو رۆمانی هۆڵەندی چڕترو دەوڵەمەندترو واقیعی تر کردووە.

لە ئەڵمانیا:

لەو قوناغەدا کە رۆمان شێوەیەکی سواوو بازاڕی وەرگرت، تیۆریو رێبازەکانی زۆلا زۆر بە گەرمی پێشوازی لێکرا، ناتوراليزم کە راپەڕینێکی تازە بوو بە تایبەتی لە بەرلیندا دەنگی دایەوەو بە گەرمو گوڕی پێشوازی لێکرا، یەکەم نووسەرێك کە رووی کردە ئەم قوتابخانەیە (کرتزر) بوو کە بە (زۆلای ئەڵمان) ناسرا. لێ لە بەرهەمەکانی خۆیدا زیاتر لە ژێر کاریگەری (دیکنز)دا بوو و شێوازێکی زۆر ئەدەبیو ئەدیبانەی هەبوو. تیۆریسیی ناتوراليزمی ئەڵمانی نووسەرێکە بەناوی (هۆڵتز ١٨٦٣- ١٩٢٩) کە لایەنگری (وێنەگرتنی واقیعەکانە) (ریالیزمی فۆتۆگرافیك) هۆڵتز لەساڵی ١٨٨٩دا بە یارمەتی نووسەرێکی دیکە بەناوی (شلاف) سێ چیرۆکی بەناوی (پاپا هاملێت) بە هەمان شێوازی (ریالیزمی فۆتۆگرافی) بڵاوکردەوە . بە شێوەیەکی گشتی ناتوراليزم لە ئەڵمانیادا هاوتاو هاوکات بوو لەگەڵ هەراو زەناو دامەزراندنی ئەنجوومەنانی ئەدەبی و بڵاوکردنەوەی بەیاننامانو دامەزراندنی شانۆیاندا. لە نێو شانۆنامەنووسانی ئەم قۆناغەی ئەڵماندا دەبێ ناوی هوپتمان ١٨٦٢- ١٩٤٦) ببرێ کە بەرهەمی هەمە جۆری هەیەو هەموو قوتابخانە جیاوازەکانی تاقیکردۆتەوە، بەڵام زیاتر بە هۆی شانۆنامەی ناتوراليستی (بەر لە سپێدە ١٨٨٩) شۆرەتی پەیداکردووە کە باسی کارەساتێك

دەكات بەهۆی كاریگەریی ویراسی مەیخۆرییەوە روویداوە. ئەم شانۆنامەیە كە هەم كاریگەری زۆلاو هەم كاریگەری ئیبسنی پێوە دیارە گەلەك مشتو مڕو هەراو زەنای نایەوە. (هوپتمان) لە رێگەی شانۆنامەێن (جەژنی ئاشتی)، (پیاوی تەنیا)و (جۆلایان)وە بەدەست هێنا. ئەم شانۆنامەیە بوێرییەكی زۆری تێدایەو بێ پەروا باسی كارەساتی كۆیلەیەتیو رۆژ رەشی كرێكارانی سیلزی دەكات.

لە ئیتالیادا:

لە ئیتالیاشدا، لەم قۆناغەدا، رۆمانێن ریالستی روو لە كەسادو بێ برەویو بێ بازاڕی بوو، بۆیە لاوانی سەركێشو خوێنگەرم كەوتنە بیری ئەوەی روو لە ناتورالیزمی فەرەنسا بكەنو ئیلهامی لێوەربگرن. ئەوانەی كە دوور بوون لە دیدو بۆچوونی (ئوبجەكتیف) سوودیان لە ئازادی تازە وەرگرت بۆ بەرەنگاربوونەوەی (ئایدیالیزمی ساردو ئەخلاقی تەقلیدی) كەبەسەر ئەدەبیاتیاندا زاڵ بوو. بەڵام هیچ یەكێك لەوانە نەبوون بە نووسەری دەرەجە یەك. ئەم قۆناغی (ڤیریزم verismeە لە ئەدەبیاتی ئیتالیادا هیچ سەركەوتنێكی بەخۆوە نەبینی. چونكە زەوقی ئیتالیایی بە هیچ كلۆجێ ئەدەبیاتی نا شەخسی- objective) قەبووڵ نەبوو و لە یەكەم دەرفەتدا لایەنی لیریكی یان گەپجاڕی بۆ زیاد دەكرد.

PDF4Kurd

هونەر بۆ هونەر
و
قوتابخانەی پارناسی

ساڵی ١٨٣٠ ساڵی کۆمەڵە کودەتاو گۆڕانکارییەك بوو کە کۆتایی بە قۆناغی (رستوراسیون)* لە فەرەنسادا هێناو بوو بە سەرەتاو دەستپێکی گۆڕانکاری لە بارودۆخی سیاسیو کۆمەڵایەتی فەرەنسادا، لە قۆناغی (رستوراسیون)دا رۆمانتیزم بەسەر ئەدەبیاتی فەرەنسادا فەرمانڕەوا بوو. مێژوونووسان ساڵی ١٨٣٠ بە ساڵی هەرەتی کەماڵو لوتکەی توانای رۆمانتیزم دەزانن، چونکە لەم ساڵەدا بوو کە (ئێرنانی) هاتە سەر شانۆو (لامارتین) بوو بە ئەندامی ئەکادیمیای فەرەنسا بەڵام وەکو لە فەسڵی رۆمانتیزمدا گوتمان، ئەم ساڵە لە هەمان کاتدا بە ساڵی سەرەتای ئاوابوونی رۆمانتیزم-ش دێتە ژماردن. گەلێك لە شاعیرانی رۆمانتیك دەیانبینی ئەو قوتابخانەیەی کە بەگەڵی کەوتبوونو تا ئەم قۆناغە بە بەرزی هێنابوویان بەرەبەرە دەپۆکێتەوەو لەبەرچاو دەکەوێ. حەقیقەتی مەسەلەکەش ئەمە بوو کە جەماوەری خەڵك پاش گۆڕانی بارودۆخی سیاسیو کۆمەڵایەتی دەیانویست بە تەواوەتی لە رابردوو دابڕێن و پەیوەندییان پێوەی نەمێنێ. لەبەر ئەمە رۆمانتیزم-ش روو لە نەمانو فەرامۆش بوو، سەنت بیف-ی گەورە رەخنەگری فەرەنسی لەم بارەیەوە بەمجۆرە بیرو بۆچوونی خۆی دەردەبڕێ:

"رەوتی ئەدەبی قۆناغی رستوراسیون لە لوتکەی پەرەسەندنو لە درەخشانترین قۆناغی خۆیدا و، بەڵام لە ئەنجامی کودەتای تەمووزو ساڵانی پاش کودەتادا شکستی هێناو ترۆ بوو".

---

* Restauartion: قۆناغی گەڕانەوەی دەسەڵاتە بۆماڵباتی بۆربۆنەکان کە لە ساڵی ١٨١٤ (کەوتنی پلیون) تا ساڵی ١٨٣٠ (کەوتنی شارلی دەیەم بەردەوام بوو.

پاش ماوەیەك لەدوو دڵیو پاشاگەردانی، کە هەراو زەناو پەشێوییەکانی نیشتنەوەو خەڵکی توانیان بارودۆخەکە روونتر بدینن، تەماشایان کرد کە شاعیرانو نووسەرانی رۆمانتیك بایان داوەتەوەو لە بیروبۆچوونەکانی رابردوویان ژێوان بوونەتەوە، یان بە گوتەیەکی دی بیروبۆچوونە ئەدەبیو هونەرییەکانیان ئاراستەیەکی دیکەی وەرگرتووە.

لە قۆناغی یەکەمی پاش کودەتای ساڵی ١٨٣٠دا، هەموو رۆشنبیران کەوتنە بیری ئەوەی کە لە کۆمەڵگەی تازە ئەرکی کاریگەر بگرنە ئەستۆ، بە زۆری روویان کردە حیزبە سیاسیو قوتابخانە فەلسەفییەکان. لە ماوەی چەند ساڵێکدا بە نزیکە هەموو نووسەرانو شاعیران، پڕ بەمانای واقیعی وشە بوون بە (رۆژنامەڤان)و چەند کەسێکیانیش بوون بە نوێنەر لە ئەنجوومەنداو پایەو پۆستی وەزارەتیان وەرگرت.

هونەری ئامانجدار

لەم سەرو بەندەدا لەلایەکەوە لە رێگەی بڵاوبوونەوەی بەرهەمەکانی بالزاکەوە پایەو بناغەی ریالیزمو ناتورالیزم دادەمەزرا (کە لە فەسڵەکانی پێشتردا باسمان کرد)و لە لایەکی دیکەوە ژمارەیك لە فەیلەسوفو ئەدیبان کە لایەنگری هونەری ئامانجدار بوون، شاعیرانو نووسەرانیان هاندەدا کەبەرهەمەکانی خۆیان بخەنە خزمەتی کۆمەڵگەو ئەخلاقەوە (پێشخستنی بیری مرۆڤانی). ئەمانە بریتی بوون لە (کلاسیکەکان) کە پێیان وابوو ئارمانجی هونەر (پەروەردەییو فێرکاری)یەو دەیانگوت هونەر دەبێ بۆ فێرکردنو رێبەرایەتی تیرەی بەشەر بەسوود بێو، فەیلەسوفان دەیانویست شیعرو پەخشان لە خزمەتی پێشکەوتنی فیکری بەشەردا بێو ریفۆرمخوازان هەوڵیان دەدا لە پێناوی جێگیر بوونی سیستەمێکی نوێترو باشتردا سوود لە هونەرو ئەدەبیاتیش وەربگرن.

بەهێزترین گروپی ئەم مەیدانە (پەیڕەوانی سەنت سیمون) بوون کە هەندێك لە کلاسیکەکانو ژمارەیەك لە رۆمانتیکەکانی گرتبووە خۆو داوایان لە هونەرمەندان دەکرد کەلە کۆششی دەستەجەمی رۆشنبیراندا بۆ چاکترکردنی هەلومەرجی ژیان بەشداری بکەنو هونەری خۆیان بخەنە خزمەتی پێشڤەچوونی کۆمەڵگەوە. ئەم گروپە پێیان وابوو کە بۆ سەرخستنی ئەو ئامانجە ئەوەندە بەسە کە هەستی هاوسۆزیو هاودەردیو هاوکاری لەلای خەڵکەکە بورووژێنن:

PDF4Kurd

مەحەبەتو برایەتیو هەستی لە بابەتی هەستێن ئاینی بوروژێنن. لەم ڕێبازەدا یان لەم ئاینەدا کاری وەعزو وتاربێژی لە ئەستۆی هونەرمەندانا بوو و دەیانگوت دەبێ هونەرمەندان ڕێبەرایەتی کردنی کۆمەڵگە بە ئەرکی خۆیان بزانن.

جگە لە "هۆگۆ" ئیدی هەموو نووسەرانو گەورە شاعیرانی ڕۆمانتیك هاتنە ریزی (پەیڕەوانی سەنت سیمون)ەوە. تەنانەت (موسیە)ی شاعیری گریان، روندکی شاعیری بە هەتوانی زامەکانی کۆمەڵگەی بەشەر دەزانی.

هونەر بۆ هونەر

ڤ ڤیکتۆر هۆگۆ وێڕای ئەوەی جاران بایەخی بە دۆزو پرسە کۆمەڵایەتییەکان دەدا،و پاشانیش لە ساڵی ١٨٤٠دا بەوە قاییل بوو کە هونەرمەند ئەرکی کۆمەڵایەتی لەسەرە. لە ساڵی ١٨٢٩دا کتێبی (شەرقیات)ی بڵاوکردەوەو بەمە بوو بە دامەزرێنەری قوتابخانەی هونەر بۆ هونەر. گەورە شاعیری ڕۆمانتیك لەم بەرهەمەیدا بایەخێکی زۆری بە فۆرمو کێشو قافیەی شیعرداو لە پێشەکییەکی غروور ئامێزدا وەڵامی (پەیڕەوانی سەنت سیمون)ی دایەوەو ئازادی شیعری ڕاگەیاندو گوتی کە شاعیر هەمیشە هەقی ئەوەی هەیە "بەرهەمێکی بێهودە بڵاوبکاتەوە کە شیعری پەتی بێ". هۆگۆ لە هەمان پێشەکیدا گوتوویەتی: "ئەگەر بە چاوێکی بەرز بڕوانین ئەوا لە شیعردا بابەتی چاكو خراپ لە گۆڕێ نییە، شاعیرانی چاكو خراپ هەیە. لەلایەکی دیکەوە هەموو شتێك بابەتی شیعرە، هەموو شتێك هەوێنی هونەرە، هەموو شتێك بۆی هەیە بێتە ناو قەڵەمڕەوی شیعرەوە.. کەواتە نابێ بپرسرێ کە چ هۆکارێك وای لە شاعیر کردووە بابەتێکی شاد یان خەمناك، ترسناك یان دڵگیر، روون یان ئاڵۆز هەڵبژێرێ، دەبێ تەمەشای ئەوە بکرێ کە چۆن کاری کردووە نەك چ کارێکی کردووە.

دەستەواژەی (هونەر بۆ هونەر)ش لە هەمان ساڵداو لەلایەن (هۆگۆ)وە ڕاگەیەنراو ئەوەبو ...دەم باسو خواسو مشتومڕی ئەدەبییەوە گوتی: "سەد جار دەڵێم: هونەر بۆ هونەر!".

چەند کەسێك لە شاعیرانو شێوەکارانو پەیکەرسازانی لاو لە دەوری مامۆستا (هۆگۆ) ...ڕبوونەوەو پێشەکییەکەی (شەرقیات)یان بە ئینجیلی هونەر داناو گوتیان کە ئامانجداری یان ...ابەند بوون بە ئەرکی کۆمەڵایەتییەوە بایەخی هونەر لە نێو دەباتو گوتیان هونەر خوایەکە

PDF4Kurd

کە دەبێ تەنیا لەبەر خاتری خۆی بپەرسترێو هیچ جۆرە شەقڵێکی ئامانجداری یان ئەخلاقیو ئاکاری نەدرێتە پاڵو چاوەڕوانی ئەو جۆرە وێنایانەی لێنەکرێ.

یەکێك لەو لاوانە (تیوفیل گوتیە ١٨١١- ١٨٧٢) بوو کە وەکو ڕۆمانتیکێکی دیارو پەیڕەو کارێکی هۆگۆ کەوتە بەرگریو داکۆکی لە شیعرێك کە بە تەواوەتی بەپرسە کۆمەڵایەتیو ئەخلاقیو سیاسییەکان نامۆو بێگانە بێ. گوتیە کە جاران نووسەرێکی ڕۆمانتیکی پڕجۆشو خرۆشو خەمین بوو، پاشان چەندین سەفەری بۆ وڵاتانی جۆراوجۆر کردو دوای گەڕانەوە بوو بە پێشڕەوی ژمارەیەك لەو لاوانەی کە (هونەر بۆ هونەر)یان کردبوو بە دروشمی خۆیان. ئەم گروپە دەیانگوت کە: هونەر تاقە بەڵگەی ژیانو زندویەتییەو لەگەڵ ئەمەشدا بە کەڵکی هیچ نایەت، هونەر بێفایدەو تەنیا بوونەکەی لە خودی خۆیدا بەسە. دەیانگوت ژیان ئەستەمەو پڕ لە دەردو ڕەنجو سەریەشەیەو چارەنووسی بەشەر روون نییە، تاقە شتێك کە بتوانێ سوکناییمان پێ ببەخشێت جوانییەو هونەر کاتێ دەتوانێ بگاتە کەماڵی جوانی کە لە هزرێن ئەخلاقیو فەلسەفی و گۆڕانکارییە لێکدا لێکداکانی ئەخلاقو فەلسەفەو لە بەرجەستەکردنی مەیلە ئاڵۆزەکان بەدوور بێ. تیوفیل گوتیە لە پێشەکی شیعرەکانی خۆیدا دەربارەی هونەر گوتویەتی: "سوودی چییە؟ جوان بوون! ئایا ئەمە بەس نییە! وەکو گوڵان، وەکو عەترو بۆنان، وەکو باڵندان، وەکو هەموو ئەو شتانەی کە بەشەر ناتوانێ بە ئارەزووی خۆی بیگۆڕێو لەنێو بەرێ، بەشێوەیەکی گشتی هەر شتێك کە سوودمەند بوو ئیدی ناتوانێ جوان بێ، چونکە تێکەڵ بە ژیانی ڕۆژانە دەبێ، شیعر دەبێ بە پەخشانو ئازاد دەبێت بە کۆیلە. هونەر ئەمەیە. هونەر ئازادییە، شکۆیە، گوڵکردنەو پشکوتنو گەشەکردنی روحە.. شێوەکاریو پەیکەرسازیو مۆسیقا بەهیچ کلۆجێ بەکەڵکی هیچ نایەن...".

هەر لە هەمان پێشەکیدا گوتویەتی: "ئێمە داکۆکی لەخۆیبوونی هونەر دەکەین. هونەر بەلای ئێمەوە ئەوزار (وەسیلە) نییە، بەڵکو ئامانجە هەر هونەرمەندێك کە لە بیری هەر شتێکدا بێ جگە لە جوانی، لە ڕوانگەی ئێمەوە هونەرمەند نییە..."

هەروەها لە ساڵی ١٨٣٤دا لە پێشەکی کتێبە بە نێوبانگەکەیدا (مادموزیل دو موپن) نووسیویەتی: "تەنیا یەك شت بەڕاستی جوانە کە بە کەڵکی هیچ نەیەت. هەر شتێکی بەسوود ناشیرینە چونکە گوزارشت لە پێداویستییەك دەکاتو پێداویستییەکانی مرۆڤ، وەکو میزاجی لە چارەسەر نەهاتووی خۆی، نزمو بێزەوەرە".

دوما دەربارەی (هونەر بۆ هونەر) دەڵێت: "سێ وشەیە کە لە هەر جۆرە هەستێك مەحرومە". هەقە ئەم رستەیە بە پێناسەیەکی باش بۆ ئەم قوتابخانەیە بژمێردرێ. چونکە نووسەرێکە باوەڕی بە پرەنسیپی (هونەر بۆ هونەر)ـەو جگە لە جوانی قاڵبو فۆرمی بەرهەمەکەی خۆیو چۆنیەتی دەربڕینی بابەت ئیدی بایەخ بە هیچی دیکە نادات، هەندێ جار لە هەنبەر حەساسترین رووداوی ژیاندا بە رادەیەك ساردو سڕەو بێ موبالاتە، هێندە بە بێ موبالاتی دەری دەبڕێ کە مرۆڤ دووچاری ترس دەکات.

شاعیرێکی دیکەی ئەم قوتابخانەیە (تیودور دو بانڤیل)ـە کە بە خۆی دەڵێت شوێن پێی تیوفیل گوتیە-ی هەڵگرتووە. ئەم شاعیرە دنیا بە پەردەێن شانۆو خەڵکی بە ئەکتەرانی ئەو شانۆیە دەزانیٚو زیاتر بایەخ بە نواندنو سیمایان دەدا تا بە هەست و سۆزیان. هەروەها دان بەوەدا دەنێت کە لە هونەری شیعردا تەنیا پابەندی کێشو قافیەیەو هیچ مەبەستێکی لەشیعر نووسیندا نییە جگە لە پاراو کردنی زەوقی خۆی. دەڵێت: "قافیەوەکو مێخێکی زێڕین وایە کە خەیاڵاتی شاعیرانی پێ داکوترێ".

قوتابخانەی پارناس

لە دەوروبەری ساڵی ١٨٦٠دا کاتێ کە باسو خواسو مشتومڕێکی توند دەربارەی ئەدەبیات لە ئارادا بوو، ژمارەیەك لە شاعیرانی لاو کە دژی رۆمانتیزم هەستابوونو لە ژێر کاریگەری رەوتی (هونەر بۆ هونەر)دا بوون، لە دەوری یەکدی خڕبوونەوەو ئەنجوومەنانی ئەدەبیان بۆ خۆ پێکهێنا.

"لوکونت دولیل" لە ریزی پێشەوەی ئەو شاعیرانەدا بوو و لە هەموویان پتر دیاربوو، و پێویستە بە گەورەترین نوێنەری ئەم رێبازە ئەدەبییە بژمێردرێ. لە ساڵی ١٨٦٦ کۆمەڵە ...یعرێکی هاوبەشی ئەم شاعیرانە بەناوی (پارناسی[1] هاوچەرخ) بڵاو بووەوە. جا لەبەر ئەوەی ...ەم کتێبە لەلایەن خوێنەرانەوە بە گەرمی پێشوازی لێکرا، بۆیە پاش ماوەیەك بەرگی دووەمو ...ێیەمیشی لێ بڵاوکرایەوە. ئیدی بەرەبەرە ئەم شاعیرانە بەناوی (پارناسین)ـەوە ناوبانگیانی

- (پارناس) ناوی کێوێکە کەبەپێی ئەفسانەکانی یۆنانی کۆن، ئەپۆلونی خواوەندی شیعرو ئەو نۆ خۆشکەی ...ە فریشتەی پاسەوانی هونەرە جوانەکان بوون لەوێندەر دەژیان. ئەم ناوە بە کۆمەڵە شیعریش دەگوترێ.

PDF4Kurd

دەرکردو لە ئەنجامدا رەخنەگرێك بەناوی "ئاندریە تریڤ" لە کتێبێکیدا کە بۆ شاعیرانی (پارناسین)ی تەرخان کردبوو، وشەی پارناسیزم-ی بەکار هێنا.

شیعری پارناسین

بە باوەڕی پارناسینەکان، شیعر نیشانەی روحی کەسێکە کە هەستەکانی خۆی کوژاندووەتەوە. شیعری پارناسین دژی رۆمانتیزم هەستاو دژایەتی هەر جۆرە شیعرێکی شەخسی "Subjectif" دەکرد. شاعیری پارناسین بە هیچ کلۆجێ نایەوێ خۆی بە نێوەڕۆکی گەشبینانەو ئاواتو ئارەزووانەوە مژول بکاتو تەنیا هونەری پەتی بەلاوە پەسندەو بایەخ بە جوانی فۆرمو تەرزو چۆنیەتی دەربڕین دەدات، نێوەڕۆکی شیعرەکانی سادەو بێ بایەخە، لێ فۆرمو قاڵبی شیعرەکانی بە لێهاتوویی‌و وەستاییەکی یەجگار زۆرەوە دارشتووە، چونکە هەر یەکێك لە پارناسینەکان بگری چەند شیعرێکی یەجگار کەمیان گوتووە، بەڵام تا حەز بکەی بەرهەمەکانیان جوانو وەستایانەیە.

ئەو پرەنسیپە ناوازانەی کە جێگەی بایەخی پارناسینەکان بوو و قوتابخانەکەیانی لە قوتابخانەکانی دی جیا دەکردەوە، بریتی بوون لە:

١- کەماڵی فۆرم، چ لە رووی دەربڕینەوەو چ لە رووی هەڵبژاردنی وشەوە.
٢- دوورە پەرێزی لە هەستو سۆزانو گوێ نەدان بە مەبەستو ئارمانجان.
٣- جوانی قافییە.
٤- پابەندی بەرێبازی (هونەر بۆ هونەر).

جا بۆیە شیعری شاعیری پارناسین وەکو مەڕمەڕ سافو بێ گەردەو لە هەمان کاتدا بتەوو مکومە، شاعیری پارناسین زۆر بە وردی هەر وشەیەك هەڵدەبژێریو لە جێگەی خۆیدا دایدەنێتو هێوای ئەوەیە کە شیعر لە رووی مکومیو جوانییەوە بگەیەنێتە ئاستی پەیکەر. شاعیری پارناسین باوەڕی وایە کە شیعر نە دەبێ کەس بێنێتە پێکەنینو نە کەس بخاتە گریان. بەڵکو دەبێ تەنیا جوان بێو ئامانجو مەبەستی خۆی لە خۆیدا بدۆزێتەوە.

ئاوڕدانەوە لە قۆناغی کلاسیك

شاعیری پارناسین کە لە زەینیات هەڵدێو جوانی بەدەر لە هەر هەستێك بە ئەوزاری شادمانی دەزانێ، بە لای ئەدەبیاتی کلاسیکدا کە بە هیچ جۆرێ لایەنی زەینی تێدا نییە، دایدەکێشێو، باڵاترین نموونەی جوانی ئایدیالی خۆی لە هونەری یۆنانیدا، لە خواوەندانی مەرمەڕینداو لە بیناسپیانە کە سێبەری هزرو سۆز لێڵو تاریکی نەکردوون دەبینێتەوە.

شاعیر لە سەردەمێکدا کە بە خەیاڵی ئەو ناشیرینی بەسەر جوانیدا زاڵ بووە، ئەسپی خەیاڵ بەرەو ئەو سەدانە تاو دەدات کە بەرای ئەو سەراپا شکۆی داهێنانو جوانی دەنوێنن.

لوکنت دولیل بەرهەمی هۆمەرو سوفوکلو هوراس-ی تەرجەمە کردووە، هەر بۆیەش لە بەرهەمەکانی خۆیشیدا بۆ سەدەکانی سەرەتا گەڕاوەتەوە. ئەم شاعیرە وڵاتانی زۆری دیتووەو سەفەری شوێنانی جیاوازی کردووە، لێ نیشتمانی ئەسڵی ئەو یۆنانی کۆنە یۆنانی (هومەر)و (سوفوکل!). بە باوەڕی ئەو مەرجی ئایدیالیستی هونەر، بێدەنگیو ئارامی روحی شاعیرو بەیتی ریتمدارە کە دەتوانێ تابلۆیانی شکۆدار لەبەر چاوان بەرجەستە بکات.

نائومێدی و رەشبینی لەبەرهەمێن

پارنا سینەکاندا

"لوکنت دولیل"ی سەر قافڵەی پارناسینەکان، شاعیری نائومێدییەو بەوپەڕی رەشبینیو نائومیدییەوە دەڕوانێتە ژیان. بە باوەڕی ئەو هەموو شتێك بریتییە لە وەهمو خەیاڵو رەوتی بێ پایانی رووداوان.هیچ شتێك نایەتە راگرتن. هیچ شتێك بوونی نییە. تەنانەت خواش! تەنیا مەرگ هەیەو بەس. ئەو گوتارانەی دەربارەی مەرگو ئەو هاوارە بەزەیی ئامێزانەی کەلە شیعرەکانیدا سەبارەت بە زندووان دەنگ دەداتەوە، روحی زامداری شاعیرمان پێ دەناسێنێ.

نێوبراو پێی وایە کە خراپەو خراپی زادەی ژیانە، بۆیە دەبێ تا لە توانادا بێ کەم بژی (جا ...ەیر لەوەدایە ئەم شاعیرە بەخۆی ٧٦ ساڵ ژیاوە!) دەبێ جۆش و خرۆش لە خۆدا بکوژێ، ...ەخەی خۆت لە دەستی (نەخۆشی هومید) دەربێنیو روح لە هەموو ئارەزوو هەواو هەوەسەکان ...وور بخەیەوە.

ئەوەی پێویستە لێرەدا ئاماژەی بۆ بکرێ ئەمەیە کەخودی شاعیریش پابەندی ئەو ورینانە نەبووەو نییەو نابێ. بە رواڵەت دەیەوێ لە هەنبەر کۆمەڵگەو داب‌و نەریتو ئومێدەواری بەئایندەو شتانی دیکە خەمساردو بێ موبالاتو بێ لایەن بێ, لێ ئەم بێ موبالاتییە دەبێ بەکینەو کەربو بەتوندی دەکەوێتە دژایەتی کردنی کۆمەڵگە. خەڵکی بە "گەوج" ناو دەباتو مەسیحیەت بە ئاینێکی زاڵمانەو فریودەر دەزانێ. بە رواڵەت دەخوازێ تەنیا جوانی فۆرم لە بەرهەمەکانی خۆیدا بپارێزێتو شیعر تەنیا بۆ جوانی فۆرمەکەی بڵێ، لێ هەموو شیعرەکانی پڕن لە فەلسەفەی کەچڕەوانەو نائومێدیو رەشبینی.

رچەی دیکەی پارناسینەکان

لەدوای (لوکنت دولیل) بە تواناترین شاعیری ئەم قوتابخانەیە (ژوزە ماریادو هردیا)یە. ئەو شاعیرێکی تەواو پارناسینەو شیعرەکانی زیاتر (تیوفیل گوتیە) وەبیر دێننەوە تا (لوکنت دولیل) شیعرە پرشنگدارەکانی لە تۆ وایە بە دەستی جەواهێرسازێك رازێنراونەتەوە. هەر (سوناتە[٢])یەکی جوانی ئەو بەکرەی گرامافۆنێکی مەزنە کە لە سەر بازنەی تەنگو بچووکیدا, زۆر باسی مێژوویيو ئەفسانەیی بە پەڕەمووچی خەیاڵی هونەرمەندێکی بە توانا تۆمار کراوە.

ئەم شاعیرە تەنیا یەك کتێبی شیعری بەناوی (Les Trophees) هەیەو شیعرەکانی لە رووی بونیادەوە بێ نەزیرن.

شیعری ئۆبجەکتیف

ئەنجام شیعری ئۆبجەکتیف-ش ئاوێتەی بەرهەمێن پارناسینەکان بووەو ئەویش بریتییە لەو شیعرە ناتورالیستییەی کە لەگەڵ رۆمانی ناتورالیستیدا هاتۆتە ئاراوە. شیعرێکە کە (من)ی تێدا نییە، یانی شاعیر تەنیا تەماشاکەرو بەرجەستەکاری دیمەنەکانە.

ئەم شیعرە لەگەڵ ژیانی خانەوادەییو واقیعی ئاساییو سواو تەنانەت ناشیرینشدا دەسازێو مامۆستای ئەم جۆرە شیعرە (فرانسوا کوپە)یە کە زۆلا بەهۆی (هەڵکردنی ئاڵای ناتورالیزم لە

٢- سوناتە: قەسیدە یان شیعرێکی ١٤ بەیتییە.

شیعردا) پیرۆزبایی لێکردووە. لیٚ ڕەخنەگری هاوچەرخی فەرەنسی "ڕنەلالو" پێی وایە کە (کوپە) شایانی ئەو ناوە نییە، چونکە تەنانەت ئەو شیعرە کەمانەشی کە لەسەر شێوازی ناتورالیستەکان گوتونی، لەگەڵ ڕێساکانی قوتابخانەی نێوبراودا ناسازێن.

(کوپە) یەکەم کتێبی خۆی (Reliquaire) پێشکەش بە (مامۆستای عەزیزی خۆی لوکنت دولیل) کردووە، هەر چەندە بابەتی شیعرەکانی لە مەسەلە ڕۆژانەکانی ژیانەوە هەڵێنجاوە، بەلاٚم لە هەندیٚ بەرهەمی خۆیدا، بە تایبەتی لە پارچەی (Les Humbles) شاعیرێکی پارناسینە.

(سیمبولیزم)

"چ شتێك لەمەڕ سیمبولیزم دەزانم؟ هەزار شتی ئاڵۆزو بە تەمتومان. سیمبولیزم هەمیشە لە قەڵەمڕەوی رەخنە هەڵدێ‌و لێهاتووانە خۆی لە شرۆڤەو وەسفان دەرباز دەکات..." ئەو کتێبەی کە ئالبرماری شمیدت دەربارەی (سیمبولیزم) نووسیویەتی‌و لە زنجیرە کتێبانی "چ دەزانم؟"ـە بەو دێڕانە دەست پێدەکات!.

تاقمێك تەسەوفی تێدا دەبینن‌و ماکی عیرفانی رۆژهەڵات‌و رۆژئاوایی تیا دەدۆزنەوەو، ژمارەیەکی دی بە رێگەیەکی دەزانن بۆ ئیجادی زمانێکی تازە لەشیعردا، هەروەها هەندێکی دی بە هەوڵێکی دەزانن بۆ وەرگرتنەوەی ئەوزاری دەربڕین لە هونەرەکانی دیکە، وەکو چۆن زۆربەی سیمبولیستەکان بەوە دەنازن کە دەتوانن هەڤرکی مۆسیقا بکەن. ئیدی بەجۆرە پێناسەو وەسفی ئەم قوتابخانەیە گەلەك زەحمەتە. بەڵام لە گەڵ ئەمەشدا شاعیران‌و نووسەرانی سیمبولیست هەندێ تایبەتمەندی خۆیان هەیە کەبە ئاسانی دیاری دەکرێ‌و من ئەوەندەی بتوانم ئەو تایبەتمەندییانە نیشاندەدەم.

(سەرەتای سیمبولیزم)

لە دەوروبەری ساڵی ١٨٨٠دا ژمارەیەك شاعیری گەنج، ئەگەرچی جۆرە پەیوەندییەکیان بە رێبازو رێچکەی (پارناس)وە هەبوو، بەڵام لە چوارچێوەی وشك‌و بێ گیانی شیعری پارناسین ەرچوون‌و بە حەساسیەتێکی تازەوە هەم دژی شیعرێن زبری پارناسینەکان‌و هەم دژی ۆزیتیڤیزم‌و ئەدەبیاتی ریالیستی‌و ناتورالستی وەستانەوەو یاخی بوون.

هەڵبەتە ئەمانە نیازیان نەبوو بەلای هەستی توندو تیژی غەزەلی نائاسایی رۆمانتیزمدا ایکێشن، بەڵکو یاخی بوونی ئەمانە بە تەواوەتی شتێکی تازە بوو و ئەوەی دەیانگوت ولتّرو ئاڵۆزتر بوو: پۆزیتیڤیزم وای تەسەور دەکرد کە توانیویەتی بەباشی دنیا وەسف بکات‌و

PDF4Kurd

وێنەی بگرێ‌و داوەری لەمەڕ بکات. بەڵام ئەم حەساوە سادەیە شاعیرانی تازەی ئیقناع نەدەکردو بەلای ئەوانەوەو لە نۆڕینی ئەوانەوە هەموو شوێنێك تەژی مەتەڵ‌و رازو نهێنی‌و نیگەرانی بوو. لەم ماوەیەدا وێڕای ئەوەی کە فەلسەفەی تەحققی (پۆزتیڤیزم) بە ناوی قوتابخانەی ئەدەبی ناتورالیزمەوە فەرمانڕەوایی قەڵەمڕەوی رۆمان‌و شانۆی دەکرد، بەڵام یاخی بوونی شاعیرانی تازە بە شێوەی هێزێکی تازە لە هەمبەر فەلسەفەی نێوبراو قووت بووەوە، هەر چەند نەیتوانی رای بگرێت، بەڵام سنوورێکی بۆ دانا، فەلسەفەی پۆزیتیڤیزم تەنیا بە واقیع پشت ئەستوور بوو، بەڵام گۆڤارو بڵاوڤۆکانی تازەو فەیلەسوفانی تازە پشتیان کردبووە واقیع‌و تەنانەت نکولییان لێدەکرد. لە روانگەی زۆربەی شاعیرانی سیمبولیستەوە واقیعی ئێستا یان واقیعی رابردوو و نیشاندانی ئەو واقیعە کارێکی بێزەوەر بوو.

گیانی یاخیگەرێتی لە هەموو لایەکەوە دیار بوو. یاخی بوونی وەچەی نوێ، یان بەشێك لەم وەچەیە کە لە کۆمەڵگەدا بە ئاسانی جێی نەدەبووەوە... ئەم گەنجانە لە هەر هەموو رەوت‌و رەوشە سیاسی‌و کۆمەڵایەتی‌و هزری‌و هونەرییەکانی پێشینان بێزارو وەڕەز بوون، هێزی سوپایی، سیستەمی ئەخلاقی، هونەری رێك‌و پێك، رۆمانی ریالیستی باوەڕ بە فەلسەفەی پۆزیتیڤیزم‌و... هەر هەمووی لە نۆڕینی ئەوانەوە هیچ‌و بێ ئیحتوبار بوو. دەیانویست یان ئەنارشیست بن یا حاشا لە هەموو شتێك بکەن‌و سیمبولیزم بەر لە هەر شتێك شێوەیەکی ئەو پاشاگەردانییە بوو.

یەکەم پەیام هەڵگری ئەم یاخیگەرییە فیکرییە شارل بودلێر بوو کە بەلایەنگری رێبازی هونەر بو هونەر دەژمێردرا. بەڵام رێگەیەکی تازەی گرتەبەرو بەمەش بناغەی قوتابخانەیەکی تازەی دامەزراند. بە بڵاوکردنەوەی دیوانی (گوڵێن شەڕ) دنیای شیعری هەژاندو نەوەیەکی تەواوی شیعرو ئەدەب لە نێوان ساڵانی ١٨٥٧- ١٨٨٠ بۆدلێریان بە پێشەوای بێ چەندو چوونی خۆ دەزانی.

ئەوەی شاعیرانی سیمبولیست لەوە بە دواوە بە بنەمای قوتابخانەکەی خۆیان دەزانی، بۆدلێر لە شیعرێن بچووکی وەکو (correspondaces, Lavie anterieure) دەری بڕیوەو نیشانی داوە.

لە نۆڕینی بۆدلێرەوە دنیا بێشەکی لێوان لێوی هێماو ئاماژانە. حەقیقەت لە خەڵکی ئاسایی شاراوەو پەنهانە و تەنیا شاعیر بەزەبری ئەو ئیدراکەی هەیەتی. لە رێگەی تەفسیرو

راڤەو شرۆڤەی ئەو هێماو ئاماژانەوە هەستی پێدەکات، ئەو جیهانە جیاوازانەی کە کار لە هەست و حەواسی ئێمە دەکەن، پەیوەندی وردیان لە نێوان هەیەو، شاعیر دەبێ کە شفیان بکات، بیاندۆزێتەوەو بۆ نیشاندانی مەبەستەکانی خۆیا بە زمانێکی تازەتر سوودیان لێوەربگرێ. هەڵبەتە خودی بۆدلێر سوودێکی ئەوتۆی لەم زمانە سیمبولیکە وەرنەگرتووە، بەڵام چەند نموونەیەکی بەرجەستەی لە پاش خۆی بەجێهێشتووە کە بە پێشینەو پێشەکییەك بۆ شیعری سیمبولیك دەژمێردرێ.

پێشەوایانی سیمبولیزم

لە نێو ئەو کەسانەی کە ئیلهامیان لە بۆدلێر وەرگرتووەو بە زەبری بەرهەمی خۆیان زەمینەیان بۆ سەر هەڵدانی سیمبولیزم خۆش کردووە سێ ناوی بە نامێ مایەی سەرنجن: پۆل ڤارلین، ئارتور رامبۆو، ستیفان مالارمیە... هەڵبەتە شێوازی شیعری ئەم سێ کەسە چوون یەك نەبوو و هەر یەکەیان تایبەتمەندی خۆیان هەبوو:

ڤارلین ئەگەرچی کەسێکی وێڵو ئالۆدە بوو، بەڵام شاعیرێکی گەورەبوو. بەوپەڕی بێ باشاریەوە دەیروانییە نابوودی بەرەبەرەی خۆی. ڤارلین یەخسیری کەلکەڵەو ئارەزووەکانی خۆی بوو و، یەکێك لە رەخنەگرە فەرەنساوییەکان لە بارەی ڤارلینەوە دەڵێت: "خەیاڵدانێکی شەهوانی ئاوێتەی خەمێکی ئاهەنگدار کردبوو" واتا بە شیعرێن ناسكو هونەرمەندانە نیگەرانی روحێك کە دەیویست بەرەو خوا بچێو، ئالۆشو خرۆشی بەدەنێك کە لەزەتی لە گەندەڵکاری دەبینی، نیشان دەدا. هاواری روحی خۆی کە بەدەم چارەنووسی خۆیەوە دەتلایەوە، لە شیعرەکانیدا نیشان دەداو بەرەو جۆرە رۆمانیتزمێك دەگەڕایەوە، لێ لەگەڵ ئەمەشدا هەناسەیەکی تازەی بە بەر شیعری فەرەنسی دا کردو سیمبولیزمی هێنایە ناو شیعرەوە.

رامبۆ کە تا نۆزدە ساڵی شاکارەکانی خۆی بەرهەم هێناو دەستی لە شاعیری هەڵگرت، ...سی وڵاتانی جوانو مرۆڤی غەریبو، بۆنو عەتری عەجیبو، شەهوەتو موجیزاتو گوڵی ...کۆدارو جەبەروتی دەکرد. رامبۆ بلیمەتییەکی شیعریی لە رادەبەدەری هەبوو وەکو کلبر هدن- ... نووسەری فەرەنسی دەڵێت: "... لە شیعرەکانی ئەودا وشە وێنەی تازە وەردەگرنو لە ناو ...ورو پرشنگێکی فسفۆریدا غەرق دەبن!" وەکو چۆن بۆدلێر لە شیعری:

"Correspondances"ی خۆیدا دەیگوت: "عەترو رەنگو دەنگەکان پێکەوە دەسازێن" ئەویش رەنگی بۆ دەنگەکان دیاری دەکردو لە شیعری: "Voyelles"ی خۆیدا دەیگوت: "A رەش، E سپی، I قرمز، u سەوزو o شین". (جێی خۆیەتی ئەوە وەبیر بهێنرێتەوە کە رامبۆ بەم جۆرە شیعرانەی رێگەی بەرەو سورریالیزم دەکردەوە). رامبۆ زۆرجارو بەوپەڕی تواناوە باسی هەندێ شوێنی دەکرد کە نەی بینی بوو. بۆ وێنە شیعری "بەلەمی مەست"ی وەختی گوتووە کە دەریای نەبینی بوو.

ستیفان مالارمیە، هەموو تەمەنی خۆی لەسەر ئەوە دانا کە وێنەیەکی تازە لە شیعردا بدۆزێتەوە. دەیگوت دەخوازێ شیعر لە کۆتو بەندی هەموو ئەو شتانەی کە شاعیرانە نییە, ئازاد بکات. مالارمیە پابەندی هەستو فیکرو حاڵەتی روحی مرۆڤو وێنەگرتنی سروشت نەبووو گوێی بە فۆرمی شیعری ئاسایی نەدەدا. لە نۆڕینی ئەوەوە تەنیا (وشە) بایەخی هەبوو. هونەری شاعیر ئەمە بوو کە شیعر لە وشەێن شاعیرانەو ئەفسوون ئامێز دروست بکات. لە شیعری مالارمیەدا نە شادمانی هەبوو نە خەم، نەکینە دەبینراو نە ڤیان, بەکورتی هیچ جۆرە هەستێکی ئادەمی نەبوو. مالارمیە شیعری لە ژین دوور دەخستەوەو لە دەستی مرۆڤی دەردێناو بە جۆرێکی دەسازان کە تەنیا هەڵبژاردەیەکی ئەنگوست ژمێر بتوانن دەرکی بکەن.

شاعیرانی منحط (بێ بەها)

لەدەوروبەری ساڵی ١٨٨٤دا کە ڤارلین کتێبی:

"Lespoetes maudiats" بڵاوکردەوە، ناوی (مالارمیە)ش دەکەوتە سەر زاران، لەم ماوەیەدا کۆمەڵێك لە شاعیرانی لاو کە لە گەمەی پارناسینەکان بێ تاقەت بوو بوون، ناو بەناو گۆڤارێکی ئەدەبی ناپایەداریان بڵاو دەکردەوەو بۆ ماوەیەك لە دەوری خڕ دەبوونەوە. هەڵبەتە ئەم بابەتە گۆڤارانە تەمەنیان کورت بوو و بڕیان نەدەکرد. بەڵام زۆری پێ نەدەچوو کە گۆڤارێکی دیکە دەهاتە مەیدان. زۆربەی ئەم گۆڤارانە تا ٣- ٤ ژمارە بڕیان دەکرد بەڵام کاریگەرییان بەسەر ژینگەو ناوەندی شیعرو ئەدەبەوە زۆر زور بوو. جگە لەم گۆڤارانە، شاعیرانی لاو کە بە زۆری بۆچوونی جیاوازیانیش هەبوو، لەبەر ئەوەی هەموویان کەسانی تازەخواز بوون، کۆڕیان دەبەستو بە زۆری لە دەوری یەکتر خڕ دەبوونەوە. ئەم لاوو شاعیرە

PDF4Kurd

تازەخوازانە بەزۆری دەبوونە مایەی قەشمەری‌و گاڵتەجاری‌و گەپجاری‌و ناوەندە ئەدەبییەکان لە بری ئەوەی بەجددی وەدەنگیانەوە بچن قەشمەرییان بە شیعرو نووسینەکانیان دەکرد. لێ لە ئەنجامدا قۆناغێك هاتە پێشەوە کە چەند شاعیرێکی گەورەی تازەخوازی وەکو ڤارلین، مالارمیە، شارل کروس، هردیا، فرانسوا کوپە، مورەئا- یان ناسی‌و توانیان بەرهەمەکانی خۆیانیان پێ نیشان بدەن.

یەکەم شەقڵێك کە ئەم ڕێچکە شیعرییە بە خۆوەی گرت، ئەوە بوو کە ناویان نا قوتابخانەی: "Decadisme" واتە نزم‌و بێ بەها، هەڵبەتە هەوەڵجار وشەی (بێ بەها= منحگ) وەکو جۆرە تانەو تەشەرێك بە هەموو ئەو کەسانە دەگوترا کە پەیڕەوی (ڤارلین)یان دەکرد. ئەم وشەیە بۆ یەکەمجار لەلایەن "گابریل ڤیکر)ەوە، لە نامیلکەیەکیدا دەربارەی ئەم شاعیرانە بەکار هێنراوە. لەو نووسینەدا بەجۆرە باسی ئەو تاقمە شاعیرەی کردووە: " ئەم شاعیرە تازانە لە خەیاڵاتی خۆدا غەرق بوون‌و لە واقیعی ژیان دوور کەوتوونەتەوە. عیرفانی وردو هەستیاریان ئاوێتەی عەیش‌و نۆش‌و رابواردن‌و هەرزەکرداری کردووە. شیعرەکانیان کە دوورن لە تێگەیشتنەوە، زادەی ڕێکەوت‌و کە چ ڕەوییە.

هەندێك لە تایبەتمەندییەکانی (بێ بەهایان) ئاڵۆزی روح‌و بێ هەستی‌و بێ موبالاتی‌و گوێنەدانە بە ئەخلاق‌و لێك نەچوونی شیعرەکانیانە. ئەوانە ستران بۆ روحی خۆیان، گۆرانی بۆ روحی گۆشەگیرو چۆڵ‌و هۆڵی خۆیان دەچڕن.. جا چونکە هەستیارو نیگەرانن بۆیە زۆر لە شێتییەوە نزیکن. لێڵی ناوەڕۆك فۆرمی شیعری دەفەوتێنێ.

بابەتی شیعری بێبەها (منحگ) بریتییە لە رەشبینی تەوس ئامێزو جیهانبینی نا جێگرو دڵتەنگی‌و خەم‌و پەژارەی بێ دەرمان‌و ناڕەحەتی دەروونی. شاعیرانی بێ بەها سەربوری شەوانی نیگەرانی‌و پەرێشانی‌و، یەك شەممە شووم‌و پرسەئاساکان‌و درەختانی پایزی‌و بوونەوەرانی رازدار دەگێڕنەوە.

شاعیرانی بێبەها، وایان تەسەور دەکرد: "لە سەدەیەکدا دەژین کە هەموو ژیانی خۆیان لە دەست داوەو دوا تەکانی شارستانیەتێك دەبینن کە روو لە دامرکانەوەیە...

ڤارلین ئەم بیرۆکەیە لە نیوە بەیتێکی خۆیدا بەجۆرە دەردەبڕێ: "من ئیمپراتۆری کۆتایی بێ بەهایم= انحگاگ!".

PDF4Kurd

بەناوبانگترین شاعیری قۆناغی بێبەهایی "بەهاسزی" (ژول لا فورگ ١٨٦٠- ١٨٨٧)ـە دەکرێ شیعرەکانی بە نموونەی بەرهەمی ئەدەبی ئەم قۆناغە بژمێردرێ. لافورگ شاعیرێکی خوێنەوارو رۆشنبیرو لە هەمان کاتدا زۆر هەستیارو رەشبین بوو. ژیانێکی خەمین‌و تەنیای هەبوو. کەسێکی ئاڵۆزو هەست نەخۆش بوو. باوەڕی بە قەدەرو چارەنووسی مرۆڤ هەبوو و بە میهرو سۆزێکی تەوس ئامێزەوە دەیڕوانییە بەشەر.

"لاڤورگ" زمانێکی تێکەڵ‌و پێکەڵی بۆ شیعر داهێنا بوو کە خوێنەری دووچاری سەرەگێژکێ‌و سەرسامی دەکرد. زمانی فەلسەفی بەزاراوەێن سنعەتی‌و بە زمانی عامیانەو بە زمانی شەلاتیانی پاریس و بە گفتوگۆی منالاَنی چکۆلە تێکەڵ کردبوو. لە واری کێشی شیعریشدا هەمان کاری دەکرد، هەندێ جار شیعری "ئەلکساندرن"ی بە برگەی نا ئاسایی دەنووسی، هەندێ جاریش لاسایی کێشی نا دروستی گۆرانی فۆلکلۆری‌و شیعرێن لاوانەوە یان شایی دەکردەوە. شیعرەکانی هەمیشە لە گوڕاندا بوو، بەلاَم هەرگیز نەدەهاتە خوارەوە بۆ ئاستی دەستکردی.

یەك دنیا کتێبی فەلسەفی دەربارەی بیروبۆچوونی رەشبینانەو دەربارەی قودرەتی چارەنووسی حەتمی‌و "سەریەشەی ژیان" خوێند بووەوە. چونکە کەسێکی هەستیار بوو، بۆیە بەکەشفی ئەو مەسەلانە زۆر ناڕەحەت و نیگەران دەبوو. ئەو پووچی‌و بێهودەییەی لە دەوری خۆی دروستی کردبوو، گوشاری دەخستە سەر رۆحی. ماوەیەکی زۆر بە ترس‌و دوو دڵییەوە باسی ئەم قۆناغی (پەشێویە فیکرییە)ی خۆی دەکردو دەیگوت: "کاتێ بیرەوەرییەکانی ئەم قۆناغەی ژیانی خۆم دەخوێنمەوە بەترس‌و لەرزەوە لە خۆم دەپرسم کە چۆن نەمردووم".

باوەڕی مەزەبی خۆی لە دەست داو بەدبەخت بوو، چونکە دەیویست ئیماندار بێ، پاشان هێور بووەوەو پاشتر بوو بە عارفێکی رەشبین. دەیویست تەماشاڤانی تێپەڕبوونی کەرنەڤاڵی ژیان بێ.

بیرو زمان‌و شێوازی (ژول لافورگ) بوو بە نموونەو سەرمەشقێك کە هەموو شاعیرانی دیکەی "قۆناغی بەهاسز"ی چاویان لێکردو قۆناغەکە بوو بەو قۆناغەی (R.m.Alberes نووسەری "ماجەراکانی فیکری سەدەی بیستەم" گوتەنی: "رۆشنبیران بێباکانە شانازیان بە بەهاسزی‌و خراپی خۆیانەوە دەکرد. قۆناغ قۆناغی پەرت بوون‌و پوکانەوەیەکی ئاڵۆزی ئاوێتە

بەجۆش و خرۆشی سەرهەڵدانێکی تازە بوو کە ئایندەی روون نەبوو. باوەڕی ئـاینی مردبـوو. بیری پەنا بردنە بەر زانستو دۆزینەوەی ڕێگەی ڕزگاریش کە نزیکەی یەك سەدە خەڵکی مـژوڵ کردبوو لە ناوچوو بوو، ئەم قۆناغە، قۆناغی داتەپینو بێبەهاییو حەساسییەتی ناسەغلەم بوو.

مانیفێستی سیمبولیزم

کاتێ "ژول لاڤورگ" لـە سـاڵی ١٨٨٨دا، لـە تەمـەنی ٢٧ سـاڵیدا مـرد، ئیـدی وشـەی (انحگاگ= بێبەهایی) وای لێهات دەرەقەتی ئەوە نەیات کە مەبەستی شاعیران دەربـبڕێ، یـانی تینویەتی شاعیرانی نەدەشکاند، وەچەی نوێ دوو ساڵێك بوو بە وشەی (سیمبرلیزم ئاشـنا بـوو بوو.

سیمبولیستەکان بەر لە بەهاسزان سەرکەوتنیان بەدەست هێنـاو یاسـاو ڕێسای مکـومترو گرنگتریان هەبوو، چونکە خوێندنەوەیان لەوان زیاتر و هەوەس و ئارەزووەکانیـان لـەوان کـەمتر بوو، ئەمانیش تا ڕادەیەك هەمان ئامانجی شاعیرانی قۆناغی بەهاسـزییان بـۆ خـۆ هەڵبـژاردو کەوتنە بەرەڤانی لەو ڕەوتە شیعرییە تازەیەی کە لە زەمانی (بۆدلێر)ەوە هاتبووە ئاراوە. دوا دوای ئەو وتارو گۆڤارانەی کە شاعیرانی لاو لە ساڵی ١٨٨٤ـەوە بلاویـان دەکـرەوە, ئاقیبـەت (ژان مورەئـا)ی شـاعیری یونـانی نـەژاد مانیفێـستی قوتابخانـەی تـازەی لـە ژمـارەی ١٨ سێبتەمبەری ساڵی ١٨٨٦ی پاشکۆی ئەدەبی ڕۆژنامەی فیگارودا بلاوکردەوە کە مشتومڕێکی زۆری لە ئەنجوومەنە ئەدەبییەکاندا نایەوە. (مورەئا) لـەم مانیفێـستەدا بـۆ یەکـەمجار زاراوەی سیمبرلیزمی سەبارەت بەم قوتابخانەیە بەکار هێناو لەوە بـەدواوە قوتابخانـە تازەکـە بـەو نـاوە ناسرا. ئێستاش بەشێك لە مانیفێستی (سیمبولیزم) دەخەینە ڕوو:

"پێشتر پێشنیازمان کردبوو کە وشەی سیمبولیزم تاقە گوزارشتێکە کە دەتـوانێ ئـارەزووە زەکانی داهێنەرانی هونەر لە سەردەمی ئێمەدا نیشان بدات. ئێستاش دووپاتی دەکەینەوە کە یچ پێویستییەك بە گۆڕینی ئەم وشەیە نییە.

جا وەکو چۆن لە هەوەڵی ئەم نووسراوەشدا گوتمان، ئارەزووە هونەرییەکانی هەر قۆناغێـك، یاوازی فیکری زۆر دەخەنەوە بۆ دۆزینـەوەی سەرچـاوەکانی ئـەم قوتابخانـە تازەیـە پێویـستە چنەوە سەر هەندێ شـیعری ئـالفردوونیی، شەکـسپیر، عارفـانو سـۆفیانو خـەڵکانی کـۆنتر

لەوانیش "شارل بۆدلێر" بە مژدەبەری واقیعی ئەم قوتابخانـە تازەیـە دەژمێـردرێ. "مالارمیـە" مانای ڕازئامێزۆ پێناسە ناپەزێری پێ دەبەخشێت. بەر لـە ئێـستا بـەیتی شـیعر یاسـاو ڕێـسای قورسو دژواری خۆی هەبوو. یەکەمجار "تیودوردو بانڤیل" بە قامکە ئەفسون ئامێزەکـانی خـۆی ئەو دژوارییانەی کەمترو هەموارتر کردبوو، لێ "پۆل ڤارلین" ئەم یاسـا دژوارانـەی بـە تـەواوەتی لابرد..... شیعری سیمبولیك کە دژمنی تیۆریانی فێرکاریو فەساحەتو زێدەڕۆییو حەساسیەتی دەستکردو وێنەگرتنی ئۆبجەکتیفە, هەوڵـدەدات فیکـر بـە شـێوەیەك نیـشان بـدات کـە هەسـت بدوێنێ. لەلایەکی دیکەشەوە فیکر نابێ خۆی لە ڕازانەوەی شکۆو جوانی فـۆرم مـەحروم بکـات. چونکە خەسڵەتی بنەڕەتی هونەری سیمبولیك ئەمەیە کە هونەرمەند تا تەسەوری (فیکری ڕەهـا) نەچێتە پێشێ. بۆیە لەم قوتابخانە هونەرییەدا، دیمـەنێن سروشـتیو جولـەی کەسـانو ڕووداوانـی تەواو دیار، خۆ بەخۆ بوونیان نییە، بەڵکو برێك دیتنی دەرەکینو کار دەکەنە سەر هەستێن ئێمـەو ئەرکیان نیشاندانی کۆمەڵە پەیوەندییەکی شاراوەیە کە ماکیان لە فیکردایە.

ئەگەر هەندێك خوێنەری کورت بین، ئەم تیۆرییە هونەرییەی ئێمە بە هەند وەرنەگرن، نـابێ بەلامانەوە سەیر بێ. بەڵام چ دەکەی؟ مەگـەر (شـیعرێن پنـداروس)، (هـاملیتی شەکـسپیر)، (فاوستی گوتە)ش ڕووبەڕووی هەمان نارەزایی نەبوو بوونەوە؟".

ڕێچکەو ڕێبازی سیمبولیزم لە ساڵی ١٨٩٠دا گەییە لوتکەی چـالاکیو چـەلەنگی خـۆی. وەچەیەك لە شاعیران لە ساڵی ١٨٨٥ـەوە تا ساڵی ١٩٠١ کەوتنە پەیڕەوکردنی سێ پێـشەوای گەورەی سیمبولیزم. زۆربەی ئەم شاعیرانە فەرەنسی نەبوون. بۆ نموونە چەند شاعیرێکی گەورەی بەلچیکی لە نێو سیمبۆلیستەکاندا بـوون، لەوانـە: ئیمیـل ڤیرهـارینو مـوریس مـەترەلینگ. هەروەها چەند شاعیرێکی دیکەی ئەمریکاییو ڕووسـیو یونـانی-شـیان لـە نێـودا بـوو و بـە شێوەیەکی گشتی سیمبولیزم شەقڵی جیهانی گرتبووەخۆ.

(بنەماکانی سیمبولیزم)

لە ڕووی فیکرییەوە، سیمبولیزم زیاتر لە سایەی کاریگەری فەلسەفەی ئایدیالیزمدا بوو کە لە میتافیزیکەوە ئیلهامی وەردەگرتو لە دەوروبـەری سـاڵی ١٨٨٠دا لـە فەرەنـسا ڕەونـەقی پەیدا دەکردەوە.

PDF4Kurd

رەشبینی رازئامێزی (شوپنهاور)ش کارێکی زۆری کردبووە سەر شاعیرانی سیمبولیست. سیمبولستەکان لە (سوبجەکیتڤیزم)ێکی قووڵدا غەرق بوو بوونو لە پشت پەردەی خەیاڵەوە دەیانڕوانییە هەموو شتێك.

بۆ ئەو شاعیرانەی کە بەو جۆرە فەلسەفە رەشبینانە پەروەردە بوو بوون، هیچ شتێك لە دیکۆرێکی تەمو مژاویو ئاڵۆزی ئەوتۆ کە هەموو هێڵە توندو بنجبڕەکانی ژیان لەخۆدا مەحو بکاتەوەو هیچ ژینگەیەك لە ژینگەی تاریكو روونی، لەبارترو گونجاو تر نەبوو. شاعیری سیمبولیست لەو جۆرە ژینگە ئاڵۆزەداو لەنێو خەونەکانی خۆیدا تەسلیمی ماخۆلانی خۆی دەبوو، کۆشکانی کۆنەو چۆڵ، شارانی وێرانو گۆماوی مەنگی گەلا بەسەردا رژاو، تروسکەی چرای شەوەزەنگو تاپۆی جوڵەداری سەر پەردانو سەڵتەنەتی بێدەنگیو چاوانی لە ئاسۆ بڕاو.. هەموو ئەمانە جیلوەی ئەو جیهانە خەوناویو نهێنی ئامێزە بوو کەلە شیعری سیمبولیستەکاندا دەبینرا. (جا لێرەدا نابێ کاریگەری ئیدگار ئالن پۆی شاعیرو نووسەری ئەمریکایی کە شارل بودلێر بەرهەمەکانی کرد بوو بە فەرەنسی فەرامۆش بکرێ).

خەونو خەیاڵ کە (پۆزەتیڤیزم)و (ریالیزم) دەیانویست لە ئەدەبیاتی وەدەرنێن، دووبارە لە رێگەی سیمبولیزمەوە هاتەوە نێو ئەدەبیات. هەڵبەتە سیمبولیستەکان نیازی ئەوەیان نەبووە کە بە تەواوەتی پەیوەندی لەگەڵ شیعری پارناسدا ببڕنو بگەڕێنەوە بۆ رۆمانتیزم. بۆ نموونە هەرگیز نایانەوێ ژیانو ژینامەو ئیعترافنامەی خۆ بنووسنو تۆمار بکەن. لە شرۆڤەی دیمەناندا نایەن فۆرمی پایەداری شتە مادییەکان راڤە بکەنو وێنەبگرن، بەڵکو گوزەری سەعاتانو وەرزو زەمانی زوو گوزەرو ئاهەنگو ریتمی لە وەستان نەهاتووی ژیان شرۆڤەو شی دەکەنەوەو یاسا شاراوەکانی گەردوونو سروشت وێنە دەگرن. تەبیعە لە روانگەی ئەوانەوە جگە لە خەیاڵی جوڵەدار چ شتێکی دیکە نییە. چ شتێك پایەدارو سەقامگیر نییە، بەڵکو هەر شتێك بگری ...وەیە کە ئێمە بە هۆی هەستەکانمانەوە دەرکی دەکەین. ئەوانەیە کە لە ناخی ئێمەدان. خودی ...ێمەن!... جابیروبۆچوونی سیمبولیستەکان لەم رووەوە پتر لەعیرفانو سۆفیگەری رۆژهەڵات ...ریك دەبێتەوە.

دەڵێن: بۆچوونی ئێمە دەربارەی سروشت، بریتییە لە ژیانی رۆحی خۆمان، ئێمەین کە ...ەست دەکەینو نەخشی روحی ئێمەیە کە لە شتاندا رەنگدەداتەوە، کاتێ مرۆڤ ئەو دیمەنانەی

PDF4Kurd

کە دیوونی، بەوپەڕی ناسکی دەرك دەکات، بەرجەستەی دەکات، لە راستیدا نهێنییەکانی روحی خۆی ئاشکرا دەکات. بە کورتییەکەی هەر هەموو سروشت رەمزو سیمبولی بوونو ژیانی خودی مرۆڤە. وێنەگرتنی شتانو رووداوان بەهۆی رەمزەوە شێوەیەکی تازە وەردەگرێ. بۆ دەربڕینی پەیوەندی نێوان ئیلهامو فۆرمو شێوەکان، دەبێ زمانی شیعر تێك بدرێو بە شێوەیەکی تر دروست بکرێتەوە. دیارە ئەم زمانە بۆ خەڵکانی ئاسایی زۆر نا مەفهووم دەبێتو نهێنی سیمبولیزم لەم شتە نا مەفهوومانەدایە. ژمارەیەك لە سیمبولیستانو لە سەرووی هەموویانەوە (مالارمیە) پەیڕەوی ئەم یاسایەیان دەکردو وشەو زاراوەو دەستەواژەی وەهایان بەکاردێنا کە هەر خۆیان لێی تێدەگەیشتنو شرۆڤەیان دەکرد. تەنانەت ئاندریە جید لە پێشەکی بەرهەمێکی خۆیدا بەناوی (پالود- Paludes) دەڵێت: "پێش ئەوەی بەرهەمەکەم بۆ خەڵکی شرۆڤە بکەم، حەز دەکەم خەڵکی ئەم بەرهەمە بۆ من شەرح بکەن".

بە گوێرەی ئەو رستەیەی سەرێ پیاو دەگاتە ئەو ئەنجامگیرییەی کە هەندێ جار تەنانەت خودی سیمبولیستەکانیش نەیانتوانیوە بەرهەمەکانی خۆیان راڤەو شرۆڤە بکەن.

لە هەمان کاتدا سیمبۆلیستەکان حەزیان دەکرد هەموو رێساکانی دەستووری زمان بگۆڕن. بەر لە سیمبولیستەکان پرەنسیپی ماقووڵو ئاسایی بەسەر پەیوەندی وشەێن زمانەوە زاڵ بوو. لێ سیمبۆلیستەکان پێیان وابوو ئەم پرەنسیپانە دەبێ تەنیا هەست پەزێر بنو وشە نابێ لە رووی رێزمانی مەنتیقییەوە بدرێنە دەم یەکەوە، بەڵکو دەبێ بەو جۆرەی کە شاعیر هەستی پێدەکات بدرێنە دەم یەکەوەو رستەیان لێ دروست بکرێ.

نیشاندانی خەیاڵاتی ئاڵۆزی سیمبۆلیستان بە زمانێکی ئاشکراو بنجبڕی ئەوتۆ کە بتوانێ هەموو شتێك نیشان بداتو ئەنجامی بنجبڕو ورد لەم نیشاندانە بەدەستەوە بدات ئیمکان نەبوو. جا بۆ دەربڕینی ئەم خەیاڵاتە زیاتر پەنا وەبەر شیعرێك دەبرا کە لە نەرمە گۆرانییەکی هێمنو ئاڵۆز بچێ، ڤارلین گوتەنی: "مۆسیقایەکی بێ ئاواز" بێ. دەیانگوت شیعریش دەبێ وەکو مۆسیقا ئاڵۆز بێ، مەبەستێکی ئاشکراو راستەوخۆ دەرنەبڕێت، بەڵکو بە یارمەتی ئاهەنگو ریتمو بە زەبری خەیاڵات کار لە مرۆڤ بکات. وەکو مۆسیقای (ڤاگنر)، پاش ئەوەی بەربەرەکانییەکی زۆرکرا، ئەنجام سەرکەوتنی بەدەست هێناو بە گەرمی پێشوازی لێکراو شاعیرانو هونەرمەندان بۆ ماوەی چەندین ساڵ لە ژێر کاریگەی ئەودا بوونو یەکێك لە گۆڤارە

هەرە گرنگەکانی سیمبولیستەکان کە لە ساڵی ١٨٨٥دا دەردەچوو ناوی: " La Revue Vagne rienne" بوو. سیمبولیستەکان دەیانگوت کە وەزنی شیعری خەیاڵ لە جوڵە دەخات‌و باڵی خەیاڵ دەکات. هەروەها رەنگێن تۆخ‌و زەقی مەبەست بە شێوەیەکی بنجبڕ دەردەبڕێ‌و پێچەوانەی سیمبولیزمە.

شیعر نیگارکێشی نییە، بەڵکو جیلوەیەکی حاڵاتی رووحییە، مەیدانی شیعر لەوێوە دەست پێدەکات کە پەیوەندی دەگەڵ حەقیقەتی واقیعدا ببڕێ‌و ئەم مەیدانە تا هەتا هەتایە بەردەوام دەبێ. ناتوانرێ بگوترێ کە مانای فلاّن دەستەواژە لە شیعردا دروست ترە لە فیسار دەستەواژەو دەربڕین. ئەم داوەرییە گشتییە پەسەند ناکرێ چونکە هەر خوێنەرێك بە پێی سەلیقەی خۆی شیعر دەرك دەکات یان بەگوتەیەکی باشتر هەستی پێ دەکات. ئارمانجی شیعری سیمبۆلێك ئەمەیە کە شکۆ‌ۆ گەورەیی هەست‌و خەیاڵ بەشرۆڤەی روون و ئاشکرا لە نێو نەبەین‌و بۆ ئەم کارەش پێویستە ژینگەیەك بخولّقێنین کە شیعری تیا بڕسکێ، یانی هێڵێن زیندوو و ئاشکراو زۆر روون نەهێڵین و غەرقی تەمتومانی بکەین. ئەم لێڵی‌و تاریك‌و روونە، بە گۆڕینی رێساکانی کلاسیك، توردانی مانای ئاساییو، تێك شکانی دەستوورەکانی زمان دێتە دی.

ژمارەیەك لە سیمبولیستەکان دەستکاری کێشی شیعریانیش کردو قافیەیان گۆڕی، بەمجۆرە لە نیو سیمبولیستەکاندا دوو رێچکەی جیا پەیدا بوو:

یەکەم: رێچکەی (مالارمیە)و (رنەگیل) کە پێیان وابوو زمانی هونەری لە زمانی عەوام جیایەو بە پێویستیان دەزانی زمانێکی جیا لە زمانی عەوام بۆ نیشاندانی سۆزو گودازو هونەرکاری سیمبولیستی دابهێنرێ. ئەمانە قالّب‌و فۆرمی شیعری رومانتیکی و پارناسییان پێ قەبووڵ بوو و لێی رازی بوون.

دووەم: رێچکەی ڤارلین‌و ژول لافورگ ئەمانە گالّتەیان بە رەسەنایەتی رۆشنبیرییانەی زمان‌و ەرزی دەربڕینی پارناسینەکان دەکردو هەولّیان دەدا زمانی ئاسایی‌و عامیانەی خەڵکی ەشێوەیەکی هونەریانە بەکار بێنن. ئەمانە لە هەمان کاتدا کەوتنە بیری ئەوەی کە قالّبە یعرییە باوەکان تێك بشکێنن‌و بەو جۆرە مەسەلەی (شیعری ئازاد) هاتە ناو ناوانەوە.

PDF4Kurd

شیعری ئازاد

ئەو شاعیرانەی کە لە هەوڵی ئەوەدا بوون شیعر لە قالّبی سنووردارو باوی خۆی ئازاد بکەن، هاتن نەزمی (ئالکسا ندرون)= نیوە بەیتی ١٢ هیجایی)یان کە قالّب‌و فۆرمی ئەسڵی شیعری فەرەنسی بوو، تێك شکاندو لەجیاتی ئەوە قالّبی جۆراوجۆریان بۆ شیعر هێنایە ئاراوە. بەیتی کورت‌و درێژو نایەکسانیان داهێناو ژمارەی هیجایەکانیان بە رادەیەك زیادکرد کەتا ئەو رۆژە لە دنیای خەیاڵیشدا پێشینەی نەبوو. زەرورەتی دابەشکردنی شیعریان بەسەر بەیتی یەکساندا رەتکردەوە، قافیەیان سادەتر کردو کۆمەڵێك قافیەی نوقستانیان لە جێی دانا. (ڤارلین) لێرەدا وەستا، بەڵام پێشڕەوی هەر بەردەوام بوو، و (شیعری ئازاد) ئەنجامی ئەم پێشڕەوییە بوو.

(شیعری ئازاد) بریتییە لە چەند پارچە بەیتێکی وەزنداری نایەکسان. لەم شیعرەدا یەکێتی قالّب‌و فۆرم نییە، یەکێتی شیعر، بەو یەکێتیی فیکرو خەیاڵ‌و وێنانە دیاری دەکرێ کە لە شیعرەکەدا هەن. کورتی‌و درێژی بەیتەکانیش بەندە بە واقیعی نێوەرۆکی ئەو بەیتانەوە. ئیدی شاعیر مەجبور نییە بۆ تەواو کردنی هاوسەنگی بەیتەکانی خۆی وشەی زیادە بێنێتەوە، ئەوەندەی وشان گەرەکە کە مەبەستەکەی بدات بە دەستەوە. هەڵبەتە (واڵت ویتمن- ١٨١٩-١٨٩٢)ی شاعیری ئەمریکاییش هەمان رێچکەی گرتبوو، بەڵام دەتوانرێ بگوترێ کە یەکەم شیعری ئازادی فەرەنسی لە شیعرەکانی (واڵت ویتمن) بێ ئاگابووە. ئارتور رامبو لە ساڵی ١٨٨٦دا یەکەم شیعری ئازادی گوتووەو دوای دوو یان سێ ساڵ زۆربەی شاعیرانی دیکەش روویان کردۆتە شیعری ئازادو هەولّیانداوە لە ناو خۆیاندا یاساو رێسایەکی بۆ دابنەن. هەوەڵین وتارێن ئەوانە لە ساڵانی ١٨٨٦ و ١٨٨٩دا بلاّوبوونەتەوە. باشترین داوەری شاعیری ئازاد (گوستاڤ کان) بوو. (کان) لە پێشەکی بەرهەمێکی خۆیدا بەناوی "Lespalaisnomades"و لە ساڵی ١٨٨٨دا لە گۆڤاری "Revuoindependante" شیعری ئازادی بە چاکی شەرح‌و شرۆڤە کردووەو بەرەڤانی لێکردووە.

وەکو لە بەرهەم‌و نووسینی سیمبولیستەکاندا دیارە، شیعری ئازاد بووە باعیسی ئەوەی کە "وشە" بە گوێرەی ئەو ریتم‌و ئاوازەی لە شیعەرەکەدا هەیەتی، نرخ‌و بایەخ بە دەست بێنێ. شیعری فەرەنسی بە تێپەڕبوونی زەمان شێوەی جۆرە هونەرێکی تێوری وەرگرتبوو. عەروزی

شیعر پڕ بوو لە یاساو ڕێسای عەجیبو غەریب (وەکو جووت نەبوونی قافیەی وشەی نێر لەگەڵ قافیەی وشەی مێدا یان هەندێ قەراردادی دیکەی لەو بابەتە.)

فۆرمی ڕێنووسی شیعریش، وەکو فۆنەتیکەکەی، هەڵومەرجێکی بۆ شیعر هێنابووە ئاراوە، لەتۆ وایە شیعر پتر بۆ لەزەتی چاوو بینین نووسراوە نەك بۆ لەزەتی گوێ و بیستن..

سیمبولیزم برەو رەواجی بە بۆچوونەکانی بۆدلێر لەمەڕ (مۆسیقای وشە) لە شیعرا داو ریتمی وشەی روونکردەوەو مۆسیقای تایبەتی بە بەتی شیعر بەخشیو هەڵبەتە ئەم مۆسیقایە زادەی پەیوەندی نێوان ریتمەکان بوو. ئەم مۆسیقای وشەیەش پتر بۆ بەهێز کردنی توانای دەربڕین بەکار دەهێنرا. بەکارهێنانی سەرواو دووبارە کردنەوەی هەندێ پیتی دیاریکراو لە بەیتێکداو، بەکارهێنانی وشەێن هاوئاهەنگو رەوانی رستەێن شیعری، کۆمەڵێك توانای وێنەگرتنو دەربڕینی بۆ شاعیر فەراهەم کرد.

"سیمبولیزم لە جیهانی شانۆدا"

سیمبولیزم بۆ سەر تەختەی شانۆش تەشەنەی کرد، جگە لە چەند نووسەرێکی وەکو (رمی دو گورمون)و (ژول لافورگ)و... هتد. کە شانۆنامەی سمبولیکیان نووسیو کارەکانیان خرایە سەر تەختەی شانۆ، دەتوانین باشترین نموونەی شانۆنامەی سیمبولیك لە نێو بەرهەمەکانی موریس مەتەرلینگی بەلچیکیدا بەدی بکەین. شانۆنامەکانی مەتەرلینگ لەسەر بناغەی ئەم تێورییە عیرفانییەی سیمبولیزم رۆنراون: ئەو شتانەی کە دەیانزانین لە چاو ئەوانەدا کە نایانزانین ناکەنە هیچ، هەموو شوێنێك تەژی نهێنیانە, کۆمەڵێك هێزی گەورەی نادیارو شوومو خایەن لە دەوروبەرمانن کە هەموو رەفتارو جمو جۆڵێکمان تاقیب دەکەنو دژمنی چەلەنگیو ژیانو شادیو شادمانین. ئەرکی شانۆنامەنووس ئەمەیە کە بیروهزری خۆی دەربارەی ئەم هێزە دیارانە ئاوێتەی ژیانی واقیعی بکات.

هەموو شانۆنامەکانی مەتەرلینگ لێکدی دەچن. بۆ نموونە ئەگەر سەرنجی یەکەمین انۆنامەی ئەو (شازادە خانم مالن) بدەین دەبینین لە هەوەڵی ئەم شانۆنامەیەوە تا کۆتایی، ەمان هێزی نادیار کە مرۆڤ دێنێتە لەرزینو بە دووی خۆیدا بکێشی دەکات، مایەی سەرنجە، ەو هێماو سیمبولە راز ئامێزانەی کە جار جارێ بەدیاردەکەون، هەستی مرۆڤانی دەخەنە ژێر

PDF4Kurd

کاریگەری خۆیانەوە. ئەو دەنگەی کە لە گیانەوەران یان شتانەوە دەردێ ئاماژەیەکە لەم جیهانە رازئامێزەوە. کاراکتەرانی شانۆنامە کە لە کەسانێك دەچن کە بەدەم خەوەوە رێدەکەنو هەموو ساتێ وا دێنە بەرچاو کەبە ترسەوە لەو خەوە بێدار بوونەتەوە. بۆ نیشاندانی هێزی نادیار پێویست بەوە نییە بابەتێن تراژیدی دروست بکرێ، چونکە لە ناو ئاسایی ترین رووداوێن ژیانیشدا ماکێکی تراژیدی هەر هەیە.

مەرگ لە هەر ساتێکی ژیاندا لە پاڵماندایەو چاوە نۆڕمان دەکات. ناتوانرێ خودی خۆی بە ئاشکرا نیشان بدرێ بەڵام دەتوانرێ سوڕانەوەی ئەوو ئەو دەنگەی کە لە کاتی دانیشتنی ئەودا لە کورسییەکەوە بەرز دەبێتەوە، لە نووسیناندا بەرجەستە بکرێ تا خوێنەر هەستی پێ بکات. زۆرینەی ئەو شانۆنامانەش کە پاش (شازادە خانم مالن) بڵاو بوونەوە، لە سایەی کاریگەری هەمان هزرو خەیاڵو ترسدا بوون.

یەکێك لە شانۆنامە زۆر بەناوبانگەکانی مەتەرلینگ، شانۆنامەیەکی چکۆلەیە بەناوی (interleur=ئەندەروون). ئەم شانۆنامەیە خانەوادەیەکمان نیشاندەدات. ئەم خانەوادەیە هێشتا بێ خەبەرە لەوەی کە یەکێك لە منالەکانی کەوتووەتە ئاوەوەو خنکاوە. بەڵام لە ماوەی ئەو چەند دەقیقەیەی نێوان خنکانی منالەکەو ئاگاداربوونی خانەوادەکە لەم رووداوە، لە رێگەی هەندێ هەڵسوکەوتی لاشعورییەوە، پەشێویو پەریشانییەکی ئالۆزو نامەفهوم باڵ بەسەر ئەندامانی خانەوادەی ناوبراودا دەکێشێتو هەر چەندە هێشتا بە تەواوی هەواڵی رووداوەکە نازانن، بەڵام هەستدەکەن کە بەڵایەك بەرە بەرە نزیك دەبێتەوە.

ئەم شانۆنامانەو ئەوانەی پاشتر بڵاوبوونەوە، هەر هەموویان لە زەمینەی خەیاڵی و نادیاردا لە قۆناغێن نامەعلوومدا، لە کوچکو کۆشکێن رازئامێزۆ شکەفتو غارێن سەیرو سەمەردا روو دەدەن. نووسەری سیمبولیست پێویستی بە نیشاندانی ئەم کاتو شوێنانەش نییە. چونکە بە باوەڕی ئەو ئەم هێزە پەنهانو نادیارە هەمیشە هەیەو لە هەموو کاتو شوێنێکدا بەسەر مرۆڤدا زاڵە.

کورتەی پرەنسیپەکانی سیمبولیزم

بەپێی ئەو راوبۆچوونانەی سەرێ، دەتوانرێ ئەو پرەنسیپانەی سیمبولیستەکان رەچاوی دەکەن بەم شێوەیە کورت بکرێتەوە:

١- حاڵەتی خەمبارو پرسەئامێزی سروشتو ئەو دیمەنو ڕووداوانەی کە مایەی نائومێدیو عەزابو نیگەرانیو ترس و دڵەڕاوکێی مرۆڤە دەردەبڕن.

٢- بایەخ بەو فۆرمو ڕەمزو هێماو ڕیتمو یاسایانە دەدەن کە ئەقڵو لۆژیك قبووڵیان ناکەن، بەڵکو تەنیا هەست پێیان قایبل دەبێ.

٣- هەر خوێنەرێك بەگوێرەی دەركو هەستی خۆی لە هەر دەقێکی ئەدەبی دەگات. بۆیە پێویستە بەرهەمێکی ئەوتۆ دابهێنرێ کە هەر خوێنەرێك بەپێی وەزعی ڕۆحی خۆیو ئاستی تێگەیشتنی خۆی شی بکاتەوەو لێی حاڵی ببێو ماناو چەمکێکی دیکەی تیا بدۆزێتەوە.

٤- پێویستە تادەکرێ لە واقیعی بابەتی دوورو لە واقیعی زەینی نزیك بێ.

٥- مرۆڤ گیرۆدەو دەستەمۆی کۆمەڵێك هێزی نادیارو شوومە کە چارەنووسی ئەوو تەبیعەتی لە دەستدایەو دیاری دەکات، بۆیە حاڵەتی مەرگ ئامێزو ترسناکی ئەم هێزانە لە میانی جۆرە خەونو خەیاڵو ئەفسانەیەکەوە دەردەبڕن.

٦- هەوڵدەدەن حاڵاتی نائاسایی ڕوحیو ئەو زانیارییە کوتوپڕانەی کە لە ویژدانی مرۆڤدا سەر هەڵدەدەنو حاڵاتی پەیوەست بە هێزێن موگناتیسیو گواستنەوەی فیکری لە شیعرو بەرهەمەکانیاندا دەربڕنو بئافەرێنن.

٧- بە کۆمەکی هەستو خەیاڵ، حاڵە ڕووحییەکان لە نێو ئازادی تەواودا بە مۆسیقای وشەو بە ڕیتمو ڕەنگو هەڵچوون وێنە دەگرن.

(سیمبۆلیزم لە سەدەی بیستەمدا)

لە سەرەتاکانی سەدەی بیستەمدا وەها دەهاتە بەرچاو کە سیمبۆلیزم قۆناغی خۆی تەواو کردووەو لە نێو چووە.

شاعیرانی وەکو: (ژان مورەئا)و (هانری دورنیە) کە مەنشورترین نوێنەری قوتابخانەی نێو
راو بوون پشتیان تێکردبوو و سەنگەریان لێ گرتبوو، و لە ساڵانی ١٩٠٠و ١٩٠١دا کۆمەڵێك
ەرهەمیان بڵاوکردەوە کە خۆی لە خۆیدا ڕاگەیاندنی گەڕانەوەیان بوو بۆ قوتابخانەی کلاسیزم،
وای چەند ساڵێکی دیکەش دەستەی (Abbaye) پێکهات کە بریتی بوون لە: (ویلدراك،
وهامل، ئارکۆ، ڕومن) ئەمانە شەقڵی کۆمەڵایەتییان بەشیعر بەخشی.

PDF4Kurd

لێ هیچ یەکێك لەم ڕێبازە تازانە نەیدەتوانی کاریگەری شیعرێن (ئارتور ڕامبو، ستیڤان مالارمیەو تەنانەت موریس مەتەرلینگو ژول لافورگ بسڕێتەوە. جا لەم بەینەدا ئاندریەجیدو پۆل کلودڤیل و پۆل ڤالیری-ش لە بواری ئەفراندنی بەرهەمێن سیمبولیکدا لە چالاکیدا بوونو دەیانویست پایەی شیعری مامۆستایانی خۆیان باشتر نیشان بدەن.

لە ساڵی ١٩٠٦دا کۆمەڵە شاعیرێك لە دەوری گۆڤاری (فالانژ)دا خڕبوو بوونەوەو ڕایانگەیاند کە درێژەپێدەری سیمبولیزمو شەیداو مەفتونی مالارمیە-ن.

پاشان چەند گۆڤارێکی دیکەش دەرچوون، تا لە ساڵی ١٩٠٩ بە دواوە گۆڤاری (Nouvelle Revue Francalse) دەرچوو و کەوتە هەوڵی زیندووکردنەوەی سیمبولیزمی (ئارتور ڕامبو). (ئاندریە جید) لە ڕیزی پێشەوەی بەرێوەبەرانی گۆڤاری نێو براو بوو. ئەم ڕێبازو ڕەوتە کە لە ساڵی ١٩١٠وە ناوی (سیمبولیزمی نوێی) گرتەخۆ، بەرەبەرە شێوەیەکی قورسترو ئاڵۆزتری بە شیعردا.

لەم زەمانەدا تاقە شاعیرێك کە پتر لە هەر کەسێکی دی، مەسەلەی شیعری لە دیدی فەلسەفەی ڕۆشنبیرانەوە دەدایە بەر باسو شیکردنەوە (پول ڤالیری ١٨٧١- ١٩٤٥) بوو. (ڤالیری) شیعری بەشتێکی وەکو وازی یان سرووتی ئاینی دەژماردو دەیگوت شیعر چ ئارمانجێکی نییە جگە لە خودی خۆی, نابێ کەس بیر لە ئەنجامی شیعر بکاتەوە. شیعری بە سەماو پەخشانی بەڕێکردن دەشوبهاندو دەیگوت ڕێکردن بەرەو مەبەستو مەنزڵێکە، بەڵام سەما هیچ مەبەسو مەنزڵێکی نییە، دیارە بەدەم سەماوە ڕۆییشتن بۆ شوێنێك دەبێتە مایەی پێکەنین، کەواتە ئارمانی سەما خودی سەماکە خۆیەتی. وشە، بریتییە لە هەنگاوەکان یان جوڵەکانی سەما. و شیعر بەوە لە پەخشان جیا دەکرێتەوە کە لە پەخشاندا وشە جگە لە دەربڕینی مەبەست چ کارێکی دیکەی نییە، بەڵام لە شیعردا وشە بایەخی ڕاستەقینەی خۆی پەیدا دەکاتو شاعیرەکە ئەم هێزە "جادووییە" بە وشە دەبەخشێت.

لەگەڵ ئەمەشدا، (ڤالیری) باوەڕی وابوو کە ئەگەر شیعر کامڵترینو خاڵیسەترین هونەر بێ، لەبەر ئەمەیە کە ناچارە مل بۆ کۆمەڵێك یاساو ڕێسای جۆراو جۆر بداتو، ئەم یاساو ڕێساو ناچارییە وا لە شاعیر دەکات بەنێو ئاپۆرای ئەو هزرو خەیاڵانە بکەوێ کە لە ڕوحیدا شەپۆل دەدەن و زۆر بە وردی ئەو بابەتانەیان لێ هەڵبژێرێ کە دەبێ بگوترێنو بنووسرێن.

بەبۆچوونی ڤالیری، ئیلهام- یان ئەو شتەی بەو ناوەوە باس دەکرێ- هیچ جۆرە کاریگەریەو بایەخێکی لەداهێنانی هونەریدا نییە، ئیلهام لە روانگەی ڤالیرییەوە بریتییە لە حاڵەتێك کە "هەستی داهێنەر" لە ئاستی "میکانیزمی مێشکدا" چ کاریگەرییەکی نامێنێ. (غەریزە) حەیوانی ترین بەشی روحی بەشەرییەو، ئەو ئیلهامانەی کە زادەی غەریزەکانمان بن دەکەنە "گیاکەڵەی هەستی ئێمە".

شیعرەکانی خودی (ڤالیری) پڕن لە لێکچوونو خواستنو زۆربەیان وەکو "گۆڕستانی دەریایی" بە جۆرێکن کە بەبێ تەفسیرو شرۆڤە بە هیچ جۆرێ قابیلی تێ گەیشتن نین.

سیمبولیزم لە وڵاتانی دیکەدا

سیمبولیزم لە رووسیادا

پێویستە سیمبولیزمی روسیا بە یەکێك لە درەخشانترین قوناغەکانی شیعری رووسی بێتە ژماردن، سیمبولیزم لە رووسیادا درەنگترو زیاتر لە ژێر کاریگەری فەرەنسادا دەستی پێکرد، بەڵام شێوەیەکی تایبەت بەخۆی هەبوو و لە ساڵی ١٨٩٥ەوە تا ١٩١٢ فەرمانڕەوای ئەدەبیاتی ئەو وڵاتە بوو. تەنانەت لە مەیدانی شیعریش هێوەتر چووو شێوەی رابوونێکی ئەخلاقیو هزری بەربڵاوی وەرگرت.

کەسێك کە بەر لە هەمووان هەستی بەم راپەڕینەی سەرەتای سەدەی بیستەم کرد، شاعیرو رەخنەگرو فەیلەسوفی ناوداری رووسی (فلادیمیر سولوفیف) بوو کە دەیگوت ئایندە لەبەرچاوی ئالۆزو بە تەمتومانو رازئامێز دەنوێنێ.

سولوفیف بەر لە هەر کەسێکی دی ئاسمانێکی خولقاند کە سپێدەی قوتابخانەیەکی نوێی شیعر لەوێندەرەوە هەڵاتو سێ شاعیری ناودار، واتە (ئالکساندەر بلوك) و (ئاندرێ بیلی)و (ڤیا چسلاڤ ئیڤانۆڤ) دەرکەوتن و کەوتنە پەیڕەوکردنی شێوازی (سولوفیف). ئەم شاعیرانە لە سەرەتای کاریاندا یەجگار لاو بوون, گەورەترینیان (ئیڤانوف) بوو کە تەمەنی (٢٠) ساڵ بوو. ئەم سیانە کتێبی زۆریان خوێندبووەوەو بە تەواوەتی لە فەلسەفەدا قووڵ بوو بوونەوە. ئەوەی سەیرە وەختێ کە دەست بەکار بوون هەسێکیان یەك رێبازیان گرتبووە بەر بێ وەوەی لێکترەوە

PDF4Kurd

نزیك بن. (ئیڤا نوف) لە دەرێی رووسیا بوو، (بلوك) لە مۆسکۆ بوو (بیلی) لە پترزبۆرگ دەژیا.

لە رووسیدا وشەی (سپێدە)و (شیعر)و (شۆڕش)و (ئەڤین) هەموو مێنو شاعیرانی ئەم قۆناغە بەزۆری "ژن" یان لە جیاتی ئەو شتانە بەکار دێنا.

شاعیرانی ناوبراو لایەنگری فەلسەفەی (تاکایەتی) بوون و زیاتر لە ژێر کاریگەری هەستو سۆزدا بوون تا مەنتیقو لۆژیك. لەم لاشەوە ریالیستەکان کە لەو دەورو زەمانەدا سەرگەمی سازدانی شۆڕشی کۆمەڵایەتی بوون دەمیان لە (شۆڕشی رۆحی) دەکوتاو ئەو ژیانە کارەساتاوییەیان لە کانگەی دڵەوە قبووڵ بوو کە گەنجایەتی ئەوانی بە فیڕۆ دەدا.

لە ساڵانی ١٩٠٠- ١٩٠٣دا سیمبولیستەکانی مۆسکۆ لە دەوری یەکدی خڕبوونەوەو بە زۆری لە ماڵی (ئاندرێ بیلی)یان (بالمونت) کە ئەویش لە شاعیرە ناسراوەکانی ئەم قۆناغە بوو، خڕ دەبوونەوە.

لێ ساڵی ١٩٠٣ کە (بیلی) ساڵی یادەوەری پێ دەگوت، لە هەمان کاتدا ساڵێ بوو کە قۆناغی (انحگاگی فیکری) بەرەو کۆتایی دەچوو. شۆڕش بە هەموو هێزو توانای خۆیەوە بارودۆخی کۆمەڵایەتیو فیکری وڵاتی دەگۆڕی.

ژمارەیەك لە شاعیرانی (بەهاسز)و لە رۆشنبیرانی پەیڕەوی ئەوان کە نەیاندەتوانی بیرۆکەی شۆڕشو چالاکی ئیجابی لە زەینی خۆیاندا جێ بکەنەوە، کەوتنە باوەشی گەندەڵییەوەو پەنایان وەبەر خوێندنەوەو نووسینی رۆمانێن پۆلیسیو سێکسی و تەنانەت خۆکوژی بردو، ژمارەیەکیش کە گوڕوتینی ژیانیان لەخۆدا دەبینی بیروباوەڕیان گۆڕی، کە یەکێك لەوانە "بلۆك" بوو کە لە ساڵی ١٩١١دا لەنووسینێکدا دەڵێت: "من لەتەمەنی سیو یەك ساڵێدا گۆڕانێکی گەورە لە خۆمدا دەبینم، وا دەزانم کە دوا سێبەری (بەهاسزی) ئاوا بووەو من دەمەوێ بەشێوەیەکی ئیجابی بژیم.

سیمبولیزم لە ئینگلیستانو ئەمریکادا

یەکێك لە هەوەڵێن پێشەنگانی سیمبولیزم لە ئینگلیستانو وڵاتانی ئینگلیزی زمانی دیکە شاعیرێکی ئیرلەندییە بەناوی ویلیام باتلەر ییتز ١٨٦٥- ١٩٣٩. بابی شێوەکارێکی یەجگار

بەتوانا بوو و دۆستایەتی نزیکی دەگەڵ سیمبولیستانی فەرەنسی دا هەبوو. (ییتز) هەر لە منداڵییەوە لە کۆڕو مەجلیسی ئەواندا پەروەردە بوو و شارەزای زمانی سیمبولیستەکان بوو. (ییتز) کە پێشڕەوی خۆیبوونی ئیرلەندەش بوو لە ساڵی ١٨٩٢دا "ئەنجوومەنی ئەدەبی میللی ئیرلەندە"ی دامەزراندو بانگەشەی بۆ زەرورەتی هاوکاری نێوان نووسەرانو میللەت دەکرد. بابەتی سەرەکی شیعرەکانی ئەو بەرجەستەکردنی هیواو ئامانجو رەنجو دەردەسەری قەومی (سەلت)ە وەکو: (ئەڤین، دەردی غوربەتو هەڵاتنو رەڤین). عیرفانی ییتز "مەتەر لینگ" وەبیر خوێنەر دێنێتەوە. شاکاری ییتز بەیتی (سەفەرەکانی ئوسیان)ە. لە ساڵی ١٩٢١ خەلاتی نۆبڵی وەرگرت. ییتز زۆر شانۆنامەشی نووسیوە کە بەناوبانگترینیان بریتین لە: "سەر زەمینی ئارەزووەکانی دڵ"و (ئاوەکانی زوڵمەت).

لە ساڵی ١٩١٣دا کۆمەڵێك بە هاوکاری نووسەرانو شاعیرانی سیمبولیستی ئەو زەمانە: (ئالدینگتون، لورنس، هوکسلی، بروك، وئیزرا پاوەند) دامەزراو بەرە بەرە بەناوی "رەمزییەکان"وە ناوبانگی دەرکرد. ئەم گروپە خۆیان لە شیعری مەجوڕەدی زەینی دەپاراستو هەوڵیاندەدا کە بیرو حاڵەتە دەروونییەکان راستەوخۆ بە زمانی شیعر دەربڕنو لەم رێگەیەوە قۆناغی کەفو کوڵی تەسەوراتی زەینیو هێماکان، بۆ دنیای دەرەوە بگەڕێننەوە. لەم سەرو بەندەدا جەنگی جیهانی یەکەم دەستی پێکردو زۆر کەسی ئەم گروپە تیا چوونو نەمان. "بروك ١٨٧٧- ١٩١٥" کەلە "دەردەنیل" کوژرا جگە لە چەند پارچە شیعرێك چیتری لە پاش بەجێ نەما. (سی. ئێچ. سورلی ١٨٩٥- ١٩١٥) بەو مەرگە رۆیی کە بە خۆی زۆرجار بە "سەتڵی خالی"و (تاوێری لووسی) شوبهاندبوو.

(ویلفریدوون ١٨٩٣- ١٩١٨) کە بەیتی "تەرجیع بەندی لاوانی مەحکوم"ی دەهۆنییەوە زمانی سەردەمی خۆی بەرجەستە دەکرد، نا ئومێدیو یاخی بوونی ئەو لە بەرهەمێن "پاشماوەکانی جەنگ"یشدا دیارە "ریچارد ئالدینگتون- ١٨٢٩-" لە بەیتی "مەرگی پارەمانێك- ١٩٢٩"دا، -کە بە هێزترو کاریگەرترین کتێبە کە بە زمانی ئینگلیزی دەربارەی جەنگ نووسرابێ- یاخی بوونی خەڵکی زەمانی خۆی, ئەو خەڵکەی لە چنگی ئەژدیهای جەنگ [illegible]زگار بوو بوون، نیشاندەدا، یاخی بوون لە دڕندەییو خوێن رشتنو کوشتو بڕی مرۆڤ و [illegible]ەمکی ئاوەژوو کراوی (فیداکاری)و (گیانبازی لە رای نیشتمان)دا نیشاندەدا.

PDF4Kurd

یەکێك لە رابەرانی راپەڕینی رەمزییەکان لە ئینگلیستانو ئەمریکادا "ئیزراپاوەند ١٨٨٥-"ی شاعیری ئەمریکایی بوو کە وەکو نارەزاییەك ولاَتی خۆی بەجێهێشت بوو و پەنای وەبەر ئینگلیستان بردبوو. ئیزراپاوەند بە حوکمی ئەو دەسەلاَتو کاریگەرییەی بەسەر شاعیرانی لاوی سەردەمی خۆیەوە بوویەتی بە گەورەترین شاعیری زەمانی خۆی دێتە ژماردن. ئیزرا پاوەند بەرەبەرە لە راپەڕینی رەمزییەکان دوور کەوتەوەو بە پێچەوانەی ئەوانەوە کە باوەڕیان بە سادەیی گوزارشت و دەربڕین هەبوو، شێوازێکی هێنایە ئاراوە کە تەژی وشەی قەبەو قەڵەوو دەستکردو ئالۆزو نامەفهوم بوو. بۆ تێگەیشتن لە شیعرێن (پاوەند)و پەیڕەوەکانی نەك هەر پێویست بە واژەنامەیەکی گەورە هەیە بەڵکو دەبێ کتێبخانەیەکی تەژی بەرهەمی ئەدەبیو مێژوویی و جوگرافیایی فەلسەفی لەبەر دەستدا بێ. کۆمەڵە شیعرەکەی بەناوی: "Pisancatos"وە بلاَوبووەتەوە.

یەکێك لە نێودارترین پەیڕەوانی "ئیزرا پاوەند" شاعیرێکی دیکەی ئەمریکایی بوو بە نێوی "T.SELiot"کە دەسەلاَتی شیعریو کاریگەریی هونەری ئەو بەسەر شاعیرانی لاوو راپەڕینی رەمزییەکانەوە لە (پاوەند) کەمتر نەبووە. شیعرەکانی ئەو روونترو مکومترن لە شیعرەکانی "پاوەند"و هیچ هەوڵێك بۆ ئالۆزاندنی پەیفو واتا لە شیعرەکانیدا بەدی ناکرێت. ئیلیوت لەو رووەوە کە بایەخی زۆر بە (هەرسی بابەتی شیعری) دەداتو بەرەڤانی لە (مکومی دەربڕین) دەکات، زۆرجار بە (پۆل ڤالیری) دەشوبهێنرێ.

جیاوازی هەرە گەورەی ئەو دەگەڵ (ڤالێری)دا لەمەدایە کە (ئیلیوت) باوەڕی وایە (بەشەرییەت بەبێ ئاین بێ مەعنایە). بۆیە شیعرەکانی کە بە زۆری ستایشی مەزهەبی کاتۆلیك دەکەن, لە رووی ناسکی (هەست)و قووڵی "هزر"ەوە ناگەن بە شیعرەکانی (ڤالیری). ئیلیوت لە ساڵی ١٩١٣ وە لە ئەمریکاوە رۆیی بۆ ئینگلیستانو بوو بە هاوولاَتی ئەوێندەر. لە ساڵی ١٩٤٨دا لەسەر شیعرەکانی خەلاَتی نۆبڵی وەرگرت.

دەکرێ کورتەی بیروباوەڕو پرەنسیپی تیۆری سیمبولیستەکان لەم خالاَنەی خوارەوەدا بەرجەستە بکرێ:

١- بەکارهێنانی زمانی قسەکردن بە مەرجێك هەر وشەیەك مانای وردی خۆی بگەیەنێ.

٢- داهێنانی کێشی تازە، لێ بێ پشت بەستن بە شیعری ئازاد.

PDF4Kurd

٣- ئازادی لەهەڵبژاردنی هەر بابەتێکدا بۆ شیعر.

٤- دەربڕینو نیشاندانی "وێنەی شیعری"و (خواستن) -شیعر نابێ بکەوێتە شرۆڤەی کولیاتی ئالۆز هەر چەندە بەشکۆو ئاهەنگداربێ.

٥- خولقاندنی شیعری مکومو زبرو روون- شیعر هەرگیز نابێ سستو ئالۆز بێ.

٦- "تەمەرکوز" کرۆكو جەوهەری بنەڕەتی شیعرە.

" سیمبولیزم لە ئەڵمانیادا"

ئەدەبیاتی ئاڵمان کە لە کۆتایی سەدەی نۆزدەمدا کەوتبووە هەمێزی ناتوراڵیزمو (رۆمانیتزمی نوێ)وە لە ماوەی ساڵانی ١٨٧٠و ١٨٩٠دا تەقریبەن هیچ بەرهەمێکی سەرنج راکێشی بە خۆوە نەبینی, تا کارگەیبە ئەوەی (نیتشەی فەیلەسوفو شاعیری گەورەی ئەڵمانی ١٨٤٤- ١٩٠٠) لە خۆی بپرسێت کە ئایا سەرکەوتنی سوپایی ئاڵمان "بەشکستو تەنانەت نابودی زەوقو هونەری ئەڵمانو بە قازانجی ئیمپراتۆریەتی ئەڵمانیا نەشکاوەتەوە". لێ پاش ساڵی ١٨٩٠، لە پاڵ رێچکەو رێبازانی ناتوراڵیزمو ئیمپرسیونیزم کە درێژەی بە رەوتی خۆی دەدا، گرنگترین نووسەرانو شاعیرانی ئاڵمانی هاوچەرخ هاتنە مەیدانەوە.

دیارترین شاعیری ئەم قوناغە (هۆفمانشتال ١٨٧٤- ١٩٢٩)ی نەمساوییە کە خۆی بە درێژەدەری شێوازی بۆدلێرو ڤارلین دەزانی، بەلاَم هێشتا نەیتوانی بوو لە چنگی ناتوراڵیزمو رۆمانتیزمی قۆناغی بەهاسزی رزگاربێ.

ئەم کارە گەورەیە دەبوو لەسەر دەستی شاعیری بەتوانا (راینەر ماریا ریلکە ١٨٧٥-١٩٢٦) کە ئەویش نەمساوییەکی خەڵکی پراگ بوو، ئەنجام بدرێ. ریلکە بە ولاَتانی ئەورووپادا سەفەری کردو بەشێکی ژیانی لە فەرەنسادا قەتاند. شۆرەت و دەسەلاَتی ئەو لە ئەدەبیاتی ئەورووپادا، بەر لە دەست پێکردنی دوا جەنگ لە برەودا بوو و بەلایەنگری (شیعری خالیسە) دەژمێردرا. بەرهەم و شیعرەکانی ریلکە بەزمانی ئەڵمانییەو دیوانێکیشی بۆ ئەو شیعرانە تەرخانکردووە کە بە زمانی فەرەنسی گوتوونی.

ریلکە لە ناو جەرگەی هونەرەکەی خۆیدا ژیاوەو لە شیعرەکانیدا زۆرجار ئەمەی گوتووە کە: "شیعر گوتن جیلوەی بوونە" باوەڕی وابوو کەشیعر بەرەنجامی هەستو سۆز نییە بەڵکو

بەرەنجامی ئەزموونە. "بۆ گوتنی یەك بەیتە شیعر پێویستە زۆر شارو خەڵكو شتت بینی بێ" لێ ئەزموون لە روانگەی ئەوەوە ئەو رووداوانە نییە کە بەسەر کەسێکدا هاتبێ بەڵکو سوودێکە کە لەو رووداوانە وەردەگیرێ: "ئەگەر ژیانی رۆژانەت لەبەر چاوی خۆت هیچ نەبێ، خەتای ئەو مەگرە، خەتا خەتای تۆیە کە ئەوەندە شاعیر نیت تا شکۆو جوانی ئەو ژیانەت بدۆزیتەوەو کەشفی بکەی".

ریلکە وەکو گەورە عارفانی لای ئێمە باوەڕی وایە کە دەبێ لە خۆتا بۆ هەموو شتێك بگەڕێی و بیدۆزیتەوە، بەڵام نەك دانیشێتو چاوەنۆڕی یارمەتی میزاج بکەی. بەڵکو شاعیر پێویستە بە زەبری کار بتوانێ میزاجو تەبعی خۆی وەگەڕ بخات. یارمەتی تەبع بەلای ریلکەوە قسەی بێ مانایە. لە نامەیەکیدا بۆ (رودان) دەنووسێت: "من خۆم لە هەر هۆیەکی دەستکرد بۆ وەگەرخستنی تەبع پاراستووەو هەوڵم داوە کە ژیانی خۆم لە تەبیعەت نزیك بخەمەوە، بەڵام لەگەڵ هەموو ئەم کارانەدا کە رەنگە ئاقڵانە بووبێ، هەرگیز نەمتوانیوە دولبەری خۆشڕەی تەبع بەکار بخەمە داوەوە. ئێستا دەزانم کە تاقە ئەوزاری راگرتنی ئەو (تەبع) هەر کارە".

بەرهەمەکانی دوا ساڵانی تەمەنی ریلکە ئەوەمان پێ دەڵێن کە ئەم شاعیرە خۆی لە کۆتو بەندی هەر قوتابخانەیەك ئازاد کردووەو گەییوەتە بەرزترین لوتکەی شیعر. پایەی ریلکە پاش "گۆتە" لە مێژووی ئەدەبیاتی ئاڵماندا بێ وێنەیەو ئەدەبیاتو پێشکەوتنی ئەدەبیاتی دواتری ئاڵمان قەرزارباری هەوڵی شەخسیو دەسەڵاتو کاریگەری بەرهەمەکانی ئەوە.

لە ساڵی ١٨٩٢ دا لە بەرلیندا هەوەڵین ژمارەی گۆڤارێك بەناوی (بەرپەرێن هونەر) بڵاوبووەوە. ئەم گۆڤارە کە رابەری هونەرمەندانی لاوو پێشڕەوی لەئەستۆ گرتبوو بەناوبانگترین شاعیرانو نووسەرانی زەمانی خۆی لە دەوری خۆی خڕکردەوەو یەکەم ئاڵای (هونەر بۆ هونەر)ی لە دژی ناتورالیزمو پەیامی کۆمەڵایەتی ناتورالیزم هەڵکرد. دامەزرێنەرو بەرێوەبەری ئەم گۆڤارە شاعیرێکی لاو بوو بە نێوی (ستیڤان گیورگی ١٨٦٨- ١٩٣٣). گیورگی کە پێشتر سەفەری فەرەنسای کردبوو لە نزیکەوە ئاشنای شاعیرانی سیمبولیست بوو بوو و تەنانەت بەرهەمەکانی (ڤارلین)و (مالارمیە)شی تەرجەمەی زمانی ئاڵمانی کردبوو، خۆی بە موریدی شێوازی سیمبولیزم و تەنانەت قوتابخانەی پارناس دەزانیو شیعری خستبووە شێوەی مەزەبێکی تازەوە. ئامانجی گۆڤارەکەی ئەو "خزمەتی هونەر بوو. بە تایبەتی شیعرو پەخشانو دوور

خستنەوەی کاروباری سەر بە سیاسەتو کۆمەڵگە". بە ئاشکرا دەیگوت کە "گۆڤارەکەمان ناتوانێ خۆی بە چاکبوونی جیهانو خەونی بەختەوەری کۆمەڵایەتییەوە خەریك بکات، تەنانەت ئەگەر ئەو کاروبارانە زۆر جوانیش بن پەیوەندییەکیان بە قەڵەمڕەوی شیعرەوە نییە". ئەمەش ناوی هەندێ لە بەرهەمە هەرە بەناوبانگەکانیەتی: "ساڵی روح، ئەڵقەی حەوتەم، ئەستێرەی یەکیەتی". دەسەڵاتو ناوبانگی گیورکی کە لە نێو چینی خوێنەوارانـدا یەجگار زۆر بوو، پایەیەکی بەرزی بەشیعر بەخشی.

سیمبولیزم لە ئەسپانیادا

لە کۆتایی سەدەی نۆزدەمدا، ئەدەبیاتی ئەسپانیا دژی ریالیزمو ناتورالیزمو فەلسەفی تەحوقوقی هەستاو شان بەشانی گۆڕانکارییەکانی ئەدەبی فەرەنسی بەرەو پێش هەنگاوی نا. سیمبولیستانی فەرەنسیو فەیلەسوفانی ئەڵمانو رۆماننووسانی رووسیەو (ئیبسن)ی نەرویجیو (ئوسکار والید)ی ئینگلیزیو (ئیدگار ئالن پۆ)و (والت ویتمن)ی ئەمریکایی دەبنە سەرچاوەی سەرۆو ئیلهامی بەرهەمێن نیوەی دووەمی سەدەی نوزدەیەمی ئەسپانیا. لەگەڵ ئەمەشدا ئەدەبیاتی ئەسپانیا رەنگو روو و شەقڵی ژینگەی خۆی لە دەست نەداتو ئیلهام لە سەرچاوە لێوان لیوەکانی وڵاتی خۆی وەردەگرێت.

کۆمەڵێك بەرهەمی ناوازە بەرهەمدێنیو لەسایەی شکۆی شاعیرانو نووسەرانی تازەدا ئەو پایە بەرزەی کە پاش سەدەی هەڤدەیەم لە دەستی دابوو دووبارە بەدەست دێنێتەوە.

وەچەی ٩٨- داڕوخانی سیاسیو ئابووری ئەسپانیا لە ئاخرو ئۆخری سەدەی نۆزدەیەمداو لە دەستچوونی کۆلۆنییە بەرینەکانی ئەسپانیا لە ئەمریکا، بووە مایەی ئەوە کە گروپێك لە نووسەرانی لاو بکەونە تاقیبی هۆو چارەسەری ئەو کارەو پرەنسیپی مەعنەوی دیکە لە جێی بنەماو باوەڕو پرەنسیپە کۆنەکان دابنەن. ئەم گروپە کە لە ساڵی ١٨٩٨ دامەزرا زۆر بە خێرایی بەناوی "وەچەی ٩٨"وە ناوبانگی دەرکرد. هەموو ئەندامانی ئەم گروپە نیگەرانی چارەنووسی ئەسپانیا بوونو لە خەمی مەسەلە گشتییەکانی ژیانو مرۆڤدا بوونو هەوڵیاندەدا بە گەڕانەوە بۆ سەرچاوە کۆنەکان شێوازێکی تازە بێننە ئاراوە. لەسەرتادا شاعیرێکی ئەسپانی زمانی خەڵکی (نیگاراگوای) سەر بە ئەمریکای ناوەندی، بەنێوی (روبن داریو ١٨٦٧-

PDF4Kurd

١٩١٦) كه له قوتابخانەی ئەدەبیاتی فەرەنسا پەروەردە بوو بوو، لەو ساڵەدا سەفەری ئەسپانیای كردو بوو بە پێشەنگی گۆڕانكارییێن تازە. زۆر بەخێرایی شاعیرانی لاوی وەكو برایانی (ماچادۆ، خیمنز، و ڤیلار سپیزا) لە دەوری گردبوونەوەو شاعیرانی پارناسینو سیمبولیستانی فەرەنساوی وەكو: (ڤارلین، لوكنت دولیل، بودلیرو مورەئا)یان بە مامۆستاو پێشڕەوانی خۆیان دانا. ئەم گروپە كەلە لایەكەوە لایەنگری شیعری ئازاد بوون، لەلایەكی دیكەوە گەلێك شیعری زۆر كۆنی ئەسپانیاشیان زندوو كردەوەو ژیاندەوە.

بەڵام مامۆستای راستەقینەی ئەم وەچە لاوە (ئونامونو ١٨٦٤- ١٩٣٦)ی نووسەری سەتیرو توێژەرو رەخنەگری زۆر شارەزا بوو كە هەموو زمانەكانی ئەوروپای دەزانیو بەرهەمی فەیلەسوفانو نووسەرانی تازەی وەردەگێڕا.

(ئونامونو) لە كاتی دەستبەتاڵیدا شیعری زۆر مكوم و كورتو زەحمەتیشی دەنووسیو شانۆنامەشی دەنووسی. كتێبەكانی ئۆنامونۆ لە خانەی باشترین بەرهەمی ئەدەبیاتی ئەسپانیادان، لەوانە: (ماهیەتی ئەسپانیا، ناسكی ژیان، گیانەڵڵای مەسیحیەت). هزرو بیری ئونامونۆ لە قووڵترینو ریشەدارترین باوەڕێن ئەسپانیاوە هەڵقوڵاونو نیشاندەری عیرفانێكی تایبەتی ئەوتۆیە كە لەوە پاش بەرانبەر بە (فەلسەفەی ئەساڵەتی ئەقڵ)ی ئەوروپایی وەستاوە. ئۆنامونۆ لە وەڵامی ئەو كەسانەدا كە دەیانگوت دەبێ ئەسپانیا ئەوروپایی بكرێ دەیگوت: "هەوەڵجار دەبێ ئەوروپا بكرێتە ئەفریقایی".

دامەزرێنەری واقیعی شیعری نوێ لە ئەسپانیادا, مامۆستای شاعیرانی هاوچەرخی ئەو ولاتە (خوان رامون خیمنز ١٨٨١-)ـە كە بە نوێنەری گۆڕانە شیعرییەكانی سەدەی بیستەم دەژمێردرێ. بەرهەمە شیعرییەكانی خیمنز بە سێ قۆناغدا تێ پەڕیوون. لە قۆناغی یەكەمدا كە خیمنز دڵبەندی سیمبولیزمی فەرەنسی بوو بایەخی زۆرو تایبەتی بە ریتمیو شەو مۆسیقای رستە دەدا. گرنگترین بەرهەمی ئەم قۆناغەی (روحی وەنەوشە)یە. خیمنز لە قۆناغی دووەمدا روو دەكاتە (ئیمپرسیونیزم)و بەوپەڕی لیهاتووییەوە گۆرانی فۆلكلۆری ئاوێتەی شیعرەكانی دەكات. كارەكانی ئەم قۆناغەی ئیلهام بەخشی شیعرەكانی لۆركان. ئەوجا قۆناغێكی دیكە دەست پێدەكاتو خیمنز دەكەوێتە بیری (شیعری ئاوازە)و وشەی كورتو شاعیرانەو مكوم بەكار دێنێو پشت دەكاتە قاڵبە سووكو ئاسانەكان.

خیمنز لە بواری پەخشاننووسینشدا هەر دەست رەنگین بووەو كتێبێكی هەیە بە ناوی (منو پلاتیرو) یان (بەسەرهاتی كەرێك) كەلە ئەدەبیاتی ئەسپانیادا بێ هاوتایە. خیمنز لە ساڵی ١٩٥٦دا خەڵاتی ئەدەبی (نۆبل)ی لەسەر بەرهەمە ئەدەبییەكانی وەرگرت.

ئیدی بەمجۆرە لە هەموو شوێنێكی دیكەی ئەوروپادا، لە ماوەی هەمان ئەو ساڵانەدا، گۆڕانكاری چوونیەكو هاوشێوە روو دەدات. لە ساڵی ١٨٩١دا (كنوت هامسون ١٨٥٩- ١٩٥٢)ی نووسەری نەرویجی پێوەرو پێوانەی بایەخو بەهاكانی سەردەمی خۆی رەتدەكاتەوەو پەنا وەبەر (خەون)و (راز) دەباتو بە هەقێكی رەوای دەزانێ. لە ساڵی ١٨٩٤دا رۆمانی (پان- Pan)ی بڵاوكردەوە كە هەناسەیەكی تازەو زندوو و شاعیرانەی بە بەر جیهانی مردوو خامۆشی ناتورالیزمدا كرد.

(براندس ١٨٤٢- ١٩٢٧)ی فەیلەسوفو رەخنەگری دانیماركی كەلە ساڵی ١٨٧١دا فەلسەفەی پەرەسەندن)ی ئینگلیسیو (فەلسەفەی تەحەقوقی) فەرەنسی هێنابووە دانیمارك لە ساڵی ١٨٨٩دا پەردە لەسەر رووی فەلسەفەی (نیتشە) لا دەباتو (پەرستنی سوپەرمان) لە جێی (ئەفسانەی پەرەسەندنی كۆمەڵایەتی) دادەنێ. هەر لە وڵاتی دانیماركدا لە ساڵی ١٨٩٣دا گۆڤارێك بە نێوی (تارنت) دادەمەزرێو لە ژێر كاریگەری (بۆدلێر)و (ڤارلین)و (مالارمیە)دا جێگیری (زاتیەت)و (ئازادی هونەری) رادەگەیەنێ. لە سویدا پاش ئاوابوونی ئەستێرەی ناتورالیزمی (ستریندبرگ)، شیعری ریتمداری (فرودینگ ١٨٦٠- ١٩١١) لە غەزەلیاتی (شیللی)و (كیتز)ەوە ئیلهام وەردەگرێت. لە هۆڵەندەدا، شاعیرانی دوا چارەكی سەدەی نوزدەم، سیمبولیزمی فەرەنسا لەگەڵ غەزەلی رۆمانتیكی ئینگلیزدا لێك دەدەن. لە مەجەرستاندا شاعیرێكی گەورە بەناوی (ئەدی ١٨٧٧- ١٩١٩) كە ناوی (بۆدلێر مەجەر)ی لێ دەدەن. لە شیعرەكانی خۆیدا تۆنو نەواو وشەو كێشێكی تازە دێنێتە ئاراوەو قاڵبە كۆنەكانی شیعر تێكدەشكێنێو. ئەدەبیاتی ئیتاڵیا, پاش نەمانی قوتابخانەی (ڤەریزم) لە ساڵانی نێوان دوو سەدەدا، دەستەمۆو گیرۆدەی قوتابخانەێن وەكو (فوتوریزم)و چەندین (یزم)ی دیكە دەبێ كە هەموویان لە سیمبولیزمی فەرەنساوە لقو پۆپیان هاویشتووە..

PDF4Kurd

PDF4Kurd

چاوخشانێکی خێرا بە ئەدەبیاتی سەرەتای سەدەی بیستەم و تێکڕژانی قوتابخانەکان

ناتوانرێ ئەدەبیاتی هاوچەرخ، واتە ئەدەبیاتی دوا چارەکی سەدەی نۆزدەیەمو نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەم، بە ئەدەبیاتێك بژمێردرێ کە یەکێتیو نەزمێکی دیاریکراوو شێوەیەکی هاوبەشی هەبێ. ئەمە لە کاتێکدا کە ئەدەبیات لە قۆناغەکانی رابردوودا جۆرە هاوسەنگییەکی هەبوو، بەڵام کورتو کاتی بوو (بۆ نموونە دەروون پشکنی لە رۆمانتیزمداو بێرون پشکنی لە ریالیزمدا) وا دێتە بەرچاو کە ئەدەبیاتی هاوچەرخ بێ هیچ جۆرە هاوبەشییەکی شێوازو ناوەڕۆك، خۆی بە دەستی کەسایەتیانی جۆراو جۆرو گۆڕانکاری ناکۆك سپاردبێو بەپێی زەمانو شوێنو کۆمەڵگەو تاك لە نێوان ژیانەوەی رۆمانتیزمی نوێو پاراستنی پاشماوەکانی ناتورالیزم، لە نێوان ناسکترین غەزەلیاتی ئاشقانەو زبرترین رۆمانێن ریالیستی، لە نێوان پتەویو مکوی کۆنی زمانی نووسینو پەرێشانیو پەشێوی روو لە زیادی زمانی گفتوگۆ، لە نێوان دەروونزانیو فەلسەفەی رەسەنایەتی کار، لە نێوان پەرستنی هونەرو بایەخدان بە رێساکانی ئەخلاقو فەلسەفەدا لە نەوەستاندایە، ئەدەبیاتی تازە وەکو نیگارکێشی هاوچەرخ، ئەدەبیاتێکە کە هیچ جۆرە روویەکی هاوبەشو هاوسەنگو هاوبۆچوونی تێدا نییە.

بەڵام کە نەتوانین یەکێتی ئەو ئەدەبیاتە دەرك بکەینو بدۆزینەوە ئایا دەبێ نکۆڵی لە ەسەنایەتی بکەین؟ جا با ئەوەمان لە بیر بێ کە بۆ وێنە دەربارەی قوتابخانەی رۆمانتیزم، کە ـوو بە بۆچوونی ئێمە یەکێتی شێوازو هاوبەشی ناوەڕۆکی تێدایە، هاوعەسرانی رۆمانتیزم لە اتی خۆیدا باسی پەرێشانیو پەشێویو پاشاگەردانیو بێ سەروبەری ئەو قوتابخانەیەیان ەکرد. ئەدەبیاتی هاوچەرخ هێشتا قاڵبێکی جێگیری وەرنەگرتووەو هێور نەبووەتەوە. هەر

PDF4Kurd

کاتێ بە تەواوەتی جێگیر بوو هەنگێ دەکرێ رە سەن لە قەڵب جیا بکرێتەوەو، جیاوازی لە نێوان پاشماوەی شێوازێن کۆنو شێوازی نوێ بکرێ.

نابی ئەوەش لە بیر بکەین کە بە سەدەی بیستەم دەڵێن (قۆناغی نەمانی قوتابخانەکان)و تەنانەت بە باوەڕی گەلێك لە خودان نەزەران، ئیدی شێوازێکی تازە لە ئەدەبیاتدا پەیدا نابێ، بە هەر حاڵ لە دنیای ئەدەبیاتدا باسکردنی ئایندە کارێکی بێهودەیە لێ ئەگەر ئایندەی ئەدەبیاتی تازە هێشتا ئاڵۆزو نا جێگیر بنوێنێ، بێگومان سەرەتاو دەستپێکی روونییەکی تایبەتی خۆی هەیە، ئێمە لەم فەسڵەدا هەوڵدەدەین کە ئەم سەرەتایە پیشان بدەین.

شکستی ناتورالیزم

لە ساڵانی ١٨٨١و ١٨٩٠ تەقریبەن لە سەرانسەری ئەوروپادا، راپەڕینی ناتورالیستی دەگاتە کۆتاییو شیعری سیمبولیستی کە پێشتر هەوادارانێکی کەمی هەبوو لە تاریکیو گومناوی دێتە دەرێ. سیمبولیزمو ریالیزم بەلای کەمەوە لە فەرەنسادا، هاوکاتن (گوڵی شەڕ)ی بۆدلێر کە سەرچاوەی شیعری نوێیە، یەك ساڵ پاش (مەدام بۆڤاری) بڵاوبووەتەوە. لەو دەمانەدا کە ریالیزم گەیی بووە لوتکەی گوڕو تینی خۆی. هەندێ هێزو رەوتی پێچەوانەی دیکە لە بەرانبەریدا قووت بووەوە، بەلام تەنیا لە کۆتایی سەدەی نۆزدەدا هێزو رەوتە تازەکان بارودۆخەکەیان بە قازانجی خۆ گۆڕی. و لە ساڵی ١٨٩٠دا، "هیپولیت تن" بە "پول بورژیە" دەڵێت. " رۆڵی وەچەی ئێمە بەسەر چووە".

هەستی ژیانی دەروونی لە بەرانبەر کەشفی دنیای دەرەکی رادەپەڕێ: "تاك" کە بەرەو ناخو دەروونی خۆی گەڕاوەتەوە ژیانێکی تازە دەبینێو تێدەگات کە زانست وەڵامی هەموو گیروگرفتەکانی ژیانی پێ نییە. لەبەرانبەر ویستی زانستی تەحقیقکاری رووتدا، ئارەزووی ناسینو زانینی رێگای جۆراوجۆری ژیان دێتە پێشێ: بەهای مەزەبی، بەهای هونەری، بەهای ئاکاریو ئەخلاقی، بەهای کۆمەڵایەتی، بوێریو یاخی بوون، خۆ پەرستیو پەرستنی "زەویو مردووان" دێنە گۆڕێ. و لە کۆتایی ئەم سەدەیەدا هەمووان هەق دەدەنە (گوتە)و (نیتشە) کە دەیانگوت: "هەر زانستێك کە هەستکردن بە ژیان زیاد نەکات بێ بایەخە".

هەڵبەتە مەبەست ئەمە نییە کە خەیاڵاتی فریودەر بخرێتە جێی حەقیقەتەکانی زانست، بە چاوی ئەفسانەو خەیاڵ ناڕواننە خواو "دەروون پشکنی شاعیرانە" بەڵکو ئەوانە بە حەقیقەتی بێ چەندو چوونی رزگاری بەخش دەژمێرن. چونکە لە ریالیزمدا، واقیع ئەوەیە کە هەیە، بۆیە شاعیرو نووسەر تاقە ئەرکیان ئەوەیە کە ئەو واقیعە بدینن و تەماشا بکەن، لەوەشە بتوانرێ پشتی پێ ببەسترێ و بە ئومێدی ئەو بژی. بەڵام لە هەموو حاڵێکدا ناکرێ بە پێچەوانەی ئەوەوە کاردانەوە یان پەرچە کردار بنوێنرێ. کەواتە ئەنجامگیرییەکە ئەوەیە کە ریالیزم یان (گەشبینی)یە یان (سست توخمی)یە. ژیان تەژی ئازارو رەنجە: "هەستی بەزەیی" جێی (ریالیزمی گەشبین) دەگرێتەوەو "واقیع" وەدەر دەنێ.

ساڵانێکی زۆر خەڵکی بە تاسەوە چاوەنۆڕ بوون کە بەرەوبوومی زانست ئاشکرا ببێ و، ویستی ئەقڵ و لۆژیك بەسەر پەیوەندییەکانی مرۆڤدا زاڵ بێ و هەموو کەلێنەکان بگرێتەوەو مرۆڤ بە بەختەوەری و دادپەروەری و ئاشتیخوازی لەسەر تەختی مێژوو دابنیشێت. وا دەهاتە بەرچاو کە جیهان لە ئاستانەی هاوسەنگییەکی تەواودایە، ئیدی ئەم هاوسەنگییە بەناوی "سەردەمی سنعەت" یان (سەردەمی زانستی تەحقیقکاری) یا "کۆمەڵگەی بێ چینایەتی" یان "ئازادی عالەمگیر" ناو ببرێ لێ هەر زوو بەزوو ئاشکرا بوو کە هەموو دوای کڵاوی بابردوو کەوتوون: پێشکەوتنی تەکنەلۆژی و پیشەسازی هەژارو زوڵم زۆر زیاد دەکات، دنیا بە دەست ئیمپریالیزم و کۆمەڵگە بەدەست پێکادانی خۆپەرستی و ئینکەبەرایەتییەوە دەناڵێنن، و سەدەی بیستەم بە نەعرەتەی جەنگ و شۆڕش دەست پێدەکات.

تێکەڵبوونی ئەدەبیاتی میللەتان

و

کاریگەرییان بەسەر یەکترەوە

وڵاتانی ئەوروپا لە کۆتایی سەدەی نۆزدەدا زۆر گۆڕانی مێژوویی و کۆمەڵایەتیان بەسەردا [ه]ات. ئاسانی رێگاوبان و سەفەرو خوێندنەوەی زمانانی بێگانە پەیوەندی نزیکتر لە نێو [م]یللەتاندا دروست دەکات. ئەدەبیاتی هاوچەرخ، ئەدەبیاتی جیهانگەرو تێکەڵاوبوونی زمانانە.

PDF4Kurd

رۆژ بەرۆژ رەونەق و بازاڕی تەرجەمەو وەرگێڕان زیاد دەبێ، و نووسەرانی وڵاتانی جیاواز یەکتر دەناسن و بەرهەمی یەکدی دەخوێننەوە. لە قۆناغی کلاسیکدا، ئەدەبیاتی فەرەنسا گەیی بووە وڵاتانی بێگانە، بەڵام چ شتێکی لە بری ئەوە وەرنەگرتبوو. لە قۆناغی رۆمانتیزمدا، ئاڵمان ئیلهامی بە ئینگلیستان و فەرەنسا بەخشی بوو لێ دەسەڵات و کاریگەری سنووردارو ناڕاستەوخۆ بوو. تەنیا لە کۆتایی سەدەی نۆزدەدا کاریگەری هاوبەش و راستەوخۆ بایەخێکی سەیر بە دەست دێنێ.

هەر وڵاتێك دەبەخشێت و وەردەگرێت، و ئەدەبیات لە چوارچێوەی سنوورو کەلێنان دەردەچێت.

لە کۆتایی سەدەدا، وەکو لە فەسڵی پێشوودا ئاماژەی بۆ کرا، دەسەڵاتی سیمبولیزمی فەرەنسا لە نێو نووسەرانی ئاڵمان و ئینگلیزو رووسیادا یەجگار دیارەو مایەی سەرسامییە. "ستفان گیورگی" شیعری بۆدلێرو ڤارلین و مالارمیە بۆ سەر زمانی ئاڵمانی وەردەگێرێت. "ریلکە"ی دۆستی "رودان" لە پاریس دەژی و بە فەرەنسی شیعر دەنووسێت و شیعرێن ڤالیری دەکات بە ئاڵمانی. "روبن داریو" کە لە پاریس دەگەرێتەوە، سیمبولیزمی فەرەنسا بۆ ئەسپانیا بە دیاری دەبات. "تی ئێس. ئیلیوت" لە رووی هونەرەوە خۆی بە قەرزارباری "بۆدلێر"و "لافورگ"ی فەرەنساوی دەزانێ.

لێ فەرەنسا ئەوەندەی دەبەخشێت، ئەوەندەش وەردەگرێت, بلاوکردنەوەی کتێبی "ڤوگویە" بەنێوی "رۆمانی روسی"، وەرگێڕانی بەرهەمێن نیتشە، و کاریگەری "ئیدگارئالن پۆ" بەسەر مالارمیەوە لە رێگای بۆدلێرەوە، و دەسەڵات و کاریگەری فراوانی "ئۆسکار وایلد"و "والت ویتمن" شیعرو رۆمانی فەرەنسی بە رێگەیەکی تازەدا دەبەن.

رۆمانەکانی دۆستوفیسکی کارێکی قووڵ دەکەنە سەر بەرهەمەکانی جیدو ئەدەبیاتی ئاڵمان. دەسەڵات و کاریگەری رۆمانی هاوچەرخی ئەمریکا، لە دوا ساڵەکاندا، لە رێگەی فەلسەفەی ئاڵمانەوە، چوار دەوری رۆمانی فەرەنسی دەگرێ.

"مارسیل پروست" ئیلهام لە "هنری جیمس ١٨٤٣- ١٩١٦" وەردەگرێت و "فیرجینیا وولف ١٨٨٢- ١٩٤١" ئیلهام لە پرۆست وەردەگرێت. ئاندریەجید رۆمانەکانی "جۆزیف کونراد ١٨٥٧- ١٩٢٤"و شیعرەکانی "رابیندرانات تاگور" تەرجەمەی فەرەنسی دەکات. ئاندریە مالرو پیشەکی بۆ بەرهەمەکانی (ویلیام فۆکنەر)و جان پۆل سارتەر پێشەکی بۆ

رۆمانەکانی "دۆس پاسۆس ١٨٩٦-   " دەنووسن. تۆماس مان دوا کتێبەکانی خـۆی لـە پێش دا بە ئینگلیزی بڵاودەکاتەوە ئەوجا بە ئەڵمانییەکـەی خـۆی بـڵاوی دەکاتــەوە. "لاژوس زیلاهی"ی نووسەری مەجەری دوا رۆمانەکانی خۆی راستەوخۆ بە ئینگلیزی دەنووسێت.

کەشفکردنەوەی زەمانی رابردوو

یەکێك لە خەسڵەتو تایبەتمەندییەکانی ئەدەبیاتی هاوچەرخ ئەمەیە کە دەخوازێ پەیوەندی دەگەڵ هەموو ئەو شتانەی لە جیهانی دەوروبەریدا روودەداو دەگەڵ هەموو ئەو شتانەدا کە لـە رابردوودا رووی داوە، بەرقەرار بکات. کلاسیزم تەنیا پشتی بە داب‌و نەریتە کۆنەکان دەبەست، رۆمانتیزم هەر قسەی رووت بوو، لێ ئەدەبیاتی هاوچەرخ لـە رای کەشـفی زەمـانی رابـردوو و دۆزینەوەی وەڵامێك بۆ زەمانی ئێستا هەموو مەرزو سنوورو بنەمایـەك دەبـەزێنێو بـە هـیچ قاڵبێك قابیل نییە، ئەدەبیات بە گوتـەی (ئیلیـوت) سیسـتەمێکی یەکپارچـەی یـەکگرتووەو نووسەری هاوچەرخ هەوڵدەدا وابەستەیی خۆی لە ناو ئەم سیستەمەدا دیاری بکات.

هەر راپەڕینێکی ئەدەبی تازە دەکەوێتە خەمی کەشفکردنەوەی رابـردوو یـان رابردوویـەك بـۆ خۆی دروست دەکاتو، شێوەیەکی تازە بۆ خوێندنەوەو تێ گەییشتنی بەرهەمی پێشینان دادێنێ.

شیعری سیمبولیستی لە راستیدا کەشفێکی تازەی شیعرێن بۆدلێرو مالارمیەو رامبو بـوو، سورریالیزم وەکو دەبینین، بەرهەمەکانی "مارکیز دوسـاد ١٧٤٠- ١٨١٤"و "لوتریـە ئـامون ١٨٦٤- ١٨٧٠" لە جیهانی فەرامۆشییەوە دەردێنێو فەسڵێکی تازە لە مێـژووی ئـەدەبیاتی رابردوو دەکاتەوە. ئیلیـوت شـیعرو فەلـسەفەی (جوهـان دون ١٥٧٢- ١٦٣١)و "شـاعیرانی ئیلاهی"ی سەدەی هەژدەیەمی ئینگلیزی زیندوو دەکاتەوە.

زانستی مێژووی ئەدەبیات هەر رۆژەی کەشـفێکی تـازە دەکـاتو کەشـفەکۆنەکان قـووڵتر دەکات. سونەتو رێسایەکی تایبەتی حوکمڕانی دنیای ئەدەب ناکاتو نووسەری هاوچـەرخ کـە گای لە ئازادیو تەنیایی خۆی هەیە, هەوڵدەدا کـە بەگەمـەی زیندووکردنـەوەو ژیاندنـەوەی بردووان جۆرە رەزامەندییەك بە دەست بێنێ، بە تایبەتی کـە ئـەدەبیات رۆژ بـە رۆژ هـەوڵی یاتر بۆ داهێنانو ئەفراندنی شێوەو فۆرمی تازەی دەربڕین دەداتو نووسەر بـۆ گەییـشتن بـەو رمانجە، ناچارە سوود لە ئەزموونی هونەری رابردووان وەربگرێ.

سەرەتای سەردەمی رۆمان

لە قۆنای "نابووتی ناتورالیزم"دا، رۆماننووسان کەوتنە هەوڵی ئەوەی کە لە دەرێـی چـوار دیواری ئەم قوتابخانەیەدا، بەرهەمەکانی خۆیان پوختەتر بکەن، بۆیـە دیـاریکردنی خەسـڵەتو سیفەتی رۆمانی ئەم قۆناغو سەردەمە تەنیا لەبەر رۆشنایی رێبـازی کـاری نووسـەرو بابـەتو ناوەڕۆکی بەرهەمەکەی دێتە ئەنجامدانو دابەشکردن.

لە راستیدا رۆمان کە زیاتر لە شیعر پابەندی پێشبینی و چاوەڕوانیی خوێنەرانەو کەمتر لە شیعر ئامادەی گۆڕانە، لە کۆتایی سەدەی نۆزدەیەمو سـەرەتای سـەدەی بیسـتەمدا دووچـاری هەمان گۆڕانو گۆڕین بوو بوو، لە ساڵی ١٨٩٧ وە تـا سـاڵی ١٩٠٢، بـە مردنـی "ئـالفونس دودە"و "ئادمون دوگنکور"و "ئەمیل زولا" کۆتایی بە قۆناغی کـۆن هـات. هـەروەها وەکـو ئاماژەمـان بـۆ کـرد "بەیاننامـەی پێـنج نەفـەرە"کـە دژی رۆمـانی "زەوی"ی ئـەمیل زۆلا بڵاوبووەوە دژایەتی پەیڕەوانی کۆنی نـاتورالیزمی ئاشـکرا کـرد. لـە دوا سـاڵەکانی سـەدەدا، رۆمانەکانی (پیرلۆئیس)ی وەکو "ئافرۆدێت"و "ژنو بوکەڵە"و چیرۆکەکانی (فرانـسی ژام) پـێ بە پێی راپـەڕینی تـازەی شـیعر دەچـێتە پێـشێ. کتـێبی "موریـد"ی "پـول پورژیـە"و دوو بەرگەکـەی "خودپەرسـتی"ی بەرهـەمی "مـوریس بـارس" رۆمـان بـەرەو پـرس و مەسـەلە دەروونییەکانی ژیانو پێداویستی تۆمارکردنی زەرورەتی ئەخلاقی ئاراستە دەکات. رۆمانەکانی "ئاناتول فرانس" بە تایبەتی "تاوانی سیلوستر بونار"و "تـائیس" لـە رووی تـۆنو ئاهـەنگی شاعیرانەی دەربڕینو ئامادەگی بەردەوامی چیرۆکنووس لە نێو چیرۆکەکەو پـەیامی رۆمـان بـۆ پێـشاندانی شـێوەی دروسـتی ژیـان، رێـك رووبـەڕووی نـاتورالیزم دەوەسـتێتەوە. تەنانـەت "پیرلوتی"ش لە "سەربەسـت"و "ماسـیگرانی ئایـسلاند"دا لـە قوتابخانـەی نـاتورالیزم دوور دەکەوێتەوە.

هەڵبەتە دەبێ ئەمەش بڵێین کە رۆمانو شانۆنامە لە قۆناغی ریالیزمـدا قـاڵبێکی وەهـای پەیدا کردبوو کە لەگەڵ تێگەیـشتنی خوێنـەری مامناوەندیـدا بگونجێـت: دەربـارەی چـەمکی واقیعیەت "ریالیتە"و شێوەی شەرحو دەربڕینی واقیعیەت هەموو نووسەرەکان بـە شـێوەیەکی ناڕاستەوخۆ پێی قابیل بوون. جا بەم پێیە دەکرێت خەسڵەتە هاوبەشەکانی رۆمانی ئەم قۆناغـە بەم شێوەیەی خوارەوە کورت بکرێتەوە.

PDF4Kurd

وەسفی واقیعیو حەقیقەت نوێنی کۆمەڵگە لە چوارچێوەی چیرۆکێکی جوانـدا، خوڵقانـدنی قارەمانانی زندوو و تەواو تاكو تاکرەو، هونەری دەربڕینی واقیعو واقیعیەت بە شـێوەیەك کـە لە ڕوانگەی خوێنەرەوە جیلوەو پرشنگی هەقیقـەتی هـەبێ، توانـانوێنی لـە لـۆژیکی کـەلامو بونیادی چیرۆكو مکومی دەربڕینو یەکدەستی شێواز:

لێ، دەکرێ ڕۆمانێن ئەم قۆناغە بە شێوەیەکی گشتی بەسەر دوو دەستەدا دابـەش بکـرێ، ڕۆمانی سایکۆلۆژیو ڕۆمانی واقیعی.

١- **ڕۆمانی سایکۆلۆژی:** لە ساڵانی ١٨٥٥- ١٩٢٠دا کۆمەڵێك نووسەر هاتنە مەیدانو بە پەیڕەوی "ستندال"و "بالزاك"و "برایانی گنکور" کەوتنە نووسینی ڕۆمانێن سـایکۆلۆژیو تاقە جیاوازییان ئەوە بوو کە دەرکی ئەخلاقی. ستندالو ئەندێشە قووڵەکانی بـالزاكو کۆشـشە هونەرییـەکانی گنکورەکانیـان وەلاوە نـابوو. ڕۆمانـەکانی ئـەم نووسـەرانە شـیکردنەوەی سایکۆلۆژیو شرۆڤەی سروشتو دیمەنێن ئاشقانەو وەسفی کۆمەڵگەیان لە خۆگرتبـوو. لـە نێـو ئەم نووسـەرانەدا دەکـرێ نێـوی پـول هـریڤ و برایـانی پـولو ڤیکتـور مارگریـتو مارسـیل پروڤیوستو ئەدوار ئیستونییەو ئادمۆن ژالوو پول بورژیە ببرێ.

هەڵبەتە هیچ یەکێك لەم نووسەرانە لە شێوەی ڕۆمانووسیدا کارێکی تازەیان ئەنجام نەداوە، یانی لەم قۆناغەدا کە ئێمە باسی لێوە دەکەین سـیفەتی دیـاری ڕۆمـانی سـایکۆلۆژی نـە لـە فۆرمی نووسینی دایەو نە لە خەسێتی ئەخلاقی دایـە، بـەڵکو لـەو بابەتـە تایبەتیەدایـە کـە هەڵیدەبژێرێ. تەنیا یەك ڕۆمان لە ئەدەبیاتی ئەم قۆناغەدا، هەم لە باری فـۆرمی نووسـینەوەو هـەم لـە ڕووی داهێنـانو هەڵبـژاردنی بابـەتو خەملانـدنی نێوەڕۆکـەوە پایەیـەکی گـەورەی وەرگرتووە، ئەویش ڕۆمانی بەناوبانگی "لوگرانـد مـولین"ی ئـالن فورنیـە یـە کـە لـە سـاڵی ١٩١٣دا بڵاوبووەوە. نووسەر لەم کتێبەدا، واتـا لـەم تـەنیا کتێبـەدا کـە نووسـیوویەتی، بـە ...وانایەکی زۆر تایبەتییەوە خەونو واقیعی تێکەڵ کردووەو یـەکێك لـە جـوانترین شـاکارەکانی ...ۆمانی فەرەنسی هێناوەتە ئـاراوە. لـە نێـو ئـەو بەرهەمانـەدا کـە دەرونیـشکاری منـاڵانی ...رتۆتەخۆ، ئەم کتێبـە بایـەخێکی یـەجگار زۆری هەیـە. هەنـدێ ڕووداوی نـاو ئـەم چـیرۆکە ...ەقیقەتەو لە ژیانەوە وەرگیراوەو هەندێکی دیکەشی لایەنی ڕەمزی هەیە، ئەم ڕۆمانە کـە بـە ...ەخشانێکی شاعیرانە نووسراوە، بەرهەمەکانی (ژراردو نرڤال) وەبیر دێنێتەوە.

PDF4Kurd

بەرهەمەکانی هەوەڵی خانم "کولت"ش لەم قۆناغەدا لە دایك بوونـە. "کولـت" خـانم کـە یەکێکە لە نووسەرە هەرە گەورەکانی دنیا جگە لەوەی کە وشەو خواستنو زمانێکی تا ڕادەیەك تازە بەکار دێنێ، بە شێوازێکی بەرزو بەرجەستە هەستە دەروونییـەکانی قارەمانـەکانی خـۆی دەخاتە بەر وردەبینی شیکردنەوەوەو بەجۆرەو لـەم ڕێگەیـەوە مـەودای ڕۆمـانی سـایکۆلۆژیو شیتەڵکاری دەوڵەمەندترو بەرینتر دەکات.

لـە هـەمان سـەرو بەنـدا "مارسـیل پروسـت ١٨٧١- ١٩٢٢" کـە لەوەیـە گـەورەترین ڕۆماننووسی جیهان بێ لە سەدەی بیسـتەمدا، بـە گـوڕوتینو کاریگەرییـەکی زیـاترەوە دێتـە مەیدانو قۆناغێکی تازە لە بواری نووسینی ڕۆمانی دەرونیشکاریدا دادەمەزرێنێ "گـەڕان بـە دووی زەمانی لە دەست چوو"دا کە شاکاری هەرە گەورەی پروستەو لە ١٥ بەرگـدا نووسـراوە، ڕووداوو حیکایەتێکی دیاریکراوی تێدا نییە. ڕاسـتە کـە قارەمـانی ڕۆمانەکـە لـە سـەرەتای کتێبەکەدا منداڵەو لە کۆتاییدا دەبێ بە پیاوێکی گەورەو تەواو، بەڵام داوێك یان زنجیرەیەك لـە ئارادا نییە کە ڕووداوەکانی ژیانی ئەو پێکەوە گرێ بدات. "پرۆست" بە وردیو بە قووڵییـەکی سەیرەوە زۆر مەسەلەی وەکو زەمانو بـیرەوەریو زەیـنو مەحەبـەتو حەسـوودی و بـەغیلیو گەوجایەتیو مۆسیقا دۆستیو زەوقی شانۆییو هونەر دۆستیو گوناحو خەوشو نەنگی دەخاتە بەر وردەبینی شیکردنەوەو ڕاڤەکرن. نووسەر، بۆ شیکردنەوەی ئەو مەسەلانە، بـاری دەروونـیو تایبەتمەندی، ئەو کەسانەی کە لە منداڵیدا یان لـە قۆناغـەکانی دیکـەی تەمەنـدا ناسـیونیو هەڵسو کەوتی دەگەڵ کردوون لە بیرو هزری خۆیدا زندوو دەکاتەوەو چـەندین قارەمـانی وەکـو ئەوان دەئافەرێنێو نموونەی دیارو بەرجەسـتە دەخـوڵقێنێ. زۆربـەی ئـەم قارەمانانـە نموونـەی تەواوی تاکی ناو کۆمەڵگەو مرۆڤایەتین.

هەروەها نووسەر ژینگەو شوێنانی فرە ڕاڤەو شرۆڤە دەکاتو کاریگەری ئەو ژینگانە لەسەر هەستو سۆزو دەروونی قارەمانانی نێو چیرۆکان نیشان دەدات.

"پرۆست" هەوڵێداوە لە بەرهەمەکانی خۆیدا وێنـای زەیـنی "زەمـان" دەربـارەی پرسـێن پەیوەست بە ژیانی دەروونییەوە ئینکار بکاتو ئەوە نیشان بدات کە زەمانی ڕابردوو و ئێستا، لە زەینی بنیادەمدا دوو چۆنیەتی جیاو نا پەیوەست نییە. لە کتێبـە گەورەکـەی "پرۆسـت"دا

رابردوو ئێستا ئاوێتە دەبنو ئەگەر لێکدیش جیا بکرێنەوە ئەوا تەنیا لە رووی چۆنیەتیو روالەتەوەیە نەك لە باری ماهیەتو کرۆکەوە.

گومانی تێدانییە کە بیروباوەڕی پرۆست لەم بارەیەوە لە بیروباوەڕی برگسون-ی فەیلەسوفی هاوچەرخی فرانسەوییەوە. لە روانگەی هەردووکیانەوە, زەمان لە رووی چەندییەتییەوە بایەخی خۆی لە دەست دەداتو تەنیا بایەخی چۆنی پەیدا دەکات.

٢- دیتنو رووداو نووسینەوە:

لە سەرەتای ئەم سەدەیەدا، ئەو رۆمانانەی لە قالبی دیتنو نووسینەوەی رووداواندا دەنووسران پتر لە رۆمانانی سایکۆلۆژی رەواجیان هەبووە. نووسەرانی ئەم بابەتە رۆمانانە دەیانویست بە جۆرێك چیرۆکەکانیان رێك بخەن کە بتوانێ بە راشکاوی سووچێکی کۆمەلگە نیشان بدات، بۆیە زیاتر بایەخیان بە رەوشی گشتی کۆمەلگە یان سەردەم دەدا تا بەهەستو دنیای دەروونی تاك. بەرهەمی ئەو نووسەرانە هەندێ جار لایەنی شیکردنەوەی دابو نەریتو رێو رەسمان دەگرێتەخۆو هەندێ جار لە قالبی "رۆمانی کۆمەلایەتی"دا بەرجەستە دەبێ. جا لەم بوارەدا ئەو بابەتانەی کە دەتوانرێ بخرێنە بەرباسو لێکۆلێنەوە، هەمە جۆرترو زیاترن لە بابەتێن رۆمانی سایکۆلۆژی. لە ژیانی ئەرستۆکراتییەوە بیگرە تا دەگاتە ژیانی شارستانیو دێهاتیو تەنانەت دەربەدەریو مالٌ بەکۆلی, هەمووی بابەتی بەردەستی نووسەرانی ئەم تەرحە رۆمانانەن. ئەم نوورانە بە زۆری شێوەی کاری خۆیان لە پێشەنگانی ریالیزمو ناتورالیزمەوە وەرگرتووە. لە نێو ئەم نووسەرانەدا، ئەوانەیان کە سەفەری شوێنانی دووریان کردووە بە بابەت شوێنی گرنگیان پڕ کردۆتەوە وەکو: پیرلوتی، و برایانی تارو لە فەرەنسا، و کیپلنیگ لە ئینگلیستان.

گەورەترین نوێنەرانی ئەم قوتابخانەیە لە سەدەی بیستەمدا "نیودور درایزر"ی نووسەری "تراژیدیای ئەمریکایی"یە لە ئەمریکاو "ژول رومن"ی نووسەری "جوامێران"ـە لە فەرەنسا. ێ شاکاری ناو ئەم جۆرە رۆمانانە، بە باوەڕی زۆربەی رەخنەگران، رۆمانی "مالباتی تیبو"یە ە رۆمانێکی دە بەرگییەو نووسەری هاوچەرخی فەرەنسی رۆژیە مارتین دوگار نووسیوویەتی.

PDF4Kurd

سەردەمی رۆمان

گەلێک لە شارەزایان، وەکو جۆرج سیمنونی رۆماننووسی هاوچەرخی بەلچیکی باوەڕیان وایە کە دەکرێ سەدەی بیستەم بە "سەردەمی رۆمان" ناو ببرێ، وەکو چۆن بۆ نموونە بە سەدەی هەڤدەیەمیان دەگوت "سەردەمی تراژیدی". هەلبەتە نکۆلی لەوە ناکرێت کە پێش سەدەی بیستەم رۆمانانی گەورەو بێ هاوتاو نەمری وەکو: "تریستان وایزوت" و "مانون لسکو"و "شازادە خانم کلو"و "سوورو رەش"و "دێری پارم"و "باباگۆریو"و "کوزین بت"و "مەدام بوڤاری"و "دیڤید کاپر فیلد"و "ئارەزووە گەورەکان"و "جەنگو ئاشتی"و "تاوانو سزا"و "برایانی کارامازۆف" هەبوونە. لێ ئەو زەمانە، رۆمان هێشتا رێو رەسمی تەواوەتیو شێوە نووسینی تایبەتی خۆی پەیدا نەکردبوو و بەترسو لەرزو دوو دلییەوە بە رێگەی تاقیکردنەوەدا دەرۆیی. بەلام دەتوانرێ بگوترێ کە رۆمان لە سەدەی بیستەمدا رێگەی خۆی دۆزییەوەو لە فۆرمی "کلاسیك"ی خۆی نزیك بووەوە. ئێستا رۆمان لە هەموو ولاتانی دنیادا بە لای کەمەوە لە سەدا نەوەدی رێژەی بەرهەمی ئەدەبی چاپکراو پێك دێنێ، شیعرو شانۆنامەو ژانرە ئەدەبییەکانی دیکە بە رێژەیەکی زۆر کەمتر دێن. جۆرج سیمنون گوتەنی: "لە رۆمانی روسییەوە تا رۆمانی ئەمریکایی، لە رۆمانی فەرەنسییەوە تا بەرهەمێن ئەمریکای باشوورو فنلەندا، هەست بە بزووتنەوەیەکی مەزنو پڕ گوڕو تینو تارادەیەك نا مەعلوم دەکرێت، جا ئەمە تەخمورێکە کە بێگومان شەرابێکی زۆر بە قووەتی لێ پەیدا دەبێ، شەرابێك پیاو بە عاریدا بدات، و ئەم شەرابە،... ئەم داوای هەقی ژیانەو ئەم ویستی لە دایکبوونەی پزێکی نادیار، هەمان رۆمانی سبەینێیە. واتە هەوێنی سەردەمی رۆمانەکە خەریکە دەمەیێ".

بە باوەڕی جۆرج سیمنون، رۆمانیش ئێستا بە دوو ئاراستەی گەورەو جیهانگیردا دەڕوات: یەکێکیان "رۆمانی رووداونووسی"یە کە مەبەستی تۆمارکردنی وردی رووداوەکانە کە لە ژێر کاریگەری رۆمانانی دە بەرگی وەکو: "تراژیدیای ئەمریکایی"ی تیودور درایزەرو "گەڕان لە زەمانی لەدەست چوو"ی پرۆستو "مالباتی تیبو"ی رۆژیە مارتن دوگار هاتۆتە ئاراوە، ئەویتریان "رۆمانی قەیراناوی"یە کە زیاتر لە تراژیدیاوە، بە تایبەتی تراژیدیاکانی "شەکسپیر"ەوە نزیکەو، مەبەستو ئامانجی، نیشاندانی قەیرانی دەروونی قارەمانە سەرگەردانەکانە. ئەم جۆرە رۆمانە لە بنەڕەتدا لە فەرەنساوە سەری هەلداو پاشان چوو بۆ

ئەمریکاو ئێستا بەسەر رۆمانی ئەو وڵاتەدا زاڵە. نوێنەرانی گەورەی رێبازی دووەم لە فەرەنسادا "ژولین گرینو جورج برنانوس-ن".

لە کۆتایی وتارەکەیدا ئەم ئەنجامگیرییە بەدەستەوە دەدات: "رۆمانی قەیرانی یان رۆمانی رووداونووسی، یائەم یا ئەو جۆرە رۆمانە چ فەرقێك دەکات؟ ئەوەی گرنگە ئایا ئەمە نییە کە رۆمان لە هەموو زیادەیەك تەتەڵە بکرێو تەنیا رەگەزە سەرەکییەکانی بمێنێتەوەو ببێ بە ئەو زاری دەربرینو زمان حاڵی قۆناغی ئێمەو هەمان ئەرکی تراژیدیای رۆژگارانی کۆن لە ئەستۆبگرێ؟

"ئایا سەردەمی رۆمان، رۆمانی یەکپارچە، رۆمانی پاكو خالیسە، باڵاترین قوللەی هونەرو ئەدەب، دوورە یان نزیك؟ نازانم، لێ دڵنیام کە ئەو رۆژە هەر دێ!".

چەند هەوڵێکی چکۆڵەو کەم دەوام

لە سەرەتای ئەم سەدەیەدا دەستەیەك لە شاعیرانو نووسەران کەوتنە بیری دامەزراندنی قوتابخانەێن فەلسەفیو ئەدەبی تازەو دەیانگوت ئەدەبیاتی جیهان دەبێ لەسەر پایەو بناغەی فیکری نوێ بێتە دامەزراندن. لێ مەیدانی چەلەنگی ئەم دەستەیە پەرەی نەسەندو لە خۆیانو لەو چەند کەسە کەمەی دەورو بەریان تێ نەپەڕی. ئێستا بە کورتی باسی هەر یەکێك لەم قوتابخانانەو دامەزرێنەرانی ئەم قوتابخانانە دەکەین.

ناتوریزم

دیارترین پێشەوایانی ئەم قوتابخانەیە بریتین لە: سەن جورج بوئلیەو ئۆژین مۆنفور کە لە ١٠/١/١٨٩٧داو لە رۆژنامەی ڤیگارۆدا بەیاننامەی خۆیان بڵاوکردەوە، شاعیرانی "ناتوریست" هەم ساردیو زبری شێوازی "پارناس"و هەم وردەکاری و دیقەتکارییە بێ بنجو اوانەکانی "سیمبۆلیزم"یان رەتدەکردەوە. مەبەستیان ئەمە بوو کە گۆڕانێك لە شێوەی ەزەلدا دروست بکەنو بۆ گەیشتن بەو مەبەستە کەوتنە هەوڵی دۆزینەوەی سەرچاوەیەکی اغڵەمو دەوڵەمەندی ئیلهام. لە بەرهەمەکانی خۆیاندا ژیانو ئەڤینو سروشتو کارو ئازایەتیان تایش دەکرد، هەر چەندە نەیانتوانی قوتابخانەکەیان جێگیر بکەن، لێ لە دەرێی قوتابخانەکەدا

PDF4Kurd

جۆش و خرۆش و کەڵکەڵەیەکیان هێنایە ئاراوە کە لە شیعری شاعیران "ئانادونۆئای"و "فرانسی ژام"دا رەنگی داوەتەوەو بەرجەستە بووە.

گەلێك لە شارەزایانو رەخنەگران "خوانە زەمینییەکان"ی ئەندریە جید بە یەکێك لە بەرهەمەکانی ئەم قوتابخانەیە دەژمێرن.

ڤیریزم

ئەم قوتابخانەیە کە لاسایی کردنەوەو لێکدانی هەردوو قوتابخانەی ریالیزمو ناتورالیزمی فەرەنسییە لە ئیتالیاهاتە ئاراوەو هەر لەوێدا گەشەی کردو پاش چەند ساڵێك بێ ئەوەی بگاتە هیچ وڵاتێکی دیکە هەر لە وێدا دامرکایەوەو خەفە بوو. دامەزرێنەری ئەو قوتابخانەیە نووسەرێکی بە توانای خەڵکی سیسیل بوو بە نێوی "جیۆڤانی ڤیرگا- ١٨٤٠- ١٩٢٢" کە لە لاویدا هەندێ چیرۆکی میللی بڵاوکردبووەوە, لێ لە کاملێدا کەوتە وەسفی قووڵ و فەیلەسوفانەی زێدی خۆی. لەوەیە زۆری تاکی مرۆڤانی لە چیرکەکانی ئەودا کردبێتیە کارێك کە ڤیرگا بەرەبەرە فۆرمێکی تازە بە ریالیزمی فەرەنسییەکان بدات: بەم مانایەی کە شێوازی ئەو شارێی ریالیزمی ئیتاڵیای دۆزییەوەو بە تۆنو ئاهەنگێکی گەرمو توندو زبرو بێ پەردەوە شێوەی دەربڕینی نووسەرانی کۆنی ئیتاڵیای تێکەڵ بە فەلسەفەی ئەخلاقی تۆماس هاردی ئینگلیزی کردو زمانێکی سادەو گونجاو بڕندەی داهێناو کۆمەڵە چیرۆکێکی بەناوی "چیرۆکێن دێهاتی"و دوو رۆمانی چاکی بەو زمانە نووسی، ئەم بەرهەمانە نوێنەرو نموونەی شێوەو فۆرمی قوتابخانەیەکە کە وەچەی دواتر "ڤیریزم"یان پێدەگوت.

ئەم قوتابخانەیە کە بۆ ماوەی سی ساڵ بە گومناوی مایەوە ئەمرۆکە وەکو نموونەیەکی بینەزیری هونەری چیرۆکڤانی ئیتالیا سەیر دەکرێت. لە پەیڕەوکارانی دیکەی ئەم قوتابخانەیە دەکرێ ناوی: "لۆیچی کاپۆئانا"و "ماریوپراتزی"و "ماتیلدسیرانۆ"و لەوان دیارترو گرنگتر خانم "گراتسیادلدا" ببرێ.

فوتوریزم

فوتوریزم، کە لە وشەی "فوتـور Futur" واتـە "ئاینـدە"وە وەرگـیراوە, وەکـو "ڤیریـزم" هەوەڵجار لە ئیتاڵیا سەری هەڵداو بـەرە بـەرە گەییـە ولاتـانی دیکـەش. دامەزرێنـەری ئـەو قوتابخانەیە شاعیری ناوداری ئیتاڵیایی "مارینتی ١٨٧٦- ١٩٤٤"بوو. بە باوەڕی "مارینتی" لـە سـەدەی بیـستەمدا، کـە سـەردەمی مەدەنیـەت و پێـشکەوتنی پیـشەسازییە دەبـێ بـۆ ئەدەبیاتیش شێوازو زمانێکی "میکانیکی" دروست بکرێ.

"فوتوریزم" لە سەرەتادا دژی شێوازو باوەڕی "دانونزیو"ی شاعیرو رۆماننووسی ئیتاڵیـایی (١٨٦٣- ١٩٣٨)و دژی ئاڵۆزبێژی شاعیرانی ئەو زەمانـە هەسـتاو وێـڕای ئـەوەی لقێـك لـە سـیمبولیزم کـە لەسـەر بناغـەی ئیلـهامو مکاشـەفەو شـهود رۆنرابـوو، هـەموو جـۆرە غەزەلکارییەکی لە شیعر وەدەرنـاو شـێوازێکی پەخـشان ئـامێز هاتـە ئـاراوە کـە دەیوسـت رەنگدانەوەی هەوڵو کۆششو هەراو هەنگامەی ژیانی پیشەسازی نوێ بێو جگە لە جموجـۆڵو هەڵپەی ژیانی تازەو کۆششی پیشەسازیو هاتوچۆی ماکینەو ئوتومبیلو هـاڕەی فڕۆکـە, کـە هەر هـەمووی نیـشانەی دنیـای (ئاینـدە)ن باسـی هـیچ ناکـات. فوتـوریزم دژی هـەر جـۆرە نیشاندانێکی هەستو دەربڕینی هەڵچوونی دەروونی شاعیرو رەچاوکردنی یاساکانی دەسـتووری زمانو بەیانەو داوای ئازادی "وشەێن نا شاعیرانە" دەکات. جا بۆ نیشاندانی ئەم مەبەستە لـە خۆوە وشەێن پچڕ پچڕو پێکەوە نـەگونجاوی لـە بابـەتی وشـەێن تەلـەگراف دروسـت دەکـات. فوتـوریزم، بـەر لـە شۆڕشـی ئۆکتۆبـەر دزەی کـردە نـاو شـیعری رووسـییەوەو قوتابخانـەی سیمبولیزمی لە پێ خستو وێرانی کرد. فۆتوریزمی رووسی، ئەگەر چی لـە سـەرەتادا هەنـدێ لێکچوونی لەگەڵ فوتوریزمی ئیتالیاییدا هەبوو، بەڵام بەخۆشی هەندێ تایبەتمەندی هەبوو کـە بەرە بەرە لە سەرچاوە ئیتالیاییەکەی جیا دەکردەوە.

هەڵبەتـە گـەورەترین شـاعیری بـواری ئـەم شـێوازە لـە ئـەدەبیاتی روسـیادا "فلادیمێـر مایاکوفسکی ١٨٩٢- ١٩٣٠" بوو کە شێوازی ئـەم قوتابخانەیـەی کـردە بیانوویـەکی باشـی دەستی خۆی بۆ بانگەشەکردنی شۆڕشگێڕیو بەباشترین رێگەی دەزانی بۆ نزیك کردنەوەی شیعر لە زەوقو سەلیقەی عەوامی خەڵکی, مایاکوفسکی لە شیعری روسیدا کۆمەڵێك کێشی تـازەو وشەو دەستەواژەی نوێو تەنانەت لێکچوونو خواستنی سەیرو سەمەرەشی داهێنا. وشەی بـاوو

PDF4Kurd

دەستەواژەی رۆژنامەیی هێنایە ناو شیعرەوەو رێستاكانی رستەسازیو گەردانو رێزمانی زمانی ئەدەبی تێك شكاند.

فوتوریزم بەر لە یەكەم جەنگی جیهانی لە ئەوروپاداو تا ساڵی ١٩٢١ لە رووسیادا بە تەواوەتی لەناو چوو و هیچ شوێنەوارێكی لە پاش بەجێ نەما.

كۆسمۆپۆلیتیزم

ئەم قوتابخانەیە لەلایەن دوو شاعیرو نووسەری فەرانسەوی بەناوی (ڤالیری لاربوو ١٨٨١- ١٩٥٦)و (پۆل موران ١٨٨٨-)هێنرایە ناو ئەدەبیاتەوەو لەسەر ئەم بنەمایە رۆنرابوو كە هەموو خەڵكی- هەڵبەتە نەك خەڵكی یەك وڵات بەڵكو هەموو دنیا- پێویستە خۆیان بە هاوڵاتی یەكدی بزانن.

پەیڕەوانی "فوتوریزم"و رێبازو قوتابخانە نۆ باوەكانی دیكە، ئەگەرچی دەرهەق بە رابردوو و ئێستا یاخی بوو بوونو شاعیری شۆڕش بوون، لێ لە راستیدا نەك هەر خۆیان لە رۆژگاردا بە تەنیاو دوور خراوە نەدەزانی بەڵكو دەیانویست سوود لە هەر هەموو لەزەتەكانی دنیا —وەكو چۆن هەیە نەك وەكو چۆن ببێ- وەربگرن.

هەڵاتنو نەفرەتی ئەوانە لە وەچەكانی رابردوو لەبەر ئەمە بوو كە بوونی خۆیان بە شایستەی زەمانی ئێستاو شارستانیەتی پیشەسازیو رواڵەتپەرستی دەزانی. لە روانینی ئەم شاعیرانەوە، شیعر هۆیەكە وەكو هەموو هۆیەكانی دیكە كە بە كێشو ئاهەنگی خۆی دەتوانێ جوڵەو خێرایی ژیانی تازە دەربڕێو نیشان بدات. شاعیر لە سەرێتی كە فەتحی جیهان لەلایەن بەشەرەوەو دەستكەوتی تەكنۆلۆژی، كە نیشانەی توانای بەشەرو پێشكەوتنی خێرای بەشەرە، بە شیعر بەرجەستە بكات. چونكە هاتنەدی ئەم ئارمانجە تەنیا لە رێگەی سەفەرو ئامادەبوونی بەردەوامی شاعیر لە هەموو وڵاتانی دنیادا، مەیسەر دەبێت، شاعیر ناچارە لە كۆتو زنجیری نەتەوەیی رزگار بێو خۆی بە هاووڵاتی هەموو خەڵكی دنیا بزانێ. واتە خۆی بە خەڵكی هەموو دنیا بزانێو هەر ئەمەش سەرچاوەی یاساو رێساو پرەنسیپەكانی ئەم قوتابخانەیە پێك دێنێ.

"ڤالیری لاربو" خۆی یەكێك بووە لەو كەسانەی كە سەرانسەری تەمەنی لەشارانو وڵاتانی جیاوازدا بە گەڕانو سەفەر بردۆتەسەر. چەندین زەمانی بێگانەی بە باشی دەزانی (كۆمەڵێك

PDF4Kurd

نووسینی بە زمانانی ئینگلیزیو ئەسپانیو ئیتاڵیایی هەیە) یەكەم كەس بوو كە بەرهەمی "جمیس جویس"و "باتلەر"و "كوانراد"ی تەرجەمەی فەرەنسی كردووە. "لاربوو" لە ساڵی ١٩٠٨دا شیعرەكانی بە ناوی "شیعرەكانی ئا.ئۆ بارنابوت" بڵاوكردەوە. "بارنابوت" میلیاردێرێكی لاوی خەڵكی ئەمریكای باشوورە كە بە دەوری جیهاندا دەگەڕێو بە دیتنی دەسەڵاتی بەشەر بەسەر سروشتدا مەست دەبێو شیعر دەڵێت. گاڵتە بەو كەسانە دەكات كە "سەفەر ناكەنو هەمیشەو بێ ئەوەی بێ تاقەت بن بەدیار گمێزی خۆیانەوە ژیان بەسەر دەبەن" بەلام شیعرەكانی خۆیشی بە "نەرمە قۆڕەقۆڕی سك دەچوێنێ كە كەسەكە لێی بەرپرس نییە". بە دیتنی لەزەتی سەفەری ئاسانو ئاسوودەو خێرای ئەمرۆكەو بە دەیمەنی شارانو شارستانیەتانی جۆراوجۆرو بە دیتنی ڤیانو لەزەتی خەڵكان مەستو سەرخۆش دەبێ. لە ناو كەشتیدا دادەنیشێتو لە پڕێكا دەبینێ كە "دەركۆكەی ژووری كەشتییەكە وەك جاخانەی موغازەیەكە دەریای تیا دەفرۆشن" لێ كە بۆ ژوورە شكۆدارەكەی خۆی لە ئوتێل دەگەڕێتەوە، دەكەوێتە بیری "شنەبای ئێوارەی سەر چەمەنانو بۆنی وێنجەی تازە درەوكراو"و بیری دیداری شارەكەی خۆی دەكات. ئەنجام لە خۆی دەپرسێت مادامێكی شارستانیەتانی ماددی مرۆڤیان لە ژیانی دەروونیو ناوەوە بێبەش كردووە ئایا ئەركو پەیامی شاعیر ئەمە نییە كە ئەم ژیانە دەروونیو ناوەكییە بۆ مرۆڤی وێڵو سەرگەردان بگێڕێتەوە.

شیعرو چیرۆكو كۆپلە كورتەكانی "بارنابوت" تا ساڵی ١٩٢٣ بە بەردەوامی بڵاودەبوونەوە. سەرەنجام لاوی میلیاردێر خەمبارو مەلول، بەوپەڕی پاكیو بێگەردی ئاشقی كیژێكی خەڵكی ئەمریكای باشوور دەبێو بەختەوەری لە وڵاتی خۆیدا دەدوزێتەوە.

لە شیعرەكانی "لاربو"دا حەساسیەتی (ویتمن)و تەوس و سەتیری (باتلەر)و باوەڕی چزوداری "نیتشە"و "جید"و ئیدراكی قووڵی "پروست" بە پاڵ یەكترەوە دەبینرێن.

ئونانیمیزم

ئەم قوتابخانەیە لەلایەن "ژول رومن ١٨٨٥- "ی شاعیرو نووسەری فەرەنسییەوە دامەزراوە. ئەم نووسەرە پێشتر بە هاوكاری شەش شاعیرو نووسەری دیكەی وەك "جورج دوهامل"و "جورج شنوڤیر ١٨٨٤- ١٩٢٧"... كۆڕێكی بەناوی "گروە ابئی" دامەزراندو لە

سەرەتای سەدەی بیستەمدا دژی تاکپەرستی سیمبولیستەکان هەستا بوونو دەیانویست شیعر بکەن بە مەسئولیەتی هاوبەشی سەدەی خۆیان. ئەوەی لە ناخی دڵی خۆیاندا دەیانبینی دۆستایەتیو خۆشەویستی ئاساییو بەسەر کردنەوەی شادیو رەنجە بەشەرییەکان بوو. "دوهامل" دەیگوت: "ئەگەر شارستانیەتی لە دڵی مرۆڤدا نەبێ لە شوێنێکی تریشدا نییە". بەمجۆرە شیعرێك هاتە ئاراوە کە پڕ بوو لە کەڵکەڵەی کۆمەڵایەتیو مرۆڤدۆستیو مەبەستو ئامانجی, بە پێچەوانەی شیعری سەدەی نۆزدەمەوە، بانگەشە نەبوو بۆ هزرو بیرێن گشتی بەڵکو گەرەکی بوو بە پشتیوانی مەحەبەتو سۆز ژیان بگۆڕێو شەرەفی راستەقینەی مرۆڤ ئاشکرا بکات.

زۆر نەبرد کە ئەندامانی ئەم کۆڕە لێکدی دوور کەوتنەوەو دوای چەند ساڵێك "ژول رومن" بە کۆمەکی "جورج شنوڤیر" بناغەی قوتابخانەی "ئونانیمیزم"ی داناو تا ساڵی ١٩١٣ چەندین کۆ شیعری وەکو "رۆحی مرۆڤان"و "ژیانی بە کۆمەڵ"ی بلاوکردەوەو هەوڵیدا کە لە رێگەی شیعرەوە روحێك بۆ تیرەو گروپە بەشەرییەکان دروست بکات، روحێك کە لە هەمان کاتدا لە روحیەتی یەك بە یەکی ئەندامانی ئەو گروپە جیاواز بێ.

پرەنسیپو بنەماکانی "ئونانیمیزم" لە وردکردنەوەی بۆچوونێکی زۆر سادەوە دەست پێدەکات کە بریتییە لە: لە بوونی هەر یەکێك لە ئێمەدا کۆمەڵێك بیرو هەست هەن کە تایبەتن بە خودی خۆمان، هەروەها بیرو هەستێن دیکەش هەن کە کۆمەڵگەی ئێمەو گروپە بەشەرییەکانی دەوروبەری ئێمە (وەکو خێزانو ماڵبات‌و کەسوکارو هاوکاران)و تەنانەت ئەندامانی کۆمەڵگای گریمانەییو بە رێکەوت (وەکو تەمەشاڤانانی شانۆنامەیەك یان هاوسەفەرانی ناو فارگۆنی ڤیتارێك) بەسەرمانیا دەسەپێنن. قوتابخانە هونەریو فەلسەفییەکانی تائێستا دەیانگوت "تاك" بۆ ئەوەی بگاتە پلەی کەماڵ دەبێ کەسایەتی تاکی خۆی پەروەردە بکاتو لە دەست تێوەردانو کاریگەری دنیای دەرەوە پارێز بکات. لێ "ئونانیمیزم" لەبەر رۆشنایی بیربۆچوونە فەلسەفییەکانی (ئۆگست کونت)و تیورییە کۆمەڵایەتییەکانی "دورکهایم ١٨٥٨- ١٩١٧" ئەم مەسەلەیە ئاوەژوو دەکاتەوەو کۆمەڵگە بە سەرچاوەی پەرەسەندنو هەڵکەوتنو گەشەکردنی هێزە فەردییەکان دەزانێ: گروپە کۆمەڵایەتییەکان دەسەڵاتیان بەسەر هەموو ئەندامانی گروپەکەی خۆیاندا هەیە، ئەو دەسەڵاتە، سەرەڕای بەخشینی ئەقڵی ساغڵەمو داوەری دروست دەربارەی پرسە مرۆڤایەتییەکان، هەستی هاندەری هێزی دەستەجەمیو هاوکاریو برایەتیش بە مرۆڤ دەبەخشێت.

کلاسیزم سەرو سەختی لەگەڵ تاکدا هەبوو، شاعیرانی سیمبۆلیست لە گۆشەی تەنیایدا لە فکران رۆدەچوون، لێ ئۆنانیمیزم روو دەکاتە ئەندامانی کۆمەڵگەو دەڵێت: "بیرو بیرکردنەوەی ئێوە دەبێ بیروبیرکردنەوەی دەستەیەك بێ نەك تاکێك"، چونکە ژنو مێردێك، کوڕێکی دۆستانە، کۆمەڵێکی جیا، هەر کە لە ئەنجامی ئیمانو ئەڤینەوە بێتە جۆش و خرۆش، روحێکی هاوبەش دەخولقێنن کە خودی "خودایە".

دەتوانرێ بگوترێ کە دەستوورو یاساو رێسای ئەم قوتابخانەیە لە سەرچاوەی باوەڕەکانی تۆلستۆیو "بەتایبەتی مەسیحیەتی گوێڕایەڵانەی ئەو" بەیتەکانی "ویتمن" (شاعیری دیموکراسی پیشەسازی)و شیعرێن "ئەمیل وران"ی (شاعیر شارو گوندان)و تیۆرییەکانی کۆمەڵناسانی وەکو "دورکهایم)و "گوستاف لوبون"و فەلسەفەی ئایدیالیزمەوە ئاوی خواردۆتەوەو پاراو بووە.

"ژول رومن" لە کتێبەکانی دیکەیدا، بە تایبەتی لە رۆمانی "جوامێران"دا تەنیا بە ناساندنو وەسف کردنی ئەم تاقە روحەی کۆمەڵگەوە ناوەستێ، بەڵکو مێژووەکەشی دەڵێتو چارەنووسیشی دیاری دەکات.

ورده قوتابخانانی دیکه

چەند قوتابخانەیەکی دیکەش لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا وەکو بریسکەیەکی خێرا درەوشانەوەو زوو ئاوا بوون، هەندێ لەو قوتابخانە تەمەن کورتانە بریتیین لە: "قوتابخانەی رومن" (کە زیاتر خەریکی سیاسەت بوو تا ئەدەبیاتو، رزگاری لە گەڕانەوە بۆ رابردووی دووردا دەبینی). و قوتابخانەی "ڤیرلیبریزم" (لایەنگری شیعری ئازاد) بوو و "هومانیزم"و "کلاسیسزم"و "رۆمانتیزمی نوێ"، بەڵام هیچ یەکێك لەم قوتابخانۆکانە کاریگەرییەکی ئەوتۆی نەبووە کە نووسەرانو شاعیرانی گەورە لە دەوریان خڕببنەوە.

PDF4Kurd

PDF4Kurd

کوبیزم

پێشەکی ڕووداوە ئەدەبییەکانی پاش جەنگ

وەکو لە فەسڵی پێشودا ئاماژەمـان کـرد، ئـەو قوتابخانـە تازانـەی کـە پـاش قوتابخانـەی سیمبولیزم لە کۆتایی سەدەی نۆزدەدا هاتنە ئاراوە، تاوەکو سەدەی بیستەمو جەنگی جیهـانی یەکەم درێژەیان کێشا. چەندین نووسەری گەورەی وەکو "ژول رومن"و "ئاندریە جید" کـە لـە بواری ڕۆمانو شانۆنامەو لێکۆڵینەوەدا ناوبانگیان دەرکرد، کـاری ئـەدەبی خۆیـان بـە شـیعر دەست پێکردبوو. لە ئەنجامدا مشتومڕێکی توند دەربارەی هونەری شیعرو تەنانـەت جەوهـەرو چۆنیەتی شاعیری دەستی پێکرد کە دەشێت بنەماکانی ئەو مشتومڕانە لـەم خاڵانـەدا کـورت بکرێتەوە:

١- ماهیەتو چۆنیەتی "ئیلهامی شاعیرانە" چییە؟ ئایا شیعر دەبێ دوا پلەی تەجـەلی هێزی ئەقلانی بێ یان لەگەڵ عیرفانو ئیشراقدا ئاوێتە ببێ؟ ئایا شیعر جۆرە تاقیکردنەوەیەکی مەزهەبیو ڕیازەتە؟ یان گەمەیەکی بێ هودەی وشەو کێشو ئاهەنگە؟ "ژول رومن" لە کتێبی "داهێنەران"دا بیۆگرافی شاعیرێك دەنووسێتەوە کە بەگوێرەی ڕێکـەوت کۆمـەڵێك وشـەی لـە فەرهەنگان دەرهێناوەو لە پاڵ یەکدیدا ڕیزی کردوونو بابەتێکی تازەی بۆ شیعر دانـان کەشـف کردووە. "دادئیزم" لە مەوە پەیدا دەبێ.

٢- ئایا شیعر دەبێ ببێ بە "عەرەبانەی فیکر"و بیرو باوەڕی قووڵی فەلسەفی بەرجەستـە بکات؟ یان تەنیا خەریکی دروستکردنی ئاهەنگی خۆش بێو مانا بکات بە پاشکۆی مۆسیقای ...یف؟ ئا لەمەوە مشتومڕی "شیعری خالیسە" دەست پێدەکات.

٣- ئایا شیعر دەبێ، لە هەموو حاڵێکدا، مانای ڕوونو دیارو ڕەوانی هەبێ یان بەشێوەی ...الارمیە بخزێتە ناو هزرو بیری ئاڵۆزو تاریکەوە؟ بە واتایەکی دی ئایا شیعر دەبێ بە جۆرێ بێ ...ە جەماوەرێکی زۆری خەڵکی لێی حاڵی بن یان دەبێ بۆ ژمارەیـەکی کـەمو هەڵبـژاردە بـێ؟

"پول ڤالیری" لایەنگری پرەنسیپی دووەمـە. واتـە شـیعر دەبـێ بـۆ کەمینەیـەکی تایبـەتو هەڵبژاردە بێ.

٤- ئایا شیعر دەبێ هەر هەموو دابو نەریتو یاساو ڕێسا ئەدەبییـەکان ڕەفـز بکـاتو پەیڤو زمانێکی تازە بدۆزێتەوەو شێوەیەکی دیکەی دەربڕینو گوزارشـت کەشـف بکـاتو تـا کۆتایی درێژە بە بیدعەتەکانی "رامبۆ" و "لافورگ" بداتو لە کـۆتو زنجـیری زمـانی بـاوو دەربڕینو دەستەواژەی ڕۆژ بخەلەسێو لە وڕینەی پەیڤانـدا نقـوم بـبێ؟ بنـەماکانی قوتابخانـەی "سوریالیزم" لێرەوە هەڵدەقولێن.

٥- سەرەنجام، ئایا شاعیر دەبێ پابەندی کێشو قافیەی کۆن بێ یـان ڕوو بکاتـە شـیعری ئازادو تەنانەت کێش و قافیەو عەروزو بەحران وەلاوە بنێو جگە لـە پەخـشانێکی ڕیتمـدار چ شتێکی دی نەڵێ؟

ئەم مەسەلانە لە زۆر کتێباندا خراونەتە بەر باسو لێکۆڵینەوە لەوانـە کتـێبی: "هونـەری شیعر ١٩١٣"ی پـول کلـودلو "نامەیـەك دەربـارەی سـنعەتی نـەزم-١٩٢٣"ی ژول ڕومـەنو شنوڤیر، "شیعری خالیسە- ١٩٢٥"ی ئابـەبرمون، و "بەیاننامـەی سوورریالیـستەکان"و ئـەو وانانەی کە پول ڤالیری لە قوتابخانەی (کۆلیـژی دوفـرانس) دەیگوتنـەوە، بـە تایبـەتی نامـەی "پێشەکییەك بۆ هونەر ی شیعر".

هەڵبەتە وەڵامی هەمەجۆرو ناکۆکی ئەو پرسیارانە دراوەتەوە. ژمارەیەك لە شـاعیران لـە پێشی پێشی ڕیزی توندڕەوانەوەن و دەستەیەکی دی پەیڕەوی ((خير الامور اوسگها)) دەکەن و هەندێکی دی بۆ پاشەوە گەڕاونەتەوەو بیروباوەڕە کۆنەکانیان بە گـوێرەی حـەزو زەوقـی خۆیـان تەفسیرو شرۆڤە کردووەو لە ئەنجامدا قوتابخانەێن "کلاسیسزمی نوێ"و "ڕۆمانتیزمی نوێ"یان هێناوەتە ئاراوە. بەڵام توندڕەوترین بۆچوونو وەڵام هی قوتابخانەی "کـوبیزم"ـە کـە بـەر لـە یەکەم جەنگی جیهانی سەری هەڵدا. و ئێستا دەێینە سەر باسی ئەم قوتابخانەیە.

کوبیزم لە نیگارکێشیدا

کوبیزم پێش ئەوەی بێتە جیهانی ئەدەبیاتەوە، لە بواری نیگارکێشیدا دەسـتی پێکـرد. لـە سەرەتای سەدەی بیستەمدا هێشتا پرەنسیپەکانی قوتابخانەی "ئیمپریسیونیزم" بەسـەر دنیـای

PDF4Kurd

نیگارکێشیدا حوکمڕانی دەکرد. قوتابخانەکانی دواتر، وەکو قوتابخانه ئەدەبییەکان، روویان کردە تێورییه توندڕەوەکانو پێکدادانی نێوان لایەنگرانی نوێو لایەنگرانی کۆنیان بێدارکردەوە. توتابخانانی "پێشڕەو" گاڵتەیان بەلاساییی کردنەوەی دنیای دەرەکیو شرۆڤەی موو بە موو و یاساو رێسای کۆنی پلۆتو نەخشه دەکرد. قوتابخانەی "ئیکسپریسیونیزم" دەیویست هەستە تایبەتییەکانی هونەرمەند، ئەگەر سەیرو سەمەرەو عەجیبو غەریبیش بێ، نیشان بدات. قوتابخانەی کوبیزم کە هونەری "مجەرەدە" هەوڵ دەدات روانینی خۆی بۆ شتانو تەنانەت بۆ بوونەوەرانیش لە فۆرمی ئەندازەییدا نیشان بدات. دامەزرێنەرانی ئەم قوتابخانەیە "بیکاسۆ"و "براك"و "دیرین"و ژمارەیەك لە لایەنگرانی ئەوان بوون.

بە کورتیو پوختی دەتوانرێ ئەم قوتابخانەیە بەمجۆرە پێناسە بکرێ کە کوبیستەکان دەخوازن لە نەخشاندنی هەر دیمەنێکدا جگە لەو بەشەی کە بەچاو دەبینرێ بەشە پەنهانو نا دیارەکانیش نیشان بدەنو هەموو روو و رەگەزە بنەڕەتییەکانی هەر شتێك لەیەك کاتدا بەرجەستە بکەن. بەمجۆرە، کوبیستەکان نیگارکێشی بە تەواوەتی لە حەقیقەتی واقیع دوور دەخەنەوە، واتا نموونەی ئەو تابلۆیەی کە نیگارکێشی کوبیست خستویەتێ سەر پەردە هیچ کاتێك بەو شێوەیە لە دنیای دەرێی تابلۆکەدا نابینین.

بۆ نموونە با ئەم تابلۆیە لەبەرچاو بگرین: لەم تابلۆیەدا پایپێكو گیتارێك کە نیوەی دیارەو پێچکەی قیتارێكو سمێڵی شوفێری قیتارەکەو نیوەی رووی ژنێك-ی نیگارکێش دەبینرێ. هەر هەموو ئەم شتانە ئاوێتەی یەکتر کراونو تەلی تەلەگرافو تیشکی هەتاویشی بۆ زیاد کراوە. ئەم تابلۆیە ناوی "خۆرئاوا لە ئەتوی"دایەو ئاشکرایە کە نیگارکێش ویستویەتی هەستە جیاوازەکان سەبارەت بە یەك سات، لەیەك شوێندا، واتە لەیەك تابلۆدا کۆبکاتەوە.

یەکەم کەس کە زاراوەی " کوبیزم"ی بەکارهێنا "هنری ماتیس"ی نیگارکێش بوو. دەڵێن "ماتیس" رۆژێ بەدەم تەماشاکردنی یەکێك لە تابلۆکانی "براك"ـەوە دەڵێت: "ئۆ! تۆ تەمەشای ئەو وردە شەشپالوانە بکە!" لەوە بەدواوە ئیدی ئەم زاراوەیە بە بالاّی ئەم جۆرە نیگارکێشییەدا برِا.

PDF4Kurd

کوبیزم لە ئەدەبیاتدا

یەکەمین شاعیر کە بەسەرکەوتوویی کوبیزمی هێنایە ناو ئەدەبیاتەوە "گیوم ئاپولینر ١٨٨١-١٩١٨" بوو کە بە یەکێك لە هەوادارانی جددی کوبیزم لە بواری نیگارکێشیدا دەژمێردراو کتێبێکیشی هەیە بە ناونیشانی "نیگارکێشانی کوبیست". "ئاپولینر" پێشتر لایەنگری قوتابخانەی سیمبولیزم بوو و پاشان بەگەرمو گوڕیو جۆشو خرۆشی لە رادەبەدەرەوە پەیوەندی بە هەموو قوتابخانە "پێشڕەو"ەکانەوە دەکردو نەخشەو پلانی تازەی بۆیان دادەڕشتو بنەمای نوێی دادەناو بە زەبری بلیمەتی شیعری و کاریگەری قسەو فرە بەهرەییو تازەخوازی خۆی رێگەی سەیری بۆ شاعیرانی لاو دەکردەوە. هەڵبەتە دەبێ ئەو بە پێشەوای بێ چەندو چوونی هەر هەموو شێوازە تازەو توندڕەوەکان بژمێردرێ. چونکە هەموو ئەو شاعیرانەی کە پاش ئەو بناغەی قوتابخانەیەکی تازەیان دانابێ لەژێر کاریگەری بیروباوەڕو شیعرەکانی ئەودا بوونە.

"ئاپولینر" لە ساڵی ١٩١٠دا هاتە سەر ئەو قەناعەتی کە شاعیریش, وەکو نیگارکێشی کوبیست, وا چاکترە لە بری نیشاندانی یەك لایەنی شتێك، هەر هەموو لایەنەکانی ئەو شتە نیشان بدات: بەم مانایەی کە بەشەکانی شتە دەرەکییەکان "تەجرید" بکاتو ئەگەر نەتوانێ، ئەوا بەلای کەمەوە تەرتیبو تەنزیمی شتەکان تێك بداتو پاشان ئەو بەشانە سەر لە نوێ لە پاڵ یەکدیدا ریز بکات بێ ئەوەی بە پەیوەندی لوژیکیو یادەوەری و هەستو تەسەورو سەلماندن پێکیانەوە ببەستێ. بەمجورە شاعیر دەتوانێ بگاتە "سوورریالیتە"و رێبازێکی تایبەتی بۆ خوڵقاندنەوەی دوو بارەی جیهان بەدەست بێنێ. قوتابخانەی سوورریالیزم لەو شوێنەوە هەڵدەقوڵێ. تەنانەت زاراوەی سوورریالیزم-ش خودی "ئاپولینر" دایهێناوەو دروستی کردووە. (پێشتر، لەساڵی ١٨٤٦دا، بۆدلێر وشەی "سور ناتورالیزم"ی بۆ نیگارکێشی تازە پێشنیاز کردبوو).

تایبەتمەندی ئەم جۆرە شیعرە ئەمەیە کە دەست پێشکەری کارەکە بە وشە دەسپێرێ, وێنەی زەینی بەدەر لە هەر پەیوەندیێکی لۆژیکی، گەرم گەرم لە بیرەوە هەڵدەقوڵێ (لەبەر ئەمە پێویست بە خاڵبەندی نامێنێ) بدعەتو هونەرێکی تایبەتی لە ریزکردنی پیتەکانی چاپخانەدا دێتە ئاراوە تا بۆ چاویش لەزەتو دەرکێکی تازە پەیدا ببێ (جۆری چاپکردنی هەندێ پارچە شیعری ئاپولینر، بەپێی بابەتو ناوەڕۆك، بەشێوەی دڵو دلۆپە بارانو پەڕەسیگارو سەعاتو

بۆینباخ-ە)و شاعیر لە بونیادی رستەو یاساکانی دەستووری زمـانو هەڵبـژاردنو بـەکارهێنانی کێشی دەگمەنو ناباودا ئازادی ئازادە.

هەر چەندە لە ئەنجامی بەرپا بوونی جەنگی جیهانی یەکەمو مردنی لە نکـاوی ئـاپۆلینردا، کوبیزم بایەخو ئیحتوباری خۆی لە دەستدا، بەڵام ئەو رێچکە تازانەی کە ئاپۆلینر لـە شـیعردا گرتبوونییە بەر، لەلایەن شـاعیرانی ئایـندەوە لاسـاییی دەکرانـەوەو قوتابخانـانی تـازەی وەکـو "سوورریالیزم" کە درێژەی کوبیزم بوو، ئیلهامیان لە شیعری "ئاپۆلینر"ەوە وەردەگرت.

لە نێو ئەو شاعیرانەی دیکەدا کە لەسەر ئەم قوتابخانەیە حەساو بوون دەکرێ نـاوی ئەمانـە ببرێ: ئاندریە سالمون، ماکس ژاکوب، پیر ریڤیردیو جان کوکتو.

PDF4Kurd

دادائیزم

قوتابخانەی "دادا" یا "دادائیزم" زادەی ئەو نائومێدیو پەشێویو پەرێشانیو ئاژاوەیە بوو کە لە ئەنجامی وێرانکاریو مرۆڤکوژیو بێدادی یەکەم جەنگی جیهانییەوە سەری هەڵداو دروست بوو. زمانحاڵی کەسانێکە کە ئومێدیان بە جێگیریو بەردەوامی هیچ کارێك نییەو هیچ شتێك لە ژیاندا بە پایەدارو مکومو جێگیر ناژمێرن. مەبەستی پەیڕەوکارانی ئەم قوتابخانەیە جۆرە یاخی بوونێکە دژی هونەرو ئەخلاقو کۆمەڵ.

دەخوازن بە شەرییەتو لە پێشەوە ئەدەبیات لە ژێر نیری ئاوەزو لۆژیكو زمان ئازاد بکەن! جا بەم حاڵەشەوە نابێ چاوەنۆڕی ئەو بکرێ کە لایەنگرانی دادئیزم شێوەی کاری خۆیان بە زمانێکی روونو مەفهوم ئەنجام بدەن، چونکە بناغەی ئەم قوتابخانەیە لەسەر نەفی بووە بۆیە ناچار بووە شێوەی کاری خۆیشی نەفی بکات.

لەبەر ئەوەی سەروکارمان لەگەڵ سەیرترین قوتابخانەدایە, بۆیە ناچارین بەخێرایی چاوێك بە رابردوودا بخشێنینەوەو ئەو رەوتو رێبازانەی کە دوای سیمبولیزم لە شیعری ئەوروپاییدا هاتوونەتە ئاراوە، جارێکی دی، بە کورتی تەماشای بکەینەوە تا تێ گەیشتنی هۆیەکانی سەرهەڵدانی قوتابخانەکانی دیکە ئاسانتر بێ.

چاوخشانێک بە رابردوودا

لەکۆتایی سەدەی نۆزدەیەمدا، گەلێك لەو شارەزایانەی کە سیمبولیزمیان بە دوا بەرەنجامی ێزی ئەقڵی مرۆڤانی دەزانی لە بەرانبەر ئەم "رۆشنبیران"ەدا وەستانەوەو ئالای مخالەفەتیان ەڵکرد. "شارل لویس فیلیپ"ی نووسەری ئەم زەمانە، هاوار دەکات کە "ئێمە ئێستا

PDF4Kurd

پێویستمان بە هۆڤیانو وشەێن هۆڤی هەیە"و ئاندریەجید لە "خوانی زەمینی"دا، ئەو کاتەی کە گەشتیارە لاوەکە دەخوازێ بەپێی پەتی بەدەوری جیهاندا سەفەر بکات, لە دووی "هەستی تازە" دەگەڕێ. نووسەرانو شاعیرانی دی بەناوی "نیشاندانی هەموو ژیان"ەوە قسە دەکەن. "والت ویتمن" کە بەڕای ئەو "شیعر ئامانجێکی باڵاترو فریشتەیی تری لە ژیانی واقیعی" نییە، بە زەبری غەزەلخوانی شاعیرانی خۆی پەرستنی ژیان لەسەر تەختی پاشایەتی دادەنێو هەمیشە پرسیارەکەی نیتشە دەخاتەوە روو کە "ئایا قوولترین غەریزەی هونەرمەند بەرەو هونەر دەڕوات یان بەرەو ژیان؟" هەندێکی دیکە بیر لە دۆزینەوەی ئیمکاناتی شاعیرانەی تایبەت بە دنیای تازە دەکەنەوە: ستایشی فەتحی جیهانو ماشینانی جوانی نوێ کە نیشانەی توانای بەشەرییە، دەبێتە سەرچاوەی ئیلهامی شیعری "بلزساندرارو ئاپولینرو لاربو" قوتابخانەی ریالیزم بەشێوەی مەرامێکی کۆمەڵایەتی لە قوتابخانەی (ئونانیمیزم)دا تەجەلی دەکاتو دەبێتە شرۆڤەکاری ئەم مەبەستەی کە "شیعر دەبێ واقیع بناسێت چونکە واقیع ئەو شوێنەیە کە مرۆڤ بە دڵو بەگیان کۆششی تیا دەکات". شاعیر کە بە ژیانی دەستەجەمی مرۆڤاندا هەڵدەڵێ پێویستە یارمەتیان بدات تا "رۆژێ لە رۆژان ئەو ژیانە دەستەجەمییە بێتە دی".

ئەم شیعری پەرستنی واقیع و کۆمەڵگەو کارو ژیانی تازەیە دەبێتە دیاردەیەکی عالەمگیرو جیهانی. لە ساڵی ١٩١٣دا قوتابخانەی "ئیماژیزم"ی ئینگلیز هەوڵدەدات کە وێنەێن زهنی بەر لەوەی لە زەیندا پێك بێن، بگرێو بە زەبری دەربڕین بەرجەستەیان بکات: ئەم قوتابخانەیە، واقیع لە چوارچێوەی "هەستی هەنووکەییو خۆبەخۆ" دادەگرێت. لە ئەمریکادا "کارل سەندبێرگ"ی حەماسەوێژی مەدەنیەتی پیشەسازیو، "روبرت فراست"ی شاعیری سروشت، دەکەونە عەوداڵو سۆراخی "گوزارشتی بابەتگەری". "ریلکە" کە شیعرەکانی لە سەرچاوەی سیمبولیزمی پەتیو دەروونییەوە هەڵدەقوڵان بەرەبەرە واقیعیەتی دنیای هەست پێکراو کەشف دەکاتو نەگبەتی گۆشەگیری ژیان لە پایتەختە تازەکاندا کەشف دەکات. "فوتوریزم" شیعری "ئەنتی غەزەلخوانی" لە جێی "سیمبولیزمی ئیشراقی" دادەنێو نەوای مەدەنیەتی تازە بەگوێی ئیتاڵیای وێرانەدا دەدات. لە رووسیادا شیعری ریالیستیو کۆمەڵایەتی جێی سیمبولیزمو دەربڕینی دەستکردو هونەری باڵا دەگرێتەوە.

گۆرانی شیعرەکانی "بلوك" گەواهی ئەم ئیدیعایەیە: شاعیر دوای ئەوەی لە "نەژادی ژن"دا بۆ سەرچاوەی ئیلهامی خۆی دەگەڕێ، ئەنجام لە ژینگەی دزێوی مەیخانەکانی دەوروبەری شارەوە سەر دەردێنێ (بەتایبەتی لە پارچە شیعری "ژنی نەناسدا"و لە بەیتی "دوازدە دانەدا ١٩١٨"، کە لە یەك کاتدا هەم واقیعی زبرو بێ پەردەی شۆڕش شرۆڤە دەکاتو هەم لەگەڵ هەر سازو ئازازێکدا دێتە دەنگو گفتوگۆی سەربازانو نەعرەتەی مەستانو جنێوی بێ سەروبەران دەڵێتەوەو پاشان تا دوا پلەی شیعرێن بەزمیو رەزمی هەڵدەکشێت. شیعری رووسی پاش شۆڕش, یەخسیری "ئیماژیزم"ی ئینگلیسو ئەمریکاو "فوتوریزم"ی ئیتاڵیا دەبێ.

نووسەر کە وەکو هەر مرۆڤێکی دی، لە گێژاوو قەیرانی شارستانیەتی سەدەی بیستەمدا هەڵدەسووڕێ ناتوانێت چاو پۆشی لە کاریگەری ئەم قەیرانە بکات. لافو گەزافی پەیامی کۆمەڵایەتی شاعیر، دیسان قوتابخانەی رۆمانتیزم بە شێوەیەکی تازە دێنێتەوە مەیدانو جێگەی ئومێدی ناکامی "رەهاجۆیی" دەگرێتەوە. (شتفان گیورگی)ی شاعیری ئاڵمانی، بانگەشە بۆ باوەڕێکی تازە دەکات: شاعیری ئایندە کە بۆ خۆی نوێنەری تواناو شکۆو باڵادەستییە دەبێ مرۆڤایەتییەك دروست بکات کە لە سەرووی ئەم مرۆڤایەتییەی ئێستاوە بێ. واتە لەم مرۆڤایەتییەی ئێستا باڵاتربێو مژدەی دەرکەوتنی خودایەکی تازە بدات.

لە شیعری کۆمەڵگەپەرستی قوتابخانەی "ئونانیمیزم"وە تا شیعری جەماوەری (مایاکوفسکی)، تا شیعری ئاراگۆنو ئیلوار کە زادەی پێداویستییەکانی کاتو شوێنە، لە بەرهەمێن "مك نیس"ی ئیرلەندیو "سپندەر"ی ئینگلیزییەوە (کە بزاڤی "شیعری نوێ"و "نووسینی نوێ" یان بەرپا کردووە) تا شیعرێن "روفائیل ئالبرتی"ی ئەسپانیاییو "پاپلونیرۆدا"ی شاعیری شیلی. بزووتنەوەیەکی شاعیرانەی گەورەو عالەمگیر بەدی دەکرێو هەست پێ دەکرێ.

دادائیزم لە نێو ئەم بزاڤە شیعرییە تازانەدا، بە مەبەستی عینادی دەگەڵ جیهانی شیعرو ـەدەبدا، سیمای پێکەنیناوی خۆی هێنایە بەرەوەو بۆ ماوەی چەندساڵێك هەراو هەنگامەیەکی ـەیری بەرپاکرد. ئەم "قوتابخانەیە"، ئەگەر بشێت ناوی قوتابخانەی لێ بنرێ، لە بنەڕەتدا ـناڵێکی نوقستانو شێواو بوو کە دەبووایە بە ناچاری لە نێو رووداوەکانی ئەمشەوە ئاوسەدا، ـ بە تایبەتی لە ژینگەی بۆرانی جەنگی جیهانی یەکەمدا، لە دایك ببێ.

PDF4Kurd

کاریگەری جەنگ

جەنگی جیهانی یەکەم، باڵە خوێناوییەکانی خۆی بەسەر ئەوروپادا کێشا. بڵاوکردنەوەی کتێبو گۆڤاران وەستا. لە مەیدانانی شەڕدا، لە نێو جەستەی بێ گیانی سەربازاندا، سیمای خوێناوی نووسەرانو شاعیرانی گەورەش دەبینرا: (گیوم ئاپۆلینرو شارل پگیو ئالن فورنیە) بوونە قوربانی جەنگ.

لە کتێبێکدا بە ناونیشانی "گوڵبژێرێك لە بەرهەمی ئەو نووسەرانەی کە لە جەنگدا مردوون" چاپی ١٩٢٤، ناوو دەست خەتی ٥٠٠ کەس لەو شاعیرو نووسەرانەی کە لە جەنگدا کوژراون، تۆمارکراوە. لە زەرفی دوو ساڵی یەکەمدا ئەدەبیاتی هەموو ئەوروپا دووچاری ئیفلیجی بوو. مێشکی خەڵکی جگە لە رووداوی ترسناكو هزرو بیری شێواوو کارەسات ئەنگێز جێی هیچی تری تیا نەدەبووەوە.

بە هەرحاڵ، جەنگ نەیتوانی گۆڕانێکی گرنگ لە هونەرو تەکنیکی نووسەرایەتیدا بەرپا بکاتو ئەو بنەمایانەی کە پێشتر چەسپی بوون بشڵەقێنێ. بۆیە ئەو رۆمانانەی کە دەربارەی جەنگ دەهاتنە نووسین لەسەر بنەمای هەمان شێوەو تەکنیکی بەر لە جەنگ دەنووسران. ئەو مەسەلانەی کە جێی بایەخی نووسەران بوو بریتی بوون لە هەندێ مەسەلەی بنەڕەتیو سادەی وەکو چارەنووسی بەشەریەتی گیرۆدەی دەستی مەرگو نابوودی: بابەتی رۆمانان بریتی بوو لە هەوڵو کۆششو ترسو لەرزو پەرێشانیو مەرگو خەبات لە پێناوی سەرکەوتندا. هەندێ لەوبەرهەمانەی کە بە جوانیو چاکی پەردە لەسەر دزێویو کارەساتەکانی جەنگ لادەبەن بریتین لە: "ئاگر"ی هنری باربۆسو، "ژیانی شەهیدان"و "تەمەدون"ی جورج دوهاملو "خاچێن دارین"ی رولان دورجلسو بەیتی بەنێوبانگی "مەرگی قارەمانێك"ی ریچارد ئالدینگتون.

لێ، لە هەرەتی جەنگدا، وەچەیەکی تازە دەهاتە ئاراوەو کۆمەڵگەیەکی تازە دروست دەبوو: ئەو لاوانەی کە لە باوەشی خێزانو ژینگەی قوتابخانە دەهێنرانە دەرێو یەکڕاست بەرەو مەیدانەکانی جەنگ راپێچ دەکران، جگە لەو دیمەنە تیژ تێپەڕو بێ سەروبەرو سامناکانەی کە چوار ساڵی رەبەق بە بەرچاویانەوە بوو، جگە لە زەبرو زەنگی هەوسار پچڕیو، جگە لە نەفرەتو نەفرینی کۆمەڵگە بەشەرییەکانو بێ قەراری مەدەنیەت چ شتێکی دیکەیان نەدەبینیو مامەڵەیان لەگەڵ هیچی دیدا نەدەکرد. نووسینی بانگەشەیی هەموو شوێنێکی پڕ کردبوو و

ئەم "زمانبازییە" قیزەوەرە، هەموو جۆرە نووسینێکی لەبەرچاو خستبوون. درۆو وێرانیو پەشێویو ئاژاوە هەر چوار دەوری تەنی بوون. بۆیە هەقیقەتو واقیع لەبەر چاوی ئەوان جگە لە تارماییو تاپۆیەك چ شتێکی دی نەبوو و، زۆربەیان دوا چارەیان لەوەدا دەبینییەوە کە بچنە خەلوەتی ناخی خۆیانەوەو لە دەرونی خۆیان رابمێننو قوولببنەوە، پاش کۆتایی جەنگو هێور بوونەوەی روالەتی بارودۆخەکان، لەو دەمەدا کە چاوەنۆڕی ئەوە دەکرا بە بۆنەی سەرکەوتنەوە، جۆرە ئەدەبیاتێکی کلاسیکیو قارەمانیەتیو سوارچاکی بێتە ئاراوە، لە پڕ جۆرە (خودجۆیی)یەك لە دنیای ئەدەبیاتدا پەیدا بوو کە دەکرێ ناوی (رۆمانتیزمی نوێی) لێ بنرێ.

لێ ئەم قۆناغە جۆرە حالەتێکی تەقینەوەییو ناگەهانی ئەوتۆی گرتبووە خۆ کە تەسەور دەکرا چارەنووسێکی تاریك لەبەردەم ئەدەبیاتی ئەوروپادایە، ئەو پەشێوییە فیکریو رەشبینیو هەستی تۆلەسێنیو پەریشانییە روحییە یاخی گەریەی بەسەر هەموو قوتابخانەو شێوازە ئەدەبییەکانی رابردوودا زال بوو، وەچەی لاوانی بەرەو ئاژاوەو سەرگەردانیو بێ سەروبەری لە ئەدەبیاتدا برد: هەست دەکرا کە دنیایەکی تازە لە دایك دەبێ، کە لەو دنیایەدا هەموو شتێك —سیاسەتو ئابووریو تەنانەت فیکریش- مەغشوشو تێکەلو پێکەلە، ژیانی کۆمەلگەی مرۆڤایەتی بارە بەسەر چارەنووسی تاکەوە، ئیدی چ شتێك بۆ دۆزینەوەو کەشفکردن نەماوەو هیچ کارێك ناکرێ جگە لە هاتو هاواری یاخی بوونو نارەزایی. ئەم یاخی بوونو هەراو هەنگامەو ئاژاوەیە، یەکەمجار لە قالبی قوتابخانەیەکی وێرانکاری تیژتێپەڕدا بەناوی "دادائیزم" لە ئەدەبیاتدا سەری هەلدا.

دامەزراندنی گروپی دادا

نەخشەی قوتابخانەی "دادا" یەکەمجار لە پاییزی سالی ١٩١٦دا لە گۆشەی دوکانێکی رەفرۆشی لە شاری زوریخ-ی سویسرادا لەلایەن لاوێکەوە بەناوی "تریستان تزارا"و چەند اوریەکییەوە کە بریتی بوون لە (هانس ئارپ)ی خەلکی ئالزاسو دوو کەسی ئەلمانی هاتە ارشتن.

"تزارا" بۆ ئەوەی ناوێك لەم قوتابخانەیە بنێ، هەستا فەرهەنگێ لاروس-ی هێناو ەقۆیەکی لە گیرفانی دەرهێناو ئەللاخوایی پارچەیەکی لە نێو لاپەڕەکاندا بڕی. ئەو پیتانەی

PDF4Kurd

کە بەسەر پارچە کاغەزەکەوە مابوون، لێکی دانو وشەی "دادا"یان لێ پێکهاتو دامەزرێنەرانی ئەو شێوازە نوێیە کردیان بە ناونیشانی قوتابخانەکەی خۆیان. تریستان تزارا چەند گۆڤارێکی دامەزراند بە ناوی "مەیخانەی ڤولتیر"و "دادا"و "بنیادەمخۆر". هەروەها تزارا یەکەمین بەرهەمی "دادایی" بلاوکردەوەو پاشان لە سالی ١٩١٩ بەدواوە مەلبەندی چالاکیو چەلەنگی دادا بۆ پاریس گواسترایەوە.

لەم بەینەدا، ئەو کوبیستانەی کە درێژەیان بە رێبازی "ئاپولینر" دەدا، خۆیان لەم گروپە نزیك کردەوەو شاعیرانی وەکو "ئاندریە بریتون"و "ئاراگۆن"و "ئیلوار"و "فیلیپ سوپو"و هەندێکی دیکە پەیوەندییان بەم یاخیانەی جیهانی ئەدەبەوە کرد. "فرانسیس پیکابیا"ی نیگارکێشو شاعیری ئەسپانیایی کە لە ئەمریکا دەژیا، بەپەلە خۆی گەیاندە فەرەنساو چووە کۆڕی دادیستەکانەوە. لە هەمان سالی ١٩١٩دا نووسەرانی گۆڤاری "ئەدەبیات"ش یەك دلو یەکزمان پەیوەدییان بە گروپی داداوە کردو گۆڤارەکەی خۆیان بۆ بلاوکردنەوەی هزرو باوەڕی دادائیستەکان تەرخانکرد. ئەم گروپە سەیرو سەمەرەیە پاش ئامادەبوونی تەواو کەوتنە کۆڕگرتنو بە هەراوهوریاوە دەستیان کردە ناساندنو نیشاندانی قوتابخانەکەی خۆیان.

یەکەم کۆڕی گوتاربێژی ئەم گروپە لە ١٩٢٠/٢/٥دا گیرا. لەم کۆڕەدا بەیاننامەی قوتابخانەی دادا، کە لەلایەن "فرانسیس پیکابیا"وە نووسرا بوو، خوێندرایەوە، ئەمەش دەقی بەیاننامەکەیە:

"تێ ناگەن کە ئێمە چ دەکەین؟ وا نییە؟ دۆستانی ئازیز! ئێمە خۆمان لە ئێوە کەمتر لەم بابەتە تێدەگەین. چەند خۆشە! هەقتانە. حەزم دەکرد جارێکی دیکە لە هەمێزی پاپدا بخەوم. هەمدیس تێناگەن؟ منیش تێ ناگەم. چەند مایەی گریانە!".

خەلکەکە کە گوێیان لەم بەیاننامە سەیرە بوو لە قاقای پێکەنینیان داو بە گالتەیان زانی.

دووەم کۆڕیان لە ١٩٢٠/٣/٢٠دا بە گەرمو گوڕییەکی زیاترەوە سازدرا، کاردانەوەی ئامادەبووان بە رادەیەك توندبوو کە کار گەییە جنێودانو تێ هەلدانو هێزی ئینزیبات ناچار بوو بکەوێتە بەینەوەو بە زۆر هۆلەکە چۆل بکات. کۆڕەکانی دواتر کە لە هەمان سالدا گیران هێدی ترو ئارام تر بوون، لێ وتارەکانی تریستان تزارا، کە بە زمانی تایبەتی دادا پێشکەش دەکران، لە نێو هاواری نارەزایی خەلکیدا دامرکانەوە.

لێرەدا جێی خۆیەتی بەشێك لەو شەرحەی کە خودی تریستان تزارا دەربارەی کارەکانی گروپی دادا نووسیویەتی نەقڵ بکەین. تزارا کە دوای نەمانی قوتابخانەی دادا بوو بە سوورریالیست، لە ساڵی ١٩٤٨دا نامەیەکی بەناوی "سوورریالیزم لە دوای جەنگ" بڵاوکردەوەو بەرەڤانی لە دادئیزم وەکو "پێشەکییەك بۆ سوورریالیزم" کردووەو دادائیزمی بە شۆڕشێك لە بواری ئەدەبو کۆمەڵو، راپەڕینێك لە بەرانبەر بەدکارانو گەوجاندا داناوە. ئەوسا دەربارەی لایەنە پێکەنیناوییە حەیابەرەکانی دادائیزم دەنووسێت:

"لێرەدا لایەنە پڕ هەراو هەنگامەو نیمچە حەیابەرەکانی داداش فەرامۆش ناکەین. چونکە ئەویش یەکێك بوو لە فاکتەرە شاعیرانەکانی دادا. لە بیرمە کە لە ساڵی ١٩٢١دا نمایشێکمان لە هۆڵی "گاوۆ"دا هەبوو. خەڵکی هەموو هەستابوونە سەرپێو دەستیان بەرزکردبووەوەو هاواریان دەکردو جنێویان دەدا. نماییشە راستییەکە لە هۆڵەکەدا ئەنجام دەدراو ئێمەش هەموو لە دەوری تەختەی شانۆکە وەستابووینو تەمەشای هۆڵەکەمان دەکرد. بەرنامەکەمان بریتی بوو لە شانۆنامەیەك بەم نێوەڕۆکە: دوو کەس لەسەر تەختەی شانۆ رووبەڕووی یەکدی دەبوون، یەکەمیان دەیگوت "نووسینگەی پۆستە لەو بەرانبەرەیە" دووەم وەڵامی دەدایەوە: "جا من چم لە دەست دێ"و پەردە دادەڕایەوەو شانۆنامەکە تەواو دەبوو. هەروەها شانۆنامەیەکی دیکەی ئاندریە بریتونو فیلیپ سوپو لە بەرنامەدا بەناونیشانی "بێ زەحمەت..." کە تەنیا پەردەی یەکەمی ئەنجام درا. لە پەردەی دووەمدا بە گوێرەی ئەو بەرنامەیەی کە لە پێشا چاپکرابوو پێویست بوو نووسەرانی شانۆنامەکە بێنە پێش پەردەکەو خۆیان بکوژن! هەروەها لەم بەرنامەیەدا راگەیەنرا بوو کە دادائییەکان بەبەر چاوی خەڵکییەوە سەری خۆیان دەتاشن. ریمبون دیسنی لە کاتێکدا خۆی لە نێو رەحەتییەکی گەورەی مقەوایی نابوو، لە دەست پێشکەرییەکی سەیردا سەمایەکی فەرامۆش نەکەردەنی پێشکەش کرد. خەڵکی نەك هەر ەماتە بەڵکو بۆ یەکەمجار لە دنیادا چزلیکیان گرتە تەختەی شانۆکەو زۆربەی ئەم شتانە ەکەوتنە ناو رەحەتییە مقەواکەوە. "ئەم داهێنانو دەستپێشکەریانە خەڵکی زۆر تووڕە دەکرد. ەماشاڤانان بوون بە چەند بەشێکی جیاوازەوە: هەندێك پێیان وابوو کەئێمە لیبۆکانی ێهاتووین، دەستەیەك بە گەوجانی راستەقینەیان دەژماردینو، لەم بەینەدا دەستەیەکی ەمیش هەبوون کە تا رادەیەك پشتیوانیان لێدەکردین، لەوانە "پول ڤالیری و ژاك ریڤیر" لێ

PDF4Kurd

ئێمە نا ئومێد نەدەبووین، چونکە ئێمە کە بە ئارەزووی خۆمان تا ئەو رادەیە پایەی خۆمان دێنایە خوارەوە کە ببین بە نیشانەی تیرو توانجو جنێوانو هیچ لەوە نەدەپرینگاینەوە کەخۆمان بکەینە قوربانی تەوسو توانجو بێ ئابڕوویی، لە هەمان کاتدا جۆرە سەرکەوتنێکمان بۆ خۆ وەدەست دێنا: لە نووسینی زۆربەی هاوڕێیانی ئێمەدا روونیو دروستییەك هەبوو کە هەڤڕکانی ئێمەی قاییل دەکردو لایەنگرییان لێدەکردین. چ پێویست بوو کە تەنیا لایەنە وێرانکارییەکەی ئەم راپەڕینەی ئێمە بدینن؟.."

شێوەی کاری دادا

لە سەرەتادا وا دەهاتە بەرچاو کە دادائیزم درێژەی کوبیزمە لە واری ئەدەبیاتدا، لێ زۆری نەبرد کە کەوتە هێرش بۆ سەر کوبیزمو هەموو رێبازو قوتابخانە ئەدەبیو هونەرییەکانو بە دەنگی بەرز باسی "نابووتی ئەقڵ"ی دەکرد.

راستە دادائیزم لایەنی ئەدەبی هەبوو و لە جیهانی ئەدەبدا سەری هەڵداو پەیدا بوو، لێ دەبێ ئەوە بزانرێ کە ناتوانرێ تەنیا لە روانگەی ئەدەبییەوە هەڵسەنگێنرێ. بەڵکو دادا لە بنەڕەتدا رەوتێکی فەلسەفی تەوس ئامێز بوو کە بۆ رەخنەگرتن لە وەزعو حاڵی ژیانی سەردەمی جەنگو پاش جەنگ هاتبووە ئاراوە، بە تایبەتی بۆ رووبەڕووبوونەوەی بەڕێوەبەرانی فشەکەری ئەدەبیات هاتبووە ئاراوە. دادا نکۆڵی لە بایەخی هەموو شتێك دەکرد. نووسەری دادایی دەینووسی: "دنیا چییە؟ ناشیرینو جوان کامەیە؟ گەورەو بەهێزو لاواز چییە؟ کارپانتیەو رنانو فوش کێ بوون؟ نایان ناسین، نایان ناسین!" کار گەییە ئەوەی کە کاتێ لە دادائییەکانیان دەپرسی دادا چی دەڵێت، وەڵامیان دەدایەوە: "دادا هیچی ناوێ!".

دامەزرێنەرانی ئەم قوتابخانەیە تەنیا لەیەك شتدا رێك بوون ئەویش حاشاکردن بوو لەو دنیایەی کە هەبوو: ئەو دنیایەی کە لەسەر پایەی جەنگو پیاوکوژیو مێگەلایەتی رۆنرابوو و میچەکەی بە پوشو پەلاشی ئەقڵو ئاوەز گیرابوو. هونەرمەندانی دادا ئەدەبیاتیان بەوە تاوانبار دەکرد کە شتێکی دەستکرد بووەو داوای گوێ رایەڵی بۆ دەستووری فەرمانڕەوایان دەکرد، زانستو ئەخلاقیان بەبێهودە دەژمارد, وەکو گوتمان دەیانویست بنیادەم لە کۆتو زنجیری هەر جۆرە جەبرو زەبرو زەنگێك رزگار بکەنو، لەسەرەتاوە، ئەدەبیات لە ژێر نیری

ئەقڵ‌و هۆش‌و تەنانەت زمانی باویش ئـازاد بکـەن. جـا ئەگـەر بـەم پێیـە بـێ ئایـا نووسـین پێویستە؟ شاعیرانی دادا پێیان وایە پێویستەو نووسین لـە پێنـاوی تازەکردنـەوەو چەسـپاندنی خەونان‌و کەشـفی "ویـژدانی پـەنهان" لـە ڕێگـەی وشـەێن "ئـازاد"و "دوور لـە هـەر جـۆرە پەیوەندییەکی لوژیکی" بە سوومەند دەزانن. دادایی‌یەکان، بـۆ ڕزگـار بـوون لـەو داوانـەی کـە "ئوپۆزتونیزمی" کۆمەڵگە لە ژیانی ڕۆژانەدا لەسەر ڕێـی خـەڵکی دەینێتـەوە، دەسـتوورێکی تەندروستیان دەرکرد: "دروست کردنی ریسوایی بەمەبەستی دروستکردنی ریسوایی".

محەمەد عەلی جەمال زادە لە کتێبی "هزاربیشە"دا (ل ١٧٥) ئەو دەستوورەی کەتریـستان تزارا لەکتێبی (دژەسەر)دا بۆ نووسەرایەتی داناوە بەم شێوەیە نەقڵ دەکات:

"ڕۆژنامەیەك هەڵگرەو وتارێکی لێ هەڵبژێرەو ئەو وتارە بە مقەست پارچە پارچە بکەو ئەو پارچە براوانە سەر لە نوێ ببڕە، تا هەر پارچەیەك لەیەك وشە زیاتری پێـوەی نـامێنێ. ئەوسـا ئەو پارچانە بخە کیسەیەکەوەو کیسەکە بجوڵێنەو پارچـەکان دەربێنـەو لـە پـاڵ یەکـدا ڕیزیـان بکەوە...)

ئەمەشە دەقی نموونەیەکی ئەو شێوازە نووسینەیە، کە تزارا بە خـۆی (دروسـتی کـردووە): "بلورێك لە هاواری پەرێشان دادەنـێ لەسـەر ڕووی پەڕەیـەك کـە خـەزان. تکـا دەکـەم نیـوە دەربڕینی من مەشڵەقێنە.

غەیری بڕبڕەدار. ئێوارانی ئارامێکی حوسن‌و جەمالی کیژێکی کـە ئاوڕشـێنی ڕێگـەی بـە گوڵاو داپۆشراو شێوە دەگوڕێ"

کۆڕی (خەتم)ی دادا

هەڵبەتە ئەم ڕێبازە تەوس ئامێزو گاڵتینەیە نەیدەتوانی بەردەوام بێ‌و بمێنێ. کەسانێك کـە
... خۆیان دژی هەر جۆرە ڕێ‌و ڕەسم‌و دەستوورێك بوون نەیاندەتوانی پابەندی هیچ دەستوورێکی
...یکە بن، چونکە وەکو گوتمان بونیادی ئەم ڕێبازە بریتی بـوو لـە نـەفی، بۆیـە دەبوایـە خـودی
...ۆیشی نەفی بکات. ئەوەبوو لە ساڵی ١٩٢٠دا بەڕێوەبەرانی ئەم ڕێبازە بە ئاشکرا ڕایانگەیاند
...ە قوتابخانەی دادا "دژی ئەدەبیات"و "درۆی ئـەدەب"ــە. هـەروەها لـە بەیاننامەیەکیانـدا
...ەڵێن: "دادای ڕاستەقینە ئەوەیە کە دژی داداش بێ".

PDF4Kurd

ئەم قوتابخانە ئەدەبییە بەئاشوب‌و ئاژاوەیە، وەکو قوتابییەکی لاسار کە لە پڕێکا لە هەموو بنەمایەکی زانستی یاخی بێ‌و مامۆستاکانی خۆی بەر دەمرێژی جنێو بداتو لـە ئەنجامیـشدا خۆی بکوژێ، لە ساڵی ١٩٢٢دا لە چالاکی‌و چەلەنگی وەسـتاو بـەدەم دوا ورینـەو گیانـەڵاوە گیانی سپارد. فرانسیس پیکابیا بە هەمان خێراییەوە کە هـاتبوو سـواری کەشـتی بـوو و بـۆ ئەمریکا گەڕایەوە. ئاندریە بریتون کە کۆڵەکەیەکی بنەڕەتی دادائیـزم بـوو، سـوپوو ئـاراگون‌و ئیلواری لەگەڵ خۆدا بردو قوتابخانەی سورریالیزمی دامەزراند. تریستان تزارا کە هـەر خـۆی و ناوی قوتابخانەکەی مابووەوە، باروبنەی پێـچایەوەو دوای سورریالیـستەکان کـەوت. ئاقیبـەت شاگردانی قوتابخانەی "چوار هونەر" بە تەنتەنەو سەنسەنەو سازو سەمتوورەوە ئـاڕمی دادایـان فڕێ دایە ڕوباری "سین"ــەوە بەو جۆرە کۆتاییان پێ هێنا.

بەجۆرە ئەو قوتابخانەیەی کە نوێنەری سەنگەلایی فیکری‌و قەیرانی ڕوحی یەك وەچە بوو. لە نێو چوو و شوێنەکەی خۆی بە "سورریالیزم" کە ڕوخسارێکی پەسندترو بەجێ تری هەبوو. سپارد..

سوریالیزم

هەڵبەتە دوای جەنگی جیهانی یەکەم رەوشو رەوتو رێبازو ئامانجە تازەکانی شیعر زۆر لێکدی جیاواز بوونو وا دەهاتە بەرچاو کە هەر شاعیرێك بە رێگەیەکی تازەدا دەڕواتو کەس دەفتەری کەس ناخوێنێتەوە. گەلێك لە شارەزایان پێیان وابوو کە جیهانی شیعر، پاش "هەرەسی قوتابخانەکان" کەوتۆتە ناو گێژەنگی ئاژاوەو هەرایەکی بێ سەمەرو بێ ئامانجەوە. هەڵبەتە مایەی سەرسوڕمانە کە لە پڕێکاو لە ساڵی ١٩٢٢دا قوتابخانەیەکی تازە بەهەموو تایبەتمەندییەکانی قوتابخانەکانی دیکەوە —واتە بەمژدەدەرانو پێشڕەوانو دامەزرێنەرانو بەیاننامەوە هەڤرکی ناوخۆو رەفز کردنەوە- دێتە مەیدانو ناوی "سوریالیزم" لە خۆ دەگرێت.

ئایا دەتوانرێ سورریالیزم بە قوتابخانەیەکی شیعری بژمێردرێ؟ ئێمە قوتابخانەی شیعری دەزانین. گومان لەوەدا نییە کە سورریالیزم وەکو گەلێك لە قوتابخانەکانی دیکە پەلوپۆی دەسەڵاتو کاریگەری خۆی بۆ هونەرەکانی دیکەش هاویشتووەو لە هەر چوارنکالی جیهاندا جێ پێیەکی بۆ خۆی کردۆتەوە. گومانی تێدا نییە کە جگە لە دەستوورو یاسای ئەدەبی خۆی، بانگەشە بۆ فەلسەفەو سیاسەتو شێوەیەکی ژیانی تازەش دەکات. بەڵام پەیڕەوانی ئەم قوتابخانەیە هەوڵدەدەن زیاتر لە رێگەی شیعرەوە جیهانبینینی خۆیان پیادە بکەنو "شۆڕشی خۆیان بەرپا بکەن. بۆیە دەبێ بەر لە هەر شتێك لە قەڵەمڕەوی شیعردا بۆ سەرچاوەو سەرەتاو مێژوو و کاریگەری ئەم قوتابخانەیە بگەڕێی.

ئەم قوتابخانەیە لە کاتێکدا سەری هەڵداو تەشەنەی کرد کە قوتابخانەکانی دیکە دووچاری شکست بوو بوون، بۆیە ئەمە خۆی لە خۆیدا سەرکەوتنێکی گەورە بوو بۆ قوتابخانەی نێوبراو، بەکار گەییە ئەوەی کە فەڕەنسای بێشکەی سورریالیزم لە دوای دووەم جەنگی جیهانی (لە

PDF4Kurd

ساڵی ١٩٤٥) چاوێك بە رابردووی شیعری خۆیدا بخشێنێتەوەو ئامارو هەڵسەنگاندنی پێویست لەو بارەیەوە رێك بخات، ئەنجام دەرکەوت کە لە هەر دە شاعیری هاوچەرخ نۆیان سەر بە قوتابخانەی سورریالیزم بوون.

سورریالیزم زمانحاڵی بارگرژییەکانی دنیای تازەیە. بانگەوازی یاخی بوونە. هاواری نارەزایی سەدەی بیستەمە لە هەمبەر سەنگەلاییەکانی شارستانیەتی تازە.

رەخنەگرانو شارەزایانو مێژوونووسانی ئەدەبی کە یاساو رێسا کۆنەکانی دنیای ئەدەبیان بە پایەدارو نەگۆڕ دەزانی لە ساڵی ١٩٢٥دا هەرگیز لەو باوەڕەدا نەبوون کە کاریگەری شۆڕشی ئەو قوتابخانەیە تا چەند ساڵێکی دی ئەو پەرەسەندنە جیهانییە بە خۆوە دەبینێ. ئەورۆ، مێژووی ئەدەبیات بە ناچاری دەبێ دوا فەسڵی گرنگی خۆی بۆ سورریالیزم تەرخان بکات.

هۆیەکانی پەیدا بوونی سورریالیزم

ئەگەر دەستبەرداری سەدەکانی ناڤینو مارکیز دوساد بین، ئەوا دەبێ لە رۆمانتیزمدا بۆ رەگو ریشەی سورریالیزم بگەڕێین. چونکە ئەو بزاڤە شیعرییەی کە لە سەدەی نۆزدەمدا سەری هەڵدا مەعنای روونو رەوانو مەفهومی لە قەڵەمڕەی شیعر وەدەرناو رەواجی بە ئاڵۆزکاریو تەمومژدا رەنگی لە رۆمانتیزمدا بوو. لەم قۆناغەدا، شاعیرانی وەکو (ئالفرەودووینی) هەوڵیاندەدا شەقڵی فەلسەفی بە بەرهەمەکانی خۆیان بدەنو بە باوەڕی "بۆدلێر" دەبوایە ڤیکتۆر هۆگۆ بە تەلیقنکاری "نهێنی ژیان" بزانرێ.

بۆدلێریش بەخۆی شرۆڤەی یەکێتیی سروشتی دەکرد (کە چۆن لە سروشتدا بۆنو رەنگو دەنگەکان یەکانگیرو ئاوێتە دەبن)و بۆ هەڵاتن لە سنوورو سنوورداریەکانی جیهان, مەستی ئەفیونو حەشیشەی لە زوهدو تەقوای عەبوسانە پێ باشتر بوو.

شیعرەکانی بۆدلێر بەرادەیەك کاریان لە رامبۆ کردبوو کە تا کۆتایی تەمەنی لە نێوان "ڤیانی موتڵەق"و "یەخسیری لە دۆزەخی جیهانی"دا هەر لەقەفرتێی بوو. حاڵەتی سەرسامی لە جیهانی بێ کۆتایی هەم لە بەرهەمو هەم لە ژیانی رامبۆدا بەرچاو دەکەوتو دەکرێت رامبۆ لە رووی یاخی بوونەوە لە چارەنووسی بەشەر، بە پێشڕەوی سورریالیزم بزانرێ. سەربوری رامبۆ نیشاندەری ژیانی بوونەوەرێکە کە ناچێتە ژێر باری درۆو دەلەسەو ریاو ریاکاری کۆمەڵایەتیو

هەوڵدەدات بە زەبری شیعران مرۆڤان کۆتو زنجیری خۆی ئازاد بکاتو دزێوی واقیعیان پێ نیشان بدات.

بەڵام گێژاوەکانی دنیای شەڕ کۆتاییان نییەو کەشفو دۆزینەوەی ئەم گێژاوانە هەستی ئازادیو توانای یاخی بوون لە بەرانبەر خوا لە مرۆڤدا بێدار دەکاتەوە. "لوتر ئامون"ش کە یەکێك بووە لە مژدەدەرانی سورریالیزم، ئەم یاخی بوونە، ئەم یاخی بوونەی دەتوانێ بمانخاتە دنیای سەرسامییەوە، ستایش دەکات.

بەمجۆرە، لە کۆتایی سەدەی نۆزدەیەمدا، ئەو تەسەورەی کە چالاکی شاعیر هۆیەکە بۆچوونە ناو نهێنییەکانی "سروشتێکی باڵاتر" لە ناو عیرفانی هەڵقوڵیو لە "یاخی بوونی رامبۆ"وە گەشە دەکاتو هەر لەبەر ئەمەشە کە لە هەموو رووە جۆراو جۆرەکانی بیرو بیرکردنەوەدا رووبەڕووی شکستی فەلسەفەی "رەسەنایەتی ئەقڵ" دەبینەوە. گۆڕانو گۆڕینی جیهان برەو دەسەنێو جێگەی گریمانەی "پایەداریو بەردەوامی مادە" دەگرێتەوە.

برگسون لە بەرهەمە فەلسەفییەکانی خۆیاندا سنووری توانای هۆش دیاری دەکاتو ئەوە نیشان دەدات کە دەسەڵاتی هۆش تەنیا لە قەڵەمڕەوی مادەدایە، ئەمە لە کاتێکدا کە "کەشفو شهود" توانای دەرکی سەرچاوەی ئەسڵی بوون بە مرۆڤ دەبەخشێت. ئەم فەیلەسووفە بەر لە فرۆید، سەرنجی خەڵکی بۆ خەونو حاڵەتی جۆراوجۆری گواستنەوەی فیکر لە دوورەوەو بەرجەستە بوونو تەجەلیاتی (نامەعقول)ی هێزە دەروونییەکان راکێشاوە.

هەر لەم قۆناغو سەروبەندەدا کۆمەڵێك بەرهەمی ئەدەبی تازە بڵاودەبنەوە کە باسی نەخۆشییە دەروونییەکانو کاریگەرییان لەسەر دەروونو چارەنووسی بەشەر دەکەنو ئەوە نیشان دەدەن کە رەفتاری ئادەمی خۆی لە خۆیدا نا مەنتیقییە، پێش ئەمەش دۆستوفسکی ئەوەی شەرحو شرۆڤە کردبوو کە لە ناخو ویژدانی هەر کەسێکدا کۆمەڵێك مەیلو ئارەزووی ناکۆكو ...یار هەیە.

جا نەك هەر پرەنسیپە سایکولۆژییەکان لە ئەنجامی ئەم دۆزینەوەیەدا هەرەس دێنن بەڵکو ...نستە سروشتییەکانیش لە ئەنجامی کەشفی دنیایەکدا کە هەموو شتێکی لێك دابڕاوە ...ەگۆڕێت. بۆیە ئەدەبیات هەوڵدەدات "یەکیەتیی بوونی ئادەمی" لە نێو سیماو رووە ...ەروونییە زۆرو زەبەندەکانی مرۆڤ خۆیدا بدۆزێتەوە. وەکو چۆن نیگارکێشی بەپێی قوتابخانەی

PDF4Kurd

کوبیزم کە وەسفی شیرازە پچڕانی واقیعە، لە هەوڵی ئەوەدایە کە لە پشت رواڵەتە فریودەرەکانەوە، جەوهەرو ماهیەتی بوونەوەرانو شتان بدۆزێتەوە.

کارسەند بێرگ-ی شاعیری ئەمریکایی, پێناسەیەکی تازەی شیعر دەکات: "شیعر دەفتەری بیرەوەری گیاندارێکی دەریاییە کە لەسەر زەوی دەژیو حەز دەکات بۆ ئاسمانان بفڕێ.... گەڕانی هیجاو دەنگانێکە کە لە دەروازەو دەرگای دنیا نادیارو نەناسراوەکان بدات" و بەمجۆرە "مەودای چوارەم" بە موڵکی تایبەتی شیعر دەزانێت.

هەنگێ شاعیرە لەودیوی رۆحانیەتی سیمبولیزمو سنوورداری ریالیزمەوە دەکەوێتە تاقیبو عەودالی "واقیعیەتی باڵاتر" یانی واقیعیەتێکی "کۆکەرەوە"ی ئەوتۆ کە هەموو شتێك لە کلاوڕۆژنەی بنجبڕی هەست پێکراوو ماددییەوە دەبینێ. بەڵام نەك هەر دژی ئەو شتە نییە کە بۆدلێر پێی دەگوت "بزاڤی غەزەلخوانی رۆح"، بەڵکو لە ناخەوە پابەندو وابەستەیەتی. هەندێ لە شاعیران لەواری خولقاندنی ئەم هەستی "کۆکەرەوکاری" و"قولڵگەری"یەدا سەرکەوتووتر بوونە.

ئەگەر "ئاپولینر" شاعیرێکی گەورەبێ لەبەر ئەوەیە کە سادەترین گوزارشت و نیشاندانی واقیعی رۆژانەو تەنانەت بازاڕیش، لە ژێر دەستی ئەودا دەبێ بە شیعرێکی جامیع-ی ئاوێتە بە خەونو خەیاڵو یادگارو ئەفسوونی پەیڤو ریتمو ئاهەنگی وشە.

لەلایەکی دیکەوە پۆل کلۆدیل دەیەوێ بە شیعرو شانۆنامە-کانی ژانری ئەدەبی جۆراوجۆرو تۆنی تایبەتی هەر یەکێکیان ئاوێتەی یەکدی بکاتو داڕشتنی عامیانە بە شێوازی بەرزو تەنز بەغەزەلو تاسەی داهێنەرانەی هونەر بە تەوسو توانجی داهێنان تیکەڵ بکات.

تەوسو شۆخی، بە شێوەی "وێرانکردنی کۆمەڵگە" لە ژیانو بەرهەمی (ئارتور کراڤان)دا دەبینرێ، ئەم پیاوە سەرکێشو بە ئاژاوەیە کە پیشەی بۆکسێن بووە لە چەندین وڵاتو میللەت قاچاخ بوو، بە هەر شوێنێکدا تێدەپەڕی یەك دنیا ریسواییو بەدناوی لە دووی خۆی بەجێدەهێشت. لە نێوان ساڵانی ١٩١٢- ١٩١٥دا گۆڤارێکی بەناوی "ئێستا"وە دەردەکردو هەمووی لە عەرەبانەیەکی دەستی دەکردو بە خۆی بەنێو کۆچەو کۆڵاناندا لێی دەخوڕیو گۆڤارەکەی دەفرۆشت. بەم کارە دەیوست گاڵتە بە کتێبخانەو کتێب فرۆشی بکات. لەم گۆڤارەدا، بە توندی گاڵتەی بە شێوەکاران دەکردو رەخنەی لێدەگرتنو قارەمانانی وەرزشی پێ

چاتر بوو لەوان، چونکە پێ وابوو قارەمانانی وەرزش بەلای کەمەوە غەریزەو مەیلە سەرەتاییەکانی بەشەر بە هەموو توانایەکەوە نیشاندەدەن.

پاش جەنگی جیهانی یەکەم، ژاك ڤاشە کە ئاندریە بریتون ناوی نابوو "وەستای گوێنەدان بە هیچ شتێك" بە شێوەیەکی ئالۆزو نا مەعلوم خۆی کوشت. کاریگەری ئەو بەسەر سەرهەڵدانی سوورریالیزمو بە تایبەتی بەسەر خودی ئاندریە بریتون-ەوە حاشا هەڵنەگرە.

پیر روردی، کە یەکێك بوو لە پێشەنگانی سوورریالیزم، لە ساڵی ١٩١٧دا، گۆڤاری (باکووری باشووری) دامەزراندو ئاپۆلینرو ماکس ژاکوبو ئاراگۆن-ش هاوکاریان لەگەڵدا کرد.

لەو گۆڤارەو بەتایبەتی لەگۆڤاری "ئەدەبیات"دا —کە لە راستیدا "دژی ئەدەبیات" بوو- مەسەلە بنەڕەتییەکانی سوورریالیزم دەخرایە بەر بەسو لێکۆڵینەوە.

لە یەکەمین ژمارەی ئەم گۆڤارەدا، ئاندریە بریتونو فیلیپ سوپۆو ئاراگون پرسیارێکیان بەم نێوەرۆکە خستەڕوو: "بۆ دەنووسن؟" دەیانویست لەو رێگەیەوە ئەوە نیشان بدەن کە راڤەو شرۆڤەی جۆراو جۆر لە نووسیندا ئەوەندە گرنگ نییە چونکە مەسەلەی گرنگتری وەکو "چەمکی ژیانی مرۆڤانی" هێشتا چارەسەر نەبووەو، چونکە نووسین بە مەبەستی قازانجی شەخسی ئەنجام دەدرێ بۆیە چ بایەخێکی نابێ.

ئەم سوکایەتی کردنە بە هونەرو رەتکردنەوەی ئاوەزە کە بە تاقیبی "موتڵەق" ئاوێتەیە لە ئەمریکاشدا بەرچاو دەکەوێت. لە ساڵی ١٩١٢دا مارسیل دوشامپ کاری تونـدڕەوی گەیاندە ئەوەی کە شتە دەستکردەکانی وەکو عەلاگەی جلو پێچکەی عەرەبانە, وەکو کاری شەخسیو هونەری ئیمزا بکاتو بە خەڵکانی تری پێشکەش بکات.

"دادائیزم" ئەنجامی حاڵەتی رۆحی کەسانێك بوو کە لە ئاکامی داروخانی جیهانو ئادەمییانەوە روویان کردبووە دنیای نائومێدیو باوەڕیان بە هیچ کارێکی جێگیرو پایەدار ...بوو.

پەیڕەوانی ئەم قوتابخانەیە زۆر بە قووڵی هەستیان بەو پەرێشانیو پەشێوی و سەنگەلاییە ...ەکرد کە لە جەنگ کەوتبووەوەو چالاکی و چەلەنگییان لە رای ئەوەدابوو "دەستووری ژیان" ...ۆزنەوە. جا ئەمانە نەك هەر بەرهەمەکانیان، بەڵکو رەفتاریشیان "دادا"یانە بوو. ژیانی ...ەوان یاخی بوونێکی بەردەوام بوو دژی هونەرو ئاکارو ئەخلاقی کۆمەڵگە. دادائیزم وەکو

PDF4Kurd

گوتمان، جگە لە نەفی کردنو سڕینەوەی خۆی چ شتێکی دیکەی پێنەدەکرا، بەڵام پاش ئەوەی زەینانی لە کۆتو زنجیری خورافاتی کۆن رزگار کرد، راپەڕینی پۆزەتیفی سوورریالیزمی لێکەوتەوە.

سەرەتاو دەستپێکی سوورریالیزم

پاش ئەوەی دادائیزم بەو فەزاحەتەوە مەیدانی چۆڵ کرد، کۆنە کارگێڕانو بەرێوەبەرانی دادائیزم لە ساڵی ١٩٢١دا لە دەوری ئاندریە بریتون، کە بە خۆیشی سەردەمانێك یەکێك بوو لە دادائیستەکان، خڕبوونەوەو نەخشەو پلانی قوتابخانەیەکی تازەیان دارشت.باسی زانستیو وردی "واقیعیەتی باڵاتر" جێگەی ریسوایيو یاخیگەریەتی بێ سەرو بەری گرتەوە. ئاندریە بریتون بە یارمەتی ئاراگۆنو پۆل ئیلوارو فیلیپ سوپوورو بیردسنوسو بەنجامین پرەو هەندێ شاعیرو نووسەرێن دیکە کەوتنە کەشف کردنی دنیای پشتەوەی هەستو ویژدانی پەنهانو نادیار. ئەوە بوو قوتابخانەی سوورریالیزم بەشێوەیەکی فەرمی لە ساڵی ١٩٢٢دا دامەزرا.

وشەی "سوورریالیزم" یەکەمجار لەلایەن گیوم ئاپۆلینر-ەوە بەکار هاتووەو ناوی شانۆنامەیەکی خۆی بووە بە ناونیشانی "Les Mamelles de Tirelas -١٩١٦"و "بەدرامایەکی سوورریالیست"ی ناو بردووە. هەڵبەتە کە ئەو زاراوەیە یان وشەیەی بەکار هێناوە، بەو مەبەستە نەبووە کە بیکات بە بناغەی ئەو قوتابخانە تازەیەی کە ئێستا باسی دەکەین، بەڵکو دەیویست بەم وشەیە جۆرە شیعرێکی خەیاڵیو فانتازی بێ وێنە نیشان بدات. ئیدی ئاندریە بریتونو فیلیپ سوپۆ ئەم زاراوەیەیان لە ئاپۆلینر-ەوە وەرگرت، بەڵام بەم مەبەستە نا کە لاسایی ئەو بکەنەوە، بەڵکو مەبەستیان لەم وشەیە هەمان چالاکی دەروونیو ئەقڵی خەون ئاسا بووە کە رۆژانێك ژراردو نرڤال پێی دەتگوت (سوپەر ناتورالیزم)".

هەڵبەتە سەرهەڵدانی سوورریالیزم رێکەوتی ئەو قۆناغە بوو کە تیۆرییە سایکۆلۆژییەکانی سیگموند فرۆید دەربارەی شعوورو لاشعور، بە تەواوی بیروهۆشی خەڵکیان مژول کردبوو. ئاندریە بریتونو ئاراگون کە بەخۆیان وەکو فرۆید پزیشکی نەخۆشییە دەروونییەکان بوون، سوودیان لە لێکۆڵینەوەکانی فرۆید وەرگرتو بناغەی قوتابخانە تازەکەی خۆیان لەسەر چالاکی لاشعور دامەزراند.

هەر لە ساڵی ١٩٢١دا هەردووك ئاندریە بریتونو فیلیپ سوپو یەکەم کتێبی سوورریالیستی-یان بەناونیشانی "مەیدانە موگناتیسییەکان" بڵاوکردەوە. لەساڵی ١٩٢٢ەوە تا ساڵی ١٩٢٤ لێکۆڵینەوەی تازەی ئەو جووتە دەربارەی "سروشتی باڵاتر"و "لاشعور" بەبەردەوامی لە گۆڤاری "ئەدەبیات"دا بڵاودەبووەوە. هەر زوو چەندین شاعیرو نووسەری دیکەش پەیوەندییان پێوە کردنو هاتنە ریزی ئەوانەوە لەوانە: ئانتونین ئارتودو ماکسیم ئەلکساندرو پیرناڤیل.

لێ ئاندریە بریتون کەوتە پاکسازییەکی "تصفیە" بەربڵاوو هەموو ئەو پەیڕەوکارو موریدانەی کە تینوی شۆرەتو ناوبانگی ئەدەبیو سیاسی بوون دووری خستنەوە، چونکە قەناعەتی وابوو کە چەلەنگیو چالاکی سوورریالیستی دەبێ لە هەمان کاتدا لە هەموو رەنگە وابەستەگییەك یان لە هەر شەقڵ پەزێرییەك ئازاد بێ. خۆی گوتەنی "ئەو کەسانەی کە لەبەر هەر هۆو بیانوویەك-ی کەم و زۆر ئاشکرا شایستەگی ئەم ئازادییەیان نەبێ" دەبێ دوور بخرێنەوە. بەمجۆرە جان کوکتو،و جان پۆلانو رامون رادیگەو ژول رومنو ئاندریە سالمونو پۆل ڤالیری، بە گوناحی ئەوەی کە فرۆشی دوا کتێبیان لە نیوە بەبانەوە بووە, وەلاخران!

لە ساڵی ١٩٢٤دا لە پڕ چالاکیو نێوبانگی سوورریالیستەکان گەییە لوتکەی دەسەڵاتی خۆی: لە شەقامێکی گەورەی پاریسدا بنکەیەك بە نێوی "نووسینگەی لێکۆڵینەوەی سوورریالیستی" کرایەوەو "یەکەمین بەیاننامەی سوورریالیزم" بە پێنووسی ئاندریە بریتونو یەکەمین ژمارەی گۆڤاری "شۆڕشی سووریالیستی" کە گرنگترین بڵاوکراوەی ئەم گروپەیە بە سەرپەرشتی پیرناڤیلو بەنجامین پریە بڵاوکرایەوە. بابەتو نێوەڕۆکی ئەم گۆڤارە، کە تا ساڵی ١٩٢٩ بەردەوام بوو، بریتی بوو لە بیروباوەڕە تایبەتییەکانی ئەم قوتابخانە نوێیە، هەر لەو گۆڤارەدا گەلێك راپۆرو لێکۆڵینەوە لەمەڕ "خەون"و یەکەمین نموونەێن "نووسینی خۆبەخۆ"و ...ەلامێن تایبەت دەربارەی "خۆکوژی"و "ڤیان"و هەروەها چەند نووسینێکی هێرشئامێز دژی ...اناتول فرانسو پول کلودڤیل بڵاوکرایەوە.

لەگەرمەی جەنگ وشۆڕشی مەراکیشدا"١" سوورریالیستەکان لایەنی کۆمۆنیستەکانیان ...رت و لە ئەنجامی ئەمەوە ئیدی هاواری نارەزایی لە هەموو لایەکەوە بەرز بووەوە . لێ ...یتون ئومێدی گەورەی بە ((تروتسکی)) بوو و خۆی گوتەنی لایەنگری ((کۆمونیستانی

PDF4Kurd

مرۆڤدۆست)) بوو بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا هەرگیز ئەندامیەتی تەواوەتی حزبی کۆمۆنیستی قەبووڵ نەکرد. یانی نەبوو بە ئەندامی تەواوی حزبی کۆمۆنیست. دەیگوت هونەرمەند هێندە پێویستی بەخۆبیبوونی تەواوی خۆی هەیە کە هەرگیز ناتوانێ باوەڕو ئایدولۆژیای گروپێکی تایبەتی بەتەواوی قبووڵ بکات . لەبەر ئەمە لە ساڵی ١٩٢٥دا ئاندریە بریتون و پیرناڤیل, پاش شەڕە قەڵەمێکی توند لە گۆڤاری ((شۆرشی سوورریالیستی))دا, لێکدی جیابوونەوەو پیرناڤیل روویکردە حیزبی کۆمۆنیست چونکە پێی وابوو باری دەروونیو جۆری بیرکردنەوەی هەر کەسێك بەندە بە پێداویستییە کۆمەڵایەتییەکانی ئەو کەسەوە.

بەیاننامەی سووریالیزم

گوتمان "یەکەمین بەیاننامەی سووریالیزم" لە ساڵی ١٩٢٤دا لەلایەن ئاندریە بریتونەوە نووسراو بڵاوکرایەوە. بریتون لەم بەیاننامەیەدا بەمجۆرە قوتابخانەی سووریالیزم پێناسە دەکات: " سووریالیزم ئۆتۆماتیکیەتی مێشکێکە کە دەخوازێ لە رێگەی زمان یان قەڵەم یان هەر ئەوزارێکی دیکەوە، رەوتی واقیعی کاری بیرکردنەوەو هزرین نیشان بداتو دەربڕێ. سووریالیزم چەسپاندنی هزرینە بێ حوکمی ئەقڵو بەدەر لە هەر جۆرە پابەندییەك بە یاسایێن جوانیناسیو پرەنسیپی ئەخلاقی".

سووریالیستەکان بۆ وراژاندنو هەڵێنجانی ئەم (واقیعیەتە تەواوە)ی کە لە قوڵایی لاشعوردا پەنهانە چەندین ئەوزاری پراتیکی دەخاتە روو کە سادەترینیان "نووسینی خۆ بەخۆیە": واتە نووسەر دوای ئەوەی زەینی خۆی خستە حاڵەتێکی نیمچە هۆشیاریی خەون ئاساوە، ئیدی جڵەوی هزر بە قەڵەم دەسپێرێ تا بە ئارەزووی خۆی بۆ هەر کوێیەکی گەرەك بێ تاوی بدات. جاهەر بەو مەبەستە ئاندریە بریتون لە "یەکەمین بەیاننامەی سووریالیزم"دا ئەم دەستوورە بە نووسەران دەدا:

”لەشوێنێکدا دانیشن کە بە تەواوەتی بۆ تەرکیزی هزرتان لە باربێ، ئەوسا کاغەزو قەڵەم بگرنە دەست. خۆتان بخەنە حاڵێك کەهەر کاریگەرییەك قبووڵ بکەن. دەربارەی هونەری خۆتانو هونەرێن کەسانی دی بیرمەکەنەوەو ئەوانە لەبیری خۆتان ببەنەوە. لەبەر خۆتانەوە ئەوە دووبارە بکەنەوە کە ئەدەبیات رێگەیەکی مەترسیدارەو مرۆڤ بۆ هەموو شوێنێ رادەکێشێت. بێ ئەوە

پێشوەختە بابەتێکتان دا بێتە چاو بەلەز دەست بە نووسین بکەن. یەکسەرو بەخێراییەکی ئەوتۆ بنووسن کە دەرفەتی دووبارە خوێندنەوەی ئەو شتەتان نەبێ کە نووسیوتانە. رستەی یەکەم لە خۆیەوە دێو پاشان رستەێن دیکە، کەپەیوەندییان بە زەینی هۆشیارەوە نییە، بەڵکو لە قووڵایی لاشعوردا خزیونەتە پاڵ یەكو پەنهان بوونە، چاوەڕوانی ئەوساتە دەکەن کە لە دنیای دەرەوەدا دەربکەونو بەرجەستە بن، ئەو رستانە دوا بە دوای یەكو بە شێوەی ئۆتۆماتێکی دێنە سەر کاغەز".

ئاشکرایە کە لەو تەزرە نووسینەدا پێویست بە خاڵبەندی نییە، بگرە زیانیشی دەبێ چونکە تەگەرە دەخاتە سەر رێگەی رەوتو رەوشی سیکۆلۆژیو هزری نووسەر. ئەگەر بە رێکەوت دووچاری گرفتو دوو دڵییەکی توند بوونو وشەیەك هەندێ گوماناوی هاتە بەرچاوتان ئەوا لە دوای ئەو وشەیەوە پیتێکی رێکەوتەکی وەك "I" دووبارە بکەنەوە. ئەو وشەیەی کە دەبێ بە شێوەیەکی ئۆتۆماتیکی لە دوایەوە بێ هەر دێتو بەمجۆرە پەخشان یان شیعرەکەتان بەردەوام دەبێو کۆتایی دێت.

هەندێ ئەوزاری دیکەش لەبەر دەستی نووسەری سووریالیستدا هەیە کە حازرو ئامادە لە تەبیعەدا هەیە. بۆ وێنە "خەون" کە تەجلیو دەرکەوتەی لاشعورە، بە باشترین هۆو سەرچاوەی مەعریفەت دەژمێردرێ بە مەرجێ بتوانرێ پاش رابوون لە خەو، لە زەیندا دووبارە زیندوو بکرێتەوە. (گۆڤاری "شۆڕشی سوورریالیستی"، بۆ ماوەی پێنج ساڵان، زۆربەی لاپەڕەکانی خۆی بۆ راڤەو شرۆڤەی خەونانی گێردراوە تەرخان کرد).

هەروەها نەخۆشیانی دەروونی، بە تایبەتی ئەو نەخۆشیانەی کە وڕاوەێن زەینی دەهاڕوژێنێو بەم شێوەیە بابەتی بەناو لۆژیکی دەگەڵ بابەتانی هەڵقولاو لە چەند فیکرێکی شێتانەوە تێکەڵ دەکاتو واقیعێکی نوێ دەخولقێنێ، ئەمە هۆ یان ئەوزارێکی دیکەیە ...ەخودی سروشت خستوویەتی بەردەستی نووسەرانی سوورریالیست.

ئاندریە بریتون لە ساڵی ١٩٢٩ "دووەم بەیاننامەی سووریالیزم"ی بڵاوکردەوەو هەڵوێستو ...ەوشی سیاسی ئەم رێبازەی روون کردەوە ئەو دەعوایەی تۆمار کرد کە سووریالیزم لە بناغەو ...نیادا، لە شێوەکانی ئێستای جوانیناسی جیاوازە، چونکە توێژەری سووریالیزم بە قووڵی بە ...یانی سایکۆلۆژی تاکدا رۆدەچێت، هەموو شتێك لەوێندەر بە پەشێویو ئاڵۆزیو مغەوەشی

دەبینێو لەبەر ئەمە لە روانگەی ئەوەوە بایەخو پەیوەندی نێوان کاروباران، چەمکی ئاسایی خۆ لە دەست دەدەن. "خاڵێکی دیاریکراو لە زەیندا هەیە کە لەو خاڵە بەولاوە، مەرگو ژیان، حەقیقەتو خوازە، واقیعو خەیاڵ، رابردوو و ئاییندە، هەورازو نشێو، ناکۆکی خۆیان لە دەست دەدەن. جا هاندەری چالاکیو چەلەنگی سووریالیزم هەوڵو ئومێدی دیاریکردنو دۆزینەوەی ئەو خاڵەیە".

سوورریالیستەکان بەم شێوەیە رێبازێك بۆ لێکۆڵینەوە لە ناخی پەنهانو شاراوەی "من" دادێننو ئەوە بە هۆو ئەوزاری راستەقینەی زانینو "مەعریفەت" دەزانن. ئەم مەعریفەتە دەکاتە چی؟ ئەو وەڵامەی کە لە بەیاننامەی سووریالیزمو بەرهەمێن سووریالیستەکاندا بەدی دەکرێو دەخوێنرێتەوە ئەمەیە کە مەبەست لە مەعریفەت، رووخاندنی ئەو دیوارەیە کە کەوتۆتە نێوان ئاوەزو شێتییەوە.

پرەنسیپەکانی سووریالیزم

سووریالیزم رێبازێکی متمانە بەخۆی ئەوتۆیە کە تەنیا پەیڕەوکاری یەك هەڵوێستو یەك رێ قبووڵ دەکات. ئەم رێبازە چەندین فەلسەفەی تایبەتی خۆی هەیە:

١- فەلسەفەی زانستی کە هەمان "دەرونیشکاری" فرۆیدە.

٢- فەلسەفەی ئەخلاقی کە دژی هەر جۆرە قەراردادو سازشێکە.

٣- فەلسەفەی کۆمەڵایەتی کە دەخوازێت لە رێگەی شۆڕشی "سوورریالیستیەوە" بەشەریەت ئازاد بکات.

هەڵبەتە بۆ گەییشتن بەو مەبەستو ئارمانجانە کۆمەڵێك رەوشو رێباز دەخاتەڕوو کە بە کورتی بریتییە لە:

١- **تەوسو تەنز:** لە روانگەی کەسێکەوە کە ئارەزووی گەییشتن بە "بێ کۆتایی" هەیە، دیتنی ئەو حەقارەتو بچووکیو پوچییە دنیاییەی کە ژیانی پێدا دەگوزەرێ، تەنیا هەستی ریشەخەنو تەوسو تەنز دەبزوێنێ. بەر لەوەی کە رێگەیەکی تازە نیشان بدەین پێویستە یەکەمجار بکەوینە وێرانکردنی ئەم دنیا گەندەڵە، و ریشخەنو تەوس بۆ جێ لەقکردنی درۆوڕیا باشترین چەکە بۆ رزگاری لە کۆتو بەندو لەمپەری کۆمەڵایەتی ئایا توانای پەنابردنەبەر

PDF4Kurd

ژارخەنی تەوس‌و تەنز ئامێز بە بەهرەیەکی گەورە حەساو ناکرێ؟ سووریالیستەکان لەم رچەو ڕێگەیەوە خۆ بە قوڵایی لاشعوردا دەکەن. کەسێك بەم چەکە تەیاربێ دەتوانێ وەکو تەمەشاڤانێك بڕوانێتە ژیان.. لە بەرانبەر ئەودا (-وەکو چۆن لە قەرەقۆباز بازیدا-) قەرەقۆزانێك لە هاتوچۆدان کە هەڵسووکەوت‌و ڕەفتارو ئاکاریان بە جل‌و بەرگی خوازراوو درۆینەو ویقاری پوچەڵ‌و ڕواڵەتی خەڵەتێنەر ڕازێنراوەتەوە. ژیانی ڕاستەقینە، بۆ کەسێك کە بتوانێ بە خەمساردی‌و بێ موبالاتی تەماشای بکات, ڕواڵەتی سەنگین‌و لایەنی جددی خۆی لە دەست دەدات‌و دەبێ بە مایەو بابەتی پێکەنین‌و گەپجاڕی. لەبەر ئەمە، تەوس‌و تەنزو ژارخەنبەندە بە پچڕینی پەیوەندییان بە واقیعی دەرەکییەوە، ڕوانگەو ڕەسەدخانەی پیاوێکە کە لە بانیژەی خۆیەوە تەمەشای هەراو هەنگامەی جیهان دەکات.

لێ دۆزینەوەی لایەنە پێکەنیناوییەکانی ژیان‌و تەوس کردن بەپەیمانە کۆمەڵایەتییەکان دەبێتە مایەی یاخی بوون لە سیستەمی باو. پاش لێکۆڵینەوەکانی فرۆید دەربارەی لاشعور، ئەوە ساغ بووەتەوە کە تەوس‌و تەنزو ساتیر جگە لە وێنەی گۆڕدراوی ڕوحی سەرکێش‌و یاخی‌و دژ بە قبوولکردنی خورافات‌و پڕوچووچی کۆمەڵایەتی چ شتێکی دیکە نییە: پێکەنین سەرپۆشی نائومێدییە. فرۆید وەکو نموونە گوتەی پیاوێکی مەحکوم دەگێڕێتەوە کە لە یەك ڕۆژی بەهارا بەرەو پای قەنارەی دەبەن، کە دەگاتە پای سێدارەکە هاوار دەکات: "ساڵی خۆش لە بەرهارەکەیدا دیارە!".

تەنزو تەوس هێزو توانامان لە هەنبەر گوشاری ئەو دەردو ڕەنجەی لەسەرمانەو لەسەرمان بووە زیاد دەکات، بۆیە لەو ڕووەوە بایەخێکی باڵای هەیەو دەتوانێ ڕزگارمان بکات‌و ورەمان بەرز بکاتەوە. لەبەر ئەوە توێژەر پێویستە خۆی لە شتەکان جیا بکاتەوەو نەك لە ڕوانگەی شەخسییەوە بەڵکو وەکو چۆن هەن ئاوها تەمەشایان بکات. ئەو دەمە دەبینێ کەشت‌و کاروبارەکان، فۆرمی جیاوازو چەمکی جۆراوجۆریان هەیەو ئەمەش بەڵگەیە بۆ ئەوەی کە پایەو اغەیان —بەپێچەوانەی تەسەوری باوەوە- لەسەر بنەمایەکی مکوم نییە.

لێ سووریالیستەکان لەم قوناغی جودایی‌و لێك ترازانەی ڕواڵەتی شتانە، کە ئەگزیستانسیالیستەکان تا مەفهومی عەدەمی موتلەقی دەبەن، هەندێ پرەنسیپی تازە بۆ جوانیناسی دادەنەن. یەکێك لە نووسەرانی سورریالیست دەڵێت: "جوان دەشێت لە یەکانگیری

مەکینەیەکی درومان‌و چەترێکی سەرمێزی شیکاری بێتە ئاراوە. چونکە شتێکی دەستکردو ئامادە کە ئاڕمانج‌و مەبەستی سوودمەندییەکەی وەك بڵێی بە شێوەیەکی بنجبڕو هەمیشەیی دیاریکرا بێ (چەترەکە) کە بخرێتە بەرانبەر شتێکی دیکە کە ئاڕمانج‌و مەبەستی سوودمەندییەکەی لە شتەکەی پێشوودا زۆر جیاوازو دوور بێ‌و ئەم بەرانبەرییە بە ڕواڵەت پوچ‌و بێ مانا دەنوێنێ (مەکینەی خەیاتی)و لە شوێنێك دابێ کە هەردووکیان هەستی غوربەت‌و بێگانەیی بکەن (لەسەر مێزی شیکاری) لە ئەنجامی ئەم ڕێکەوتەدا، سوودمەندی بوونی ناسنامەی خۆی لە دەست دەدات‌و لە ئەنجامدا لایەنی موتلەقی درۆینەی ئەو، بەهۆی هەندێ فاکتەر یان دەخالەتکردنی کارێکی ڕێژەییەوە، دەگۆڕێ بۆ "موتلەقێك"ی تازە کە هەم حەقیقییەو هەمشاعیرانە". بۆیە حاڵی پەیکەرێك کە لە چاڵێکدا کەوتبێ لەگەڵ حاڵی هەمان پەیکەردا کە لەسەر پایەی خۆی‌و لە مەیدانی گشتی شاردا دانرابێ لە ڕووی بایەخەوە فەرقی زۆرە. هەروەها دەستێك کە لە بازوو جیاکرابێتەوە چەمکەکەی دەگۆڕێ.

بە باوەڕی ئاراگون، چەمك بەخشینی مەجازی و ئیحتوباری‌و سەیر بە شت‌و کاروباران، بە هیچ جۆرێ گەمەیەکی مناڵانە نییە. ئەم کارە ئەنجامی شێوەیەکی فەلسەفی تایبەتییە کە دوو لایەنی هەیە، لایەنی نێگەتیف‌و لایەنی پۆزەتیف: هەوەڵجار دەبێ واقیع بروخێنرێ تا لە نێو دارو پەردووی ئەوەوە، واقیعێکی تازە سەر هەڵدات کە واقیعی هەوەڵین قاوغی ڕواڵەتی‌و دەرەکی ئەو بووگە.

بەم پێیە تەوس و تەنز ڕێگە بە مرۆڤ دەدات کە پەیوەندینیە باوو ئاساییەکانی نێوان شت‌و دۆزو وشەکان تێك بشکێنێ‌و لە دەلاقەیەکی دیکەوە بڕوانێتە دنیا. تەنز دەبێ دژی هەر جۆرە هەلپەرستی‌و مێگەلایەتییەك "گەر دەتەوێ ریسوا نەبی بەگەڵ جماعەت بکەوە" دەست بەکار بێ‌و پەیوەندی‌و نزیکایەتی "نامەنتیقی" لە نێو ئەو کاروبارانەدا چێ بکات کە بە حوکمی عادەت‌و ڕاهاتن لێکدی دوور کەوتوونەتەوەو لە ئەنجامدا مرۆڤ بگەیەنێتە دەرکی "واقیعی باڵاتر".

٢- جیهانی حەیرمان:

سووریالیزم، بە حوکمی رەخنەگرتن لە واقیع، یەك رێو یەك دەنگ بەگەڵ ئەو بزاڤە تازەیە دەکەوێ کە لە قەڵەمڕەوی زانستدا سەری هەڵداوە،و دەیەوێت بونیادی جەبری (حەتمیەت) مەنتیقیو یاسای هۆو ئەنجام وێران بکات.

هەر کەسێك بچێتە جیهانێکەوە کە "پێکەنین"و "راز" شەقڵی "غەرابەت"ی خۆیان لە دەست دابێ، وەکو پۆل ئیلوار بۆی بەدیاردەکەوێت کە "هەموو شتێك قابیلی بەراوردو شوبهاندنە لەگەڵ هەموو شتێکدا، هەموو شتێك رەنگدانەوەو نیشانەو لێکچونو ناکۆکیو گۆڕانو روودانی خۆی لە هەموو شوێنێك دەدۆزێتەوەو، ئەم گۆڕانکاریو دروستبوونەوەیە لە ژمارە نایەتو هیچ مەرزو سنوورێکی نییە" تەسەوری ئەم "تەتابوقە هەمەلایەنە" توێژەی ریالیست ناچار دەکات کە هەمیشەو لە هەموو شوێنێ لە ژیانی رۆژانەو لە هەر رەوت و رەوشێکی ئاساییدا، بۆ فاکتەری رەواندنەوەی دیاردەو رووداوە باوەکان بگەڕێو شتی غەریبو سوپەر ناتوڕالیزم بە بەشەر ئاشنا بکات یان شتە غەریبو سوپەر ناتوڕالیزمەکان بە ئاشنا بزانێ.

لەم دنیا وەهمو خەیاڵ ئامێزەدا، سەیرترین رووداو، ئاساییو سروشتی دەنوێنێ: گیانی رەخنەگر لە کار دەوەستێ، گوشارو تەنگانە نامێنێ: ئەم دنیا ئەفسون ئامێزە قەڵەمڕەوی (واقیعی بالاتر)ە, بە گوتەی ئاراگون "لەو دیو دنیای واقیعەوە، هەندێ پەیوەندی دیکە هەن کە زەینی بێدار دەتوانێ دەرکیان بکات،و بایەخو بەهای ئەم پەیوەندییانە لە واقیعی دەرەکی کەمتر نییە وەك: رێکەوت، خەیاڵ، خەون، ئەم پەیوەندییە جۆراو جۆرو جیاوازانە بەزاراوەی لۆژیك، لە یەك "رەگەزی نزیك"دا کۆدەبنەوەو دەسازێن".

ئاراگۆن بە خۆی لە کتێبی "جووتێری پارسی"دا ئەو خەرمانەیەی کە دەوری شتانی ئاسایی داوەو مرۆڤ وا لێدەکات لە شتی باو لابدات، نیشان دەدات، لە ژێر قەڵەمە جادوو میێزەکەی ئەودا کوچەو کۆڵانو دوکانو موغازان دەگۆڕێنو ئەو قفلانەی لە دەرکەی "بێ کۆتایی" دراون دەکاتەوە. دەڵێی غەرابەتی گەرەكو ماڵەکەن لە دیوی دووەمی دراوی واقیعدایە. هەڵبەتە رووی دیارو ئاشکرای ئەم دراوە چونکە لایەنی فۆرمیو بابەتی هەیە ئاسانتر بە دەست دەکەوێ.

PDF4Kurd

توانای دەرك کردنی ئەم "جیهانی حەیرمانە" بەهرەیەکی گەورەیەو دەبێ هەوڵ بۆ پاراستنی بدرێ، چونکە "هەر پیاوێك کە بە رێگەی ژیاندا بڕواتو سات بە سات رێگەکە ئاسانترو هەموارتر ببینێ، هەر پیاوێك کە رۆژ بە رۆژو ئاسانتر خوو بە دابە باوەکانی جیهانەوە بگرێو بەرەبەرە زەوقو دەرکی کاروباری نائاساییو ناباو لە ملی خۆی بکاتەوە" بەزوویی ئەم بەهرەیە لە دەست دەدات.

لەبەر ئەمە سوورریالیستەکان لە دنیای واقیع دوور دەکەونەوە تا خۆ بە جیهانی خەیاڵو ئاپۆیاندا بکەن "چونکە تەنیا لەم جیهانە وەهم ئاسایەدا، ئەقڵی نەگەییوی بەشەر دەسەلاتی خۆی لە دەست دەداتو بنیادەم دەتوانێ قووڵترین پەشێوی بوون دەرك بکاتو نیشان بدات"

کەواتە لە هەر شوێنێ نێروی خەیاڵ، بە دوور لە کۆتو بەندی روحی رەخنەگرو زەینی ئیرادگیر، دەربکەوێ، واقیعیەتی بالاتر روو دەنوێنێ. یەکێ لە نووسەرانی ریالیست دەڵێت: "چەند جیهانی حەیرمان بەرەبەرە لە کۆتی لەمپەران ئازاد بێ ئەوەندە لایەنی سەرسامی "واقیعیەتی زاتیو خۆڕسکانە" دەگرێتە خۆ... ئیعجازی جیهانی حەیرمان لەمەدایە کە زۆر بە ئاسانی لەگەڵ کاروباری ئاساییو رۆژانەدا تێکەڵ دەکرێ" کەچی ئاندریە بریتون گوتەنی: "نهێنی سوورریالیزم لەمەدایە کە ئێمە دەزانین شتێکی دیکە لەو دیوی دیاردەو رواڵەتەکانەوە پەنهانە".

٣- خەون:

جیراردو نرڤال کە پێشڕەوی راستەقینەی سوورریالیزمەو ئەو بە دانانی زاراوەی "سوپەر ناتوڕالیزم" نزیکترین چەمکی بۆ سوورریالیزم دۆزییەوە, وەکو ئاندریە بریتون دەڵێت: "روحی سووریالیزم چوو بووە پێستی نرڤال"ـەوە. لە هەموو بەرهەمەکانیدا دووپاتی کردوەتەوە کە واقیعی خەیاڵ لە جیهانی بێداری کەمترنییە. بە باوەڕی ئەو خەون رێگە بە بنیادەم دەدات کە بچێتە ناو خۆیەوەو "مەعریفەی بالا" بە دەست بێنێ. ئەم تۆژینەوە زانستییە، واتە وەیاد هێنانەوەو شیکردنەوەی چالاکی خۆبەخۆی زەینی مرۆڤانی، رێبازی کاری سوریالیزمە.

ئەگەر واز لە زەین بهێڵرێ ئەوا لە دنیای وەهمو شەبەنگو تاپۆیاندا، کە بوونەوەرانو شتانی ئەو دنیای وەهمو تاپۆیانە لە حاڵەتی چاوەڕوان نەکراودانو بە رەنگێن خەوناوی رازێنراو

نەتەوە، دەکەوێتەکار. ئەم دنیایە، وەکو برگسون گوتوویەتی لە خاڵی بەرانبەرو دژ بە واقیعیەتی عەمەلیدایە، چونکە بزوێنەری کاری ئێمە لە دنیای واقیعدا، سوودو قازانجی هەنووکەییە، ناچارین کارگەلێك هەڵدەبژێرین‌و دەرك دەکەین کە سوودێکی تێدابێ، لێ ئەگەر لەم جیهانە جیابینەوەو چاوپۆشی لێ بکەین هەنگێ دەچینە قەڵەمڕەوو ئاسۆیەکی دیکەوە کە لە وێنەێن زەینی‌و بیرەوەری "سەرکوتکراو" پێك هاتووەو، لە قەڵەمڕەوی حوکمڕانی هەر جۆرە لۆژیکێك دەمانباتە دەرێ، لە روانگەی "فرۆید"ەوە ئەو جۆرە دنیایە نیشاندەری ئارەزوو و مەیلە نا ئاگاو حەزە نەگوتەنییەکانی ئێمەو مرۆڤ دەتوانێ لە رێگەی وردکردنەوەو شیکردنەوەیانەوە، بگاتە رادەی خۆناسینی تەواو. بەمجۆرە، پەیڕەوانی فرۆید ئەم دنیا دەروونییە دەوڵەمەندە وەلاوە دەنەن‌و بە هۆیەکی دەزانن بۆ وەدەست هێنانی شێوەیەکی باشتری ژیان‌و سەرکەوتن لە جیهانی واقیعدا. لە کاتێکدا ئەم کارە بەلای سوورریالیستەکانەوە دەکاتە کەم کردنەوەی "بوونی تەواو" حاڵبوکی بایەخی ژیانی خەو لە ژیانی بێداری کەمتر نییە ئیدی بۆچی ئیلهام‌و موکاشەفاتی ئەو ژیانە پشت گوێ بخەین؟ ئاندریە بریتون دەڵێت: "رەنگە خەونەکەی دوێنێ شەوی من درێژەی خەوەکەی پێرێ شەو بێ، بەڵام ئایا ئەم خەونە ئەمشەوش بەهەمان گوڕوتینی شەوانی پێشوو بەردەوام دەبێ؟". چونکە زەین تەنیا هەندێ لایەنی پەراگەندەی خەونی دوێنێ شەوی پێ دەپارێزرێ‌و یەکێتی خەونەکەش تێك دەشکێنێ، لەوەیە جیهانی بێداری نموونەو سێبەرێکی ئەم "ژیانە لاوەکی"یە بێ. رەنگە "دیاردەی واقیعیەت" لە یەکانگیری تیشك‌و پرشنگی خەون‌و بێداری چێ بووبێ.

ڤیان لە کوێندەرەوە دەست پێدەکات؟ بۆچی کەسێك دڵ بە یەکێکی دی دەدا؟ لەوەیە ئەوەی لە دیدی ماشوقەوە دەی بینیم رێك هەمان "نوکتەی نهێنی" بێ کە ئێمە بە دنیای خەونی لە دەست چوو دەبەستێتەوە. "سلڤادرو دالی" لە کتێبی "ژنی نەدیدەنی"دا دەڵێت: "بەبێ ئاگایی رۆژ بە سۆراخی وێنەێن لە دەست چووی خەونان دەگوزەرێنم، بۆیە کە وێنەی خەونەکانی خۆمان دەدۆزینەوە پێمان وایە پێشتر ئەوەمان ناسیوەو دەڵێین تەنیا بە دیتنی ئەو ن تەماشاکردنی ئەو غەرقی خەون دەبین".

PDF4Kurd

بەم پێیە خەون کە رواڵەتی دنیای "فەرامۆشکراو"و "سەرکوتکراو"و قەڵەمڕەوی واقیعی بالآترە ئایا ئاندریە بریتون گوتەنی: ناکرێ بۆ چارەسەری مەسەلە بنەڕەتییەکانی ژیان بەکار ببرێ؟

لە جیهانی خەوندا هەموو شتێك سادەو ئاسان دەنوێنێ، هەموو شتێك تەبیعی جیلوە دەکات، گیروگرفتی نیگەرانی سازی "ئیمکان" ناخرێتە روو. زەینی قەبوڵکەر لە بەرانبەر سەیرترین رووداواندا تەسەوری ناکۆکی ناکات، مەگەر لە بێداریدا، ئەویش بە فەرمانی لۆژیکی سنووردارو کاڵ‌و کرچی ئێمە. لەوەیە "جیهانی واقیع" بەشێکی بچووکی نهێنییەکی گەورە بێ‌و،خەوو بێداری-ش جیلوەی ئەم "نهێنییە گەورەیە"بن.

بەڵام نابێ بە هەڵەدا بچین! مەبەستی سوورریالیستەکان ئەمە نییە کە وەکو پاسکال بڵێین: "بەچ مەعلوم ئەم نیوەیەی تری ژیان، کە وا دەزانین بێدارین، خەوێکی دیکە نەبێ‌و سووکە جیاوازییەکی لە خەوی یەکەم هەبێ‌و، ئەو کاتەی کە تەسەور دەکەین خەوتووین لە راستیدا بێداربین؟" ئەمە کە بووە بە بیانووی دەستی فەیلەسوفانی خانەگومان تا واقیعیەتی جیهانی پێ رەتکەنەوە، بەلای سوریالیستەکانەوە هیچ بایەخو ئیحتوبارێکی نییە، تەنیا ئەوە نەبێ کە ئاندریە بریتون گوتەنی: "لە کاتی خەودا وا تەسەور بکەین کە بێدارین‌و لە کاتی بێداریدا وا تەسەور بکەین خەوتووین". بەراورد کردنی "نیشانەکانی خەو" لەگەڵ "نیشانەکانی بێداری"دا ئەوە دەردەخات کەئەو دووانە ژیانیان لە نێوان خۆیاندا دابەش کردووەو حەقیقەتی ئەمیان لە حەقیقەتی ئەویان کەمتر نییە.

خەون، وەکو تێفکرین، یەکێکە لە ئەوزارەکانی زانین‌و مەعریفەت، و دەبێ لەو روانگەو پێودانگەوە راڤەو شرۆڤەو شی بکرێتەوە. خەون فەنبازی روح نییە بەڵکو یەکێکە لە چالاکییە ئیلهام بەخشەکانی زەین و، سووریالیزم لەم رووەوە لە فەلسەفەی هیندی نزیك دەبێتەوە. کە لە کتێبی "ڤیدانتا"دا سێ حاڵەتی بێداری‌و خەون‌و خەوی قووڵ بە جیا خراونەتە بەرباس‌و لێکدانەوەو هەر سێ حاڵەتەکە بە لایەنێن تەجەلی‌و بەرجەستەبوونی وجود ژمێردراون.

فەلسەفەی رۆژئاوا بەدوور خستنەوەی ئەو شتانەی کەلە قەڵەمڕەوی ئاوەز بە دەرن مەعریفەت‌و زانینی ئینسان‌و ناسینی جیهان سنووردار دەکات. داهێنانی سووریالیزم لەمەدایە

کە بایەخی خەونی نیشان داوەو هەم لە ڕووی سایکۆلۆژییەوەو هەم لە ڕووی فەلسەفەی میتافیزیکییەوە بایەخی خەونی بەلای کەمەوە بە ئەندازەی بایەخی بێداری زانیوە.

٤- شێتایەتی:

پچڕپچڕیو پەرێشانیو غەرابەتی خەونان، خەیاڵپڵاوی شێتان وەبیر مرۆڤ دەخاتەوە: دنیای شێتایەتی زەمینەیەکی یەجگار گرنگی خوێندنەوەو تۆژینەوە بۆ ناسینی سایلکۆلۆژیای مرۆڤ. شێتان بە حوکمی ئەوەی لە واقیعی بێرونییەوە دوورن، بە باوەڕی فرۆید "لە بواری واقیعیەتی دەروونییەوە زۆر لە ئاقڵان ئاگادارترنو دەتوانن هەندێ شتمان بۆ ئاشکرا بکەن کەبەبێ ئەوان هەرگیز چارەسەر ناکرێ".

خەیاڵ، لە دنیای شێتاندا فەرمانڕەوای بێ هەڤڕکە. زەینی شێتان بە نێو کاروباری ناکۆکو بێ سەروبەردا بە چابۆکی و سەرخۆشی تێ دەپەڕێ. زنجیرەی بیروهزرینی زەینی ئەوان تەنیا لەبەر چاوی خەڵکانی ئاساییدا پچڕپچڕو لێڵو مغەوەشە. چونکە شێتان عادەتی ژیانی ڕۆژانەیان لە دەست داوە، بەڵام جیهانی ئەوان هەمان زەبتو ڕەبتی دنیای ئێمەی هەس. تۆژینەوەی وڕێنانی ئەوان ئاسۆی زانین دەکاتەوەو ئێمە لە واقیعی پراتیکیو سنوردار دوور دەخاتەوە. ئەم شێتانە کە کۆمەڵگە بەتۆمەتی سەرپێچی لە دابو نەریتان تڕۆی کردوون، لە دنیای وەهمو خەونو جێبەجێ کردنی داواکانی دەروونا دەژین، لێ تۆژینەوە لە لاشعوری ئەوان کە لە کۆتی دەسەڵاتی ئاوەز ئازاد بووەو لە دوا ئەنجامدا هەموو کارێك لەوێندەر حەڵاڵو جایزە، جیهانێکی تازە لە ئێمە دەکاتەوە.

پێشتر گوتمان ئارمانجو مەبەستی سوریالیستان ڕوخاندنی ئەو دیوارەیە کە کەوتۆتە نێوان شێتاتیو ئاوەزەوە. بەرهەمەکانی ئاندریە بریتوون و فیلیپ سوپو باشترین ڕێگەن بۆگەیشتن ەو مەبەستە. ئاندریە بریتون لە ڕۆمانە بەنێوبانگەکەی خۆیدا "ناجا- ١٩٢٨ بە تایبەتی ئەو ەسەلەیە دەخاتە ڕوو: "ناجا" ژنێکی گەنجی نیگا سیحراوییە کە قارەمانی چیرۆکەکە جاری ەکەم لە شەقامێکی پاریسدا تووشی دەبێت. جارێکی دی لە کۆڵانێکدا دەیبینێتەوەو ەمدیس لێی گوم دەبێتەوە. چەند جارێکی دیکەش, وەك بڵێی چارەنووس پێشوەختەو بەوردی یداری ئەوانی ڕێك خستبێ، دەیبینێتەوە. پاشان ئاشنایەتی لەگەڵدا پەیدا دەکاتو ئیدی ئەو

PDF4Kurd

ژنە هزرو خەونەکانی ئەو دەخوێنێتەوەو، هەندێ پێشبینی بۆ دەکات کە ڕاستو دروست دەردەچنو ئەو بەرەو دنیای ڕازئامێزی "دیداری کوتوپڕو ژوانی ڕێکەوتەکی سەیر" بکێش دەکات. قارەمانی چیرۆکەکە بە هەموو مقاوەمەتو پایەدارییەکی خۆیەوە، ئاقیبەت لە سایەی دەسەڵاتی ئەو ژنەدا باوەڕ بە ڕووداو ڕێکەوتانی مەحاڵ دێنێو گومان لە یەقینو حەتمیەتەکان دەکات. ئیدی زوو بەزوو لە بەرانبەر ئەودا دووچاری ترسو دڵە ڕاوکێیەکی پیرۆز دەبێت. لێ "ناجا" دەکەوێتە گێژەنگی دنیای دەروونی خۆیەوەو لە ڕوانگەی خەڵکانی دییەوە شێت دەبێتو دەیبەن بۆ شێتخانە. جا لێرەدا نووسەر مەسەلەی شێتایەتی دەخاتە ڕوو و دەپرسێت کە بەڕاست شێتایەتی چییە؟ کێ دەتوانێ مەرزی نێوان شێتایەتیو "نا شێتایەتی" دیاری بکات؟ ئایا ناتوانرێ بگوترێ کە "ناجا" گەییوەتە سەرچاوەی "زانینی حەقیقی"؟.

گوێ نەدانی شێتانە بەو ڕەخنانەی کە لێیان دەگرین ئەم گریمانەیە چێدەکات کە دنیای خەیاڵ هێزێکی مەزنی پێ بەخشیوون. لەزەتێکی وەها لە وڕێنەی لاشعوری خۆیان دەبینن کە هیچ ئیحتوبارێکی فەردیو شەخسی بە هەند ناگرن. کەواتە بەم پێیە خەیاڵو وەهم سەرچاوەی لەزەتێن ناچیزە نییە، قووڵترین کەیفی دەروونی لەوێندەرەوە سەر هەڵدەدات. یەکێك لە نووسەرانی سوریالیست کە لە ئەنجامی توندڕەوی لە "نووسینی خۆبەخۆ"دا دووچاری پەشێوەی زەینو پەرێشانی فیکر دەبێو بەپێی ئامۆژگاری دکتۆر دەبێ واز لەو کارە بێنێ، نامەیەك بۆ ئاندریە بریتون دەنووسێت: "لە وەڵامی پزیشکەکەدا گوتم کە من ڕێبازە ڕوحییە نیگەرانی سازو ئومێد بڕەکانم لە ڕەوتو ڕێبازە لۆژێکیو دروستەکان پێ باشترە".

لە ڕاستیدا ئەگەر کەسێك بەبێ ڕەچاوکردنی هەلومەرجەکانی ئاوەز لە بارەی وڕێنەی زەین مەست بێ، خەتەرێکی گەورە هەڕەشەی لێدەکات ئەویش ئەوەیە کە هەمیشەو بە حوسنو ڕەزای خۆی گیرۆدەی دەستی خەیاڵو شێتایەتی بێ، سووریالیستەکان چونکە ڕێگەی مقاوەمەت لە بەرانبەر وەسوەسەی لەزەتێن شێتی دەزانن تاسەر مەرزی تێکچوونی شعوران دەڕۆن. چونکە هەمیشە پەیوەندییەکانی خۆیان بە دنیای دەرەکییەوە دەپارێزنو لەبەر ئەمە دەتوانن بە حوسنو ڕەزا خۆ بخەنە بەختی ئەم "وەرزشە زهنییەوە"و تەنانەت لە مێشکی خۆدا شێتایەتی چێبکەنو، پاشان بگەڕێنەوە سەر حاڵی ئاسایی. ئەوزاری ئەم گەڕانەوەیە هەمان هێزی تەوسو تەنزە کە هەمیشە ئەوان لەلایەنی پێکەنیناوی شێتایەتی توند ئاگادار دەکاتەوە.

بەم پێیە تەوسو تەنز نیگابانی "هەر هەموو زەینە"و بۆیە لە هەموو شێوەکانی سووریالیستیدا بەرچاو دەکەوێ.

بەمجۆرە یەکێك لە مەبەستەکانی سووریالیزم "چێکردنی حاڵەتێکی نزیك لە تێکچوونی شعورانە". واتە زەین دەبێ خۆی لە چنگی شتە خەیاڵیو قەراردادییەکان ئازاد بکات تا "ئۆتوماتیکییەتی مێشك" کە سەر کێشی ئاشکرا کردنە، بێتە قسە. ئاندریە بریتونو پول ئیلوار دەڵێن کە "تەجروبەی چێکردنی نەخۆشی دەروونی جێگەی غەزەلو قەسیدەو داستانو بەیتی بێ سەروبنو جۆرە سواوەکانی دیکەی ئەدەب دەگرێتەوە."

دەستپێشکەری ئەم شاعیرانە لە مەدایە کە هێزی خودکاری مێشك-یان لە رێگەتەجربییەکانو، کاری بیرکردنەوەیان لە ژێر باری حوکمی پێداویستیانی پراتیکیو سوودی مادی ئازاد کردووە.

٥- شتێن سووریالیستی:

شێوانی هەست، مەرزەکانی زانیاری مرۆڤانی دەباتە دواوەو واقیعی دەرەکی لە بەهاو ئیحتوبار دەخات. لێ گەلێك لە شێتان وێڕای ئەوەی کە تەسلیمی خەیاڵاتی زەینی خۆیان نابن جیهانبینی تایبەتی خۆیشیان بەسەر شتەکانی جیهانی دەرەکیدا دەسەپێننو بەکار هێنانی سروشتی ئەم شتانە دەگۆڕن، شێوەی کارکردنی ئەوانە لە شێوەی کارکردنی سووریالیستەکان دەچێت کە بە زەبری تەوسو تەنز، رەنگی پێکەنیناوی بەشتان دەدەنو واقیع دەپشکننو زەین لە دنیای واقیعی باڵاتردا دێننە جوڵە، لەگەڵ ئەم جیاوازییەدا کە شێت لە روانینی خۆیدا تەواو وەستاوە، بەڵام تۆیژەری سووریالیست، پاش جەولەو گەڕان بە "ناوچەی قەدەغە"دا دەگەڕێتەوە سەر حاڵی ئاسایی خۆی.

ئیمتیازی شێتایەتی لەمەدایە کە نیشانی دەدات کە وێنەێن زەینی بەچ رەوشو گۆڕانێك ۆرمی دەرەکی وەردەگرنو چۆن دەگەڵ واقیعی بابەتیدا تێکەڵ دەبن. بۆیە "سلڤادور داڵی".

لەم بارەیەوە دەڵێت: " سووریالیزم ئەوزاری دەرەجە یەکی خۆی هەیە بە شێوەی (رەوتی شێتیو رادگیری) کە لە یەکەم هەنگاوەوە توانیویەتی لە نیگارکێشیو شیعرو سینەماو بونیادی شتە ەڵبژاردەکانی سووریالیستیو مۆدی رۆژو پەیکەرسازیو مێژووی هونەرو تەنانەت ئەگەر پێویست کات، دەربارەی راڤەو تەفسیری مەتنە موقەدەسەکان-ش بەکاری بێنێ".

بەرای ئەو رەوتو رێبازی بەرکاریو سستو کاریگەر پەزێری تۆێژەری سووریالیست دەبێ جێگەی خۆی بە رەوتو رێبازی چالاكو کاریگەرگوزار بسپێرێت تا بتوانێ شەقڵی عەمەلیو فۆرمی مادی بە " دنیای ورێنە ئامێزی دوورە ئەقڵی بابەتی" ببەخشێت. شەقڵو فۆرمانێك کە تەنیا لایەنی زەینیو خەیاڵییان هەبێ ناتوانن "مەیلو حەزە دەرەکییەکانی ئێمە" وەدی بێنن.

کەواتە دەبێ وێنەو فۆرمی تازە بهێنرێتە ئاراوە کە لایەنی بابەتیو واقیعیان هەبێ. وەکو تاقیکردنەوەی بزواندنی شێتایەتی "کە کاری ئیلوارو بریتون بوون"و هەروەها بونیادی شتێن سووریالیستی.

هەڵبەتە لەم پێودانگەوەیە کە سلڤادۆر دالی پێشنیازی دروستکردنی "ترومبیلانی دێوئاسا" دەکات: ئەندازەو قەوارەی ئەم ترومبێلانە سێ هێندەی قەوارەی ئاسایی ترومبێلەو کەرەستەکانی لە گەچ یان بەردە بەڵام وردەکاری ناسکترینو وردترینو بچووکترین سەعاتی دنیا ناگات بە وردەکاری پارچەکانی ئەو ئوتۆمبیلە پێشنیازکراوە. ئەوسا دەبێ ئەم ترومبێلانە بەخشڵی ژنان برازێنرێتەوەو لە گۆڕێك بنرێو گۆڕەکە لەگەڵ زەویدا تەخت بکرێو سەعاتێکی دیواریی ناسك کە لە پوش دروست کرابێ لەسەر مەزارەکە دابنرێ تا شوێنەکەی بناسرێتەوە. ئەم ئامێرە عەجیبو غەریبانەی سلڤادۆر دالی لە پێناسەو باسی (شتی سووریالیستی)دا ناوی بردوون ئەوە روون دەکاتەوە: "شتی سووریالیستی شتێکە کە کەمترین کاری میکانیکی ئەنجام بداتو پشت بە خەیاڵاتو بەرجەستەکارییەك ببەستێ کە لە ئەنجامی وەدی هاتنی کاری لاشعوری ئێمەوە هاتبنە ئاراوە".

ئاندریە بریتون پاش دیتنی خەونێك، کەوتە بیری دروستکردنی ئەم شتانە، واتە هاتنە دی بابەتیانەی حەزو ئارەزووە سەرکوتکراوەکان. رۆژێك لە بازاڕی "سن مالو" چاوی بە کتێبێکی سەیر کەوت: "سۆز" ئەم کتێبە لە پەیکەری دارینی جنۆکەیەکی بۆدراوی کورتە باڵای ردێن سپیی درێژی تاسەر نووکی پێ هاتوو، دروست بوو بوو. تیرەی ئەم پەیکەرە ئاسایی بوو و بەم حاڵەشەوە رێگەی لە پەرە هەڵدانەوە نەدەگرت. لێ، عەجایەب! پەڕەکانی لە بری کاغەز لە خوری زبری رەش دروست کرابوو! خێرا کتێبەکەی کڕی، بەڵام کە لە خەو رابوو کتێبەکەی لەسەر جێگەکەی خۆی نەبینی بۆیە لێبڕا شتانێك دروست بکات "کە جگە لە دنیای خەون لە چ شوێنێکی دیکەدا نەبینرێن،و نە سوودی مادیان هەبێو نە لەزەتی مەعنەوی، بەڵام بشێت

یارمەتی وێرانکردنی ئەم رازانەوە کارییە هونەرییە نەفرەت ئەنگێزە بدەنو ئەم بوونەوەرو شتە ئەقلانیانە لە ئیحتوبار بخەن".

ئەم جۆرە شتانە، بەر لە شیعرو نیگارکێشی، خەڵکی ئاساییان سەرگەردانو حەیران کردووە، پیشانگەی بەرهەمێن سورریالیستی کە لە ساڵی ١٩٣٨دا کرایەوە تەمەشاڤانی دەهری کردو ژمارەیەکی دووچاری وڕێنەو سەرسامی کرد.

٦- کەلاکی بەلەزەت:

سوود وەرگرتن لە هەموو ئەو ئەوزارو فاکتەرانەی کە بەکاری بڕینی پەیوەندی لەگەڵ زەینی بەردینی ئێمە بێو دەرفەتی ئەوەمان بۆ بڕەخسێ کە زەخیرەی بێ سنوری دەرونی خۆمان بژمێرین بەجێ و سوودمەندە . بە هەر حاڵ پێویستە بۆشاییەك لە دەروونی خۆماندا دروست بکەین تالاشعورو ویژدانی پەنهان خۆبەخۆ بێتە زمان. هەموو کەسێك دەتوانێ بە تەنیا بگاتە ئەم

گەنجینەیەو سوودی شەخسی لێوەربگرێ، هەروەها دەتوانێ هێزێن شعوری جەماعی لەیەك شوێندا بخاتە کارو سوودی زیاتر وەربگرێت.

ئەم مەبەستە لە رێگەیەکی سادەوە کەناوی (کاغەز وازی)یان لێناوە دێتە دی: چەند نەفەرێك لەدەوری یەك دادەنیشن و پارچە کاغەزێکی بچووك دەست بەدەست لەناو خۆیاندا دەگێڕن. هەر کەسەو لەسەرەو نۆرەی خۆیدا وشەیەك لەسەر ئەو کاغەزە دەنووسێت یان خەتێکی پێدا دەکێشێت. ئەنجام کۆمەڵە رستەیەکی عەجیب و غەریب یان نیگارێکی ناواقیعی بەدەست دێ. یەکەمین نموونەی ئەم وازییە کە ئێستا بایەخی دەقی کۆنی وەرگرتووەو ناوی خۆی کە لە دوو ووشەی یەکەمی وازییەکەوە هاتووە، بەم جۆرە کارانە داوە, ئەم رستەیەی وارەوەیە کە بەهەمان شێوازی سەرێ دروست بووە:

((کەلاکی بەلەزەت, شەرابی تازە دەخواتەوە))

ئیدی بە پەیرەوی هەمان رێباز کە دەتوانێ بەهێزترین وێنەی ریالیستی پەتی دروست کات, گەلێك رستەی سەیرو سەمەرەی وەکو ئەوانە دروست بووە: ((سەدەفی سنگاڵ, نانی ێ رەنگ دەخوات... بوخاری باڵدار, باڵندەی گێلی خەڵەتاندووە)). هەروەها زۆر تابلۆو

PDF4Kurd

نیگاری سەیری وەکو مرۆڤێك کەسەری قرژاڵ بێ هاتۆتە ئاراوە. پۆل ئیلوار شەرحی ئەو شەوانە دەکات کە بەجۆش و خرۆشەوە. لە کاری ئەفراندنی کەلاکێن بەلەزەتدا سەرف کراوە. هەر یەکێك لە ئێمە دەیویست جەزبەیەکی زیاتر, یەکێتیەکی زیاتر, بوێرییەکی زیاتر بەم پارچە شیعرە دەستە جەمییە بدات. هیچ غایلەیەك, هیچ یادێکی هەژاریو بێزاری بە لاپەڕەی شعوری ئێمەدا تێنەدەپەری. ئێمە لەگەڵ وێنەکانی زەیندا قومارمان دەکرد بەڵام چ دۆڕاوێك لە گۆڕێ نەبوو... ئەگەر کەسێك لە نێوماندا پرسیارێکی بکردایە، پەشێوی یان ئاسوودەیی بیری تەنیا لای وەڵامەکە بوو. واتە هیچ خەمێکی نەبوو تەنیا خەمی وەڵامەکە نەبێ. پرسیارەکەی لەسەر کاغەزێك دەنووسیو بەکەسی نیشان نادا, لە راستیدا گرفتی خۆی بۆ خۆی دەردەبڕیو، لە ناکاودا کەسێك لە نێو کۆمەڵەکەوە بەوپەڕی دڵنیاییەوە وەڵامی دەدایەوە.

ئەو پرسو وەڵامانەی کە لەم جۆرە گەمانە کەوتوونەتەوە، بۆ نموونە بەم شێوەیەیە:

- بەهار چییە؟
- چرایەکە کە خۆراکی گو ئەستێرەیە.
- مانگ چییە؟
- مینا فرۆشی کیشوەری عەجایەبان.
- ئایا سورریالیزم لە بیناکردنو وێرانکردنی ژیاندا بەیەك ئەندازە دەوری هەیە؟
- گولێکە جگە لە گوڵ هیچ شتێکی دیکە لە پێکهاتەی بەکار نەبراوە.

کەواتە "کەلاکی بەلەزەت" توانای ئەوە بە بنیادەم دەدات کە لە چنگی واقیعی خەمینو مەینەتبار ئازاد ببێو تا قووڵایی جیهانی پچڕانو سەرسامی بڕواتو شۆڕبێتەوە. کەسانێك کە بێنە ناو ئەم گەمەیەوە دەتوانن لە دەستی کەسایەتی تەقلیدی رزگار بنو ئۆتۆماتیکیەتی مێشك بچالاکێنن.

٧- نووسینی خۆبەخۆ:

هەڵبەتە ئارمانجی ئەو شێوە جۆراجۆرە سوریالیستیانەی کە راڤەمان کردن، وەدەرنانی ئەزموونی شارستانیەتە تا (ئادەمیزاد لە خۆیدا) بەسروشتە سەرەتاییەکەی خۆی دەربکەویو بتوانێت هەموو هێزە سایکۆلۆژییەکانی خۆی وەربگرێتەوەو بەڕاستی ئازاد ببێ.

لاشعور كه له حاڵەتی خەوو شێتییەتیدا لەكۆت‌و بەندی چاودێری (زەینی بێدار) ئازاد دەبێ خۆبەخۆ جیلوە دەكات‌و (نووسینی خۆبەخۆ) پەیامەكانی تۆمار دەكات.

بەمجۆرە ئاندریە بریتون حاڵەتی نێوان خەوو بێداری وەرگرت‌و كەشفی كرد.... بە شێوەیەكی لاشعوری دنیایەك رستە لە زەینیدا پێكهات‌و ئەم رستانەی بە ((رەگەزی دەرجە یەكی شیعر)) زانی. دەیگوت ئەم جۆرە رستانە بنجبڕی و حەتمیەتی ریزپەڕ بۆ زەین دروست دەكات‌و رێك وەكو ئەو وشانە وایە كە لە پشت پەردەی نمایشەوە دەگوترێن. لە ((یەكەمین بەیاننامەی سورریالیزم))دا ئەوە دەگێڕێتەوە كە شەوێك، بەر لە خەوتن، گوێی لە رستەیەكی سەیر بوو كە هیچ پەیوەندییەكی بە چالاكی بێدارییە ئەوەوە نەبوو، رستەیەك بوو بە مكوڕ بوونەوە خۆی "بە پشت جامی پەنجەرەی زەیندا دەدا. شەوێكی دیكەش خەونێكی دیارو روون هاتبووە خەوی‌و كەبێدار بوو بووەوە وای هاتبووە خەیاڵ كە بێگومان ئەم خەونەی لە شوێنێكدا بە چاوی خۆی دیتووە. لە ئەنجامی ئەم جۆرە ئەزموونە شەخسییانەدا كەوتبووە بیری ئەوەی كە حاڵەتی پەزێرایی‌و قبووڵكردن بە ویست‌و بەرنامە لە خۆیدا دروست بكات‌و رەوتی خۆبەخۆیی ئەم كاریگەرییە دەروونیانە بخاتە سەر كاغەز. وەكو چۆن فرۆید دەروون نەخۆشەكانی دێنایە قسەكردنی نا ئاگایانە، ئاندریە بریتون-ش لێبڕا كە ئەم ئەزموونە دەرهەق بە خۆی بەكار بێنێ‌و هێندە بە خێرایی لاشعور بێنێتە قسە كە زەینی ئیرداگیر نەتوانێ دەست بخاتە كاروبارییەوەو داوەری بكات تا (فیكری نوتقدار) بێ هیچ كۆسپ‌و لەمپەرێك بێتە قسە.

هەڵبەتە بۆچوونە ناو ئەم (حاڵی بێخودی)یەوە دەبێ لە دەستورو ویستە دنیاییەكان دوور بكەوێتەوە. ئاندریە بریتون و فیلیپ سوپو بەم رێگەیە لاشعوری خۆیان هێنایە قسان و بە تەقریری ئەو كتێبی ((مەیدانە موگناتیسییەكان))یان كە ((یەكەمین بەكارهێنانی ئەم ئیكتیشافە)) بوو، نووسی: هیچ فەسڵێكی ئەم كتێبە دەلیلێكی بۆ كۆتایی خۆی نەبوو تەنیا ئەمە نەبێ كە رۆژ گەیی بووە كۆتایی‌و رۆژێكی دی، كارێكی دی (یانی فەسڵێكی تازە) دەستی پێدەكرد، چونكە مێشكی ئۆتوماتیكی سەربەخۆ چالاكییەكی دیكەی دەست پێدەكرد.

ئەم كتێبە بە بۆنەی لێكچوونی خواستنی جوان‌و چاوەڕوان نەكراوو تەنزئامێزەوە شۆرەت‌و وبانگێكی بێ وێنەی پەیداكردووە.

PDF4Kurd

ئەمەش چەند نموونەیەكە لەو جۆرە رستانە: "زندانی ئێمە بە كتێبانی دڵخواز دروست كراوە، بەڵام بە هۆی ئەم هەموو بۆنە ئاشقانەیەوە كە دەمانكاتە خەو ئیدی ناتوانین هەڵێین... هەموو كەس دەتوانێ بەم راڕەوە خوێناوییەدا، كە گوناهەكانمان لە شێوەی وێنەی بەلەزەتدا پێیا هەڵواسراوە، تێ بپەڕێ، بە هەر حاڵ رەنگی كەوەیی لەم وێنانەدا لە هەر رەنگێكی دی زیاتر بەرچاو دەكەوێ".

ئاندریە بریتون دەربارەی ئەم رێبازە دەڵێت: "بۆ تۆ كە دەنووسێت، ئەم رەگەزانە بە رواڵەت ئەوەندە نامۆو نا ئاشنا دەنوێنێ وەكو بۆ هەر كەسێكی دی. بۆیە خۆت لەم رەگەزانە دوورە پەرێز دەگرێ" یەكێك لە شاگردانی سورریالیزم كە قیروسیای كردووەو ئەم رێبازەی لەسەر خۆی جەرباندووەو بۆمانی دەگێڕێتەوە كە هەستێن نەناسراو بەرەبەرە دەوری روحی داو لە نێو لافاوو بۆرانی دەنگاندا گیرۆدە بوو و زەینی بە ئاسمانێكی نا ئاشنادا كەوتە فڕین‌و لاپەڕەی شعوری سپی بوو و هزری بەسەر وشەكاندا بوری‌و سەرەنجام توانی بە ئاسانی هونەرە زمانەوانییەكانی سورریالیزم چێ بكات. جیابوونەوەو دابڕان لە دنیای دەرەكی هێندە خەستە ئەگەر پیاو دەست لە نووسین هەڵگرێ دەڵێی لە پڕ لە خەوێكی قووڵ رادەپەڕێ: "چاوان ئیدی لەگەڵ شتی ژینگەدا ناسازێن‌و لەرزە دەكەوێتە پێ".

بە مەبەستی دەرك كردن‌و تۆماركردنی چالاكی ناخودئاگا، قۆناغێكی "هیپنوتیزم"ش دەستی پێكرد. هیپنوتیزم یەكێ بوو لەو داوانەی كە سورریالیزمی بەدنیای عەجایەبانەوە گرێ دەدا.

سورریالیستەكان دەیانویست ئەو وەڵامانەی كە كەسێك لە حاڵی خەوی موگناتیسیدا دەیداتەوە تۆمار بكەن‌و ئەو وەڵامانە لەگەڵ ئەو رستانەدا كە لە جیهانی بێداریدا لە رێگەی "نووسینی خۆبەخۆ"وە وەدەستیان هێنابوو لە بەرانبەر یەك دا بنەن‌و پەیوەندی نێوانیان كەشف بكەن. گۆڤاری "ئەدەبیات" ئەنجامی ئەو ئەزموونانەی بە بەردەوامی بڵاودەكردەوە. دسنوس‌و كروڤیل‌و پرپە لەو نووسەرە سورریالیستانە بوون كە بەر تاقیكردنەوەی خەوی موگناتیسی كەوتن‌و بریتون‌و ئیلوارو ئێرنست-ش شایەدی ئەم ئەزموونانە بوون لە ساڵی ١٩٢٢ بە دواوە گەلێك كۆڕی وتار خوێندنەوەی گرینگ دەربارەی هیپنوتیزم گێڕا.

بەڵام ئاندریە بریتون باوەڕی وایە كە نووسینی خۆبەخۆ دەبێ هەمیشەو لە هەموو حاڵێكا نزیكە دەستی هەموو كەسێك بێ‌و بەم پێیە لەگەڵ خەوی دەستكردو موگناتیسیدا جیاوازی

هەیە، جا بەم حاڵە ئەو پێناسەیەی کە یەکێك لە زانایان دەربارەی هیپنوتیزم کردوویەتی دەکاتە: "هۆیەکی بێ چەندو چوونی ئاسانکردنی تەڤگەری هێزە دەروونییەکانو بە تایبەتی قەریحەی هونەری: یەکەم لە ڕێگەی تەمەرکوزی زەین لە کارێکدا کە دەبێ ئەنجام بدرێ، پاشان بە رزگاری تاك لە چنگ ئەو کۆسپو تەگەرانەی کە بەردەمی بنیادەم دەگرنو بە جۆرێ دەروونو گیانی دەشێوێنن کە هەندێ جار کاری دەرکەوتنی توانو بەهرە پەنهانەکان بە تەواوەتی رادەگرن". زەین پێویستە بە تەواوەتی حاڵەتی پەزیرایی‌و کارتێکراوی هەبێ‌و جگە لە تۆمارکردنی ئەم "ئیملا جادوو ئامێزە" هیچ کارێك ئەنجام نەداتو هێزە بێدارو هوشیارەکانی ناخ خامۆش‌و بێ دەنگ بکات. هەر جۆرە هەوڵو تەقەللایەك بۆ فامینو حاڵی بوونی ئەو شتەی کە دەینووسین بێ ماناو نابەجێیە: دەبێ واز لە وشەکان بهێنرێ تا ئازادانە بە دووی یەکدا بێن. لەگەڵ ئەم حاڵەشدا ئاراگۆن گوتەنی: " پیاوێ کە قەڵەمی بەدەستەوە گرت خۆی بەوە دەزانێ کە بۆ دەربڕینو نیشاندانی نهێنییەکی ژیانی نامۆو نا ئاشنا تەرخانەو لەم پێودانگەوە تەسەور دەکات هەر درۆو دەلەسەیەك بە ژێر قەڵەمەکەیدا هاتبێ نووسیویەتی، هەڵبەتە بێ خەبەران دەگەنە ئەو ئەنجامەی کە ئەم کارە بناغەو بنەمای نییە... لە سوریالیزمدا هەموو شتێك یاساو دروستی‌و ئیحتوباری حەتمی‌و زەروری خۆی هەیە. مانای رستەکان لە دەرێی بوونو هەستی نووسەردا قاڵبی خۆ وەردەگرن باشترین شێوەی نووسینی خۆبەخۆ بە تایبەتی لە ڕێگەی دیالۆگی نێوان دوو کەسەوە دەگاتە سەمەر، چونکە پێکادانی دوو روحو دوو زەینو دوو زەوق، وێنەی چاوەڕوان نەکراوو جوانتر دەوروژێنێ، بە مەرجێ هەر یەکێك لە دوو لایەنی دیالۆگەکە لەگەڵ خۆیاندا گفتوگۆ بکەنو هەرگیز بەلای ئەوەدا نەچن کە کار بۆ رەفزکردن یان بۆ قەبوڵکردنو سەلماندنی قسەکانی لایەنی بەرانبەر بکەن. فەسڵی "کۆسپان"ی کتێبی "مەیدانەکانی موگناتیسی" بە هەمان شێوە نووسراوە.

ئەم ڕۆچوونو قوڵ بوونەوەیە بە قوڵایی ناخو شعوری باتیندا بووەتە مایەی دروست بوونی ێنەیێن شاعیرانە، چونکە شیعر لە نیگارکێشی پتر دەتوانێ ئەم ئەشکەوتە پڕ نهێنیانە شکنێ. شیعر لە کۆتی مادە ئازادترەو زنجیرەی فیکران لە (حاڵی بێخودی)دا باشتر نیشان ەداتو دەردەبڕێ. ئاندریە بریتون ئیلهاماتی پەیڤ لە رووی (چەمکی بابەتییەوە) زۆر بە ەوڵەمەندترو، لەبەر چاودا زۆر بە پایەدارتری دەزانێ لەوێنەیێن نیگارکێشی، و تەنانەت هێرش

PDF4Kurd

دەباتە سەر "هێزی درۆینەو سروش‌و ئیلهامی شاعیرانە"و دەڵێت کە شیعری (لوترە ئامون)و (رامبو) سەرەتا خەڵقەندەی زەینو رۆنراو لەسەر (شتە زانراوەکانی ژیانی پێش لە دایك بوون) نەبووە، و ئەم دوو هونەرمەندە باڵادەستە تەنیا گوێیان بۆ ئەو دەنگە ناسكو پەیڤە ئاڵۆزانە گرتووە، کە لەکاتی نووسیندا، لە داڵانە تاریكو نوتەکەکانی هەستیانەوە هاتووەو خستوویانەتە سەر کاغەز: ئەوەی "درەوشانەوە"ی پێ دەگوترێ لە پاش ئەم قۆناغەوە دێ.

ئەم جۆرە "قووڵبوونەوە"یە بەناو تاریکستانی لاشعوردا جگە لە یارمەتی دانی دەرکەوتنو گەشەکردنی چەمکی مرۆڤانی‌و ناسینی خودی خۆتو جیهان چ سوودێکی تری نییە. حوکمی سوریالیزم ئەمەیە کە: "ئەو کەسانەی ئەم جۆرە ((هێزە زەینییە گرانبەهایەیان)) هەیە، پێویستە بە کۆمەکی ئەو چرایەی کە ئەم هێزە هەڵیگیرساندووە، هەم خۆیان بۆ تۆژینەوەی تەرزی کارو بونیادی ئەم دەزگایە (ئیلهام) تەرخان بکەن بە مەرجێ کە بە بەخششێکی ئاسمانی‌و شتێکی پیرۆزی نەزانن، و هەم دەبێ لەو دەمەدا کە متمانەی تەواویان بە خەسڵەتی نائاسایی ئەو هەیە، دوا داوو پەیوەندییەکانی بپچڕنو ئەو شتەی کە خەڵکانی دی هەرگیز جورئەتی تەسەور کردنیان نییە- ئیلهام بخەنە ژێر رکێفی فەرمانی خۆیانەوە."

ڕێگەیەك کە بە کۆمەکی "یاخی بوون"و "وێرانکردن" بکرێتەوە دەچێتەوە سەر "دنیای لەمە چێتران". لەم دنیایەدا هەر جۆرە مەستی‌و بێ ئاگاییەك جایزو حەڵاڵەو زمانی دانیشتووانی ئەوێندەر هەمان زمانی نووسینی خۆبەخۆیە. جا لەم یەکانگیری‌و پێکادانە تریشقە ئاسایانەی وێنەو مانایانەوە، کۆمەڵە جوانییەکی سەیرو دەگمەن لە دایك دەبێ کە تەنیا هونەرمەندان لە عۆدەی دێنو دەتوانن شرۆڤەی بکەن و نیشانی بدەن. شاعیران، بە باوەڕی بریتون، لە قەڵەمڕەوو ناساندنی رووحدا، مامۆستای ئێمەی خەڵکی ئاسایی‌و عەوامن، چونکە لە سەرچاوەگەلێکەوە ئاو دەخۆنەوە کە هێشتا زانست پێ نەگەییووە.

سوریالیزمو شیعر

بۆ چوونە ناو زۆنگاوەکانی قوڵایی ناخو لاشعورەوە پێویست بە جورئەتو ئازایەتییەکی گەورەی بێ وێنە هەبوو، و ئەم کارەش تەنیا لە دەستی شاعیران دەهات، چونکە جوانی وێنە ناگەهانییەکانی زەین دەیتوانی ئەو کۆسپو تەگەرانەی کە جیهانی واقیع خستبوویە بەر پێی

خەونەکانی ئەوان، بە شێوەیەکی کاتی فەرامۆش بکات. بە قەولی رنەکروڤیل "شیعر لەلایەکەوە بۆ لایەکی دی، لە فۆرمی شتێکەوە بۆ وێنەی زەینی ئەو شتە، لە وێنەی زەینی شتێکەوە بۆچەمکی ئەو شتە لە چەمکی شتێکەوە بۆ واقیعی دیاریکراوی دەرەکی ئەو شتە، پرد لێدەدا، دەپەڕێتەوە... شیعر رێگەی ئازادییە".

دەبێ ئازادی ئوتۆماتیکیو تەڤگەری بروسکەئاسای زەین، کە پرەنسیپی پەروەردەو فێرکردنی کۆن فەرامۆشی کردووە (چونکە نەیویستووە بە فاکتەری گەشەسەندنی بەهرە شاراوەکانی زەینی بزانێ) بێتە دیو بۆ ئەم کارەش لە یەك رێگە زیاتر نییەو ئەوەش دەربازکردنی شیعرە لە چنگی کۆتو بەندو لەمپەرانو نەجاتدانی شیعرە لەنیری کۆیلایەتی ئەخلاقو لۆژیك.

لە روانگەی هونەرمەندێکەوە کە (جیهانی عەجایەبان) لە نێو جیهانی واقیعدا دەبینێ, سەرانسەری گێتی رەنگی شیعر بەخووە دەگرێت: بەیاننامەو ئاگادارییانی سەر کاغەزو بانگەشەو پارچە رۆژنامان کە بدرێنە دەم یەکەوە شیعر پێك دێنن، چونکە وەکو چۆن ئەگەر شتێك لە ماناو چەمکی زاراوەییو باوی خۆی دابڕدرێ دێتە ناو جیهانی (واقیعی بالآتر)، وەکو چۆن لکانی رستەێن پەراگەندەو وێنەێن نا ئاسایی بە یەکترەوە زەین لە واقیع دوور دەخاتەوەو بۆ دنیایەکی دیکەی دەبات. بە گوتەی تریستان تزارا "دەشێت شاعیر بیو شیعر نەڵێی... چلۆنایەتی شیعر لە کوچەو کۆلآنان، لە موغازەێن بازرگانی، لە هەموو شوێنێکدا هەیە".

سەرانسەر ژیان بابەتی شیعرە "دەشێت شتێکی بچووك بکرێ بە هەوێنی شیعر: دەستەسڕێك کە دەکەوێتە سەر زەوی بۆ شاعیرێك حوکمی ئەو مەڵغەیەی هەیە کە دەتوانێ دنیای پێ بجوولێنێ". رووداوێك چەند بچووكو کەم بایەخ بنوێنێ، بۆ کەسێك کە بتوانێ بیکات بە ئالەتی دەربڕینی دەنگی ناخو دەروونی خۆی، جیهانێکی پڕ لە سەرسامیو رازو هێنی تێدایە. هەموو کەسێك شاعیرەو بە خۆی نازانێ. ئەوەندە بەسە کە چاو لە ئاسۆی نوورداری خۆی وەربگێڕێ تابێتە ناو ئەم جیهانە عەجایەبەوە.

لەبەر ئەمە، بۆ نموونە شیعرێن پول ڤالیری کە مەسەلەێن ئەدەبیی بەدەر لە چەمکان لە وار چێوەی تێوریانی فەلسەفیو فۆرمێن ماتماتیکی دەردەبڕن، بووە مایەی نارەزاییو ڕەبوونی (نەیارانی تەگبیری ئەدەبی). سوریالیستەکان زۆر لەم بۆچوونەی ڤالیری قەلس بوون

کە دەیگوت: "زۆرم پێ خۆشترە کە بەوپەڕی هۆشو گۆشو رۆشنبینییەوە بابەتێکی ناچیز بنووسم نەك بە کۆمەكو یارمەتی گیانانو دوور لە بوونی خۆم شاکارێك-ی نێو جوانترین شاکاران بئافەرێنم". لەبەر ئەمە بوو کە لە ساڵی ١٩٢١دا لەم شاعیرە جیابوونەوەو گوتیان: "شێتایەتی لە پایان بینیو نێرەنگو تەگبیر باشترە."

ئەم شاعیرە تازانە بەدەم سۆراخو تاقیبی "ژیانی رەسەن"ەوە گەیینە ئەم ئەنجامگیرییەی کە سڕینەوەو چاك کردنو دەستکاری لە شیعردا، واقیعی بالآتر، کە بە دژواری دێتە دی، لەکەدار دەکات. پول ئیلوار دەڵێت: "خەیاڵ، پاکیەتی، تورەیی، زەین، حیکایەتی پێشینان، مێزو مەرەکەب، دیمەنێن نەناسراو، بیرەوەرێن ناگەهانی، پێشگۆیی سۆزو گودازان، سووتانی فیکرو هەستو شتان، رووتی کوێر، هەنگاونانی ئاسایی بەرەو ئارمانجێن بێ فایدە کەگرنگترین فایدەیان هەبووە، پەراگەندەبوونی لۆژیك تا رادەی پووچی، سوود وەرگرتن لە پووچی تا رادەی ئاوەزی یاخی: ئەمەیە شیعر. بەڵام پیتێن بێدەنگو دەنگدارو وشەێن خۆشئاهەنگ ریز کردن چ بە شارەزاییو چ بە نابەڵەدی شیعر نییە. دەبێ فیکری ئاهەنگدار کە پێویستی بە تەپڵو دەفو دایەرەو کێشو قافیە (واتە کۆنسێرتێك بۆ گوێی کەران) نییە، بهێنرێتە قسە." بە گۆرەی ئەم باوەڕە هونەر بریتییە لە رزگاربوونی زەین لە کۆتو بەندو سنوورداری، تا (ئیلهامی خالێسە) بە کەماڵی ئازادی بجولێت. لێ "هونەر بۆ هونەر"ش بێ مانایە، هونەر خۆی لە خۆیدا مەبەستو ئارمانج نییە، چونکە ئاندریە بریتون دەڵێت: "ئێستا هەمووان دەزانن کە شیعر دەبێ سەمەرێکی هەبێ"، و پەیڕەوانی ئەو ئومێدەوارن کە لاشعورو نائاگایی، نهێنییەکانی واقیعی بالآتر ئاشکرا بکات.

بەم پێیە شاعیری سوریالیست پابەندی ئیلهامەو بە پێچەوانەی باوەڕی پۆل ڤالیرییەوە کە دەڵێت: " لایەنی زۆری شانازی ئەگەر بەرانبەر بەلایەنی کەمی مەسئولیەت نەبێ بێ مانایە". ئاندریە بریتون دەیگێڕێتەوە کە یەکێك لە شاعیرە گەورەکان، پێش خەوتن تابلۆیەکی لە پشت دەرگای ژوورەکەی هەڵدەواسی کە لێی نووسرابوو: "شاعیر سەرقاڵی کارە". بۆ (تەمرینی شیعر) کە پۆل ڤالیری تاکیدی لەسەر دەکرد، چ سووکایەتییەك لەم بۆچوونە بالآترە کە "بە بچووکترین نووکە قەڵەمو سڕینەوەو چاك کردنەوە، شیرازەی پرەنسیپی ئیلهامی بێ چەندوچوون لێك دەپچڕێ... چ گەوجێتیە کە ئەوەی خەونو خەیاڵ بە ترسو لەرزەوە "دروستی کردووە"

PDF4Kurd

بێتە سڕینەوە. چ شانازییەك لەمە گەورەترە کە نووسەر نەزانێ زمان چییە، قسە چییە، دەستووری نووسین چییە، هەلومەرجی کۆتایی هێنان بە قسە چییە، نە چەندو نە چۆنی بزانێت؟ لە روانگەی سوریالیستەکانەوە "لوتکەی هونەر لە تەمەڵی دایە".

بەم جۆرە دەبێ کۆششی ئیرادی وەدەر بنرێ. هێزی جیاکردنەوەو زانین، سەفای ئیلهام دەڕوشێنێ. سیمبولیزم شاعیرانو نووسەرانی فێری ئەوە دەکرد کە لە هەر کارێکی هونەریدا ئەوپەڕی "وردی" بەکار بێنن، لە کاتێکا سوریالیزم رایدەگەیەنێ کە نهێنی داهێنانو ئەفراندنی هونەری تەنیا لە حاڵەتی خەونو خەیاڵدا بوونی هەیە، و ئەم حاڵەتە دوا پلەی (سەلبی مەبەستو بەرژەوەندی) نیشاندەدات کە مەبەستو ئارمانجی چالاکییە زەینییەکانی مرۆڤە. ئیلهام بە باوەڕی ئاراگون، بریتییە لە "ئامادەیی تەواو بۆ قەبوڵکردنی رەسەنترین حاڵەتێن زەینو دڵی مرۆڤ، ئامادەییە بۆ قەبوڵکردنی واقیعی باڵاتر".

بۆ تێگەیشتن لەم جازیبە جۆراوجۆرانەی کە بەرەو نهێنی جیهان دەڕۆن، یەکێك لە سوریالیستەکان ئەم پێشنیازە دەکات: با خوێنەر بۆ ساتێك تەسەور بکات کە زەینی ئەو بازنەیەکەو وێنەی ئاگایی (شعور)ی بێدار لە ناوەندی دایە، ناوچەکانی نێوان خاڵی چەقو هێڵی محیگ دەکاتە قەڵەمڕەوی تەواوی لاشعور. سوریالیستەکان هەوڵدەدەن کە ئەم خاڵی چەقە لە نێوبەرن تا لەگەڵ (بێ نیهایەت)دا هاوتاو یەکسان بن. شاعیرانی سوریالیست کە جڵەوی خۆیان داوەتە دەست ئیلهامەوە دەیانەوێ لەو رێگەیەوە بگەنە یەکێتی جیهانو ببن بە پەیامنێری خودا. بە باوەڕی ئاراگۆن "ئەگەر بەوە قایيل بین کە شعورو ویژدانی ئاگا جگە لەسەرچاوەی شعوری پەنهان ئیدی نەیتوانیوە رەگەزەکانی مەعریفەتی خۆی لە هیچ شوێنێکدا بەدەست بێنێ، ئەوسا ناچارین دان بەوەدا بنەین کە شوێنی شعوری بێدار لە ناو شعوری پەنهاندایە".

لە سەرەتای ئەم فەسڵەدا گوتمان کە سوریالیزم زیاتر قوتابخانەیەکی شیعرییەو موریدانی ئەم قوتابخانەیە هەوڵیانداوە کە جیهانبینی خۆیان لە رێگەی شیعرەوە بەرجەستەو شرۆڤە بکەنو ئەم شێوازە شۆڕشەکەی خۆیان پراکتیزە بکەن.

لە راستیدا شیعر بە کۆڵەکەی سەرەکی ژیان دەزانن، چونکە پێیان وایە کە شیعر دەبێو دەتوانێ گیروگرفتی ژیان چارەسەر بکات.

PDF4Kurd

بە گوتەی یەکێك لە شاعیرانی ئەم قوتابخانەیە: "شیعر خۆی لە کۆنترۆڵی ئەدەبیاتو تەنانەت لە هەرێمی کاغەز دەرباز کردووە لە پڕ بەناو جەرگەی ژیاندا رۆچووە. شیعر ئیدی هونەر نییە، حاڵەتێکی رۆحییە، خودی ژیانە، خودی رۆحە. شیعر چۆنیەتی تێگەییشتنو هەستکردنە. بە کارهێنانی هەستەکانە، بە تایبەتی هەستی شەشەم، رێچکەو رێبازی مەعریفەتە."

کەسایەتی شاعیر لەنێو ئەم شەپۆلە لێوان لێوە گوم دەبێ. شاعیر، رەنگدانەوەو دەنگدانەوەی جیهانە رازدارو نادیارەکانە.

ئاندریە بریتون دەڵێت: "ساڵانێك ئومێدم بەم رەوتی لافاو ئاسای نووسینی خۆبەخۆ بوو تا تەویلەی ئەدەبیات بە تەواوەتی لە پۆخڵەوات پاك بکەمەوە. جالەم روانگەیەوە، ویستی شکاندنی لەمپەرەکانو کردنەوەی گرێیەکان داینەمۆی باتینی سوریالیزمە". زۆر زەحمەتە جیهانی خەون بە زمانی باو بێتە دەربڕینو نیشان دان، چونکە بە زۆری دەبێ مانای نە چاوەڕوانکراو لە وشەکان دەربهێنرێ. بۆیە خوێنەری شیعرێن سوریالیستی دەبێ لە یەکەم روانیندا بە تەمای تێگەییشتن نەبێ، چونکە ناگاتە هیچ کوێ، بەڵکو بە گوێرەی دەستووری سوریالیستان دەبێ زەینی خۆی، لە حاڵەتی پەزیرایيو کارلێکراوی تەواودا، بە وشان بسپێرێ تا مانای مەجازیو وێنەێن زهنیو چەمکی قووڵی شیعر بەرەبەرە "ببزوون"، و ئەگەر توانی بەوپەڕی ویژدانو شعوری خۆی لە ژەنگی زانیارێن دەستکردو دابو نەریتی ریشەدار پاك بکاتەوە هەنگێ شەپۆلی ژیانی دەروونی بەسەریدا دەبارێ.

شیعریش، وەکو نووسینی خۆبەخۆ، ئەو توانایە بە مرۆڤ دەدا کە دنیایەکی تازە بدینێو رەگەزو توخمەکانی لەگەڵ رەگەزو توخمەکانی دنیای عەیانو واقیعیدا بەراورد بکاتو هاوسەنگییەك چێ بکات. هەر کاتێ ئەم رەگەزانە بەرێژەی یەکسان ئاوێتەو تێکەڵی یەکدی بوون هەنگێ یەکێتی شیعر چێدەبێو خۆی نیشاندەدات. بە گوێرەی ئەم پێوەرە، جووتبوونی فۆرمو ناوەڕۆك، کە بنەمای جوانیناسی کانت بوو، لە خەسڵەتە رەسەنەکانی شیعری سوریالیستییە.

لە شیعرێن سوریالیستیدا، نزیك بوونەوەی رەگەزانی جیاوازو دژ بەیەکتر پەیوەندی بە ویستو کۆششی ئاگایانەی شاعیرەوە نییە. ئاندریە بریتوون نکۆڵی لەوە دەکات کە

لێکچواندنو خواستنەکانی "تشبیهات واستعارات" شیعرێن پیر روردی زادەی فیکری پێشوو و ئامادەیی ئیرادی بێ. بۆ نموونە ئەمانە: "سروودێك بە جۆگەدا دەڕوات"، "ڕۆژ وەك سفرەی سپی لێك کراوەتەوە"، "دنیا چووەتە ناو کیسەیەکی ڕەشەوە- لە ئەنجامی نزیکبوونەوەی بێ پێشەکی دوو وشە یان دوو چەمك لە یەکدی، لە پڕ نوورێکی تایبەتی دەدرەوشێتەوەو ئاندریە بریتون بەمە دەڵێت "نوورو روناکی وێنە" ئەم ڕەگەزانە بە مەبەستی خوڵقاندنی کتوپڕی پزیسکی نور کۆنەبوونەتەوە، بەڵکو زادەی هەنووکەیی چالاکی سوریالیستی بوونەو بە شێوەی جیا بەڵام لە یەك زەماندا لە قوڵایی شعوری پەنهانەوە هاتوونەتە دەرێ. و کاری ئەقڵ تەنیا پشتیوانیو تۆمارکردنو هەڵسەنگاندنی ئەم پزیسکە ئاسمانییە بووە.

گەران لە "ناوچەی قەدەغە"دا دەچێتەوە سەر دنیایەکی جوانو دلڕفێن. ڕێبوارێك کە تاقە جارێك لەم مەنزڵە لابدات ئیدی دەست بەردار نابێ تا جارێکی دیکە لەزەتی ئەم دیدارە نەبینێتەوە. لەبەر ئەمەیە دەبێ سوریالیزم بە هۆی کاریگەرییە نهێنی ئامێزو لەزەتە تایبەتییەکانییەوە بە "بەنگێکی تازە" بێتە ژماردن, چونکە ئەم دنیایەی کە لەبەر چاوی بنیادەمی بەرجەستە دەکات، زۆر لە جیهانی خەیاڵ ئەنگێزی بەنگو حەشیشە دەچێت.

لە تۆ وایە هەموو ژیان داخڵی نەشئەو خەیاڵێکی دینامیکی ئەوتۆ دەبێ کە کۆڵەکەکانی ئاوەز دەلەرزێنێو دەرگاکانی (نادیار) دەکاتەوە.

ئاراگۆن لە کتێبی "جووتیاری پارسی"دا دەڵێت: "من ئەم رووداوە گەورەیە بە هەموو خەڵکی دنیا رادەگەیەنم: ئالودەبییەکی دیکە هاتگەتە ئاراوە، سەریەشەیەکی دیکە بۆ مرۆڤ پەیدا بووگە، ئەویش ناوی سوریالیزمی فەرزەنی سەرسامیو تاریکییە. وەرنە ژوورەوە ئێرە سەرزەمینی هەنووکەییە... ئەو ئالوودەبییەی کە ناوی دەنەین سوریالیزم دەکاتە بەکار هێنانی بێ حیسابو پڕ جۆشی بەنگی وێنەێن شاعیرانە".

لە قەڵەمڕەوی واقیعی باڵاتردا، مرۆڤ لەسەر زەمینی چەمکێن روونو مانای باوو بابەتی شکرا دوور دەکەوێتەوە.

لێ ئەم دابڕانە ڕواڵەتییەی وێنە زەینییەکان، تەنیا لە ناو پێوەری دابو نەریتی ئێمەدا، کە بەتەکان بە ئاراستەی (پرەنسیپی بەرژەوەندی) خانەبەندی دەکەین، بوونی هەیە, واتە بوونی ەرەکی نییە. بە پێچەوانەوە شاعیر بە زەبری هەستیاری خۆی سەرچاوە باتینییەکان

PDF4Kurd

دەپشکنێو لێکچوونە واقیعییەکان دەدۆزێتەوەو جامی ئەم جیهانی سەرسامیو عەجایەبە بە سەلامەتی ئێمە هەڵدەدا.

جا لێرەدا ئێمە دەگەینە ئەو گوتەیەی ویلیام بلیك کە دەڵێ: "ئەگەر زەوقو سەلیقەی پەیامبەریو شاعیری نەبووایە، ئەوا هزری فەلسەفیو زانستی زوو بە زوو دەگەییە ئەنجامو ئاکامی هەموو شتێكو بێ جووڵە بە دیار جامێکەوە دەمایەوەو دەرەقەتی چ کارێك نە دەهات جگە لەوەی کە هەمیشە بە دەوری بازنەی یەکنەواییدا بسوڕێتەوە.

چەند کۆمەڵگەی بە شەری گۆڕاوەو شارستانیەت پێشقەچووە، ئەوەندە هزر بەسەر یەکسەری گۆیی "بە تایبەتی یەکسەری گۆیی شیعری"دا زالتر بووە. بەلای مرۆڤی سەرەتاوە خەون ئەوزاری مەعریفەتەو شاعیران پەیامبەری واقیعن.

لەوە بەم لاوە دیوارێکی گەورە دنیای دەرەکیو دنیای ناوەکی لێکدی دابڕیوەو خەون بووەتە ئەوزاری "وسیلە" دەربڕینو نیشاندانی نەخۆشییە دەروونییەکان.

جا هەنووکە دەبێ ئەم لەمپەرە دەستکردانەی کە مرۆڤو بوونی مرۆڤیان دابەش کردووە لابچن،و ئەرکو پەیامی ئەم کارە گەورەیە بە باوەڕی تریستان تزارا لە ئەستۆی شاعیردایە. لەبەر ئەمە دەبێ "شیعر وەکو چالاکی زەین" جێی "شیعر وەکو ئەوزاری دەربڕین" بگرێتەوە.

شاعیری راستی تەبعێکی سەرکێشو یاخی هەیە، بۆیە وێڕای ئارەزووی ئارامیو تەنایی، بە تاقی تەنیا هەوڵدەدات کە بوونی خۆی لەگەڵ هێزە نا ئەقڵانییەکاندا، کە بە باوەڕی سوریالیستەکان بناغەو بونیادی تەبیعەتی واقیعی ئێمە، ئاوێتە و یەکسانی بکات, شیعر لە سنووری ئەو وشەو وێنانەی کە پێکیان هێناوە، لە پێداویستییە کۆمەڵایەتییەکان باڵاترە.

شیعر، چارەنووسی فیکرو هزر بە هەموو بەربڵاویو لایەنە فرەکانییەوە دیاری دەکاتو رەوتی کاری هزر لەمەداری خۆیدا دەسوڕێتەوە، ئەوسا لە سنووری هزر هێوەتر دەڕواتو ئەنجام حاشا لە بوونی هزر دەکات. ئەمەیە کرۆكو ماهیەتو پەیامی شیعر لە روانگەی سوریالیزمەوە.

سوریالیزمو شانۆ

قەڵەمڕەوی هیچ یەکێك لە هونەرەکان بۆ سوریالیزم نامۆو بێگانە نییە. لە سەرەتای هەر داهێنانێکی تازەدا لە هەر بوارێکدا بێ، شوێنەوارێکی دەسەڵاتو کاریگەریی سوریالیزم

بەرچاو دەکەوێ. لە ئەنجامی ئەو قەیرانە روحییەی ئێستادا خەڵکی رۆژ بە رۆژ پتر خوو دەدەنە دیتنی نمایشێك کە ژیان بە شێوەیەکی نا ئاسایی‌و ناباو نیشان بدات.

یەکێك لە رەخنەگرانی هاوچەرخ دەڵێت:

"چوون بۆ شانۆ وەکو چوون بۆ لای نەشتەرگەر یان پزیشکی ددانی لێهاتووە". چونکە ئەمڕۆ کە کاریگەری‌و دەسەڵاتی شانۆنامە بەسەر تەمەشاڤانانەوە حیرەت ئەنگێزو "بە ئازارە".

هەوەڵجار گیوم ئاپۆلینر لە ساڵی ١٩١٧ بە شانۆنامەی "مەمکەکانی تیرزیا" شێوازێکی تازەی هێنایە ناو جیهانی شانۆوە، بەو مانایەی کە حەقیقەت‌و راستیەکانی ژیانی رۆژانەی بە جۆرێکی هێندە روون‌و زەق نیشاندا کە لایەنە پێکەنیناوی‌و تەوس و تەنز ئامێزەکان بەوپەڕی روونییەوە لەژێر پەردەی واقعی ماددی هاتنە دەرێ و کەوتنە روو. دیمەنی عەجیب و غەریب و چاوەڕوان نەکراو بە جۆرێ دوا بە دوای یەك دەهاتن لە تۆ وایە کاراکتەرەکان ئەوەی بە زەینیاندا هاتووە و لە خەیاڵیان پەروەردە بوو بەزار دەیڵێن‌و پراکتیزەی دەکەن. لە وەسفی ئەم شانۆنامەیەدا بوو کە نووسەر وەکو گوتمان, وشەی سوریالیزمی بەکار هێنا.

سوریالیستەکان, بە تایبەتی ئانتونن ئارتو باوەڕیان وابوو کە گۆڕین‌و چاکسازی شانۆ دەبێ هەوەڵجار لە دیمەن سازییەوە دەست پێ بکات.

پیر ئالبیر بیرۆ، لە ساڵی ١٩١٨دا شانۆنامەیەکی بەناونیشانی "Le Bondieu" نووسی، قەرار بوو ئەم شانۆنامەیە لەلایەن ژمارەیەکی زۆرەوە لەسەر دوو شانۆ کە لەسەر یەك بوون نمایش بکرێ. لەسەر یەکێك لە شانۆکان, ئەکتەرەکان جۆرە دەمامکێکیان لەسەر و تەرزە جلێکیان لەبەر بوو کە رەنگدانەوەی چەمکە رەمزی و هێماییەکان بوو. بۆ نموونە پۆشاکی یەکێك لە ئەکتەرەکانی شانۆنامە کە بریتی بوو لە تابووتێکی دروستکراو لە داری رەش‌و لە ستی سەریدا دەرکەیەکی بۆ کرابوو کە دەکرایەوەو دادەخرا، ئەکتەرەکان بەدەم گۆرانییەوە ەموو پێکەوە چووبوونە نێو جبەیەکی دەڵبەوەو هەر یەکەیان سەری لە یەخەیەکی رەحەتی ساوە هێنابووە دەرێ، بەڵام ئەو دوو ئەکتەرەی لەم سەرو لەو سەری جبەکە وەستابوون ۆڵیشیان هەبوو. جا هەر بۆ دروستکردنی دژکاری، ئەکتەرانی شانۆی دووەم هەر جلی ئاسایی ەدەنیان لەبەر کردبوو.

PDF4Kurd

ئەم جۆرە دیمەنسازیانە چەمك‌و ئامانجێکی قووڵتر لە نمایشی دیمەنێن سەیرو سەمەرەو عەجیب‌و غەریبی هەیە: مەبەستی رێنوێنی کردنی تەمەشاڤانە بەرەو "حەقیقەتی موتڵەق".

بەباوەڕی ئانتون ئارتو, شانۆ گەرەکیەتی ژیان بە هەموو لایەن‌و تەجەلیاتەکانییەوە نیشان بدات‌و کۆمەڵێك دیمەن‌و وێنەی ئەوتۆی لێ هەڵێنجێ کە بمانخاتە سەر هەوەسی دیتن‌و کەشف کردنیان. شانۆ پێویستە رەنگدانەوەی واقیع بێ، هەڵبەتە نەك ئەم واقیعە رۆژانەو راشکاوەی کە بە تێپەڕبوونی رۆژو رۆژگار شانۆی کردووە بەلاسایی کەرەوەیەکی بێ گیانی خۆی, بەڵکو ئەو واقیعە زیندووە سەیرەی کە پرەنسیپی ژیان تیایدا وەکو ژنانی حەرەمسەرا هەر کە بە گۆشەیەکی چاو تەمەشا کرا خێرا خۆی وەژێر پەچەکەیدا بکاتەوە. بەڵام ئەم واقیعە وابەستەی ژیانی سنوورداری بەشەر نییەو مرۆڤ بە خوو خدەو نەریت‌و ئەخلاقیاتی تەقلیدی خۆیەوە ناتوانێ کاریگەرییەکی ئەوتۆی بەسەریەوە هەبێ.

شانۆ دەبێ بینەر بۆ دنیای خەون‌و غەریزە "خوێنخۆری‌و ئەنتی مرۆڤانییەکان" بگەڕێنێتەوە. دەبێ هەستەکانی تەمەشاڤان بەرقامچیان بدات, چونکە "هەست" لە "فام" جیا نییە. دەبێ وەکو سیحربازانی کۆن، کە فرۆید بە شێوەیەکی تازە لە بواری دەرونیشکاریدا لاسایی کردونەتەوە، نەخۆشانی دەروونی ناچاری جۆرە رەفتارێکی تایبەتی دەرەکی بکات تا چاك ببنەوە. شەرح‌و شرۆڤەی هێزە سەرکوتکراوە دەروونییەکان دەبێتە باعیسی ئازادی نەخۆش‌و رزگار بوونی. دیمەنسازیش لە رێگەی ئەوزاری بینایییەوە "بصری" روحی تەمەشاڤان بەگێردێنێ‌و بەرەو دنیای میتافیزیك بکێشی دەکات.

ئانتونن ئارتو هونەرێکی تازە لە دیمەن سازیدا دێنێتە ئاراوە: یانی ئەمەشاڤانان لە ناوەندی شانۆدا دادەنیشن‌و شانۆنامەکە لە دەوراندەوریان نمایش دەکرێ، تا بەو شێوەیە بتوانن باشتر ئاوێتەی هاماجی کارە هونەرییەکە بن. دەنگ‌و دەنگدانەوەو هاوارەکان بەرێژەی رادەی کاریگەریان لەسەر ئەعساب بەکاردەبرێن. سوود لە هەموو جۆرە روناکییەك بەمەبەستی دروستکردنی حاڵەتێن جۆراوجۆری رەنگ لەسەر بەدەن وەردەگیرێ. شتەکان لەشێوەی بوکەڵەو قەرەقۆزانی وردو درشتدا نیشان دەدرێن‌و لە رێگەی دەمامکانی گەورەو مەزنەوە بەرجەستە کردنی دەرەکی بە وێنە زەینییەکان دەدەن. لە نمایشدا دەبێ "توندی کار" هەبێ، چونکە تەنیا "دڕندەیی‌و بێڕەحمی بەکارە". شانۆ دەبێ ژیان وەکو لافاوێکی سامناك نیشان بدەا کە هەرچییەکی بێتە رێ هەڵیکەنێ‌و رایبماڵێ.

توندی کارو خوێن کە بخرێتەخزمەتی توندی هزرەوە، ئارەزوو و مەیلی خوێنخۆری‌و تالانکاری بینەران "دەپالێوێ‌و مشتومالی دەدات. ئەوساکە لە دەربڕینی شانۆشدا توانای جەنگ‌و تالان‌و بڕۆو کوشتو بڕ لەلای تەمەشاڤان نامێنێ. شانۆ "هێزێکی کەچڕەوی وەرچەرخانی" بێ وێنەی ئەوتۆی هەیە کە بە باوەڕی ئانتونن ئارتو, بۆ دنیای ئاسیودیتگ‌و پەرێشان‌و پەشێوی ئێمە زەروری‌و پێویستە.

هەڵبەتە ئەم جۆرە نمایشکردن‌و شانۆنامەیە لە سنووری شیکردنەوەی دەروونی غەریزەو سۆزی مرۆڤانی بالاترە چونکە شان لە شانی ئەو ژیانە ئازادە دەدات کە "فەردیەت"ی لە نێو بردووەو هاوتای دەکاتەوە.

ئاسۆی شکست

لە ساڵی ١٩٢٩دا کە دووەمین بەیاننامەی سوریالیزم بلاوبووەوە ئاندریە بریتون وەزعی سیاسی "حیزب"ی دیاریکردو چەند کەسێکی تری لە هاوکاران‌و موریدانی خۆی تڕۆ کرد. لەوانە ئانتونن ئارتو، لەبەر ئەوەی کە لە پێناوی خۆپەرستی و خۆ هەڵکێشاندا شانۆنامەی "خەون"ی "ستریند بیرگ"ی لە حوزوری گەورە سەفیری سوئێد نیشان داوە بەر "پاکسازی و تڕۆکردن" کەوت. تەنانەت چەند کەسێك لە دامەزرێنەرانی سوریالیزم——یش وەکو فیلیپ سوپو بە گوناحی پەیڕەوی کردنی "شێوە ئەدەبییەکان"و روبرد سنوس بەتۆمەتی بایەخدانی لە رادەبەدەر بە نووسینی خۆبەخۆو... بەر غەزەب کەوتن‌و دەرکران. لەم قۆناغەدا تەنیا ئاراگون‌و پول ئیلوارو پیر ئونیك لە بنی بێژنگەکەدا مانەوە.

پێشترش چەند کەسێك لە لایەنگرانی لاو کە گۆڤارێکیان بە ناوی "Huand Jeu" دەردەکردو سوریالیزمیان بە پرۆگرامی عیرفانی رامبوو ئەنجامدەری "زانستێن پەنهانی" ەزانی، مافی ئەندامییەتیان لێ سەندرابووەوە، چونکە بە باوەڕی ئاندریە بریتون، سوریالیزم یوەندی بە جیهانی بالاوە نییەو کاری خۆی لەم جیهانە دونیەدا ئەنجام دەدات.

ئەندامە تڕۆ کراوەکانیش لە هەجونامەیەکدا بە ناونیشانی "لاشە" وەلامێکی دەمشکێنی ندریە بریتون-یان دایەوە. بەلام گروپێکی تازە نەفەسی شاعیرانی لاوی وەکو رینیە شار، ورج هوینەو نیگارکێشانی مەزنی مینا سلڤادۆر دالی‌و یوتانگی لە دەوری رێبەری

قوتابخانەکە گرد بوونەوەو ئاندریە بریتون بەوپەڕی متمانەوە درێژەی بە کاری شۆڕشگێڕانەی خۆیدا ناوی گۆڤاری "شۆڕشی سوریالیست"ی گۆڕی و کردی بە (سوریالیزم لە خزمەتی شۆڕش)دا.

بەلام ریاو نیفاقێکی تازە لە ئاسۆی سوریالیزمەوە دەرکەوت ئاراگون لە سالی ١٩٣١دا پاش گەڕانەوەی لە کۆنگرەی نووسەرانی سۆڤیەت, کە لە خارکوف گیرابوو، بە تەواوەتی چووە ریزی کۆمونیزمەوەو بە هەراو هەنگامەیەکی زۆرەوە دەستبەرداری قوتابخانەی سوریالیزم بوو. دوا بەدوای ئەو پیر ئونیك‌و جورج سادول-یش ئیستقالەیاندا. ئاندریە بریتون-ش وەك بلێی بیەوێ تۆڵەی خۆی بکاتەوە، لە سالی ١٩٣٨دا پول ئیلوارو جورج هوینەی بە تۆمەتی لایەنگری لە ئارمانجێن سوسیالیستی دەرکرد.

تریستان تزارا لە کتێبی " سوریالیزم‌و دوای جەنگ"دا هۆیەکانی هەڵوەشانەوەی ئەم قوتابخانەیە بەمجۆرە شرۆڤە دەکات: "بێ سەروبەری‌و پەشێویی زادەی بێ توانایی سوریالیستەکان لە پەیڕەوکردنی رێبازی شۆڕشگێڕی‌و بێ بەرنامەییان‌و بایەخ دانیان بە راکێشانی هەستی زەرەرمەندی خەلکی، بارودۆخی سوریالیزمی لە باری داهێنان‌و دەست پێشکەری‌و لە رووی باوەڕو تەرزی تێفکرین‌و هزرینەوە، دووچاری لاوازی کرد.

ئاراگون لە سالی ١٩٣٣دا "خانەی رۆشنبیری" دامەزراندو منو کرول لە سالی ١٩٣٤دا بووین بە ئەندامی خانەی نێوبراو. ئەم قۆناغە رێکەوتی رۆژانی سەرهەڵدانی رێبازی نازی‌و سووتانی "رایشتاك" بوو. هەست بەوە دەکرا کە بۆ رووبەڕووبوونەوەی خەتەرو مەترسی دەبێ بەپەلەو تا زووە کارێك بکرێ. لە سالی ١٩٣٤دا (کۆمیتەی پارێزگاری رۆشنبیران) بە رابەرایەتی پرۆفیسۆر لانژون وەکو کاردانەوەیەك دژ بە جموجۆلی فاشیستی دامەزراو لە سالی ١٩٣٥ کۆنگرەی نێو نەتەوەیی نووسەران بۆ بەرەڤانی لە شارستانییەت‌و رۆشنبیری" هاتە ئاراوە...".

لەم سەروبەندەدا جەنگی ناوخۆی ئەسپانیا دەستی پێکرد: خەباتی ئازادیخوازان‌و سەرکوتکردنی کۆماریخوازان بە دەستی فاشیستەکان، گەلێك لە سوریالیستانی وەکو پول ئیلوار-ی لە خەوی سوریالیستی بێدار کردەوەو خستنییە سەر رێگەی خەبات دژی زۆرداران‌و تێکۆشان لە رای رزگاری مرۆڤ لە کۆت‌و بەندی فاشیزم. تریستان تزارا لەهەمان کتێبدا

PDF4Kurd

دەنووسێت: "لە ساڵی ١٩٣٧دا چالاکی بۆ کۆمەڵ و یارمەتیدانی کۆماریخوازانی ئەسپانیا دەستی پێکرد. کۆنگرەی نێونەتەوەیی نووسەران لە شاری والنسو مەدریدی ئابلۆقەدراودا گیرا. مەبەستی ئەم کەسانەی کە لە دەوری یەکتر خڕدەبوونەوە ئەمە بوو کە مرۆڤ بگەیەننە پایەیەك کە شایستەو لایەقی ئەو بێ و چەوساندنەوەی مرۆڤ لەلایەن مرۆڤەوە نەهێڵن. لە دنیایەکی ئاڵۆزکاوی پەشێواودا کە سەروەت و سامان تەنیا لە دەستی کەمینەیەکی دیاریکراودا بوو شاعیر یان نووسەر دەیتوانی چ وەزعو هەڵوێستێکی هەبێ؟... ئەمە سەرەڕای ئەوەی کە شارستانیەت و ڕۆشنبیری مرۆڤایەتی لەبەر هەڕەشەو گوڕەشەدا بوو. دیارە لە وەزعو حاڵێکی وەهادا شاعیر ناتوانێ خۆی لە ژیانی ڕۆژانە دابڕێ. شاعیر هەمیشە بە تەمای دنیایەکی هاوئاهەنگ و هاوسەنگ و هاوکێشدایە کە مرۆڤ نەکەونە گیانی یەکدی و هێزە مرۆڤانییەکان پێ بەپێی پێشکەوتن و دادی کۆمەڵایەتی نەش و نما بکەن. ئەمە بوو وەزعو هەڵوێستی ژمارەیەك لە نووسەرانی ریالیست بەرانبەر بە واقیعی تالی ژیان...." بیست دانە ساڵی تەواو سوریالیستەکان و کۆمەنیستەکان یان شەڕیان لەگەڵ یەکدیدا دەکرد یان موجامەلەی یەکتریان دەکرد. هەندێ جار لە هەنبەری دژمنی هاوبەشدا پەیمانی دۆستایەتیان دەبەست و، دیسانەوە لەگەڵ هەڵکشان و داکشانی هەستێن نەتەوەیی یان نێو نەتەوەییدا لێکدی دادەبڕانەوە. دەرکردن و گەڕانەوەو تۆران و ئاشتی و وێران کردن و نوێژەنکردنەوەو بەیاننامەو شەڕو تەفرەقەو پەیمان و هەجوو جنێوان لە رادەبەدەرە.

ئاندریە بریتون هەر چەندی کردو کۆشا کە پەیڕەوان و موریدانی خۆی لە ڕەوتە سیاسییەکان دوور بخاتەوە هیچی بە هیچ نەکرد. لە هەموو شتێ خراتر ئەوە بوو دەستەیەك دەستیان دایە خۆ کوژی و ژمارەیەکی زۆری دیکەش لە جەنگی جیهانی دووەمدا کوژران.

کەوتنی پاریس و زاڵبوونی ئاڵمانیا بەسەر فەڕەنسادا بە کردەوە ئەوەی بەم نووسەرانە ...شاندا کە چیتر ناتوانن خۆیان بە خەون و شێتایەتییەوە سەر گەرم بکەن و ناچارن کە بە ...ۆشیاری ویستی ئاسنینەوە بچنە شەڕی دژمن. تریستان تزارا دەڵێت: "جەنگ و زەرورەتی ...ەباتی نهێنی هەموومانی لە ژێر یەك سابیتەدا کۆکردەوە. کۆنە دادایییەکان و ...وریالیستەکان و زۆر نووسەری دی لە دەوری یەکتری کۆبوونەوە. لەم ساڵە ڕەشانەدا ئێمە ...ڕێژەمان بە هزرین و نووسیندا. ئایا دەمانتوانی بە تەرزێ بهزرێن و بە شێوەیەکی دیکە

PDF4Kurd

بنووسین؟ ئایا دەمانتوانی دەستبەرداری داداو سوریالیزم نەبین؟ ئایا دەمانتوانی کە بوونی خۆمان بکەین بە دوو بەشەوە، واتە لەلایەکەوە لە رای ولاتی خۆماندا بخەبتین و لە لایەکی ترەوە دووی موتڵەقێکی نا مەکشوف بکەوین؟".

لەوە بەدواوە پێشقەرەولانی سوریالیزم بوون بە سێ دەستەوە:

١- ئەوانەی کە سەنگەریان لە خەتەرو مەترسی فاشیزم گرت و لە کاتی داگیرکردنی فەرەنسادا دەستیان دایە خەباتی نهێنی و بە "نووسەرانی خەباتکار" ناوبانگیان دەرکرد. پول ئیلوار و ئاراگۆن لە جوملەی ئەو نووسەرانە بوون.

٢- ئەوانەی کە خیانەتیان لە ئارمانجی شۆڕشگێڕی کردو هونەری خۆیان یا خستە خزمەتی سەرمایەداران یان ڕوویان کردە فاشیزم، وەکو سلڤادۆر دالی.

٣- ئەوانەی کە دەیانگوت بەرەڤانی و پاسەوانی لە سوریالیزمی ڕەسەن دەکەن، و لە باری سیاسییەوە پەیڕەوی بیروباوەڕی تروتسکی یا ئاژاوەخوازیان دەکرد. وەکو ئاندریە بریتون. بە هەر حاڵ دەشێت بگوترێ کە هەر یەکێك لە نووسەران و هونەرمەندانی سەر بەم قوتابخانەیە بیروباوەڕو بۆچوونێکی تایبەتی هەبوو.

بە هەر حاڵ سوریالیزم بەرەبەرە یەکێتیی شێوازو هاوبەشی نێوەڕۆکی خۆی لە دەست دەدا.

سوریالیزم پاش جەنگی جیهانی دووەم

هەر کە جەنگی جیهانی دووەم دەستی پێکرد، سلڤادۆر دالی و یوتانگی بۆ ئەمریکا هەڵاتن. بنجامین پرە کە تا ساڵی ١٩٤١ لە پاریس مابووەوە، دوای ئەوە بۆ مەکسیك ڕۆیی. ئاندریە بریتون-یش جلی پزیشکی لەبەر کردەوەو لەگەڵ ئاندریە ماسون ڕێگەی ئەمریکای گرتەبەر تا بە کەماڵی ئیسراحەت و ئازادی و سەربەستی تەواوەوە درێژە بە لێکۆڵینەوە سوریالیستەکانی خۆی بدات، و لە ساڵی ١٩٤٢دا دیباجەی سێیەمین بەیاننامەی سوریالیزمی لە نیویورك بڵاوکردەوە. لە ساڵی ١٩٤٦دا پاش کۆتایی جەنگ و بەرقەراری ئاسایش و تەناهی بۆ پاریس گەڕایەوەو لە دیمانە ڕۆژنامەوانییەکانیدا نەگۆڕی بیروباوەڕەکانی خۆی راگەیاندو گوتی: لە قۆناغ و سەردەمێکدا کە چەرخی کۆمەڵگە لە ئەنجامی هەڵکشانی تەماح و ئارەزووی مادیدا لە تەوەری خۆی دەرچووە، پتر لە جاران هەست بە زەرورەتی گەڕان بە دووی ئارمانج و

مەراماندا دەکرێ، لە سەردەمی تەقینەوەی ئەتۆمدا پێویستە لەسەر مرۆڤ دژی چەمکێن دروستکراوو قالبگرتوو راپەڕێو هەموو توانای خۆی بۆ بەرقەراری "سەردەمێکی تازە"ی دیکە بخاتە گەڕ.

هێشتا ماوەیەك بەسەر کۆتایی جەنگدا تێنەپەڕی بوو کە بڵاوبوونەوەی رۆمانەکانی "ژولین گراك"و شیعرەکانی "ژاك پریڤێر" دیسان ناوی ئەم قوتابخانەیەی خستەوە سەر زارانو ئەوەی نیشاندا کە هێشتا سوریالیزم لە دڵاندا گەشەو دەگرێو بە پێچەوانەی تەسەوری گشتییەوە، بە تایبەتی مێژوونووسانی ئەدەبیو رۆشنبیری، جەنگی جیهانی نەیکوشتووە. لە ساڵی ١٩٤٧دا پیشانگایەکی تازە بۆ بەرهەمێن سوریالیستەکان لە فەرەنساو ئەمریکادا کرایەوەو سەلماندی کە هێزێن تازەو بەهرەێن نەپشکوتوو لە هەناوی سوریالیزمدا هەیە. ئەگەر چی ئاندریە بریتون هەموو کۆنە پەیڕەوکارەکانی خۆی لە دەست دابوو, بەڵام کۆمەڵێك موریدی لاو وەکو پەروانە دەوری مۆمی بوونیانداو سەر لە نوێ کوانگی سوریالیزمیان گەرم کرد.

ئاندریە بریتون، لە سەفەرێکیدا کە لە کاتی جەنگدا بۆ ئەمریکاو دوڕگەکانی ئانتیل کرد، بە زەبری قەڵەمە بە بڕشتەکەیو بە کۆمەکی بنجامین پڕە لەوبەری گۆی زەویدا گەلێك کوانگی هەڵایساوی بۆ قوتابخانەکەی خۆی دامەزراند بوو. دەستەیەك لەم تازە کورانە لەگەڵ پێشەوای مەزهەبەکەی خۆیاندا بۆ ئەوروپا هاتنو بوونە مایەی خڕبوونەوەی شاعیرانی لاو.

ئاندریە بریتون دووبارە شانو شەوکەتی پەیداکرەوەو بە بەردەوامی کۆڕی سوریالیستی لە چایخانەی ((Cafedes Deux Magots))دا بە بەشداری هونەرمەندانی تازەخواز، کە دەتگوت بەشێوەیەکی بنجبڕ لێبڕابوون ملکەچی فەرمانی دەسەڵاتی مەعنەویو شۆڕەتی "پاپ ئاسایی" مامۆستاکەیان بن, دەگێڕا. چەند گۆڤارێکیان دەرکرد کە بەناوبانگترینیان نێوی "چواربا" بوو. ئەم گۆڤارە لە ژمارە چوارەوە تا ژمارە حەوت کۆمەڵێك نموونەی لە ەرهەمی ئەم تاقمە تازە نەفەسە بڵاوکردەوەو مژدەی سەرهەڵدانی قوتابخانەی " سوریالیزمی ڕێ"ی راگەیاند!.

بە هەر حاڵ ئەم قوتابخانە تازەیەش چەند لقو باڵێکی جیاوازی لێ بووەوە (لەوانە: باڵی ەپ کە " سوریالیزمی شۆڕشگێڕی" پێ دەگوترا) بەڵام دەسەڵاتو کاریگەری گەیشتە ڵاتانی رۆمانیاو میسریش.

PDF4Kurd

بەم شێوەیە، ئەم راپەڕینە هزریو مەعنەوییە، کە بەڕای هەندێ لە شارەزایانو رۆشنبیران لە توێی لاپەڕەکانی مێژووی رابردوودا نێژرابوو، سەر لە نوێ کەوتەوە جمو جۆڵو چەلەنگیو لە هەنبەر فەلسەفەی ئەگزیستانسیالیزمو مارکسیسزمدا هەڵوێستی بەرەڤانی تازەی بەدەست هێنا.

چۆن دەربارەی دادایزمو سوریالیزم داوەری بکەین

خەڵکانێکی زۆرو تەنانەت جماعەتێك لە ئەدیبانو شارەزایانی سوریالیزم, بە زادەی پەرۆشی نوێئاوەری یا کەچڕەوی هزرو زەوقو سەلیقە یا شۆخیو سوعبەتی هونەرمەندانێك دەزانن کەدەیانەوێ بە هەر هۆیەکەوە بووە ببنە مایەی سەرنجو سەرسامی عەوامی خەڵکی. هەڵبەتە بە ئاسانی دەتوانرێ بەرپەرچی ئەو تازە خوازانە بدرێتەوە کە لە بازنەی خورافاتو خەیاڵاتی کۆن دەرچوون، چونکە دەرك کردنی هونەری نوێو مەرام خوازی "بەپێچەوانەی دابو نەریتی باوەوە" پێویستی بە هەوڵو کۆششی فراوانە، پابەندی بە دابو نەریتو عادەتەوە لەلایەكو دەستدانە خەبات بە شێوەێن نوێ لەلایەکی ترەوە رەسمێکی دێرینە کە لە تەبیعەتی ئاسانخوازو ئیسراحەتخوازو تەمەڵی مرۆڤەوە هەڵدەقوڵێ.

ماهیەتو کرۆکی دادایزم لەگەڵ هیچ جۆرە یاسایەکی ریزبەندیو خانەبەندی هونەرو جوانیناسیدا نایەتەوە. چونکە ئەم یاخیو سەرکێشانە لە رادەبەدەر باوەڕیان بە پووچی کاروبارەکانی جیهانە. بۆ هەڵاتنو رزگاری لەم پووچییە لە هەوڵەوە تا کۆتایی هەموو سونەتو دابە کۆنەکان دەکەنە قوربانی هەوەسبازییەکانی خۆیانو پێشێلی دەکەن، بەڵام هیچ باوەڕێکی تازەی مکومی لە جێگە دانانەن. جا عەوامی ئەو خەڵکەی کە دەیانویست رەفتارو ئەتواری ئەمانە بەپێوەری هونەری هەڵسەنگێنن، هەر کە لە کۆڕێکی دادابیدا تریستان تزارا لە جیاتی بەیاننامەی دادایزم دەستی بە خوێندنەوەی وتارێکی ناو رۆژنامەیەك کردو لە هەمان کاتدا پول ئیلوار کەوتە زەنگوڵە لێدان، خەڵکەکە سەبریان سواو کار گەییە شەڕە جنێوو پێکاکێشان. بەلای دادابییەکانەوە هەر جۆرە پێوەرێکی بەها بێ مانایە، هەر جۆرە جیاوازیکردنێك لە بەینی ئەوەی پێویستە بکرێو ئەوەی نابێ بکرێ، لە بەینی ئەوەی پێویستە بگوترێو ئەوەی نابێ بگوترێ نایەتە پەسندکردن. تەنیا ئەوەندە بەسە کە هەرچییەك بە هزرا

بێت پراکتیزه بکرێ. بە ئانقەست دەیانویستکارێك بکەن کە سەرمایەداران رقیان لێ هەڵبگرن‌و دژمنایەتیان بکەن. بەڵام ئەم کارەی کە دەیانکرد نەك هەر سەرمایەداران، بەڵکو خودی ئەم هونەرمەندە لاوانەشی لە هونەرو ئەدەبیات دەبێزاراندو دەتاراند.

بەڵام ئارمانج‌و مەرامی سوریالیزم لە سنووری ئەدەبیات‌و هونەر هێوەترە، چونکە دەیەوێ مرۆڤ لە کۆت‌و بەندی شارستانیەتی بەرژەوەند پەروەری ئێستا رزگار بکات. جا بۆ جوڵاندن‌و بێدارکردنەوەی مرۆڤ، دەبوایە لە دەرگای وێرانکردنەوە وەژوور بکەوێ‌و رەوتی کاروانی هزرین لە گرتنەبەری رێگە کۆنەکان لابدات, ئەوە بوو کە ئاگایانە هۆش‌و ئاوەزی وەلاوەناو رووی کردە سەرچاوەی لێوان لێوی هێزە پەنهان‌و سەرمۆرەکانی بوونی مرۆڤ تا شەپۆلانی سێڵاو ئاسای دەروونی بەرەو ئاسۆ روون‌و کراوەکان بیبات‌و ئاراستەی بکات.

یەکەم کاری سوریالیزم بەدەست هێنانی ئەم هێزە نەدیارو نەزانراوانە بوو. بەمجۆرە، بەپێی گوتەی ئاندریە بریتون. سوریالیزم لە روانگەی فەلسەفییەوە پشت بە باوەڕ بە واقیعی بالاتر دەبەستێت کە لە ئەنجامی تەداعی ماناکانی زەینەوە دێتە دی‌و هەروەها پشت بە باوەڕ بە توانای بێ کۆتایی خەونان دەبەستێت کە لە ئەنجامی گەمەی (بێ سوود)ی هزرینەوە دێتە دی. پشت بەستن بە "ئوتۆماتیکیەتی مێشك" توانای ئەوەمان دەداتێ کە تا سنووری قەڵەمڕەوی غەریزەو مەیل‌و ئارەزووە سەرکوتکراوەکان —کە دەکاتە هەمان قەڵەمڕەوی واقیعی بالاتر- بە قووڵایی زەیندا رۆبچین. بەڵام چونکە باشترین ئەوزاری دەربڕینی حاڵەتە سایکۆلۆجیەکان، هونەرە بۆیە هەموو کەس ناچارە بەرهەمێن سوریالیستی تەنیا لەلایەنی هونەری‌و جوانییەوە تاوتوێ بکات‌و هەڵبسەنگێنێ. لە حاڵێکدا ئەم بەرهەمانە تەنیا دیمەنێکی کەسایەتی سایکۆلۆژی هونەرمەندەو هیچی دیکە. رێبەری سوریالیزم بەردەوام شاعیران‌و هونەرمەندان دڵنیا دەکات کە دەبێ پاش چوونە ناو قووڵایی دەریای خەیاڵ دووبار بێنەوە سەر ئاوەکە، تا توانن لە ژیانی رۆژانەدا سوود لەو دوڕو گەوهەرانە ببینن کە وەدەستیان هێناون. هەڵبەتە وریالیستەکان سوودێکی زۆریان لە دۆزینەوە سایکۆلۆژییەکانی فرۆید وەرگرتووەو رهەمەکانی ئاندریە بریتون ئەوە نیشان دەدەن کە گەلێك لەو رووداوانەی کە پەیوەندییان بە خت‌و رێکەوت‌و شوومی و نەحسییەوە هەیە، تەنیاو تەنیا زادەی غەریزە سەرکوتکراوەکانی

PDF4Kurd

خۆمان‌و ئەنجامی کۆت‌و بەندی تەنگەتاوکردنی کۆمەڵایەتییە. جا لێرەدا "واقیعی بالاتر" لە "واقیعی ژیان" نزیك دەبێتەوەو دنیای خەیاڵ ئاوێتە بە دنیای عەیان دەبێ.

ئەگەرچی دەرونیشکاری فرۆید بووە بەسەرچاوەی ئاراستەکردن‌و دەوڵەمەندکردنی ئەزمونێن سوریالیستەکان بەڵام ئەمانیش واتە گروپی سوریالیستەکان یارمەتیەکی شایستەی پەرەسەندن‌و خەملێنی فرۆیدیەتیان داوە: هەر سەلماندن‌و قەرساندنی زەخیرە سایکۆلۆژییەکانی مرۆڤ بەس نییە، بەڵکو دەبێ لە کاروباری ژیانیشدا سوودی لێ وەربگیرێ‌و پراکتیزە بکرێ.

بەم پێیە، سوریالیستەکان نەك هەر پەنایان بۆ "بورجی عاج" نەبردووە، بەڵکو کار بۆ ئەوە دەکەن کە بەگۆڕینی ژیانی بەشەر, بورجە عاجییەکان-یش ویران بکەن تا قوربانیانی ژیان لە واقیع هەڵنەیەن‌و بیکەن بە مەیدانی هاتنەدی ئارەزووە زۆرو زەبەندەکانیان.

رێبازی سوریالیزم وەکو چون چالاکییەکانی خۆی بە دژایەتیکردنی "هونەر بۆ هونەر" دەست پێکرد، بە هەمان شێوەش هەر رێبازێك لەسەر بنەمای (شۆڕش بۆ شۆڕش) رۆنرابێ رەفز دەکاتەوە. کەواتە ئەو کەسانەی کە ئەم رێبازە بە لایەنگری ئەو دوو پرەنسیپە بژمێرن بە هەڵەدا دەچن‌و لە ئارمانجی سەرەکی سوریالیزم غافڵ‌و بێ ئاگان.

لەگەڵ هەموو ئەمەشدا لەو کاتانەدا کە "لاشعور" ئامادەی بەخشینی "ئیلهام" نەبووبێ، شاعیرانی سوریالیست دەستبەرداری کار نەبوونەو لە ئەنجامدا بەروبومی نووسینی خۆبەخۆ هەموو کاتێك هەر باش دەرنەچووە. بەڕای ئەوان شاعیر کەسێکە کە باشتر لە خەڵکانی دیکە بتوانێ سوود لە "نهێنییەکانی کانگەی دڵ‌و مێشکی" وەربگرێ‌و بە جۆرێ هەڵیانجێنێ کە کار لە ناخی خوێنەر بکات‌و خوێنەر بە توندی بجوڵێنێ تا ئەم جوڵانە توندە ببێتە مایەی کەشفی دنیای ناخ‌و کرانەوەی رازی گەورەی داهێنانەکەی.

بەم پێیە دەکرێت ئارمانجی سوریالیزم لەیەك رستەدا کورت بکرێتەوە: هەوڵی بێوچان بۆ بەزاندنی جیهانی پەراگەندەو پارچە پارچەی ئاوەزو، گەیشتن بە واقیعی موتڵەق, بریتون دەیگوت: "دڵنیام کە لە ئایندەدا، ئەم دوو حاڵەتە بەڕواڵەت دژە، واتە خەون‌و واقیع، لە تەرزە واقیعێکدا کە هەمان واقیعی بالایە تێکەڵ‌و ئاوێتە دەبن."

بۆ گەیشتن بەم واقیعە بالایە، دەبێ زەین لە ژەنگی هەر جۆرە رێساو یاساو قەراردادو مەبەستێك پاك بکرێتەوەو بگەڕێنرێتەوە سەر حاڵەتی "ژیانی راستەوخۆ" و "فەیەزانی

خۆبەخۆ". جا بەم پێیەو لەبەر ئەمە سوریالیزم "چارەسەرێکی تایبەتییە بۆ مەسەلەی ژیـان"و لەم رووەوە دەتوانرێ بە جۆرە زانستێکی ئەخلاقی بژمێردرێ، بەڵام زانستێك کە رێگەی ژیـانی ئاڵۆزی واقیعی نیشان دەدات نەك رێگەی ژیانی ساختەو وەهمـی. هـەروەها دانـەری کۆمەڵـە پرنسیپێکی تایبەتییە لە بواری زانستی جوانیناسـیدا، کـە کۆڵەکـەکانی هونـەرو ئـەدەبیات‌و زمانی باوی لەقاندووە.

بەلای سوریالیزمەوە تەنیا یەك ((جوانی)) هەیە ئەویش ((جوانی لەرزانـە)): ئـەم جوانیـە زادەی ئوتۆماتیکیـەتکاری و لافـاوێکی زەینییـە کـە بـۆ حاڵەتـە پەراگەنـدە و پەرێـشانە سەرەتاییەکەی گەڕابێتەوە, بەو مەرجەی کە لە هەوەڵەوە هەر جـۆرە "هزرێکـی پێـشوەختە"و "سنعەتی نەزم‌و قافیە"و "هزرینی هونەری‌و ئەخلاقی" لە لاپەڕەی زەین بسڕدرێتەوە. بـەمجۆرە سوریالیزم ئارەزوو حەزە بەرزەکانی رۆمانتیزم‌و مالارمیەو رامبـۆ دەگەیەنێتـە بـاڵاترین پلـەی تەجەلی: یانی بە مەدەدی شیعر، رێگەیەکی پڕ پێچ‌و پەنا بـۆ ناسـینی میتافیزیکـاو زانـستی ئەخلاق دێنێتە ئاراوەو بە ئەوزاری فاکتەری "گۆڕینی ژیانی" دەزانێت.

بەم حاڵەشەوە پێویستە ئەوە بگوترێ کە سوریالیزم ژیانی نەگۆڕیوە: ئەمە جگە لەوەی کـە ناتوانرێ ئەو جۆرە ئومێدە لە شیعر بکرێ. بەلای زۆر کەس لە پەیڕەوکارانی ئەم قوتابخانەیەوە، شیعر هەنگاونانێکی ساحیرانەی بێ بەرە کە بەکاری جەستە دێ نەك گیانو، تایبەتە بە بـوونی فەردی شاعیرەوە. تەنانەت تەنزیش کە بە باوەڕی سوریالیزم‌و رۆمانتیزم، رەخنەیەکە کە مـرۆڤ لە دەستی ژیانی واقیع رزگار دەکات، بەرەبەرە قالبی رەخنە لە شـیعری وەرگرتـووەو کەوتۆتـە گاڵتەپێکردنی.

لەوەیە سوریالیزم تەنیا سەرنجی ژمارەیەکی زۆر کەمی خوێنەرانی بەلای خۆیدا راکیێـشابێ. عەوامی خەڵکی، بەشـێوەیەکی گـشتی موریـدانی ئـەم قوتابخانەیـە بـە کەسـانی دەغـەڵبازو شەکەرو جنێوفرۆش دەزانن، کە گاڵتەبازی‌و تیرو توانجیان کردگە بـە پیـشەو فێـری چاوەشـی ...ون تا تۆڵەی خۆیان لە وردو درشت، لە گەورەو بچووك بسێنن. لەگەڵ ئەمەشدا هەمان گرووپی ...ژ-ش، تەنانەت لە کاروباری ئاسایی ژیاندا, بەشێوەیەکی نائاگا کەوتوونەتە ژێر کاریگـەری‌و ...ەسەڵاتی راوبۆچوونی ئەم قوتابخانەیەوە. ئێستا ناتوانێ شیعرو رۆمانی زۆر ئاقڵانە یـا فیلمـی ...ـەوام پەسندو عامیانە یان ئاگاداری سواوی قەد دیواران یان دروشمێن پڕجۆش‌و خرۆشی حیزبی

بێنێتە بەرچاو بـێ ئـەوەی بەشـێك لـە رەگـەزانی نـا مـەنتیقی، کـە مایـەی رەزامەنـدی نـا راستەوخۆی ئێمەیە، تێ نەکەوتبێ.

ئەوەندە هەیە کە ئەگەر سوریالیزم لە جیهانی هونەردا سەری هەڵنەدا بووایە, ئەوا سـەدەی بیستەم لە رازو نهێنییەکی شاعیرانە بێ ئاگاو غافڵ دەبوو.

سوریالیزم لە وڵاتانی دیکەدا

سوریالیزم بزووتنەوەیەکە کە لە شیعرو هونەری فەرەنسادا سەری هەڵداو پایـەو بناغەکـەی بە تەواوەتی بەندە بەزەوقی فەرەنسییەوە. ئەگەرچی دەشێت فوتـورێزمی ئیتاڵیـایی لـە بـاری پشکنینی قوڵایی زەین و هەوڵدان بۆ نوێئاوەری یەوە لەگەڵ سوریالیزمدا بەراورد بکرێ، بـەڵام لایەنی جیاوازی نێوانیان لەوە زیاترە کە بچووکترین هاوبەشی شـێوازو یـەکێتیی نێـوەڕۆك لـە نێوان ئەم دوو رێبازەدا چێ ببێ. لە ئەڵمانیا و روسیاو ئەسپانیادا, بەر لـە فەرەنـسا بـە هـیچ جۆرێ هەواڵێ سوریالیزم نەبووە. تەنیا قوتابخانەی ((پوئیتزم)) کـە زووتـر لـە (بەیاننامـەی سوریالیزمی) بریتون لە چیکۆسلوڤاکیا هاتە ئاراوە, تاڕادەیەك لـە سـوریالیزمی فەرەنـسا لـە پێشترە. ئەم قوتابخانەیە شیعر بە ((شۆخی هەست یـان چـەمکان یـا بـە ئەڵقەیـەکی فیلمـی مەستان یان چرای جادوو)) دەزانێ کـە ((لـە جیهـانی شـێتایەتی موقەدەسـی خواسـتنان"دا سەرگەرمە)، لەبەر ئەمە لە بری ئەوەی کە ئەم رێبـازە بـە پێـشەنگو پێـشڕەوی سـوریالیزمی فەرەنسا بژمێرین، دەبـێ بـە مریـدی ئیمـاژیزمی ئینگلیـزو ئـەمریکاو درێـژەدەری شـێوازی ئاپولینر-ی حەساو بکەین.

بە هەر حاڵ راوبۆچوونانی سوریالیزم بەلەز لە چوار دیواری فەرەنسا وەدەرکەوت‌و لـە هـەر چوارنکالی جیهاندا جێپێیەکی بۆ خـۆی کـردەوە. لـە سـاڵی ١٩٣٦دا پیـشانگای بەرهـەمێن سوریالیستەکان لە لەندەن کرایەوە. ئاندریە بریتون سەفەری بـۆ وڵاتـانی ئـەوروپای ناوەنـدی‌و تەنانەت بۆ دورگەکانی قـەناری لـە ئوقیانووسـی ئەتڵەسـیدا کـرد تـا لـە رێگـەی بانگەشـەو وتاردانەوە رەواج بەبیرو باوەڕەکانی خۆی بدات، لە سـاڵی ١٩٣٨دا لـە پـاریس پیـشانگایەکی نێونەتـەوەیی سـوریالیزم کرایـەوەو چـوارده وڵاتـی جیهـان بەشـداریيان تێـدا کـرد لـە وانـە: ئینگلیستان‌و بەلچیکاو ئەسپانیاو سویسراو چیکوسـلوفاکیاو یۆگـسلافیاو ئاڵمـان‌و ئـەفریقاو

PDF4Kurd

ژاپۆن‌و مەکزیك‌و بەرازیل‌و وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا. لە ساڵە خوێناوییەکانی ١٩٣٩-١٩٤٥دا مەڵبەندی سوریالیزم لەگەڵ خودی ئاندریە بریتون گواستییەوە بۆ دوورگەکانی ئانتیل و هایتی و نیمچە دوورگەی فلۆریداو پاش جەنگ دووبارە بۆ پاریس گەڕایەوە.

لە ئینگلیستاندا

لە ئینگلیستاندا شاعیرێکی گەورە بەناوی دەیڤید گاسکوین لە ساڵی ١٩٣٥دا سوریالیزمی فەرەنسا کەشف دەکات‌و کتێبێك بەناونیشانی "دنیای هێمایان" کە لە راستیدا یەکەمین بەرهەمی سوریالیستی ئینگلیزە بڵاودەکاتەوە. سوریالیزمی ئینگلیستان پەرچەکردارێکە بەرانبەر بە شیعری ریالیستی‌و کۆمەڵایەتی "ئودون"و "مەك نیس"و "سپندەر". یەکێك لە ناودارترین شاعیرانی ئینگلیزی نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەم بەناوی "دیلان توماس ١٩١٤- ١٩٥٣" لە سەرەتادا بە پەیڕەوی لە سوریالیزم هونەرمەندانی هاندەدا کە خۆ بە سەرچاوە دەروونییەکانی مرۆڤدا بکەن، باوەڕی وایە کە "شیعر بزووتنەوەیەکی کێشدارو بە ناچاری حیکائییە کە مرۆڤ لە کوێری پەردەپۆشەوە بەرەو بینایی رووت رێنوێنی دەکات". دەڵێت: "من لە دەرێی پێکادانی ناچاری وێنەێن زەینی هەوڵدەدەم ئەم ئاشتی‌و ئارامییە کاتییە کە شیعرە بێنمە ئاراوە". ئالێرەدایە کە ئەم شاعیرە لە سوریالیزم جیا دەبێتەوە. دوا شیعری ئەم شاعیرە کە باسی رەنج‌و ئازاری مرۆڤ دەکات‌و لە شیعرەکانی سەرەتای، کەمتر پابەندی مەستی وشەو خواستنانە "استعارات" دەربارەی "شکۆداری مرۆڤدۆستی‌و ستایشی پەروەردگار" هۆنراوەتەوە.

لە ئەسپانیاندا

لە هەوەڵەوە ئاوێتەیەك لە فوتوریزم‌و دادایزم‌و سوریالیزم لەگەڵ دوو ناوی تازەدا دێتە ـەیدان: یەکەم قوتابخانەی "ئولترائیزم" لە ساڵی ١٩١٩،و دووەم قوتابخانەی "کریاسیونیزم" ـه ساڵی ١٩٢٥. ئولترائیزم، کە ناودارترین شاعیری "گیرمودو تور"ی ناوە رایدەگەیەنێ کە ـیعر پەیوەندی بە رابردووەوە نییە. کریاسیونیزم بە رابەرایەتی شاعیرێکی خەڵکی شیلی بە ـوی ڤینستە هویدوبرو، کە لە قوتابخانە توندڕەوەکانی پاریس پەروەردە بوو بوو، و هەندێ

شیعریشی بە زمانی فەرەنسی گوتووە، دەیەوێ "بە جۆرێ شیعر بئافرێنێ وەکو چۆن سروشت درەخت دەئافرێنێ".

جیرالدو دیگو کە لایەنگری قوتابخانەی کریاسیونیزمە شیعری تەژی هەستێن لیریکی‌و وێنەێن سوریالیستی دەڵێت‌و جارجاریش دەگەڕێتەوە سەر شێوازی کۆنی شیعری ئەسپانیایی. شاعیرێکی دیکەی ئەسپانیایی کە پەروەردەی ئەم قوتابخانەیەیە ناوی "پیدرۆسالیناس"ـە، لەهەوەڵەوە بە پەیڕەوی لە پول ڤالیری کۆمەڵێك شیعری مکوم‌و بتەوو ئاڵۆز دەڵێت، پاشان بەرەو کەشفی لایەنە پەنهانەکانی زەین دەڕوات‌و دنیا بە کۆمەڵە فۆرم‌و چەمکێکی پەراگەندە دەزانێ. بەڵام گەورەترین شاعیری سوریالیستی ئەم وڵاتە فیدریگوگارسیا لۆرکا ١٨٩٩-١٩٣٦ی شەهیدی رێگەی ئازادی‌و جەنگی ناوخۆی ئەسپانیایە.

ئەم شاعیرە هەوەڵجار بە شێوەی ئولترائیزم چەند پارچە شیعرێکی کۆك‌و جوان دەنووسێت‌و پاشان بە کتێبی "شاعیر لەنیویورك" بە تەواوەتی روو دەکاتە سوریالیزم... هەڵبەتە شاعیر هاتووە پەنای وەبەر گۆرانی و چیرۆك‌و هەڵبەستێن فۆلکلۆری بردووەو لە قاڵبێکی هونەری‌و شاعیرانەی خەیاڵ ئامێزی پڕ داهێناندا دای رشتووە.

لۆرکا هەم شاعیرو هەم مۆسیقازان‌و هەم نیگارکێش‌و هەم شانۆنامەنووس‌و هەمو وتاربێژێکی بە توانا‌و بەدەسەڵات بووە، بەڵام هاو عەسرەکانی بە دوا شاعیری حەماسەی ئەسپانیای دەزانن. رۆوفائیل ئالبیرتی-ش شاعیرێکی سوریالیستی دیکەی ئەم وڵاتەیە کە ئەویش وەکو لۆرکا چیرۆکی فۆلکلۆری لە شیعردا تەوزیف دەکرد. ناودارترین بەرهەمی ئەم شاعیرە بەیتی "شاعیر لە کۆڵان"دایە کە باوەڕێن سوریالیستی و کۆمۆنیستی و رۆمانتیکی ئەو نیشاندەدات. دوا کۆمەڵە شیعری ئەم شاعیرە کۆ شیعری " لە نێوان دەریا"دا دڵە خورپێی مرۆڤی هاوچەرخ، کەبەردەوام لەگەڵ بیرەوەری‌و خەون‌و کاروباری رۆژانەی ژیاندا لە زۆراندایە، نیشان دەدات. ڤیسنتە ئەلکساندەرو لویس سیرنودا-ش لە شاعیرە سوریالیستە ناودارەکانی ئەسپانیان.

لە یۆناندا

ئیمبیریکوس یەکەم شاعیر بوو کە لە ساڵی ١٩٣٥دا سوریالیزمی بردە ناو ئەو وڵاتە. پاش جەنگی جیهانی دووەم، سوریالیزم بە تەرزێکی سەیرو عەجیب دێتە ناو شیعری یۆنانییەوە. شاعیرانی گەورەی مینا ئیلیتیس و گاتسوس پەروەردەی دەستی ئەم قوتابخانەیەن.

لە سوئێدا

یەکەمجار ئارتور لوند کوڤیست، بەرهەمی شاعیرانی سوریالیستی فەرەنساوی وەردەگێڕێتە سەر زمانی سوێدی‌و بەم شێوەیە ئەم قوتابخانە تازەیە بە هاووڵاتیانی خۆی دەناسێنێ. گەورەترین شاعیری سوریالیستی سوێدی گونارا کلوف"ـە، کە وێڕای نارەزایی خۆی، بە پەیڕەوکاری ئەم قوتابخانەیەی دەژمێرن.

لە چیکۆسلۆڤاکیادا

ڤیتسلاڤ نیزڤال-ی گەورەترین شاعیری چیکۆسلۆڤاکی لە ریزی پێشەوەی ئەو کەسانەیە کە لە ئەنجامی کاریگەری سوریالیزمی فەرەنساوە کەوتە گەڕان بە دووی فۆرمو قاڵبی تازەی شیعراو جلەوی شیعری بە دەستی وەهمو خەیاڵاتی زەین دەسپارد. رەوتو کاروانی گۆڕانی شاعیرانەی نیزڤال لە هەندێ رووەوە لە ئاراگۆنو ئیلوارو تزارا دەچێت: یانی شاعیر پاش پەیڕەو کردنی شێوازی ئاپولینر دەکەوێتە سەر رێگەی شۆڕشو لە شۆڕشەوە دەگاتە ریالیزمی کۆمەڵایەتی. ئەم شاعیرە لە دوا بەیتی خۆیدا کە بە ناونیشانی "ئاوازی گوندەکەی من"ـە، وێنەی جیهانی کۆنو ئاسۆی دنیای ئایندە وێنە دەگرێتو پاشان روو لە "وەچەی پیری دڵ بە تاڵ" واتا وەچەیەك کە "عاشقی بریقو باقو رواڵەتبازی" بوو و "باری گرانی دوو جەنگی خوێناوی بەسەر شانەوە" بوو، دەڵێت: "ئێستا دەتوانی بۆ خۆت بگری کە یادگاری سەدەکانی تۆ هەرەسی هێناوەو دنیایەکی تازە گەرەکیەتی لە نێو دارو پەردووەکانییەوە سەر دەربێنێ".

هێشتا زۆر زووە کە بتوانرێ کاریگەری سوریالیزم لە ئەدەبیاتی هەموو وڵاتاندا بە شێوەیەکی بنجبڕو دڵنیا نیشان بدرێ. چونکە بێدەنگی پاسەوانانی ئەدەبیاتی کۆن توانای ئەم کارەمان پێ نادات. بەڵام نابێ ئەوە فەرامۆش بکەین کە هیچ وڵاتێك نییە لە کاریگەری‌و ەسەڵاتی سوریالیزم دوور بووبێ. شاعیران‌و هونەرمەندانی گەورەی وەك ئەلبێرتوساڤینۆ-ی تالّی‌و گۆستاف مونچی دانیمارکی، و لون باربو-ی رۆمانی‌و تیبوردیریی رۆماننووسی ەجەڕی بە پەیڕەوکارانی ئەم قوتابخانەیە دەژمێردرێن. تەنانەت لە میسریشدا، پاش جەنگی یهانی دووەم، گۆڤارێك بە ناوی (La part dusale) کە تایبەت بوو بە بڵاوکردنەوەی ەرهەمێن سوریالیستەکان، بە زمانی فەرەنسی لە قاهیرە بڵاودەبووەوە.

پەراوێز

١- جەنگی مەراکیش:

لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا، هێزەکانی فەرەنساو ئەسپانیا، بە هەنجەتی دامرکاندنەوەی شۆڕشی ناوخۆ، پەلاماری مەراکشیان داو لە ساڵی ١٩١٢ ئەم وڵاتەیان کرد بە دوو هەرێمی سایەنشینی فەرەنساو ئەسپانیا. لێ لە ساڵی ١٩٢٤دا یەکێك لەسەر خێڵەکانی مەراکش بە نێوی عەبدولکەریم لە هەنبەر لەشکریانی بێگانەدا هەستاو تا ساڵی ١٩٢٦ دلێرانە جەنگی‌و ئاقیبەت بە هۆی نەبوونی هێزی تەواوەوە، تەسلیمی فەرەنسییەکان بوو و ئیدی مەراکش دووچاری توندترین سەرکوتو نەگبەتی بوو.

چاوخشانێك بە ئەدەبیاتی هاوچەرخدا

هەر توێژەرێك بیەوێ رەوت و کاروانی ئەدەبیاتی هاوچەرخی ئەوروپا، بە تایبەتی ئەدەبیاتی پاش جەنگی جیهانی دووەم بخاتە بەر باس و لێکۆڵینەوەوە، بێگومان رووبەڕووی گیروگرفتانی گەورە دەبێتەوە. چونکە یەکەم هێشتا "چاك"و "خراپ" لێکدی جیا نەبوونەتەوە، و عەیاری راستەقینەی دوا بەرهەمەکان لە مەحەکی تەجروبەی زەمان نەدراون. مێژوونووسانی ئەدەبی هێشتا لە نێوان دوو دڵی بڵاوبوونەوەی پێڕستی نووسینی نووسەرانی زیندوو راگەیاندنی زەوق و هەڵبژاردنی شەخسی خۆیاندا تیا ماون و ئەمەش مایەی سەرسامی نییە: چونکە لە هەر قۆناغێکی مێژووی ئەدەبدا شەیدا بوونی زەوقی زەمان یان بە پێچەوانەوە روو وەرگێڕان لە هەر جۆرە تازەخوازی و نوێئاوەرییەك سێبەری گومڕایی خستووەتە سەر بایەخی راستەقینەی بەرهەمی هونەری ئەو قۆناغە.

زەمان ئێمە کە بەدەست مینگەمینگ و دوو دڵییەوە هەراسانە، بەوپەڕی خێراییەوە سەر لە ئاستانەی بەرهەمانێك دەسوێ کە لەواری دەربڕینی مانادا, قاڵب و فۆرمی نوێ و بیدەعەتی سەیریان هێناوەتە ئاراوەو بانگەوازی "بلیمەتی" دەکات. جا هەر بەمەوە نەوەستاوە بەڵکو پێی وایە کە ئەدەبیات بە چەمك و مانا کۆنەکەی قسەی بەلاش و دراوی ەڵبە. لەبەر ئەوە بانگەشە بۆ بەرهەمێك دەکات کە لە رووی بونیادەوە فشەڵە. لە رووی وەڕۆکەوە ناپوختەیەو لە رووی قاڵبەوە نەك هەر نەمەییوە بەڵکو شێوەو فۆرمە ەرتاتییەکەی خۆی نەبەزاندووە، بەناوی "راستگۆیی"و "ئەزموونی ژیان"ەوە چاو لە نا ونەرییەتی ئەو جۆرە بەرهەمانە دەپۆشێت.

وێڕای ئەمەش سەدەی ئێمە هیچی لە سەدەکانی رابردوو کەم نییە. "ئەم سەدەیەی کە ئێمە تیایدا دەژین گۆڕانی گەورەو قووڵی لە هەموو بوارە هونەرییەکاندا، بە خۆوە دیتووە. شیعری نوێ و مۆسیقای نوێ و نیگارکێشی نوێ هاتۆتە ئاراوەو ئاسۆی تازە لەبەردەم هونەردۆستاندا ڤەبووە.

ئەو کەسانەی کە رووبەڕووی هونەری نوێ دەبنەوە، بە زۆری پێی نا قاییل دەبن و هەندێکی دیکەش بێ بیرکردنەوەو لێکدانەوە داوەری و قەزاوەت دەکەن و هونەری نوێ بەشتێکی کرێت و ناپەسند لە قەڵەم دەدەن و دەگەڕێنەوە سەر نەریتە کۆنەکانی خۆیان و زیاتر پابەندی دەبن. گروپێکی دیکە توێژەری بێ لایەنن، بەڵام هیچ چاکییەك لە هونەری نوێدا نابینن و تیا دەمێنن کە چۆن دەکرێ دڵ بە هونەری نوێ خۆش بکرێ و فۆرمی سەنگەلاو هێڵێن پەریشانی هونەری نوێ بە مایەی ئارامی روح و تەسەلای بیر بژمێردرێ و یان پێی ببێتە جۆش و خرۆش.

بەڵام توێژەری راستەقینە دەبێ بەر لە هەر شتێك سەرنجی ئەوە بدات کە ئەگەر لە جیهانی شارستانیانەدا راپەڕینێکی هونەری بەرپابێ و پتر لە نیو سەدە بەردەوام بێ و رەخنەگران و هونەرناسانی گەورە بەلای خۆیدا رابکێشێت و کەم و زۆر لەلایەن خەڵکییەوە قبووڵ بکرێ، بێگومان شایستەی ئەوەیە کە هونەردۆستان ئاوڕی لێ بدەنەوە".

هەڵبەتە نابێ ئەوە لەبیر بکەین کە هەر سەردەمێکی مێژوویی و هەر وەچەیەکی بەشەری هونەری تایبەتی و شایستەی خۆی هەیەو بە شێوەی تایبەتی خۆی دەڕوانێتە جوانی و بەڵگەی پێویستی ئەو جۆرە هونەرە بوونی هەمان هونەرە. واتە بوونی هونەرەکە بەڵگەیە بۆ پێویستی خودی هونەرەکە. جا ئەم هونەرە تازەیە ئەگەر گەشە بکات و رەگ و ریشە دابکوتێ و بەردەوام بێ دیارە کە هەقی مانی هەیەو بە قۆناغێکی زەروری پێشکەوتنی هونەری دەژمێردرێ. تەنانەت ئەگەر کاری ئەو هونەرە تەنیا رووخاندن بێ و هیچ بینایەکی تازە لە جێی روخانەکە دانەمەزرێنێ، دیسان دەتوانین دڵنیابین کە ئەم روخاندنە راپەڕینێکی بەدوادا دێت.

زمانی تازەی شیعر

لە سیمبولیزمەوە تا ریالیزم، لە ریالیزمەوە تا سوریالیزم، لە سوریالیزمەوە تاکو ئەمڕۆ پێ دەچێ گۆڕانی شیعر زادەو بەرەنجامی پێکادانی بیروباوەڕە دژو ناکۆکەکان بووبێ. لێ ئەو جیاوازیو ناکۆکیانە چەند بەرینو بەربڵاوبن، چەند زۆر بن، هێشتا هەر لە "بۆدلێر"ەوە تا سوورریالیزمو لە سوریالیزمەوە تا "میتا سوریالیزم" دیتنو زمانێکی هاوبەش لە شیعردا بەرچاو دەکەوێ. بۆ نموونە دەتوانرێ ئەوە دیاری بکرێ کە فلانە پارچە شیعر پاش ئەو گۆڕانەی کە لەسەرانسەری ئەوروپادا بە هۆی کاریگەریو دەسەڵاتی بۆدلێرو مالارمیەوە روویدا، هاتۆتە ئاراوە، گەلێك لە رۆشنبیران دەڵێن شیعری نوێ لە رووی شێوازو یەکێتیی نێوەڕۆکەوە هیچ هاوبەشییەکی نییە. بە هەر حاڵ ئەگەر لە دوورەوەو بە شێوەیەکی گشتی بڕوانینە شیعری ئەم ساڵانەی دوابیە دەبینین وێڕای ناکۆکیو پەراگەندەییو جیاوازیان هەر هەموویان لە سەرچاوەی یەکنەوایی شێوازێیکی دیاریکراوەوە ئاو دەخۆنەوە.

لە سەرانسەری شیعری تازەدا، جۆرە هەولێك دژی "دەرونگەری" رۆمانتیکەکانو "بیرونگەری" ریالیستەکان بەدی دەکرێ. لە جیاتی ئەو شیعرەی کە سروشتی خەیاڵیو خەونو وەهمو سەفەری رەمزی روحی دژ بە واقیع هاندەدا، شیعرێك دێت کە هەر هەمووی بۆ ناسینی واقیع تەرخان کراوە. لێ چەمکی "واقیع" لێرەدا زۆر جیاوازە لە چەمکی "واقیع" لە قوتابخانەی پارناسو ناتورالیزمدا. شیعری نوێ کە بە هیچ جۆرێ لە جیهانێکی دەرێی ئەم جیهانەدا بۆ خۆی ناگەڕێ، بە وەسفی واقیع-ش وەکو چون هەیە رازی نییەو تەنانەت سروشتی واقیع بە جیاواز لە سروشتی شیعر دەزانێت، بەڵام ئەوە نیشان دەدات کە دەتوانرێ دنیای واقیع بە تەواوەتی بە شیعر بەرجەستە بکرێ.

بەم پێیە لە بۆچوونی نوێدا، شیعر دەربڕی رێورەسمی شێوەی ژیانە بە هەموو قیعیەتێکییەوە.

چونکە شیعری نوێ خولقاندنەوەیەکی شاعیرانەی واقیعە، لە قوتابخانەی رۆمانتیزمدا شیعر کردنە بەرەو پیری واقیعی دابڕاو موجەڕەد، بەڵام ئەم واقیعە پێشوەختەو بە شێوەیەکی ئامادەو ازر هەبووەو هەر هەمان ماهیەتو تەجروبەی هەستەکانە. لە قوتابخانەی ریالیزمدا شیعر وزارێکی گوزارشتە کە لە هەموو بوارەکاندا بەکاردێت. بەڵام لە ئەدەبیاتی تازەدا، شیعر هەقی

بەسەر دیاردەو رووداوو شتە باوو ئاشناکانەوە نییە، ئیدی دیاردەو "شەرحوشرۆڤەی ئەزموونی ژیان بێ یان وەسفی دیمەن یان گێڕانەوەی چیرۆکان یان دەربڕینی هزرو بیران بێ": شیعر، ئەفراندنی شاعیرانەیە.

بەلای مالارمیەو ڤالیرییەوە شیعر لە (وشە) پێك دێتو روو لە تەجریدە. بەلای کەسانی دییەوە شیعر لە وێنەی زەینیو هەست پێك دێتو روو لە واقیعی بابەتییە. یانی بایەخ بە واقیعی بابەتی دەدات. بەڵام لە هەردوو بارەکەدا شیعر کاری داهێنانو ئەفڕاندنە. "سپاردنی دەستپێشکەری کار بە دەستی وشە" یان ئاراگۆن گوتەنی "بەکار هێنانی بێ حیسابی سەرخۆشکەرانەی وێنەی شاعیرانە" چ فەرقێکی هەیە: شاعیر چاوەنۆڕی کورسی دنیایەکی بێگەردو بێ کەموکوڕی کە هاوتاو هاوسەنگی تەواوی خۆیەتی دەکات. شیعری نوێ بە زۆری لە دووی یەکدا هاتنی سادەی وێنەێن زەینی پێك دێت، بەڵام بێ ئەوەی واقیعی باوو ئاشنای دەرەکیمان بۆ دووبارە بکاتەوە، پەیوەندی ئولفەتگرتنی ئێمەش بە واقیعی ئاساییەوە دەپچڕێ، رێك وەکو ئەو وشانەی کە نەتوانین لە ماناکانیان حاڵی بین. چونکە "پیرروردی" گوتەنی وێنەی زەینی "ئەفڕاندنی خالیسەی روحە"و تا جوڵەی فیکری داهێنەرەکەی نەناسین لە ماناکانی حاڵی نابین. شاعیر نەك هەر بە رێگا هەمووارو ناسراوەکانی واقیعدا ناڕوات بەڵکو بە پێچەوانەوەی رەوتو شەپۆلی ئاوەوە مەلە دەکات. شیعری نوێ، هەستو زمانو ئاوەزو واقیعو حیکایەتبێژی وەدەردەنێ، چونکە دژی "دنیای سەپێنراوە"و هەموو جۆرە سەپاندنێك رەتدەکاتەوە. بۆیە نەك هەر گوتنی "شیعر" بۆ شاعیر بەڵکو حاڵی بوونی بۆ خوێنەریش دژوار بووە، چونکە خوێنەر چ شتێك لەوەی کە تا ئێستا دیتوویەتیو بیستوویەتی لە شیعری نوێدا نابینێتەوە. تایبەتمەندی هەرە دیاری شیعری هاوچەرخ، ئەوەیە کە بە ئاسانیو راستەوخۆو خۆی بە دەستەوە نادادتو خوێنەر راستەوخۆ لێی حاڵی نابێ.

شیعری نوێ. لە هەموو شێوە جۆراو جۆرەکانی خۆیەوە، رەوتی سروشتیو ئاسایی دەرکو هزرینو زمانی ئێمە دەگۆڕێت. و بەمەش دەیەوێ هاوسەنگی تەواو لە نێوان خودو واقیعدا چێبکات. لە شیعری نوێدا ئێمە دنیا دیاری ناکەین، بەڵام لە بری ئەوە خۆمان دەدۆزینەوە.

شیعری نوێ، کە ناومان نا ئەفراندنی شاعیرانەی واقیع، دەشێت بە ئەفراندنی شاعیرانەی زمانیش پێناسە بکرێ یان ناو ببرێ. شیعر بە زەبری خولقاندنی زمانێکی تایبەت بە خۆی،

PDF4Kurd

واقیعی تایبەتی خۆی دەخولقێنێ. ماوەیەکە تیۆرییەکی گرنگ بە شێوەی جۆراوجۆر لە شیعردا هاتۆتە ئاراوە کە یاساکانی کێشو قافیەو دەستووری زمانو هەر هەولێك بۆ "شیعرسازی" رەتدەکاتەوەو ئارمانجی شاعیر بەوە دەزانێ کە لە رێگەی نا راستەوخۆی وشەوە بگاتە جەوهەرو ماهیەتی شتەکان. شێوەی شیعری ئازادو رێبازی ڤارلین کە دژی هەر جۆرە یاسایەکی رەوانبێژیو زمان سواری بوو و دنیایەك وشەی پچڕپچڕو گفتوگۆی وەکو نەرمە گۆرانی هێنایە ناو شیعرەوە، و هەولّی کلودڤیلو ئیلیوت بۆ دۆزینەوەی بەکارهێنانی گشتیو هێنانی زمانی پەخشان بۆ ناو شیعر، و لابردنی خالّبەندی لەلایەن ئاپۆلینرەوە، تێکدانی یاساێن رستەبەندیو شێوەی دژە غەزەل لەلایەن مایاکۆفسکییەوە کە گۆرانی بەزمی لە نێودەبردو زمانی کوچەو بازاڕی بەکاردێنا، سادەییو عەوامییەتی شیعری لۆرکا، و هەولّدان بۆ دوورخستنەوەی شیعر لە مۆسیقای زمان، و ئەنجام هەولّو کۆششی سوریالیستان بۆ روخانی شێوە هونەرییەکانو زمانی باو، هەر هەمووی دەلالەت لەوە دەکات کە زامێکی ترسناك کەوتۆتە دلّی شیعرو دەیەوێ لە ناوەوە بنکەنی بکاتو لە ناوی بەرێ. بەلاّم ئەمە تەنیا روالّەتی مەسەلەکەیە: سەرانسەری شیعری نوێ ئەوە نیشان دەدات کە شیعر لە (وشە) پێك هاتووە. هەلّوەشاندنەوەی زمانیش دەکاتە هەلّوەشاندنەوەی زمانی دەستکردو باو. زمانی سەپێنراو رەتدەکرێتەوە تا زمانێکی تازە لە دایك ببێو جێی ئەو بگرێتەوە. جا کە ئاندریە بریتون دەلّێت: "دەبێ وشە لەگەلّ یەکدیدا ئاشقێنیو ماچو موچ بکەن"، نەك هەر مەبەستی وەدەرنانی زمان نییە، بەلّکو بە تەمایە کە زمان توانای تازە پەیدا بکات. بریتون لە مەسەلەی وەدەرنانی زمانی "سەپێنراو"دا هاوبۆچوونی ڤالیرییە، تەنیا لەوەدا نەبێ کە بریتون لایەنگری "بەدیهەگۆیی"یەو ڤالیری لایەنگری "سنعەتگەری"یە. بەهێزکردنی سنعەتی ئەدەبی بە کۆمەکی وشەی مکومو مجەرەد، و رزگاری لە هەر جۆرە سنعەتێکی ئەدەبی بە کۆمەکی بەدیهەگۆیی زمانی ئیلهام یان زمانی قسەکردن، دوو ئەوزاری جیاوازن کە شیعر ـەنایان بۆ دەبات تا (زمانی داهێنان) بخاتە جێی "زمانی دەربڕین".

بەر لەوەی کۆتایی بەم باسە بێنین، خراپ نییە ئاماژەیەك بۆ شاعیرانی وەچەی پاش جەنگی جیهانی دووەمیش بکەین کە ئەمڕۆکە هەر چەند کەسێکیان لە دەوری گۆڤارێکی ئەدەبی جددی ـەم تیراژ خڕبوونەتەوەو زۆربەیان لە ژێر کاریگەری هەلومەرجی ئەو سەردەمە تایبەتییەدان کە ـایدا دەژین.

PDF4Kurd

جەنگی جیهانی دووەمو رووداوەکانی پاش جەنگی نێوبراوو رەوتی نائاسایی ئێستای مێژووی بەشەر، زۆربەی ئەم شاعیرانەی بە توندی هەژاندو بووە هۆی ئەوەی کە لە بری جەنگی نەزۆکی فۆرمو نێوەرۆك زیاتر بیر لە وەزعو حالّی بەشەری بکەنەوە. هەر چەند ئەم دەستە شاعیرە، بە تایبەتی لاوەکانیان، لێکدی جیاواز بوونو شێوازی جۆراوجۆریان هەبوو، بەلاّم هەندێ تایبەتمەندی هاوبەشیانیش هەبوو. ئەوەتا "ئالن لانس" کە شاعیرێکی لاوی فەرەنساوی بوو و بە خۆی لەگەلّ ئەو تاقمە شاعیرەدا بوو، و یەکێك بوو لە هاوکارانی گۆڤاری "Action poetique" لە وتارێکیدا ئەم تایبەتمەندیانەی بەم شێوەیە کورت کردووەتەوە:

- ئەوانە بە شێوەیەکی پڕئازار تەکانەکانی مێژوو تەحەمول دەکەن یان بە شێوەیەکی رونتر بلّێین جەنگی بەرژەوەندخوازی زامێکی قوولّو بەردەوامی کردۆتە روحی وەچەی ئەوان.

- زۆربەی ئومێدو ئارەزووەکانیان لە دەست داوە: لەگەلّ ئەمەشدا دنیا بەم شێوەیەی کە هەیە بەلای ئەوانەوە پەسند نییە. لە بەرانبەر بێ سەروبەریو ئاژاوەی دنیای سێیەمدا، بە توندی هەست بە شێواویو پەریشانی کۆمەلّگەی رۆژئاوا دەکەن.

- ئیعترازو نارەزایی پڕ ئازاری ئەوا زۆر جار لە زمانێکی دەولّەمەندی رۆژانەدا بەرجەستە دەبێتو رەنگدەداتەوە.

- ئەم جیاوازییەیان لەگەلّ وەچەکانی پێشوودا هەیە کە زمانی ئەمان رازاوە نییەو ئەوەندەش پابەندی گوزارشتو ریتمی لیریکی نینو ئەوەتا "جان مالریو" کە یەکێکە لەوان دەلّێت: "هەموو ئەوەی من دەیلّێم زبرو دوو رەگەیە".

- جا لەگەلّ ئەمەشدا وەکو پێشتر گوتم ئەم تایبەتمەندییانە بۆ هەموو شاعیرەکان چوون یەك نین، چونکە شاعیرانی دیکەش هەن کە زیاتر پابەندی قالّبو پەیڕەوی تیۆری "شیعر بۆ شیعر" دەکەن.

بە هەر حالّ، هاتنە ناو دنیای شیعری نوێ لە هەر دەرگایەکەوە بێ هەمیشە دەکاتە گەڕانەوە لە "باو"ەوە بۆ "ناباو" چونکە تایبەتمەندی سەرەکی شیعری نوێ بریتییە لە پچڕاندنی داوی پەیوەندی بە واقیعی دەرەکیو زمانی باوەوە. ئەوەی کە لە شیعری نوێدا گرینگە جەوهەرو ماهیەتی داهێنەرانەیەتی.

گۆڕانی ڕۆمان

لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا جۆرە ڕۆمانێك کە دەتوانرێ ناوی "ڕۆمانی شاعیرانە"ی لێ بنرێ، لە بەرانبەر ڕۆمانی کۆنو تەقلیدیداسەری هەڵداو واقیعی لە ژێر تویژاڵی مادیو زنجیرەی جەبری دیاردە فیزیکیو کۆمەڵایەتییەکان هێنایە دەرێو خوێنەری کێشایە ناو تاریکستانێکی جادوو ئاساییەوە.

ڕۆمانی سیمبولیستی کە جۆرێکی تایبەتییە لە "ڕۆمانی شاعیرانە"، دوا بەدوای شیعری سیمبولیستی هاتە مەیدان، بەڵام لە مەیدانی نەبەردا زۆر خۆی نەگرت.

ئەگەرچی شیعر لە نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەمدا خۆی بە نێو قەڵەمڕەوی ڕۆماندا کرد، بەڵام هۆشوئاوەزیش بەرە بەرە لەکیشوەری ڕۆماندا جێی خۆی کردەوە. ریالیزم ئەوەی دەبینی کە جیهان بەسەر مرۆڤیدا سەپاندبوو، لێ ڕۆمانی سەدەی بیستەم دەیویست دەوری مرۆڤ بەسەر دنیاو شتانەوە بدینێو شرۆڤە بکات. هەڵبەتە دەوری مرۆڤ هەوەڵجار لەشێوەی "پرسیاردا" خرایە ڕوو.

نزیکی ڕۆمان لە شێوەی کاری ئەهلی تۆژینەوەو بەدوادا چوون،و خستنەڕووی پرسو گرفتەکانی ژیان لە نیشانەکانی گۆڕانی ڕۆمان بوو،و ئیدی حیکایەتو گێڕانەوە بوو بە ئەوزارو هۆکاری ناسینی تەبیعەتو لێکۆڵینەوە. هەندێ گریمانان لە ڕۆماندا هاتە ئاراوە کە پێشان ئەقڵی ساغلەمی ڕۆماننووس ڕێی بە خۆی نەدەدا کە تەسەوری بکات.

نووسەر لە ڕێگەی ڕۆمانەوە هەوڵی دەدا مەسەلە فەردیو گرفتە شەخسییەکانی خۆی بە شێوەیەکی ڕەمزی نیشان بداتو چارەسەرێکیان بۆ بدۆزێتەوە. ڕۆمانو شانۆنامە لەسەر دەستی (ئاناتول فرانس)و (موریس بارس)و (ساموئیل باتلەر)و (ئۆسکار وایلد)و (هزبرت جورج ویلز)و (برناردشۆ) شێوەی خواستنو کینایەو درکەو ڕەمزو وەعزو وتاری گرتەخۆو، ەرحو شرۆڤەی چیرۆك تەنیا بیانوویەك بوو بۆ دەربڕینو نیشاندانی باوەڕ یان کەڵکەڵە ووحییەکانی نووسەر. گفتوگۆی قارەمانان بۆ سەلماندنی باوەڕی شەخسی -هەر چەندە ۆمانی ریالیستی پێی قاییل نەبوو، بەڵام دۆستوفیسکی باشترین نموونە لێ دروست کردبوو- ەشێکی گرینگی کۆمەڵە بەرپەڕێکی هەندێ ڕۆمانی گەورەی نیوەی یەکەمی سەدەی ستەمی پڕکردبووەوە.

"ماری پەردار"ی لورانسو "کێوی جادوو"ی توماس مانو "سکەسازان"ی ئاندریە جیدو "چارەنووسی بەشەر"ی ئاندریە مالرۆ لە دەرێی چوارچێوەی چیرۆکدا، مۆڵەتی بە گفتوگۆو هەندێ جار چەنەبازی قارەمانەکان کە هەر یەکێکیان لە دووی "حەقیقەت"ی شەخسی خۆی بوو. گەلێك لە چیرۆکنووسان لە تۆ وایە فەیلەسوفێکیان لە ناخی خۆدا حەشارداوەو ئەوەی بەرەو دنیای داهێنانی ڕۆمانی ڕاکێشاون هەمان جازیبەو هاندەری کاری پیاوی توێژەرو زانا بووە.

ڕۆمانی ریالیستی قارەمانانی بە گوێرەی کارو ڕەفتاریان نیشان داوەو هەقی بەسەر هاندەری باتینییانەوە نەبووە. ڕۆمانی ریالیستی نەدەچووە بنجو بناوانی مەسەلە ڕوحیو ئەخلاقییەکانی قارەمانانەوە، بۆیە لەم ڕووەوە لە بواری سایکۆلۆژیدا هیچ کەشفێکی گرینگی ئەنجام نەداوە. بەڵام ڕۆمانی سایکۆلۆژی ئەوەندەی بایەخ بەناخو هاندەرە دەروونییەکانی قارەمانان دەدات، ئەوەندە بایەخ بە شەرحو شرۆڤەی هەڵسوکەوتو ڕەفتاری دەرەکی قارەمانان نادات. نووسەرانی وەکو جورج میردیتو هنری جیمس و مارسیل پرۆست بار دەروونییەکانی بەشەریان وەکو بە تواناترین دەروونناسان شی کردۆتەوەو چوونەتە بنجو بناوانی. و جیمس جۆیسو ڤیرجینیا وولف پەنهان ترین گۆشەو کەناری ڕوحیان پشکنیوە، واتە نەك هەر بارە دیارەکانی شعوری بێداری مرۆڤ، بەڵکو تەمومژی شعوری پەنهانی ئەویشیان، کە بارە دەروونییەکان لەوێندەرەوە سەر هەڵدەدەن، داوەتە بەر وردەبینی لێکۆڵینەوەو شی کردنەوە. لەم ڕووەوە ڕۆمان ئاسۆی دەروونناسی بەرین کردو دنیایەکی تێکچڕژاوو بێ وێنەو نەوەستاوو جۆراو جۆری لە قەڵەمڕەوی زانست دەرهێنا.

هەروەها ریالیزمێکی تازە هاتە ئاراوە کە بە ڕواڵەت پاشکۆو درێژەی هەمان ریالیزمی پێشوو بوو. لە نێو ڕۆماننووسانی هاوچەرخی ئەمریکادا، دۆس پاسۆسو هەمینگوایو کالدوقیل دنیای هەستی خاوو سەرەتاییان شەرح کردو مکوڕانە دژی یاساو ڕێسای شێوازەکانی پێشوو وەستانەوە، ڕۆمانەکانی ئەوان لە دیمەنەکانی ژیانی ڕۆژانە کە زۆر بە ئاسانی لە دوای یەك ریزکرابوون، لە پێکەوە گرێدانی ڕووداوەکانی ڕۆژەوە دەهاتنە ئاراوە: "زوومی کامیرای وێنەگری" جێی زوومی چاوی نووسەری دەگرتەوە. ڕۆمان لە سۆڤیەتدا، پاش سالآنێك لە پیاهەڵدانی ڤیان ئامێزو شاعیرانەی شۆڕش، ڕووی کردە ریالیزمی

کۆمەڵایەتی ڕێسای "ئەزموونی ژیان" بنەماو بناغەی ئەدەبیاتی سەدەی بیستەمە: جەزبەی ئەم ئەدەبیاتە لە شەرحو شرۆڤەی ڕۆژانە ڕووداوانەوە سەرچاوە دەگرێ،و زۆربەی خوێنەران لە نێو ڕۆمانەکەدا بۆ بیرەوەری شەخسی نووسەرەکە دەگەڕێن، جا ئیدی ئەم ڕۆمانە چ نووسینی ئاندریە جید بێ و چ هی ماکسیم گۆرکی بێ.

بەڵام نابێ ئەم خاڵەش فەرامۆش بکەین کە: مەبەست لە ریالیزم، لە ڕوانگەی نووسەرانی سەدەی بیستەمەوە شەرحی ئەزموونی شەخسی نووسەرە لە ژیاندا، نەك وەسفی دیتنو سەرنجەکانی نووسەر. ئەگەرچی نووسەر ڕەگەزو توخمەکانی کارەکەی لە واقیعی دەرەکییەوە وەردەگرێ، بەڵام لەبەر ئەوە نییە کە خۆی شتێکی پێ نییە بۆ گوتن. نووسەر جڵەوی بابەتەکان بە واقیع دەسپێرێ، چونکە زمانی واقیع لە زمانی واقیعی خۆی ڕوونترو ڕەوانترە.

وەسفی بێ لایەنانەی واقیع، ڕاستییەکی بنەڕەتیو گرینگ ئاشکرا دەکات: ڕاستییەك کە نووسەر کەشفی کردووەو تیایدا ژیاوە. "زوومی کامیرای وێنەگری" لە عەینی حاڵدا، هەمان دیتنی دەوورنی نووسەرێکی وەکو دوس پاسوس-ە، "ساتی هەستکردن" لە بەرهەمی هەمینگوای دا، هەمان حەقیقەتو ڕاستی ژیانە لە ڕوانگەی ئەم نووسەرەوە، ئەگەر قارەمانانی فلان کارەسات وەکو تەمەشاڤانانی خەمساردو بێ ڕەگو ریشە دەنوێنن، لەبەر ئەمەیە کە بەزەییو بەلا تا لە ئێمە دوورتربێ کاریگەرییەکەی زۆرتر دەبێ.

بێلایەنی نووسەرو خەمساردی قارەمانان، بەڵگەی نەبوونی جیهانبینی شەخسیو داماڵینی مەحەبەت لە مرۆڤو وەدەرنانی شێوازو ڕەتکردنەوەی ڕێساکانی جوانیناسی نییە، بە پێچەوانەوە هۆیەکە کە هێزی دڵنیاییو دەرەکی واقیعێکی باڵاتر بە ڕوانینو جیهانبینی ڕۆماننووس دەبەخشێت. کافکا لە میانەی چیرۆکەکانییەوە دەیەوێ جیهانبینی شەخسی خۆی لە مەڕ چارەنووسی بەشەرو جیهانی میتافیزیکاو سوپەر سروشت بگوازێتەوە بۆ ەسانی دی. جا بۆ وەدی هاتنی ئەم مەبەستە, وەکو هەمینگوای خەمساردو بێ لایەن ەنوێنێو تەنیا تەمەشاڤانێکی ڕووداوەکانەو هیچی دی.

ڕۆمانی ئەم سەدەیە، باوەڕی بە دیدی ریالیستی بۆ واقیع نییە، بەڵام ڕۆماننووس ئەگەر ۆی لە جیاتی یەکێك لە قارەمانانی چیرۆك دابنێ، ئەوا پێی وایە کە "خۆبینی" نووسەر بێ واری ڕۆمان تەنگ بکات: ڕۆمان دەبێ دەربڕی "جیهانبینی" بەرینی نووسەر بێ. لە

PDF4Kurd

زەمانی فلۆبیرەوە تاکو ئێستا، ڕۆماننووس، بە پێچەوانەی ڕێبازی ڕۆمانتیزمەوە، دیدی شەخسی خۆی بەسەر قارەمانانی کتێبەکەیدا نەسەپاندووە. دەڵێی هەموو شتێك لە دەرێی بوونی نووسەردا دەگوزەرێ. تەدەخولی ڕاستەوخۆی نووسەر بە هەر شێوەیەك بێ، بڕشت لەبەر ڕۆمانەکە دەربڕێو جازیبەی کەم دەکاتەوە.

هەر جارێ ڕۆماننووس بە ناوی شەخسی خۆیەوە قسە بکات، دەگاتە ئەنجامگیری ئەخلاقیو قارەمانەکان دادگایی دەکاتو بە جۆرێ جڵەوی ڕەوتی چیرۆکەکە کۆنترۆڵ دەکات لە تۆ وایە ئامادەگیو حوزوری ویژدانی هۆشیارو داوەری بێ ئاکامی نووسەر لە هەر بەرپەڕێکی کتێبەکەدا قورساییەکی گەورە دەخاتە سەر شانی خوێنەر. هەر جارێ ڕۆماننووس دەستی خوێنەر بگرێو هۆی ڕووداوەکانی بۆ شەرحو شرۆڤە بکاتو بەرەو ئەنجامێکی دیاریکراو ڕێنوێنی بکات، هەر جارێ لە بری شەرحی ڕاستەوخۆو سادەی چیرۆکەکە، زەرورەتی بونیادی ڕۆمانەکەو ڕێنوێنی قارەمانەکان بداتە بەرچاوی تەماحی خۆی، ئەوا توانای کاریگەریی بەرهەمەکە کەم دەبێتەوە.

هەڵبەتە مەبەست ئەمە نییە کە خوێنەر بخرێتە داوی واقیعێکی وەهمییەوە، بەڵام وەکو کۆپی کاری بێ هاوتای واقیعی دەرەکی نییە، دەبێ لەسەر نموونەی هەمان واقیع دەست بداتە داهێنانی واقیعێکی تر کە هەمان مکومیو بتەوی هەبێ. ڕۆمان دەبێ لە یەکەم ساتەوە بمانهەژێنێو لە یەکەم ڕستەکانییەوە دنیایەکی بەرینو لە هەمان کاتدا ئاڵۆز بخاتە بەرچاومانو کوتو پڕ خوێنەر بخاتە ناو ڕووداوەکانەوەو بەمجۆرە ڕەوتو ڕێچکەی ئیبهامو ئاڵۆزی جێگەی پێشەکییە درێژە بالزاکییەکان دەگرێتەوە. ڕۆمانی (سەفیرانی گەورە)ی هنری جیمس، (زەبرو زەنا)ی ویلیام فۆکنەرو (ئولیس)ی جیمس جۆیس هەر لە یەکەم دێڕەوەو بێ هیچ پێشەکییەك خوێنەر دەخاتە ناو جەرگەی چیرۆکەکەوە. توانای ئەم ڕۆمانە لە توانای مقاوەمەتی ڕۆمانەکەیدا لە بەرانبەر خوێنەردا. واتە خوێنەر دەبێ بۆ حاڵی بوونی بابەتەکە هەنگاو بە هەنگاو تێکەڵی ببێو، بە گوتەیەکی دی خوێنەر دەبێ وەکو خودی ڕۆماننووسەکە، ڕۆمانەکە لە نوێ چێبکاتەوە. ئاندریە جید لە کتێبی (سکەسازان)دا ئاماژە بۆ هەمان ماناو چەمك دەکات: "حەزم لێیە کە نووسەر بە ڕاشکاوی ڕووداوەکان نەقڵ نەکات. بەڵکو هەر ڕووداوێك چەندین جار لە چاوی ئەو کەسانەوە کە بەشدارن تیایدا یان لە

چاوی ئەوانەوە کە لە ژێر کاریگەری ڕووداوەکەدان تەمەشا بکات، ئەوجا نیشانی بدات. حەز دەکەم کە ڕووداوەکان لە چاوی هەر یەکێك لە شایەدە لاوەکییەکانەوە گۆڕانێکیان بەسەردا بێ. ئارەزووی خوێنەر لەو هەوڵەوە هەڵدەقووڵێ کە بۆ تێگەیشتنی حەقیقەت دەیدات. ڕۆمان بۆ تەواوکردنو نیشاندانی خۆی پێویستی بە هاوکاری خوێنەر هەیە".

لێ هەموو ئەم ڕۆمانانەو ئەنجامی ئەم تازە خوازیانە لە فاسیلەی نێوان هەردوو جەنگی جیهانیدا هاتنە ئاراوە، جەنگی جیهانی دووەم بۆ ماوەی چەندین ساڵ هەر جۆرە تازەخوازییەکی ڕاگرت، لە دوای جەنگ جۆرە بێ موبالاتییەك هاتە ئاراوە، ڕەنگە هەر بۆ ڕەواندنەوەی ئەم بێ موبالاتییە بووبێ کە کۆمەڵێك هەوڵی تازە لە جیهاندا دەستی پێکرد کە گرنگترینیان ڕێبازو ڕەوتی "ڕۆمانی نوێ" بوو.

بەڵام بەر لەوەی بێینە سەر باسی (ڕۆمانی نوێ) وا چاکترە ئاماژەیەك بۆ کاریگەری ئەگزیستانسیالیزم-ش لەسەر ئەدەبیات بکەین.

کاریگەری ئەگزیستانسیالیزم

قوتابخانەی ئەگزیستانسیالیزم کە کەمێك بەر لە جەنگی دووەمی جیهان لە فەڕەنسادا هاتە ئاراوەو پاش جەنگ گەییە هەرەتی توانــاو شۆرەتی خۆیو بووە مایەی ئەوەی کە ڕاپەڕینێکی فراوان بەرپا ببێو سنووری فەڕەنسای بەزاندو بۆ چەندین ساڵ فەرمانڕەوایی ڕەوتی فیکرو هونەری ئەوروپای کرد. ئەگەر تەماشای مێژووی ئەم قوتابخانەیە بکەین دەبینین هەم لایەنی جدی و هەم لایەنی گاڵتەجاڕی هەم کاری لاوازی ئەوتۆی تێدایە کە ڕەنگە دەگەڵ پرەنسیپەکانی قوتابخانەی ناوبراودا ناسازبێ. بەر لە هەر شتێك پێویستە ئەم دوو لایەنە لە یەکدی جیابکەینەوەو پرەنسیپ و بنەماکانی ئەم قوتابخانەیە شرۆڤە بکەین.

زاراوەی (ئەگزیستانسیالیزم) وشەیەکی تازە نییە, ئەو فەلسەفەیەش کە ئەم زاراوەیەی بوە هەڵقوڵێوە، بە داهێنانی زەمانی ئێمە ناژمێردرێ. بە هەر حاڵ ئەم زاراوەو ئەم یکمەتە تا پێش ساڵی ١٩٣٩ بەشێك بووە لە زمانی هونەریی فەلسەفەی میتافیزیکی. لە ستیدا ئەگزیستانسیالیزم بە مانا زاراوەییەکەی، فەلسەفەو جیهانبینییەکی تەواوە کە سەر بناغەی دیارو ئاشکرای میتافیزیك ڕۆنراوە. جا ئێمە نامانەوێ لەم کورتە باسەدا

PDF4Kurd

شەرح‌و شرۆڤەی ئەم ڕێبازە بکەین. بەڵکو دەمانەوێ ئەو ڕێوڕەسمەی کە نووسەرانی سەر بەم قوتابخانەیە لە شێوەی ژیان‌و ئەدەبدا بەکاریان هێناوە بە کورتی نیشان بدەین.

بەڕای هەندێ لە زانایان، مرۆڤ لە کارو کردەوەو ڕەفتاری خۆیدا ئازادنییەو بە تەواوی لە ژێر حوکمی کاریگەری ویراسەت‌و ژینگەدایە،و ئازادی تەنیا خەیاڵەو بەس. بەڕای هەندێ زانایانی دیکە "ئیدی سەر بە هەر ڕێچکەو ڕێبازێك بن" کە کەم دابێژێك بە ئازادیی ڕێژەیی قایلن، ئەسڵی ژیان لە (ماهیەت)دایە، واتە زاتی هاوبەش لە نێو بنیادەمان یان گروپێك لە بنیادەمان، بۆ نموونە جیاوازە لە زاتی سەگان‌و درەختان. حەزی ئاسایی‌و سروشتی و لۆژیکی هەر تاکێك لەمەدایە کە بە گوێری ماهیەتی خۆی بژی‌و ئارمانجێك بۆ ژیانی خۆی بدۆزێتەوە. هەموو زانستە ئەخلاقییەکان بە شێوەیەکی بنجبڕ ئەوە بە مرۆڤ دەڵێن کە بە گوێرەی ماهیەتی خۆی بژی‌و لە بری ئەوە وەعدو بەڵێنی شادمانی دنیایی یان ئەو دنیایی دەدەنێ.

پەیڕەوانی قوتابخانەی ئەگزیستانسیالیزم کە "وجود"یان پێ لە (ماهیەت) لە پێشترە باوەڕیان وایە کە مرۆڤ توڕدراوەتە دنیایەکی پوچ‌و بێهودەوە کە نە قەرارو قانونێکی هەیەو نە دەگاتە هیچ مەخسەدو هەدەفێك. جا بەم پێیە هیچ شتێك ڕێنوێنی داهێنان نییە وجود یان بوون بە ئازادی تەواوەوە، بەدەر لە چەمکی چاکی یان خراپی بەدەر لە ئومێدی پاداشت‌و ئەو شتانە، هەر ڕێیەکی بوێ دیاری دەکات‌و هەر مانایەکی بوێ پێی دەبەخشێت. مرۆڤ لە ئەسڵ‌و ماهیەتدا هیچ خەسڵەتێکی فیتری‌و خۆڕسکی نییە، بەڵکو پێکهاتەی ئەو شتانەیە کە لە (دنیای بون)دا بە دەستی هێناوە. واتە بەشەر زادەو پێکهاتووی کارو ڕەفتارو ژینگەی خۆیەتی.

مرۆڤ بەو کارانەی کە لە دنیای وجودا ئەنجامی دەدا دەتوانێ ماهیەتێك بۆ خۆی دروست بکات‌و بەبێ هیچ کۆت‌و بەندێك‌و بێ باوەڕ بوون بە هیچ شتێك دەتوانێ شەخسیەتێك بۆ خۆی پێك بێنێ.

بەڵام ئەم ئازادییە بۆ نەتوانایان بارێکی قورسەو بەرەو نائومێدیان دەبات، حالبوکی بۆ توانایان هۆی جۆش‌و خرۆش‌و کارو کۆششە. دوا ئەوزاری دەستی نەتوانایان بەدخوازی‌و بەدنییەتییە کە لە سایەیدا لە دیاریکردنی وەزع‌و پایەی خۆو ژینگەی خۆ دەدزنەوە،و بەوە

خۆ دەخەڵەتێنن کە هەدەفی دەستکرد بۆ ژیان دەدۆزنەوە —هەدەفانێ کە بە زۆری بۆ (خەڵکانی دی) شووم‌و خراپە_ هەڵبەتە باسی ئەگزیستانسیالیزم‌و دیاریکردنی خاڵە پۆزەتیف‌و نێگەتیڤەکانی لە توانای ئەم کتێبە بەدەرە. ئەوەی پێویستە بگوترێ تەنیا ئەمەیە کە بەرهەمی ئەگزیستانسیالیستەکان کارێکی قووڵی کردووەتە سەر ئەدەبیاتی هاوچەرخی ئەورووپا.

ئەو دەستە فەیلەسوف‌و نووسەرانەی کە بە پێشڕەوایەتی سارتەر، ئەگزیستانسیالیزمیان هێنایە سەر تەخت ڕێگەی زۆریان هەبوو بۆ ڕاکێشانی پەیڕەوان‌و موردیان. گرنگترین ڕێگە بەهرەی ئەدەبی بێ چەندو چوونیان بوو، و پاشان دژایەتی کردنی هەلپەرستیەت‌و ڕەنگ گۆڕکێی کۆمەڵ‌و ئەوجا پێشوازی کردن لە چینی لاوان. گەلێك لەوانە پێداویستییە ماددی‌و بژێوی‌و تەناهیەکانیان بە هەند وەرنەدەگرت‌و بە شایستەی ئەوەیان نەدەزانی فەیلەسوف پێوەیان خەریك بێ. کۆڕی ئەدەبی خۆیان لە قاوەخانەکاندا دەگێڕاو باوەڕیان وابوو کە فیلمێن بازاڕی‌و مۆسیقای جاز زمانحاڵ‌و دیارترین ئەوزاری دەربڕینی دنیای هاوچەرخە. لە نێو ئەمانەدا ژمارەیەکیش تەنانەت بە جل‌و بەرگ‌و ڕواڵەت ئەگزیستانسیالیستی خۆیان نیشاندەدا، پیاوان ردێنیان بەردەدایەوەو گوێیان بە پاك‌و خاوێنی جل‌و بەرگ نەدەدا، و ژنان لە بێ موبالاتی‌و مەستی‌و ڕابواردن‌و بەرەڵلایی، لە ڕارەوو کۆڕو کۆبوونەوانەدا، نەدەپرینگانەوە. چونکە ئەگزیستانسیالیزم بەشەر بە بەرپرسی کارەکانی خۆی دەزانێ‌و بێ شەخسیەت بوونی بەشەر، بە ئەنجامی ڕاستەوخۆی هەڵەکانی ئەو لە ژیاندا، دەژمێرێت.

دەکرێت بیروباوەڕو تێورییەکانی سارتەر دەربارەی هونەرو نووسەرایەتی "کە لە ژمارەکانی گۆڤاری (زەمانێن مۆدێرن)دا بڵاوبوونەتەوە" بەمجۆرە کورت بکرێنەوە:

نووسەر، بە حوکمی ئەوەی زمانی خەڵکی بە بەها ئیعتیبارییەکەی بەکار دێنێ‌و کتێبەکانی خۆی لە نێو خەڵکیدا بڵاودەکاتەوە (پابەند)و بەرپرسیارە، چونکە ناتوانێ لە حوکمی پرس‌و دۆزەکانی سەردەمی خۆی دەربچێت‌و لە هەموو حاڵێکدا دەبێ مەسئولیەتی نووسینەکەی خۆی لە ئەستۆ بگرێ، تەنانەت ئەگەر شاگردەکانی، ئەنجامی بیرەکانی، بە پێچەوانەی مەیلی ئەوەوە لێك بدەنەوە. ئەرکی نووسەر بە درێژایی ڕۆژگاران لە گۆڕاندا

PDF4Kurd

بووەو گۆڕانی بەسەردا هاتووە. نووسەر یەکەمجار ئەنجامدەری فەرمانی خواو ڕێبەری ئاینی خەڵك بوو.

پاشان لە سەردەمی کلاسیکدا (سەدەی هەڤدە) بوو بە بەشێك لە ئەندامانی کۆمەڵگە ئەرستۆکراتی بەهرەو ئەدەب پەروەری ئەوتۆ کە ئەویان بە هاوشانی خۆ دەژمارد، لەم سەردەمەدا، ئەگەرچی نووسەر بە واقیع ملی بۆ فەرمانی ئەرستۆکرات دابوو، بەڵام خۆیبوونی تەبعو عیزەتی نەفسو ڕاشکاوی خۆی بە چاکی دەپاراست. دوای ئەوە لە سەدەی هەژدەمدا نووسەر وەکو کەسێکی خەباتگێڕی بۆرژوا ریشەی ڕۆشنبینر بە ڕۆشنبینییەکی تەواوە لە ڕای پاراستنی مافێن چینی دووەمدا دەخەبتی. ئەو سەردەمە قۆناغی زێڕینی نووسەران بوو. بەڵام لەو زەمانەوە تا ئێستا هاوسەنگییەکان شێواوە نووسەر بووە بە مێملۆو سەرباری دەسەڵاتداران،و بەمە بێ تاقەتو نارەحەتە. جا بۆ ئەوەی قەدرو حورمەتی یەکەمجاری خۆی بەدەست بێنێتەوە، فشە هەڵوێست دەنوێنێ، کاری قەڵبو ساختەو سەرڤە سەرڤە ئەنجام دەداتو، ئەوانەی کە لەسەر بەرماوەی خوانی ئەوان دەژین بەبێ زەوقیو نەفامیو کەچ تەبعی تاوانبار دەکات. تەنانەت بۆ تەبریێکردنی خۆی پەنای وەبەر (هونەر بۆ هونەر) بردووە، بەڵام نەیتوانیوە خۆی فریو بدات. تاقە ڕێگای ئەو ئەمەیە کە بێتە مەیدانی خەبات، یانی لە ڕای پاراستنی بەرژەوەندیو مافی خەڵکیدا، خۆی بە ئاوو ئاگردا بدات بێ ئەوەی خۆی لە ڕەنگی وابەستەگی حیزبان هەڵکێشێت. بەڵام لێرەدا ریزپەڕێك هەیە، ئەویش کاری شاعیرە: شاعیر زمان، تەنیا لەبەر بایەخەوێنەییەکانی بەکار دێنێ. سارتەر لە کتێبێکیدا دەربارەی "بۆدلێر" ئەوە ڕووندەکاتەوە کە ئەم شاعیرە بوونەوەرێکی بەدبەخت نەبوو کە مەحکوم بە شکستو ناکامی بێ،و شکستە یەك لە دوای یەکەکانی لە ژیاندا، ئەوەیە کە بە خۆی بە ویستو ئارەزووی خۆی بە دووی هۆی شکستو ناکامیدا دەگەڕا، چونکە سەرچاوەی ئیلهامو ئەوزاری تۆڵەسەندنەوەی لە خۆی، لەم ڕەنجو حورمانەدا دەبینییەوە. ئەم بۆچوونە دەربارەی گەلێك لە شاعیرانی دیکەش ڕاستو دروستە.

لەگەڵ ئەمەشدا نابێ کاریگەری چەمکی بەرپرسیاریەتیو (پابەندی) دەربارەی هەموو چالاکییە ئەدەبییەکانی سارتەر تەعمیم بکرێ. ئەوەشمان لە بیر نەچێت کە فەلسەفەی ئەگزیستانسیالیزم بایەخێکی زۆر بە مەسەلەی ئازادی نووسەر دەدات،و تەنانەت سارتەر

فەلسەفەو هونەری خۆی بە قەرزارباری هزرڤانو نووسەرانێك دەزانێ کە پابەندو وابەستە نەبوون یان ئەگەر وابەستەش بووبن بە جۆرێکی دیکە وابەستە بوون: وەکو هزرڤانانی ئاڵمانی یان ڕۆماننووسانی ئەمریکایی. بۆیە دەبێ لە یەکەم هەنگاودا کتێبەکانی ئەو وەکو بەرهەمێن ئەدەبی (نەك بەرهەمێن بانگەشەیی) تەمەشا بکرێنو هەڵبسەنگرێن. هەر لەبەر ئەمەشە کە یەکەم کتێبی ئەو (ڕشانەوە) بە خراپی شرۆڤە کراوەو لێکدراوەتەوە. قارەمانی سەرەکی ئەم ڕۆمانە، چ ڕەنگدانەوەی نووسەر بێ لە قۆناغێکی گۆڕانی ژیانیدا یان نا، بە نموونەی تەواوی مرۆڤی پەیڕەوکاری فەلسەفەی ئەگزیستانسیالیزم نایەتە ژماردن، بەڵکو نموونەی کەسانێکە کە زۆر هوشیارنو لە ژیاندا جگە لە پووچیو بێهودەیی چ شتێکی دیکە نابیننو ماندوویەتی خۆیان بە ڕشانەوە دەردەکەنو چونکە ئاگاداری ئەم بێهودەییەن هەوڵ بۆ چارەسەری نادەنو...

هەڵبەتە ئالبێر کامۆ کە خەڵاتی نۆبڵی ساڵی ١٩٥٧ی وەرگرت بە نووسەرێکی ئەگزیستانسیالیست نایەتە ژماردن. ئەو بە خۆیشی نکۆڵی لەم وابەستگەییە دەکرد، بە هەر حاڵ بۆچوونی فەلسەفی ئەو دەربارەی پووچی و بێهودەیی جیهان تاقە شتێکە کە بە ئەگزیستانسیالیزمییەوە دەبەستێ، ئەم پووچیو بێهودەییەی جیهان کە بنەمای کتێبی "ئەفسانەی سیزیف"ی پێك هێناوە، کامۆ بەرەو ڕەشبینیو نائومێدی نابات‌و تەنانەت کۆمەڵێك ئەنجامی ئەخلاقی تەسەلا بەخشیش لە فەلسەفەی ئەوەوە وەردەگیردرێ. ئەگەر قارەمانی سەرەکی ڕۆمانی (نامۆ) —نامۆ لە خۆیو لە کەسانی دی- بە دڵی نووسەرە، لەبەر ئەمە نییە کە پاش کوشتنی کەسێك بەڕای قازیو دادوەرەکان بابایەکی گەوجو بێ ئەقڵو کەچ فام حوکمی مەرگ دەدرێ، بەڵکو لەبەر ئەمەیە کە ڕەوتی کوشتنو دادگاییو زیندانەکە بەوپەڕی خەمساردیو بێ موبالاتییەوە دەگوزەرێنێ، وەکو ئەوەی ئەم ڕووداوانە بەسەر کەسێکی تردا هاتبێ، ئەوجا لە کونجی زیندانـدا، وەکو حەکیمانی زوو، دەگاتە جۆرە خۆشبەختییەك، لە بیروهزری کامۆدا، ئێمە هەموومان ئەم بێگانەو نامۆیەین. مەبەستی کامۆ ئەمە نییە کە بانگەشە بۆ خەمساردیو بێ موبالاتیو بێ لایەنی بکات، چونکە ئەگەرچی بەلای ئەوەوە چاكو خراپی موتلەق وجودی نییە، بەڵام بەوە قاییلە کە جیاوازی لە نێوان نیازی باشو نیازی خراپدا هەیە. بابەتی سەرەکی ڕۆمانەکەی دیکەی کامۆ (تاعوون)

PDF4Kurd

ئەمەیە: لە شارێکی چکۆلەدا کە پەیوەندی بە دەرەوە بڕاوەو نەخۆشییەکی درمی سامناك بە نێو خەڵکەکەیدا بڵاوبووەتەوە, ئیدی گومانو دوودڵی جایز نییە, دەبێ هەمووان ئەرکی سەرەکی خۆ بە رزگاری لەم بارودۆخە سامناکە بزانن‌و هەموو هێزی خۆ بۆ ئەم کارە تەرخان بکەن.

ئێستا کە ساڵانێك بەسەر قۆناغی فەرمانڕەوایی‌و هەرەتی دەسەڵاتی ئەگزیستانسیالیزمدا دەقەتێ, دەتوانرێ داوەرییەکی ڕێژەیی سەبارەت بە کاریگەری ئەگزیستانسیالیزم لەسەر ئەدەبیات ئەنجام بدرێ.

هەڵبەتە لە سەرەتاوە چاوەنۆڕی ئەوە دەکرا کە ئەگزیستانسیالیزم کارێکی لە ڕادەبەدەر بکاتە سەر ئەدەبیات, بەڵام وا دەرنەچوو. ئەلبێر کامۆ کە نووسەرێکی بە تواناتر بوو مرد،و سارتەرو سیمون دی بوڤواری هاوکاری کە لە نووسەرانی ناوداری سەردەمن لە دنیای ئەدەبدا موریدو پەیڕەوانێکی ئەوتۆیان پەیدا نەکرد. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا بەرهەمەکانیان وەکو زنجیرە کارێکی ئەدەبیی بە نێوەڕۆك فەلسەفی هێشتا لە جیهانی ئەدەبدا قەدرو ئیحتوباری خۆیان هەس.

ڕۆمانی نوێ

زاراوەی "ڕۆمانی نوێ" هەر چەندە لە ڕۆژگاری ئەمڕۆدا تەواو جێی خۆی کردۆتەوەو شۆرەتی پەیدا کردووەو خەڵکانێك تەنزیراتی بۆ دەکەن، لە ڕاستیدا ناوێکە کە ڕۆژنامەنووسان لە کۆمەڵە چالاکییەکی پەراگەندەیان ناوە. مەبەستی هاوبەشی ئەم نووسەرانە ڕەفزکردنی کۆمەڵە قالبێکی ڕۆمان بوو لە دنیادا.

ئەم قالبانە بریتین لە: ڕۆمانی سایکۆلۆژی یان شیکاری کە لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا بایەخێکی زۆری پەیدا کردبوو، و هەروەها ڕۆمانی پڕ ڕووداو. مەبەستی هەموو ئەم نووسەرو تەنزیرکارە نوێیانە ئەمە بوو کە ڕۆمانێك بێتە ئاراوە لە قالبو شێوەی تەقلیدی ڕۆماننووسیدا نەبێ‌و لە واقیعێکی تایبەتییەوە ئیلهام وەربگرێ. بەڵام ئایا ئەم واقیعە چییە؟ ئا لێرەوە، لەم خاڵەوە ڕێگاکان جیادەبنەوە. چونکە ئەو نووسەرانەی کە لە

کاری ڕەفزکردنی ڕابردوودا هاو بیرۆبۆچوون بوون، لە هەڵبژاردنی ڕێگەیەکدا کە جێی ڕێگاکانی ڕابردوو بگرێتەوە یەك ئاراستەو سەمتیان نەگرتە بەر.

هەر چەندە دوو کەس لە پێشەنگانی ڕۆمانی نوێ، واتە ناتالی ساروتو ئالن روب گرییە هەوڵیاندا شەقڵی تیۆری‌و ڕێسایی بە بیروبۆچوونەکانی خۆ بدەن، بەڵام ئەنجامگیرییەکانیان چوونیەك نەبوو، جیاواز بوو. هەڵبەتە هەمان جیاوازی لە نێوان باوەڕو بەرهەمێن نووسەرانی دیکەی ڕۆمانی نوێدا هەیە. لە ئەنجامدا دەبێ ئەوە بگوترێ کە ڕۆمانی نوێ نە یەك قوتابخانەیەو نەیەك ڕاپەڕین. ناتالی ساروت لە کۆمەڵە وتارێکی خۆیدا کە بەناونیشانی "سەردەمی بەدگومانی" بڵاوبووەتەوە، بە متمانەوە کەوتنی بەرەبەرەی ڕەگەزە تەقلیدییەکانی ڕۆمان، بە هەمان شێوەی کە نووسەرانی سەدەی نۆزدەیەم تەسەوریان دەکرد، نیشان دەدات. نووسەرانی سەدەی پێشوو هەموو هەوڵێکیان بۆ ئەوە بوو ڕەگەزی هاڕوژاندن لە ڕۆماندا بخولقێنن‌و بەکار بێنن. هەوڵیاندەدا قارەمانانی زیتەڵو زیندوو بێننە مەیدانەوەو لەم قارەمانانە (نموونە)ی بەشەرییان دروست دەکردو سوور بوون لەسەر ئەوەی کە گەشەکردن‌و نەشونمای قارەمانەکانیان لە زەمان‌و شوێنێکی وەکو تاوێر مکومو نەگۆڕ بخوێننەوە، یان کارێك بکەن کە ئەم قارەمانانە لە هەندێ ساتی بەرجەستەی وەکو قەیرانی هەستەوەری، غایلەی شەیتانی یان لە هەلومەرجی حەتمی‌و کوتوپڕدا بدرەوشێنەوە.

نووسەر بە کۆمەکی چیرۆك‌و لە ڕێگەی قارەمانان‌و بەسەرهاتی ئەو قارەمانانەوە، لە ڕاستیدا کۆمەڵە زانیارییەکی پەیوەست بەخۆییەوە بۆ ئێمە دەنارد, ئیدی بەرە بەرە کار گەییە شوێنێ کە تەنیا خودی ئەم زانیارایانە بۆ خوێنەر گرینگ بێ. یانی هەم نووسەران و هەم خوێنەران ئیدی هەقیان بەسەر تەکنیکە تایبەتییەکانی ڕۆمان و چوار چێوەی چیرۆکەوە نەبێ، و بەڵکو تەنیا بە دووی ئەو شتەدا بگەڕێن کە ڕۆمان لە خۆیدا حەشاری داوە و بۆ خوێنەری ئاشکرا دەکات و ئەوە تەرزی تایبەتی بوون و ژیانی مرۆڤێك بوو لە دنیادا. لە ئەنجامی گۆڕانێکی سروشتی و ئاساییدا, ڕۆمان لەحاڵەتی شیکردنەوەی ئانسکلوپیدیایی دنیا یان هەستەوە گۆڕا بۆ کورت کردنەوەی ئەم دنیایە لە باری مەعنەوی و شاعیری و فەلسەفی و میتافیزیکەوە لەلایەن نووسەرەوە. هەڵبەتە دیدی نووسەر لە نووسین و داهێنانەکانیدا بۆ خوێنەر بایەخێکی زۆری پەیدا کرد، ڕۆمان بوو بە شیکردنەوەیەکی بێ

PDF4Kurd

پێشینەی دنیا لە لایەن نووسەرەوە. دیارە ئەم شیکردنەوەیە پەیوەندی بە پەیوەستەگی خودی ئەو بە دنیاوە هەبوو. ئەو لەم بەرهەمەدا زۆر بەوردی خۆی نیشان دەدا. جۆیس, بەر لەوەی لە ڕێگەی نامەکانییەوە بناسرێ دەتوانین لە ڕێگەی ئولیس-ەوە بیناسین. کافکا کاتێ کە لە یادداشتەکانیدا باسی خۆی دەکات بە شەرمەوە ئەمە دەکات، بەڵام لە ڕۆمانی (دادگا)و (کۆشك)دا بە شەرمێکی کەمترەوە خۆی دەناسێنێ. بەمجۆرە چەند دەروونگەرایی زیاتر برەو دەسەنێ، ڕۆمان پتر کاڵ دەبێتەوە.

ئالن روب گریە لەم بارەیەوە لەگەڵ بۆچوونی ناتالی ساروتە کە نابێ ڕۆمان لەسەر بنەمای "هاڕوژاندن" یان قارەمانانە ڕۆبنرێ،و دەبێ (مەرگی قارەمان)و هەروەها (مەرگی چین بەندییە سایکۆلۆژیو فەلسەفییەکان) لە ڕۆماندا ڕابگەیەنرێو جگە لەمەش دەیەوێ دەروونگەرایی زەق کە لە کاری ڕۆماننووسەکاندا دیارە بە تەواوی لە بەین بچێو نەمێنێ. ئەو دەیەوێ نووسەر خۆی فەرامۆش بکات یان بە تەواوەتی خۆی لە ڕۆمانەکە بسڕێتەوە، لە جیاتی ئەوە (شتەکان)وەکو چۆن خۆیان دەنوێنن، نیشان بدات.

چونکە نووسەر پێشتر لە پشت خۆیەوە یان لە پشت قارەمانانی چیرۆکەکەیەوە دەیڕوانییە شتەکان، ئەم شتانەی لە سایەی هەلومەرجی یەك ژینگەدا، لەناو چیرۆکێکی دیاریکراو یان شارستانیەتێکی تایبەتدا شیدەکردەوە. بەمجۆرە نەیدەتوانی کە دنیای دەوروبەری خۆی بە چاوانی کراوەو ئازادەوە بدینێ، بەگوتەیەکی دی گیانی بە شتەکان دەبەخشی، ڕوحێکی بۆ کەشف دەکردنو دەی بەشەراندن، لە کاتێکدا دنیا بە حوکمی وجودی بێ غەلو غەشی خۆی مکومو پایەدارەو ناتوانی بە ئارەزووی خۆت بیگۆڕی. بە بۆچوونی روب گریە ڕۆمان دەبێ لیستێکی زۆر وردی ئەم دنیایە بێ کە لە دەرێی ئێمەدا هەیە: دنیای تایبەتی "شتانی رووت". ئەو دنیایە یە کە جیهانی ڕۆمان پێکیدێنێ. و دەیەوێ ئەم دنیایە لە کەماڵی روونیو مکومیدا بێ.

دەبێ ئەوەش بگوترێ کە پراکتیزە کردنی ئەم بۆچوونەی رووب گریە لە ڕۆماندا کارێکی نائاساییە. چونکە ڕۆماننووس دەبێ ببێ بە ئاوێنەیەك کە بۆ خۆیو لە خۆیدا نە جوڵەی هەبێو نە باوەڕ. چۆن جیهانی شتان لە جیهانی بەشەری کە شەریکە تیایدا جیا دەکرێتەوە؟

چۆن دەتوانرێ ئەم شتانە لە زەمانو لە شوێن جیا بکرێتەوەو لە هەر جۆرە گۆڕانو گۆڕینێك بەدەر بێ.

رولان پارتی ڕەخنەگری ناوداری هاوچەرخ دەڵێت کە: "ئەم ئەدەبیاتی دیتنە، ئەدەبیاتی دنیایەکی بێ جوولەیە".

ئالن روب گریە هەوڵی داوە لە ڕێگەی ڕۆمانەکانی خۆیەوە یەکەمین نموونەی ئەم ئەدەبیاتە بە دەستەوە بدات. لە کتێبی (Les Gommes)دا شار، کۆڵانەکان, ماڵەکان، زێرابو کەناڵانی ئاو، هەر هەموو بەوپەڕی روونییەوە نیشان دەدرێ، کەچی کاراکتەرانی ڕۆمانەکە تەنیا لە شێوەی کۆمەڵە پەیکەرێکدا هەن، یان لە شێوەی کۆمەڵە شتێکدا کە نازانین چ هێزێك دەیان جوولێنێ. ئەوەی زیاتر سەرنج ڕادەکێشێت وردی ئەو میکانیزمەیە کە وەکو میکانیزمی سەعات وردو ناسکە، بۆ وێنە لە کاتی مەشقێکی شانۆییدا هەر هەموو جموجۆڵی کاراکتەرەکان یەك بەیەكو بە وردی نیشان دەدا، لەمەش گرینگتر ئەمەیە کەئەم ڕووداوە زەمانی نییەو خودی ڕووداوەکان وەك ڕۆمانی پۆلیسی بەدەر لە هەر جۆرە شیکردنەوەیەك روو دەدەن، هەڵبەتە ئاشکرایە کەخودی ئەم ڕۆمانە جۆرە ڕۆمانێکی پۆلیسییە.

روب گریە لە کتێبی "حەسوودی"دا کە لە ساڵی ١٩٥٧دا بڵاو بووەتەوە بەردەوامی چیرۆکیش وەلاوە دەنێ. کۆمەڵە ڕووداوێکی خەیاڵی یان حەقیقی دەخاتە بەرچاوی ئێمە کە بێ ڕەچاوکردنی زەمانێکی دیاریکراو تێك ڕژاون.. کاراکتەرەکانی چیرۆکەکە تەنیا لە ڕێگەی ئەو پەیوەندییەوە کە لەگەڵ یەکتردا هەیانە دەناسرێن: یەك مێرد، ژنێكو دۆستەکەی! ئەو ژینگەیەی کە تێیدا دەژین وڵاتێکی نا دیارەو بۆ ئەوەی ئەم بۆشاییانە بگەنە ڕادەی باڵا، نووسەر مەتر بەدەست دەکەوێتە شەرحی ئەندازەیی شوێنەکانو شتەکانو شوێنی شتەکان وەکو شوێنی روناکی هەتاوو سێبەر لە سەعاتە جیاوازەکانی ڕۆژدا، لەگەڵ گەڕانەوەی پەیتا پەیتا بۆ هەمان ڕووداوو هەمان جوڵەو هەمان قسان. ئەو ئەنجامەی هەڵدەهێنجرێ زۆر سەیرە. خوێنەر هەست دەکات لە شانۆییەکی شەبەنگو تاپۆیاندایەو تەنیا بوونی شانۆ کە گرینگەو ڕووداوەکان کە لە هەر جۆرە قووڵییەك بەدەرە، لە هەر تەرزە سیفەتو تایبەتمەندییەکیش مەحرومە. جا لەوە سەیرتر ئەمەیە کە بەرە بەرە ئەم بێرونگەرایییە

PDF4Kurd

توندەی کە نووسەر مەبەستیەتی لەنکاودا لەبەر چاوی خوێنەر بۆ قوولترین دەروونگەرایی دەگۆڕێت، چونکە هەموو ئەم شتانە لە روانگەی مێردێکی حەسوودی دڵپیسەوە دەبینریٚو لەنکاودا ئەم هەستە بەرۆکی خوێنەر دەگریٚ کە لەوەیە هەموو ئەوانە دەستکردو زادەی زەینی هەمان قارەمان بیٚ.

دەشێت ئەنجامی ئەم قسانە بەوە لێك بدرێتەوە کە روب گریە خۆیشی نازانیٚ چ دەکات یان نەیتوانیوە دنیای دڵخوازی خۆی دروست بکات. چونکە زاڵبوونی شتان لە دەرێی زەین بەو تەرتیبەی کە روب گریە دەیڵیٚ وجودی نییە. چەنکە بۆ بەرجەستەکردنو دەربڕینی ئەو شتانە دەبیٚ زمانێك بەکار بێنیٚو ئەم زمانە زمانی بەشەرێکە کە جگە لە زمانی رۆماننووس زمانی چ کەسێکی دیکە نییە. بەڵام بەهەر حاڵ روب گریە وەکو رۆماننووس بە زۆری بە ئەنجامێك دەگات کە رێك پێچەوانەی تیورییەکانی خۆیەتی. بەڵام ئەم شکستە تیۆرییەی روب گریە دەبێتە مایەی سەرکەوتنی رۆماننووسێك بەناوی ئالن روب گریەو خوێنەر سەیر دەکات کە دەروونگەراییو بێرونگەرایی لە راستیدا دوو رووی یەك دراوی هەڵواسراوەو گوشار لەسەر روویەکی, رووی دووەمیمان بەلادا هەڵدەگێڕێتەوە.

بەپێچەوانەی روب گریەوە کە هەمیشە دەیەویٚ نەچێتە قولایی شتەکانەوە، ناتالی ساروت لە هەمان کاتدا کەسڵ لە نموونەسازی دەکاتەوە، لە بەرهەکانی خۆیدا ژیانی پڕجۆشو خرۆشی مرۆڤان بە تایبەتمەندییە بازاڕییەکانیانەوە دەردەبڕیٚو نیشان دەدات. واتە ژیانی واقیعیو پەیوەندییە مرۆڤانییەکان نیشان دەدات. بەڕای ئەو ئادەمیزاد جگە لەوەی کە بەپێی ئەقڵو لۆژیك و پرانسیپان بەسەر دەوروبەری خۆدا زاڵ نین، دەسەڵاتیان بەسەر شەخسی خۆیشیاندا ناشکیٚو نییە. ئەوەی بۆ نووسەر گرینگە تانوپۆی گشتی ژیانو پەیوەندییە سەرەتاییەکانی ژیانە، وەکو رێکەوتن، توندو تیژیو بەرەڤانیو هەموو ئەو پەیوەندییانەی دیکەی کە لە بەینی مرۆڤو دنیای دەوروبەریدا هەیە.

لە "ناوچەی بورجان"دا کە بە رەونەقترین بەرهەمی ناتالی ساروتە لە ساڵی ١٩٥٩دا بڵاوبووەتەوە دەتوانریٚ بە باشترین شێوە ئەو دنیایە بدینریٚ کە پێویستە ناوبنریٚ "دنیای لاوەکی"، کاراکتەرەکان هەموو هەنو بە هیچ جۆریٚ وەکو کاراکتەرو قارەمانەکانی روب گریە شەبەنگو تاپۆیانی بزۆزنین، هیچ کامیان نوێنەری نموونەی تایبەتیو خودان خەسڵەتێن

جێگیر نین, لەم کتێبەدا لاوێکی سادەو ساکار دەبینریٚ کە دەخوازیٚ زەوقی هونەریی هەبیٚ، پورێکی ماخۆلان گرتوو، و خانەوادەیەکی پەراگەندەو ژنێکی نووسەری بە ناوبانگ کە هەندیٚ جار لە گەرمەی شۆرەتو سەرکەوتندا دەیبیینینو هەندیٚ جار لە دەلاقەی پێکەنیناوی ژیانییەوە دەیبینین. ئەو تانوپۆو شیرازەیەی کەچیرۆکەکە پێکەوە دەبەستیٚ ئالۆزو نامەفهومەو هیچ بایەخێکی نییە. ئەوەی نووسەر دەیەویٚ لەم کتێبەدا بیڵیٚ، وەکو لە ناوی کتێبەکەشەوە دیارە، ئەمەیە کە ئەم کاراکتەر یان کەسایەتی یان قارەمانانە هەر یەکێکیان دەڵێی بە جۆرێکی سەربەخۆ لە مەنزومەیەکی جیادا دەسوڕێتەوەو لەم سوڕانەوەیەدا هەندیٚ جار یەکدی رادەکێشنو هەندیٚ جار یەکدی دوور دەخەنەوەو هەروەها هەندیٚ جار پێکدا دەدەن. ئەم پێکادانەش بە زۆری توندو قایم دەبیٚ. بەڕای ناتالی ساروت ئێمە تەنیا بۆ خۆمان دەژینو ئەو داوەرییانەی ئێمەش کە بەڕای خۆمان زۆر وردەو هەزارو یەك حیسابی بۆ کراوە دەشێت بە زەبری رەوتی ئالۆزی ژیان هەر جۆرە گۆڕانێکی بەسەردا بێت.

ماوەیەکی زۆر ناوی میشیل بوتور لەگەڵ ناوی روب گریەدا دەهات، کەچی لەگەڵ ئەمەشدا ئەم دوو رۆماننووسە لاوە بەیەك رێگەدا نەڕۆییشتن. هەر چەندە کە میشیل بوتور-ش گرینگییەکی فرە بە دنیای دەرەکی نادات و هیچ باوەڕێکی بە دەرونزانی نییە, بەڵام گرنگی بە قارەمانانی بەرهەمەکانیو ئەو پەیوەندییانەی کە بە دنیاوە هەیانە، دەدات.

بەپێچەوانەی هەموو پێشەنگانی رۆمانی تازەوە، میشێل بوتور هەرگیز پێی وا نییە کە بتوانێت لە کۆتی زەمان ئازاد ببیٚ. بەڵام ئەم زەمانە بە پێچەوانەی زەمانی بەرهەمێن کلاسیکەوە زەمانێکی جێگر نییە کە پێشتر پێمان درابیٚ، بەڵکو زەمانێکە جگە لەوەی کە نەخشی قاڵب بۆ رووداوەکانی رۆمان دەگێڕیٚ، لە هەمان کاتدا بەشێکە لە تانوپۆی ئێمە.

ئەوەی دەشێت دەربارەی رۆمانی تازە بگوترێت ئەمەیە کە ئەم رێبازە تازەیەش یەکێکە لەو رەچەتە زۆرو زەبەندانەی کە بە نەخۆشێك دەدریٚ چونکە دەبیٚ ئەوە بگوتریٚ کە رۆمان پتر لە بیست ساڵە نەخۆشە. بە ڕای ژمارەیەك لە ئەدیبانو رۆشنبیرانو

PDF4Kurd

شارەزایانی دنیای سینەماو تەلەفزیونو رۆژنامان ئەم نەخۆشە هیچ چارەیەکی نییەو بگرە بەڕای ژمارەیەکی دی رۆمان لە مێژە مردگە.

لێ دامەزرێنەرانی (رۆمانی نوێ) لە ریزی ئەو کەسانەن کە رەچەتە بۆ رزگارکردنو چارەسەری ئەم نەخۆشە دەنووسن. بەلاّم ئەم رەچەتانە تا چ رادەیەك یارمەتی چاك بوونەوەی ئەو نەخۆشە دەدەن؟ ئەمە مەسەلەیەکە جارێ ناتوانرێ حوکمی لەسەر بدرێ.

شانۆی نوێ

ئایا شانۆی نوێ پێوەرەکانی گۆڕیوە؟ ئایا دنیای ئەم لەگەڵ دنیای شانۆی سەدەکانی پێشووداو تەنانەت لەگەڵ شانۆی باوی چل ساڵی یەکەمی سەدەی بیستەمدا فەرقی هەیە؟ گومان لەمەدا نییە. ئەوڕۆکە ئێمە سەروکارمان لەگەڵ شانۆیەکدایە کە هەموو پرەنسیپەکانی شانۆی بەر لە خۆی شڵەقاندووە. نموونەشی لەسەر تەختەی شانۆکان دەبینین یان لە کتێباندا دەیخوێنینەوە بەلاّم بە زۆری ئاڵۆزو نا مەفهوومن. جا ئێمە لێرەدا هەوڵدەدەین بە پێی توانا ئاشنای ئەم شانۆیە، کە "شانۆی پووچ"شی پێ دەڵێن، ئاشنای ببین، بۆ ئەم مەبەستەش پشت بە (مێژووی شانۆی نوێ)ی ژنویوسرو دەبەستین.

"دروستە کە جەنگی جیهانی یەکەم کۆمەڵێك مەسەلەی تازەی هێنایە گۆڕێو دنیای روو بەڕووی گۆڕانی تازە کردەوەو، ئەو دنیایەی لە پاش ئەم جەنگە هاتە ئاراوە جیاوازییەکی زۆری لە دنیای پێش جەنگەکە هەبوو، بەلاّم دەتوانرێ بگوترێ کە پێوەرەکانی دنیای پاش جەنگ فەرقێکی ئەوتۆی لەگەڵ پێوەرەکانی پێش جەنگدا نەکردبوو. لێ سەبارەت بە جەنگی جیهانی دووەم پێویستە بگوترێ کە کۆتایی دنیایەکو سەرەتای دنیایەکی تر بوو بە دنیایەك پێوەری تازەوە. هێرۆشیما خۆری رەشی ئەم دنیایە بوو، و لە ژێر تیشکی ئەم خۆرەدا هەموو بەهاکانی رابردوو دامرکانەوە، ئەگەر هەندێ لەو بەهایانە تروسکاییەکیان دەدایەوە، ئەمە وەکو تروسکەی ئەو ئەستێرە دوورە دەستانە بوو کە بۆ ماوەیەك پاش نەمانو ئاوابوونی خۆیان هێشتا تروسکەیەکی کزیان هەبوو. تاوەکو سەرەتای جەنگی جیهانی دووەم، وێڕای ئەوەی جەنگێکی گەورە قەومابوو، بەلاّم کۆمەڵگە بەشەرییەکان لە گۆڕانو پێشکەوتنی بەرە بەرەدا بوون. ئاسۆی ئەو ئومێدو هیوایە لە

PDF4Kurd

ئارادا بوو کە رۆژێ لە رۆژان رەگو ریشەی هەر جۆرە زوڵمو ناهەقییەك لەسەر رووی زەوی هەڵکەندرێو کۆمەڵێك کۆمەڵگەی ئایدیالی بێتە ئاراوە. بەلاّم ئەو چەند ساڵەی جەنگو ساڵانی پاش جەنگ-ش لە پڕ هەموو ئومێدێکی بە بادادا مرۆڤی دڵنیاو دڵخۆشو سەرگەرمی ریفۆرمی لاوەکی کە دەیویست مەسەلە کۆمەڵایەتییە ناسكو هەستیارەکان چارەسەر بکات لەپڕ خۆی لە بەردەم کوشتارێن بە کۆمەڵو هەڕەشەی نابودکردنی دنیادا بینییەوەو هەستی کرد هەموو هەوڵو تەقەلاکان بە فیڕۆ چووەو بۆ سەردەمی هۆڤیگەری گەڕاوەتەوە، جا لەمەش خراتر ئەوە بوو کە کاتێ چاوی کردەوە بینی ئەو کۆمەڵگە ئایدیالیانەش بنکەیەك بوونە بۆ فەرمانڕەوای فەردی. هەموو ئومێدەکان لە پڕ هەرەسیان هێناو مرۆڤ لە دوای جەنگەوە خۆی لە بۆشاییەکی روحیدا بینییەوە. ئەم بۆشاییە لە سەرەتادا زمانی تایبەتی خۆی نەدۆزی بووەوە. ساڵانی جەنگ ساڵانی هەژاری و قاتو قڕی ئەدەبیو رۆشنبیری بوو ئەم قاتو قڕیو هەژارییە درێژخایەنە هەموو خەڵکی جیهانی تینووی ژنەوتنی دەنگێکی تازە کردبوو.

نووسەرانێك هەندێ شتیان نووسیو چەند شیعرێك گوتران. بەلاّم شانۆ لەم بارەیەوە هیچ کارێکی نەدەکردو دەتگوت لە خۆی رانابینێ کە هەڤرکی دەگەڵ مێژوودا بکات. ئەوەی کە یەکەمجار مێژوو ئەنجامی دابوو، ئەوەبوو لەگەڵ سینەمادا فیلمی دیکومێنتی هێنایە سەر پەردە، بەلاّم پێویستی بە زمانێك بوو کە کاری سینەما نەبوو. دەشێت بگوترێ کە هەر چەندە سینەما نەیدەتوانی بە خۆی ئەو زمانە بێنێتە ئاراوە، لێ زەمینەیەکی لە باری بۆ قبووڵ کردنی ئەو زمانە رەخساندو خۆشکرد. جا لەم کەینو بەینەدا هەر شانۆ بوو کە دەبووایە، ئەگەر بە مەرگی خۆیشی بووە، ببێ بە زمانی زیندووی ئەم قۆناغەی مێژووی بەشەر، قۆناغێك کە چیتر پێشڤەچوونی بەرەبەرەی زەمانی تێدا مەترەح نەبوو و هیچیش مایەی سەرسامی نەبوو کە زەمانەکان بڕژێتە ناو یەكو لە چاو تروکانێکدا هەموو شتێك ئاوەژوو ببێتەوە یان رابردوو تێکەڵی ئایندە ببێ.

رەنگە بشێت بگوترێ کە پێشهاتەکە بە نمایشی "دادگا"کەی فرانتز کافکا لە پاریس دەستی پێکرد، جان لویس بارو لە ساڵی ١٩٤٧دا، دادگای خستە سەر شانۆ، دیارە ئاندریە جید ئامادەی کردبوو بۆ شانۆ، وەرگێڕانی کتێبەکە کە لە ساڵی ١٩٣٣ لە پاریس

بڵاوبووبووەوە هیچ دەنگێکی نەدابووەوە. (جوزیف ك)ی قارەمانی دادگاکەی کافکا کە لەبەر هۆیەکی نادیار دادگایی دەکرا بە هیچ جۆرێ بۆ ئەو رۆژگارە بە نوێنەری وەزع و حاڵی بەشەری نە دەژمێردرا, بەڵام ئەم نامۆیە کە لە دنیای پچڕانی پەیوەندییاندا یەخسیر بوو بوو, کاتێ هاتە سەر شانۆ بە هەق یان بە ناهەق بوو بە سیمبولێکی تایبەتی، سیمبول بۆ ئەو کەسانەی لە تەوقیفخانەکاندا مەحکوم بوو بوون، نموونەی کاراکتەرانی "دۆزەخ"ی سارتەر یان نموونەی ئەو "پووچی"یە کە کامۆ بەرجەستەی دەکردو وێنەی دەگرت. هەمان قارەمان بوو کە لە دوورەوە دەستی ئاشنایی بۆ (فلادیمیر)و (ئەستراگون)ی قارەمانانی (لە چاوەڕوانی گۆدۆ)و (کلوڤ)و (هام)ی قارەمانانی "کۆتایی گەمەکە"ی سامۆئیل پیکێت درێژ دەکات.

یەکەمین بەرهەمی ئەم دەستە نووسەرانە لە دەوروبەری ساڵی ١٩٥٠ لە پاریس لە شانۆکانی کەناری چەپی روباری سێن هاتە ئاراوە. بەڵام ئەم بەرهەمانە بە هیچ جۆرێ زادەی کاری دەستە نووسەرێکی دیاریکراوو بەرهەمی هاوکاریو هاوفیکرییەکی تایبەت نەبوونە بۆ دامەزراندنی قوتابخانەیەکی کۆكو جێگیر. یوجین یونسکۆ، سامۆئیل پیکێت، ئارتور ئادامۆف و جان جینیەو چەند نەفەرێکی دیکە هەر یەکەیان بە تەنێ بۆ خۆی کاری دەکردو تاقە خاڵی هاوبەشی نێوانیان ئەمە بوو کە دژی شانۆی باوو تەقلیدی ئەو قۆناغو رۆژە هەستا بوون. ئەوەی سەیرە ئەمەیە کە زۆربەی ئەم نووسەرانە فەرەنسی نەبوون. "پیکێت" ئینگلیز بوو، "یونسکو" رۆمانیو فەرەنسی بوو، و "ئادامۆف" رووسیو ئەرمەنی بوو و هەر هەموویان فەرەنسایان وەکو مەڵبەندێك بۆ بڵاوکردنەوەی بیروباوەڕی تازەی خۆیان هەڵبژاردبوو و بەرهەمەکانیان بە زمانی فەرەنسی دەنووسیو لەمەشدا بە هەڵە نەچوو بوون چونکە تەنیا لە فەرەنسادا دەیانتوانی دەرهێنەرانێك بدۆزنەوە کە بەرهەمی نائاسایی ئەوان پەسند بکەنو لەسەر شانۆ نمایشی بکەن. ئەم شانۆنامانە بۆ ماوەیەکی زۆر نمایش کرانو رووبەڕووی ئێرادگیریو ناڕەزایی بوونەوە . ژمارەیەك حاڵی بوونو ژمارەیەکیش هیچیان هەڵنەکڕاندو بە خۆڕایی هۆڵەکانیان بەجێ هێشت. جا لەگەڵ ئەمەشدا ئەم نووسەرانە بە جیاو بەشێوەی سەربەخۆ، بە هەموویان قۆناغێکی تازەیان لە شانۆدا هێنایە ئاراوە کە هەندێ کەس پێیان دەگوت قۆناغی "شانۆی پێشڕەو"و

PDF4Kurd

ژمارەیەکیش پێیان دەگوت قۆناغی "شانۆی پووچ". و لە راستیدا قوتابخانەیەکی خەیاڵی هاتە ئاراوە. ئەوانەی کە بەم قوتابخانە خەیاڵییەیان دەگوت (پێشڕەو) مەبەستیان ئاماژە کردنە بۆ ئەو جورئەتەی کە ئەم نووسەرانە سەبارەت بە جیابوونەوە لە نەریتی باوی شانۆگەری وەخت دەریانبڕی بوو، و ئەوانەیش کە ناویان دەنا "شانۆی پووچ" لەبەر ئەو ئالۆزیو تەمومژە بوو کە لەم شانۆنامانەدا هەبوو. بەڵام خودی شانۆنامە نووسەکان بە هیچ یەکێك لەو ناونیشانانەی سەرێ (شانۆی پێشڕەو، و شانۆی پووچ) قاییل نەبوون. بە تایبەتی یونسکۆ دەربارەی ناونیشانی پووچ، دەیگوت: "بەڕای من لە دنیای بووندا هەموو شتێك لۆژیکییەو (پووچ) بوونی نییە، بۆیە پووچ مایەی سەرسامی نییە، بەڵکو خودی بوونو بوونایەتی مایەی سەرسامییە".

هەروەها دەیگوت:

"خەڵکی ئەوە بە پووچ ناو دەبەن کە لایەنی پێکەنیناوی زمان، کە لە ئەسڵی خۆی بە تاڵ بووەتەوە، لە قاو دەدات..."

یەکەمینی بەرهەمی شانۆی نوێ لە ساڵی ١٩٥٠دا بڵاوبووەوە. ئەم بەرهەمە ناوی "دەنگبێژی کەچەڵە"و لە نووسینی یونسکۆ بوو, هەروەها دوو شانۆنامەی ئادامۆف بەناوی (مانۆری گەورەو بچووك"و "هێرش".

"دەنگبێژی کەچەڵە" شانۆنامەیەك بوو کە نە دەنگبێژی تێدا بوو نە کەسێکی "کەچەڵە"و زۆربەی تەمەشاڤانان ئەم کارەیان بە جنێو بۆ خۆیان دەزانی...

جنێوێکی تریش ئەمە بوو کە لەگەڵ دەستپێکردنی شانۆنامەکەدا سەعاتە دیوارییەکە "١٧" کەرەتی لێدەداو "مەدام ئیسمیت" کە لەسەر شانۆ بوو دەیگوت: "سەیرە! سەعات نۆیە!"و دوا بە دوای ئەوە زنجیرە گفتوگۆیەکی نا ئاسایی دەستی پێدەکرد کە لە راستیدا لە ئاسایی ترینو بازاڕیترین قسەی رۆژانە وەرگیرابوو و رواڵەتی خۆی گۆڕی بوو. پاشان خودی یۆنسکۆ لە (یاداشتانو دژە یاداشتان)دا ئەوەی نووسیووە کە ئەم شانۆنامەیە لەبەر گفتوگۆکانی کتێبی یەکەمی فێر بوونی زمانی ئینگلیزی نووسراوەتەوەو هەندێ گۆڕانکاری تێدا کراوە، بەڵام ئەم رستانە لە راستیدا شێوەی زنجیرە وشەبازییەکیان لە خۆ گرتبوو و زنجیرە پیتێکی دەنگدارو بێ دەنگ بوو کە دەتگوت لە زاری چەند کەسێکی

ڕۆبۆتەوە دەردێن. بەمجۆرە شانۆنامەكانی یونسكۆ قاڵبێكی تەنزئامێزی ئـەوتۆیان وەرگـرت كە تەماشاڤانیان بە شتگەلێك دێنایە پێكەنین لە بنەڕەتدا خەندەدار نەبوون.

نوێنەرێكی بەرجەستەی دیكەی ئەم شانۆییە سامۆئیل پیكیتە كە لە هەمان كاتـدا لـە نێو ئەو دەستە نووسەرانەدا لە هەموویان فەیلەسوف تر بوو. (لە چاوەڕوانی گـۆدۆدا)كـەی بیكیت كە سێ ساڵ پاش "دەنگبێژی كەچەلە" لە كانوونی دووەمی ساڵی **١٩٥٣**دا لەسـەر شانۆی (بابیلۆن)ی پاریس پێشكەش‌و نمایش كرا، ئـەم شـانۆنامەیە بریتییـە لـە دوو ڕۆژی ژیانی "فلادیمـیر"و "ئیـستراگون" كـە لـە كـەناری ڕێگەیەكـداو لـە نزیكـی درەختێكـدا چاوەڕوانی "گۆدۆ" ناوێك دەكەن كە وەعدیان لەگەڵیدا هەبووە. گۆدۆ هەرگیز نایـەت. كـە پەردە دادەرێتەوە دیسان ئەم حاڵەتی چاوەڕوانییە بەردەوام دەبێ كە ڕۆژێكی دیكـە بێـت‌و لە نوێ بكەونەوە چاوەڕوانی هاتنی گۆدۆ.

لە "كۆتایی گەمەكە"شدا كە پاش شانۆنامەی "لە چـاوەڕوانی گـۆدۆ"دا نمـایش كـرا، جۆرە چاوەڕوانییەك هەیە، چاوەڕوانی كۆتایی هاتن‌و تازەكردنـەوەی بـیرەوەری رابـردوو لـە دنیایەكی بۆش‌و ڤالادا. شانۆنامەكانی دواتریشی وەكـو (دوا شـریت)و (خۆڵەكـەوە) هـەر باسی دنیای كۆتایی هاتگ‌و قارەمانی تەنیایان دەكرد. لە هەر یـەكێك لـەم شـانۆنامانەی (سامۆئیل بیكت)دا قارەمانی بەرهەمەكـە بـە جۆرێـك لـە جۆرەكـان لـە گـەڵ بـیرەوەری رابردوودا دەژی: لە "كۆتایی گەمەكـە"دا، (هـام) باسـی ڕۆمانێـك دەكـات كـە دەیـەوێ بینووسێت‌و یادێكی ڕۆژانی رابردووە.

لە (دوا شریت)دا پیرەمێردێك كە گەیووەتە كۆتایی ژیان، لـە هـەر سـاڵێكی تەمەنـدا دەنگی خۆی لەسەر شریتێك تۆمـار كـردووەو هـەڵیگرتووەو بـە دانـانی شـریتەكە لەسـەر ڕێكۆردەر ساڵانی رابردووی تەمەنی خۆی دەژێنێتەوە.

لە (خۆڵەكەوە)دا، "هنری" تەنیا لە ڕەخی دەریاداو لە نێو دەنگی شـەپۆلانی دەریـادا چیرۆك بۆ خۆی دەڵێت: كۆمەڵێك وێنە لە خەیاڵدانییەوە دادەچۆڕێ‌و یەك یەك لەبەر چـاوی بەرجەستە دەبن: باوكی، دوو پیرەمێرد بـەناوانی (بولتـون)و (هـالوڤی) كـە لـە شـەوێكی بەفردا یەكدی دەبینن: "ئاگرێكی خەفە، سەرمای بەترەف، تەنیایی، دنیای سـپی پـۆش.. نە دەنگێك هەیە، نەئاگرێ، هیچ شولەیەك نییە، هیچ تروسكەیەك نییە، تـەنا خۆڵەكـەوەو

بـەس". (ئـاوا)، ژنەكـەی ئـەو چـەند سـاتێك وەڵامـی دەداتـەوەو یـادی (ئـادی) كیـژە چكۆلەكەیان‌و دەرسی پیانۆو سواری ئەوی وەبیر دێنێتەوەو ئـازارو مەینـەتی كـۆنی ژیـانی ئەو بە تێكەڵ‌و پێكەڵی‌و ڕوونییەكی سەیرەوە لە نوێ دەژێتەوەو شـانۆنامەكە بـەم ڕسـتانە كۆتایی دێت: "هیچ، سەرانسەری ڕۆژ هیچ، (بێدەنگی) سەرانسەری ڕۆژو سەرانسەری شـەو هیچ (بێدەنگی) هیچ دەنگێك نییە.".

ئەم تەنیاییەی مرۆڤ لە بەرهەمەكانی ئارتور ئادامۆف-شدا دیارە. لە (مانۆری گـەورەو بچووك)دا لە زنجیرە تابلۆیەكدا كە لە شێوەی لەقتەی فیلمدا دراونەتە دەم یەكەوە، پیاوێـك دەبینین كە یەك لە دوای یـەك ئەندامـەكانی خـۆی لـە دەسـت دەدات‌و قوربـانی كۆمەڵـە دەستوورو فرمانێكە كە دەنگێكی نەناسراو پێی دەدات.

شانۆنامەیەكی كورتی دیكەی ئادامۆف (پرۆفیسور تـاران)ە ئەمـە كۆپییـەكی سـادەی خەونێكەو هیچ ڕەگەزو توخمێكی بە مەبەستی كینایـەو ئیـستیعارە نەنووسـراوە. (تـاران) كێیە؟ ئەم مامۆستا بێزراوە ئایا پیـاوێكی شـەڕانییە یـان قوربانییـەكی بـێ تـاوان‌و بـێ گوناحەو گیرۆدەی داوی بەدحاڵی بوون بووە؟.

ئایا وەكو تاوانباری دەكـەن، منـداڵان بـە ڕووتـی لـە پـشت كابینەیـەكی گـەرماوەوە دیتویانە؟ ئایا هەموو بیروبۆچوونەكانی خۆی لە پرۆفیسۆر (منار)ەوە دزیـوە؟ لـە كۆتـایی ئەم شانۆنامەیەشدا هیچ جۆرە پەیامێك بەدی ناكرێـت. وەكـو چـۆن لـە (كورسـییەكان)ی یونسكۆدا چاوەڕوانی ئەوە دەكرێ وتاربێژێك بێت‌و ناوبراو لە كۆتایی شانۆنامەكەدا دێـت، بەڵام كەڕو لاڵەو جگە لە بێدەنگی چ پەیامێكی تری پـێ نییـە، یـان لـە شـانۆنامەیەكی دیكـەی یونـسكۆدا بـەناوی "مامۆسـتا" جاڕچـی هـەواڵی هـاتنی مامۆسـتا دەدات‌و ستایشكاران بەبێ قەرارییەوە چاوەڕوانی هاتنە ژوورەوەی ئـەون، بـەڵام كـاتێ (مامۆسـتا) وەژوور دەكەوێ دەبینن كە سەری نییە.

شانۆی نوێ، ئەوەمان لا ناهێڵێ كە چاوەڕوانی یاساو ڕێساو ئارامی لەو دنیایە بكـەین كە تیایدا دەژین‌و تەماشاڤانانی خۆی بە واقیعی دژوارو زبری زەمان ئاشنا دەكـات. بـەڵام (مارتین ئەسلین) گوتـەنی "شـانۆی پـووچ لـە ڕاسـتیدا هـەوڵ‌و تێكۆشـانێكە لـە پێنـاوی قەبوڵكردنی وەزعـی بەشـەر وەكـو چـۆن هەیـە بـە هـەموو عـەجیبی‌و بێهودەییەكیـەوە،

PDF4Kurd

مەشقكردنە بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی ئـەو وەزعــە بەشــەرییە بەوپــەڕی ویقــارو ئابڕومەنـدیو بەرپرسیاریەتییەوە.

جا لەبەر ئەوەی هیچ چارەسەرێك بۆ موجیزاتی بوون نییە بۆیە مرۆڤ لـە دوا ئەنجامـدا بوونەوەرێكی تەنیایە لە جیهـانێكی خـاڵی لـە مانـا. راسـتە كـە تـوڕدانی چارەسـەرانو خەیاڵاتی سوكنایی بەخش لەوەیە بە ئـازارو سـوێ بـێ بـەڵام هەسـتی ئـازادی و تـەنایی بەدووودا دێت. ئیدی بەم جۆرە لە دوا شیكردنەوەدا "شانۆی پووچ" ئەشكی نا ئومێـدی لـە چاوان نابارێنێ، بەڵكو بزەی ئازادی دەخاتە سەر لێوان.

PDF4Kurd

دوا پەیڤ

هونەرو ئەدەبیاتی ئەمڕۆی جیهان، بە پێچەوانەی راوبۆچوونی هەندێ لە روشنبیرانو رەخنەگرانو پاسادارانی شێوازێن کۆن بە جادەی داڕۆخانو نەماندا ناڕوات. ئەمە دابو نەریتێکی کۆنی هاوچەرخانی هەر قۆناغێکی مێژووی ئەدەب بووە کە بەچاوی سووك بڕواننە هونەری ئەو زەمانەی کە تیایدا دەژین.

"ئەو خەڵکەی کە پێیان وایە لە رۆژگاری ئێمەدا شیعرو هونەر کەوتۆتە هەڵدێری داڕوخانەوە یەجگار زۆرن. کاتێ بەرهەمێن لیژەو پیکاسۆو شاگال و دکر نموونەێن نیگارکێشی هاوچەرخ دەبینن‌و یا شیعرێن ئاپۆلینرو ئیلیوت و پاوەند وەکو نموونەی شیعری هاوچەرخ دەخوێننەوە، هەر لە سیمای گرژو نیگای گلەیی بارياندا دیارە کە چەند خەفەت بۆ داڕوخانو هەرەسی زەوقی جیهانی نوێ دەخۆن.

"بەڵام ئەگەر زەحمەتی تۆژینەوە بدەنە بەرخۆیان لەوەیە رۆژێ بۆیان دەربکەوێ کە ئەم سەدەیەی ئێمە یەکێك لە گەورەترینو پڕ بەرهەمترین بزاڤی هونەری بەخۆوە دیتووەو بایەخو ئیحتوباری ئەو بزاڤە ئەگەر لە راپەڕینی رینیسانس زیاتر نەبێ بێگومان کەمترنییە.

هونەرمەندی بێلایەن نایەت خۆی لە بازنەیەکی تەنگی جیهانی هونەردا گیرۆدە بکات. لە ۆژگاری ئێمەدا هونەر بەربلاوییەکی زۆری بەخۆوە دیتووە. لە چاو پرەنسیپی هونەری ەردەمانی کۆنو بەرهەمێن میللەتە جۆراوجۆرەکاندا، هونەری ئەمڕۆکە هەمە جۆرترو ەوڵەمەندتر بووە... ئەگەر خۆمان نەخەینە ناو بازنەی تەسکی گریمانانی تەنگەوەو پڕاو پڕی ەتەری چاو بڕوانینو دیقەتی ئەزموونانی بەشەر بدەینو مودەتێك مومارەسەو تەماشای

PDF4Kurd

هونەری نوێ بکەینو دەرگای زەین بۆ پێشوازی پرەنسیپە تازەکان بکەینەوە، بێگومان پاش ماوەیەك خوو بەمجۆرە بەرهەمانەوە دەگرینو هەندێ جاریش خۆمانو ئەزموونانی ژیانی خۆمانی تێدا دەبینینەوە، بەڵام ئەگەر وا خەیاڵ بکەین کە تەنیا بە (روونکردنەوە)ی ئەمو ئەو و بەبێ مومارەسە دەتوانین لەزەت لەهونەری نوێ وەربگرین ئەمەیان خەیاڵی خاوەو، دەست لە گونان شۆڕتر دەگەڕێینەوە.

***

لێ وەچەی ئەمڕۆی جیهان، کە هەست بەقورسی باری دوو جەنگی جیهان سووتێن بەسەر شانی خۆیەوە دەکات، چیتر باوەڕ بە قسەکانی ئینریکو توڤزی رەخنەگرو شاعیری ئیتاڵیایی ناکات کە لە ساڵی ۱۹۱۰دا دەیگوت:

"هەر وەچەیەکی بەشەری بەڕادەیەك لە وەچەکانی پێش خۆی جیاوازە کە بتوانێ بە تەرزێکی تازە دەست بە ژیان بکات. هەر شاعیرێك کە دێتە دنیاوە خوایە کە بێدار دەبێتەوەو نەك تەنیا ئەوزاری کاری خۆی، واتە زمانو دەرکی شاعیرانەو شێوازی نووسینو گوتنی شیعر دادێنێ، بەڵکو بەشەکانی بەرهەمی ئایندەی خۆیشی لە رووحی خۆیەوە دەردێنێ، نە مامۆستایەکی هەیەو نە پێشەوایەك، سەر بە هیچ نەژادو هیچ زمانو هیچ وڵاتێك نییە. نابێ هیچ نەزمو رێسایەك ببێتە کۆسپی سەر رێگەی ئەو و نابێ هیچ تەعلیماتو دەستوورێك کۆمەکی پێ بکات".

گۆتە، شاعیری گەورەی ئەڵمانی سەدەو نیوێك لەوەپێش چەند جوان وەڵامی پێشوەختەی ئەوی داوەتەوە:

یەکێك دەیگوت: (لە ناو پێشینانو هاوچەرخاندا، هونەری خۆم بە قەرزارباری کەس نازانم. من جگە لە هزرو زەوقی خۆم هیچ مامۆستایەکم نەبووە) جامەبەست لەم قسەیە ئەگەر سەرتیغ نەچووبم، ئەمەیە کە "هەر هەڵەیەکم کردبێ گوناحەکەی لە ئەستۆی خۆمە".